

5

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ъ

НОВИ КРАЈЕВИ

ГЕОГРАФИЈА — ОРОГРАФИЈА — ХИДРОГРАФИЈА — ТОПО-
ГРАФИЈА — АРКЕОЛОГИЈА — ИСТОРИЈА — ЕТНОГРАФИЈА
СТАТИСТИКА — ПРОСВЕТА — КУЛТУРА — УПРАВА

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПА И ИЗДАЊЕ КР.-СРП. ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1884

Цена 5 динара.

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ово прво издање државно је; сва друга права задржао је писац.

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ъ

НОВИ КРАЈЕВИ

ГЕОГРАФИЈА — ОРОГРАФИЈА — ХИДРОГРАФИЈА — ТОПО-
ГРАФИЈА — АРКЕОЛОГИЈА — ИСТОРИЈА — ЕТНОГРАФИЈА
СТАТИСТИКА — ПРОСВЕТА — КУЛТУРА — УПРАВА

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПА И ИЗДАЊЕ КР.-СРП. ДРЖАВНЕ ШТАМПариЈЕ

1884

Молю хотештихъ по мнѣ вѣти — недоковъуаньныхъ мною
испальните!

Свети Сава (Гласник XI, 190)

Вама, који се именима не именујете, него се бројевима бројите;

Вама, којима незнањ засебних имена украђује спомену личну пошту потомака, али га и штити од жалаца зависти, обичне другарице свих малених душа;

Вама, који немадoste кад причати својих мука и својега јунаштва, а доспесте припремити нама живима богату жетву за приче и описе;

Вама, који не доживесте радости гледати тековину отаџбине, плаћену вашом крвљу, а имадoste славу положити за њу главе своје;

Вама, који своју љубав према отаџбини својом крвљу записасте, а никакве награде не сачекасте;

Вама, који покајасте Теле-Кулу, и стадоште на-поредо с друговима Синђелићевим;

Вама, осветници Видова Дана, који још не до-престе до гроба Обилића, али костима својим про-крчисте најпоузданије путе на Косово;

Вама, јуначки хртници ерскога васкрса, чија гробља бележе *други одморак* ерске државне обнове;

Вама, незнанима, који *мртви* подсећате *живе* да у три пута Бог помаже;

Вама, који узесте на се смрт, да другима остане живот;

Вама, који умресте незнани, да кроз векове живе знани и срећни — синови и унуци ваши;

Вама, јато соколова, који се не знате сваки по свом малом личном имену, али који ћете се до века славити крупним општим именом:

Пали за отаџбину

Вама, да осветли вашу славу и нашу тековину, ужиже ову подушну свећу

Захвали

М. Ђ. Милићевић

ПРЕДГОВОР

Незнано — испитано; знано — вођено

У пролеће, године 1876, штампао сам књигу која се зове *Кнежевина Србија*.

У тој књизи ондашња је Србија раздeљена на пет великих делова.

Делови ти јесу :

А. Шумадија.

Б. Мачва.

В. Ружно, Стари Влах, и Рашика.

Г. Тимочка Крајина, и

Д. Браничево.

Сваки овај велики део има више мањих делова, или округâ. И сваки овај мањи округ за се описан је што се могло потпуније.

Од онога доба, у балканским земљама догодили су се велики догађаји. Сама наша отаџбина водила је два крвава рата против турске царевине.

Први рат је почела 20 јуна, а свршила га 17 октобра 1876.

Други рат је објавила 1 децембра 1877, а завршила га 22 јануара 1878.

Први рат бејаше злокобан... несрећан.....

Други рат беише напредан, срећан.

Као што је рекао врховни команданат српске војске, ни овај други рат, ма да је био срећан, није још осветлио Косова; али нас је примачао ближе к њему; донео је Србији

независност, и утврђао је са четири нова округа : *тишким*, *пиротским*, *врањским*, и *топличким*.

За те напредке дужни смо захвалити на првом месту

Његовом Величанству Краљу Милану

који се је не само одважно ставио на службу вековној идеји водилји српскога народа, не гледајући на безбројне препреке и тегобе, него је још, у склањању ратнога плана, својим стратегиским даром, највише учинио да српска војска, у овом рату, однесе победу. Јер

Његово је — што су наше трупе одмах у почетку рата потегле к Балкану и к Пироту, те тако добиле спону с војском савезничком (руском);

Његово је — што се Ниш отимао преко Горице, откуд су се Турци најмање бојали;

Његово је — што је војска наша, по освојењу Ниша, пошла на Косово у три колоне: десна долином топличком и даље, ланском; лева долином моравском, а средња долином јабланичком, држећи спону међу двема првима, и потикујући и сама непријатеља.

У кратко: Његова је, у овом рату, сва сјајна стратегиска радња.

За то Њему дугују захвалност сва родољубива српска срца.

Хвала припада и нижим командантима, који су тактичком вештином, брзином, и чврстином извршивали оно што је процртавао врховни команданат.

Најпосле, историк мора хвалом поменути: послушност, издржљивост, и јунаштво свију војника, који, вршећи тако похвално своју војничку дужност, примакоше ближе Косову осветну заставу своје отаџбине.

Да бисмо боље памтили места, заливена откупном крвљу; да бисмо више поштовали борце; и да бисмо достојније славили јунаке и мученике, стављамо овде:

КРАТКИ ПРЕГЛЕД СВИХ БОЈЕВА У ДРУГОМ РАТУ

Време боја	Место боја	ПОГИБЕЛО	НЕСТАЛО	РАЊЕНО	СВЕГА	ПОСЛЕДНАК БОЈА	Команданти
7 Децембар 1877	Свети Никола	4	—	12	16	добар	Глиша Фрањкић
5 Децембар 1877	Бабина Глава	1	—	—	1	добар	Ђ. Хрватовић
12 Децембар 1877	Бела Палатка	8	—	42	50	добар	Јов. Марковић и Ђ. Хрватовић
12, 13, 14 и 15 Децембар 1877	Пирот Нишор, Суволока	109	—	580	689	добар	Ј. Белимарковић и Ђ. Хрватовић
24 Децембар 1877	Власотинци	12	—	9	21	добар	Јов. Поповић
25 Децембар 1877	Соколовица, код Новог Пазара	1	—	6	7	добар	Милош Милоје- вић професор.
1 Јануар 1878		34	31	33	98	добар	
26 Децембар 1877	Планиница (Белоградчић)	1	2	5	8	добар	Ст. Здравковић
3 до 28 Дек. 1877	Ниш и околина	110	—	791	901	добар	Белимарковић, Бу- човић, Љ. Ивановић
8 Јануар 1878	Токија (Пус. Рок)	—	—	3	3	добар	Љуба Ивановић
8 и 9 Јануар 1878	Копаштина и Граница	54	—	242	296	добар	Нишор Јовановић
18 и 19 Јан. 1878	Врања и околина	122	—	228	350	добар	Јов. Белимарковић
19 Јануар 1878	Шајковац (у Лабу)	4	—	3	7	добар	Лазар Јовановић
20 Јануар 1878	Шајковац (у Лабу)	19	—	39	58	добар	Лазар Јовановић
21 Јануар 1878	Малидомери	5	—	32	37	добар	исти
Свега		484	33	2025	2542		
12 Децембар 1877	Курушумлија	15	—	37	52	добар	Стеван Бишчички
22 Децембар 1877	» и Самоков	7	3	10	20	д о б а р	исти
25 и 26 Дек. 1877	» »	1	—	12	13		исти
31 Децембар 1877	» Самоков	14	11	41	66		Милојко Лошјанић
11 Јануар 1878	» Самоков и Соко- (планина)	12	3	19	33		исти
16 Јануар 1878	» »	5	3	39	47		исти
17 Јануар 1878	» »	13	49	57	119		исти
18 Јануар 1878	» и село Механа	10	17	—	27		Стеван Бишчички
19 Јануар 1878	» Самоков	49	25	317	391		Милојко Лошјанић
22 Јануар 1878	» »	42	14	342	398		исти
С п о г а.....		168	124	874	1166		
С оним горњим бројевима излази....		652	157	2899	3708		
Умрло у болницама.....		—	—	—	1534		
Нестало (по зна се куда) добровољаца.....		—	—	—	168		
Цео губитак.....		—	—	—	5410	људи	
Без рањеника пак који су остали живи.....		—	—	—	2511	људи	
Целокупан је губитак.....		—	—	—	2511	људи	

Слава онима који својом смрћу купују живот другима!

И жеља ме је вукла, и дужност ми је била, да пове крајеве размотрим и проучим, како бих могао и њих описати, бар онако како су описани окрузи у *Кнежевини Србији*.

За то сам се користио сваком службеном приликом, која би ме одвела у нове округе, те сам оно слободног времена, што би ми претицало преко службених послова, трошио на збирање грађе, на записивање свега што може бити од користи при опису једнога предела.

Осем службених прилика, ја сам и сâм, од своје воље, пропутовао уз дуж и по преко нове крајеве наше.

На тај начин, имао сам радости пет и се на Миџур, Вражку Главу, Кошрен, Сто, Чемерник, Власину, Стрешер, Црне Врхове, Патарицу, и тако разгледати у целом и на по се нову тековину наше отаџбине.

На сваком свом путу, а и иначе, збирао сам грађу за списе који поштовани читалац сад већ има у рукама.

Извештаје историјске пак о догађајима у окрузима пишком и пиротском црпао сам из извора са свим поузданих.

Осећам врло милу дужност да се топлом захвалношћу одужим свим пријатељима и познаницима који су ми помагали у збирању грађе за овај списе. Без њиховог топлог одзива, ја не бих могао неке делове ове књиге представити оваке какви су сада.

Хвала им свима и свакоме!

Особиту захвалност дугујем своје пријатељу *Бенералу Кости С. Протићу*, који се је на свако моје питање одзивао свакад и радо и брзо: онако како доликује и пишчеву личној пријатељу, и просвећеноме поштоваоцу књиге и науке. Његова љубазност није се ни ту оставила. Он је, на моју молбу, израдио карту која је уз ову књигу; и чак ми је у коректури пријатељски помагао, само да би мени смањιο труд, и да би књизи убрзао довршетак.

Хвала му велика за то!

Хвала Г-ђи Кати Бадемлићки, Г-ђи Персији Лешчинској, Г-ђици Јелки Јеленићевој, и Г-ђици Милеви Милутиновићевој, које су ми помагале у збирању народних песама. Без њихове пријатељске и разборите помоћи, велики део тих народних умотворина не би могао ући у *Краљевину Србију*.

Велика хвала и г. Богољубу Јовановићу, вредноме нашем статистичару, који ми је љубазно помогао у сређивању статистичког дела.

Нови Крајеви су део наше отаџбине; по томе и опис нова четири округа да ли је део књиге *Кнежевине Србије*. А како је, међу тим, наша отаџбина постала *Краљевина*: то сам ја, према новом имену, и овај свој спис назвао овако:

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ђ

Н О В И К Р А Ј Е В И

Књизи на крају регистар је од именâ местâ, рекâ, брдâ, и лицâ која се у спису помињу.

Најпосле је карта *Нових Крајева*, која ће читаоцу на много места облакшати оно што чита у књизи.

Кад је изишла *Кнежевина Србија*, многи су ми читаоци говорили да би им било наручније служити се књигом, кад би се могао одвојити округ од округа, и сваки за се везати.

За то сам сада ова четири округа штампано с толиком размачицом између једног и другог, да се сваки округ може везати за се.

Према томе и регистри су удешени за сваки округ на по се.

Незнано — нештано; знано — вољено!

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ъ

НОВИ КРАЈЕВИ

Нови крајеви зову се онај део *Краљевине Србије* који се с њом сједини после рата 1877 и 1878.

Нови крајеви, без оног делића који је одвојен од округа нишког и дан округу александрачком, износе 10.972 □ километра или 199·27 □ мпља.

Нови крајеви су за управу раздељени на четири округа. Ти су окрузи: *нишки*, *широтски*, *врањски*, и *топлички*. Од целог простора долази

на округ:	□ км.	процент
врањски	1.915	17.48
нишки	2.681	24.42
широтски	3.697	24.58
топлички	3.679	33.52

Овде се излаже целокупан *Статистички Преглед* нових крајева, а после ће се разгледати округ по округ.

ОПШТИ СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

НОВИХ КРАЈЕВА

РЕДНИ БРОЈ	ОКРУЗИ	БРОЈ СРЕЗОВА	БРОЈ НАСЕЉ. МЕСТА				БРОЈ СТАНОВНИКА		
			ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА
1	нишки	4	1	2	270	273	59.0367	56.854	115.890
2	пиротски	4	1	1	169	171	39.151	37.741	76.892
3	врањски	3	1	—	179	180	33.238	31.606	64.844
4	топлички	4	1	1	486	488	22.021	19.993	42.014
	Свега	15	4	4	1104	1112	153.446	146.194	299.640

При поређењу насељених места с простором на ком су, излази да је

1

У ОКРУГУ	ВАРОШ И ВАРОШИЦА	СЕЛО ИЛИ ЗАСЕЛАК	НАСЕЉЕНО МЕСТО
	БИЛА	БИЛО	У ОПШТЕ БИЛО
	НА КВАДРАТНИХ КИЛОМЕТАРА		
нишком	894	9.9	9.9
пиротском	1.399	16.0	15.8
врањском	1.915	10.7	10.6
топличком	1.840	7.6	7.5
у опште	1.372	9.9	9.9

На једном квадратном километру било је

У ОКРУГУ	СТАНОВНИКА
нишком	43
врањском	34
пиротском	29
топличком	11
у опште	27

Кад број насељених места поредимо са становништвом, онда на-

лазимо, да у средњу руку долази на једно насељено место
у округу:

нишком	425 становника
пиротском	450 "
врањском	360 "
топличком	86 "
у опште	269 "

Интересни су подаци о броју варошана и сељака у Новим Крајевима. По попису од 1879. године, било је

у округу:	ВАРОШАНА	СЕЛИМА	ПРОЦЕНАТ ВАРОШАНА
нишком	25.215	90.675	21.8
пиротском	9.120	67.772	11.9
врањском	8.291	56.553	12.8
топличком	2.780	39.234	6.6
СВЕГА	45.406	254.234	15.2

Такође интересни су подаци о полној размери у варошана и у сељака.

На сто мушких било је женских

у округу:	ПО ВАРОШИМА	ПО СЕЛИМА	У ОПШТЕ
нишком	95	97	96
пиротском	93	97	96
врањском	91	96	95
топличком	81	92	91
у опште	93	96	95

У Новим Крајевима има доста Турака и нешто Јевреја. Тако нађено је пописом од 1879. године

у округу:	ТУРАКА	ЈЕВРЕЈА	СВЕГА
нишком	2.445	1.076	3.521
пиротском	824	360	1.184
врањском	2.251	—	2.251
топличком	1.047	7	1.054
СВЕГА	6.567	1.443	8.010

Од овог броја било је по варошима 4.704, а по селима 3.306 или 41.37 процената. Посебице так било је

у округу:	Т у р а к а		Јевреја
	варошана	сељака	варошана
нишком	2.019	426	1.076
ниротском	692	132	360
врањском	437	1.814	—
топличком	113	934	7
свега	3.261	3.306	1.443

Када поредимо становнике Турке и Јевреје с целим становништвом, онда видимо да је проценат њихов износио

у округу:

врањском	3.47
нишко	3.04
топличком	2.51
ниротском	1.54
у опште	2.67

Процент Турака и Јевреја износио је

у округу:	по варошима	по селима
нишком	12.27	0.47
ниротском	11.53	0.19
врањском	5.27	3.21
топличком	4.32	2.38
у опште	10.36	1.30

По себи се разуме, да у новим крајевима није велики број храмова где се народ стиче на богомољу, јер су Турци бранили народу да таке зграде подиже.

У 1883. години било је

у округу:	манастира	црква	капела	црквишта	свега
нишком	5	40	—	1	46
ниротском	4	39	5	—	48
врањском	3	32	—	—	35

ТОПЛИЧКОМ . . . —	6	—	4	10
СВЕГА . . . 12	117	5	5	139

Школа је било 1883. године

У ОКРУГУ :	СРЕДЊИХ	ОСНОВНИХ	СВЕГА
НИШКОМ	3	27	30
ПИРОТСКОМ	1	23	24
ВРАЊЕСКОМ	1	11	12
ТОПЛИЧКОМ	—	11	11
СВЕГА	5	72	77

Према томе долазила је једна

У ОКРУГУ :	БОГОМОЉА	ШКОЛА
	НА КВАДРАТНИХ КИЛОМЕТАРА	
НИШКОМ	58	89
ПИРОТСКОМ	56	112
ВРАЊЕСКОМ	55	160
ТОПЛИЧКОМ	368	334
У ОПШТЕ	79	142

Кад богомоље и школе поредимо с бројем становника, онда налазимо да је долазила једна

У ОКРУГУ :	БОГОМОЉА	ШКОЛА
	НА СТАНОВНИКА	
НИШКОМ	2.519	3.863
ПИРОТСКОМ	1.602	3.204
ВРАЊЕСКОМ	1.853	5.404
ТОПЛИЧКОМ	4.200	3.819
У ОПШТЕ	2.156	3.895

Округ пиротски има релативно највише богомоља и школа. Најмање богомоља наспрам других има у округу топличком; најмање школа — у округу врањеском.

Кад поделимо основне школе на варошке и сеоске, и на мушке и женске, онда имамо овај преглед.

Број основних школа

у округу:	варошких	сеоских	мушких	женских
нишком	6	21	24	3
пиротском	4	19	21	2
врањском	2	9	10	1
топличком	3	8	10	1
свега	15	57	65	7

Једна основна школа

у округу:	варошка	сеоска	у опште
	долазила је на становника		
нишком	4.203	4.318	4.292
пиротском	2.280	3.567	3.343
врањском	4.146	6.284	5.895
топличком	927	4.904	3.819
свега	3.027	4.460	4.162

Интересна је размера коју добијамо кад ове бројеве међу собом поредимо. Кад бисмо узели да по варошима има једна основна школа на 1000 становника, то би према горњим бројевима долазила по селима једна школа, и то у округу:

нишком	на 1.028 становника
врањском	„ 1.516 „
пиротском	„ 1.565 „
топличком	„ 5.290 „
у опште	„ 1.473 „

Напред смо показали број богомоља у новим крајевима, а сад додајемо да је опслуживало богомоље

у округу:	свештеника	калуђера	свега
нишком	92	3	95
пиротском	63	5	68
врањском	81	—	81
топличком	39	—	39
свега	275	8	283

Напротив радило је у основним школама

ОКРУГА :	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
нишког	41	19	60
пиротског . . .	28	8	36
врањског . . .	14	7	21
топличког . . .	12	4	16
свега	95	38	133

Кад број свештеника и учитеља поредимо с бројем становника, онда видимо да је долазио

У ОКРУГУ :	Ј Е Д А Н	
	СВЕШТЕНИК	НАСТАВНИК
	НА СТАНОВНИКА	
нишком	1.220	1.932
пиротском . . .	1.131	2.136
врањском	801	3.088
топличком . . .	1.077	2.626
у опште	1.059	2.253

Кад број наставника поделимо на школе варошке и сеоске онда видимо, да је радило у школама

ОКРУГА	ВАРОШКИМ	СЕОСКИМ
	НАСТАВНИКА	
нишког	39	21
пиротског	17	19
врањског	12	9
топличког	8	8
свега	76	57

Кад ове бројеве поредимо с дотичним становништвом онда добијамо ове размере.

У ОКРУГУ :	Један наставник школа	
	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ
	долазио је на становника	
нишком	647	4.318
пиротском	536	3.574

врањском	691	6.284
топличком	348	4.904
у опште	597	4.460

Из ових размера види се, да варошани у новим крајевима имају релативно *седам* пута више наставника него селани.

У свима основним школама

Б И Л О Ж Е

у почетку 1882-83. год.

ОКРУГА:	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
нишког	2.242	519	2.761
ниротског	1.409	183	1.592
врањског	909	95	1.004
топличком	631	70	701
СВЕГА	5.191	867	6.058
у варошким школама	2.816	850	3.666
у сеоским школама	2.375	17	2.392

У ОКРУГУ:	НА КРАЈУ ГОДИНЕ		
нишком	2.013	478	2.491
ниротском	1.237	155	1.392
врањском	786	90	876
топличком	515	62	577
СВЕГА	4.551	785	5.336
у варошким школама	2.517	770	3.287
у сеоским школама	2.034	15	2.049

У ОКРУГУ:	ОСТАВИЛО ЈЕ ШКОЛУ		
нишком	229	41	270
ниротском	172	28	200
врањском	123	5	128
топличком	116	8	124
СВЕГА	640	82	722
у варошким	299	80	379
у сеоским	341	2	343

Каква је била размера ђака, који су школу напустили у те-
чају године, види се из овог прегледа :

округ	О Д С Т О У П И С А Н И Х											
	У Ч Е Н И К А			У Ч Е Н И Ц А			Ђ А К А					
	П А П У С Т И Л О						Ј Е			Ш К О Л Е		
	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОШТЕ	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОШТЕ	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОШТЕ			
нишки	7.6	14.1	10.8	7.6	28.6	7.9	7.6	14.2	9.8			
пиротски	17.0	8.3	12.2	15.5	—	15.3	16.7	8.8	12.6			
врањски	12.4	15.5	13.5	5.8	—	5.3	11.5	15.1	12.8			
топлички	7.2	27.3	18.4	11.4	—	11.4	8.0	27.3	17.7			
Свега	10.6	14.4	12.3	9.4	11.8	9.5	10.3	14.3	11.9			

Кад број ђака поредимо с бројем школа п наставника, онда
налазимо да је у почетку школске године долазило ђака

у округу	на 1 школу			на 1 наставника		
	ВАРОШКУ	СЕОСКУ	У ОШТЕ	ВАРОШКОГ	СЕОСКОГ	У ОШТЕ
нишком	309	40	103	48	43	46
пиротском	203	41	69	48	41	45
врањском	327	39	91	54	39	48
топличком	116	44	64	44	44	44
у опште	244	42	84	48	42	46

Највише ђака било је у једној школи округа нишког, а нај-
мање у топличком округу. Један наставник имао је у средњу руку
највише ђака у округу врањском, а најмање омет у топличком округу.

У окрузима: нишком, пиротском и врањском, наставници школа
сеоских имали су мање ђака од наставника школа варошких. У топ-
личком само округу размера ђака била је подједнака и у једним п
другим школама.

Интересе су размере до којих долазимо при поређењу становника с бројем ђака. Те размере изложене су у овом прегледу.

О К Р У Г	О Д Х И Љ А Д Е С Т А Н О В Н И К А								
	М У Ш К И Х			Ж Е Н С К И Х			У О П Ш Т Е		
	П О Х О Д И Ј О Ј Е О С Н О В Н Е Ш К О Л Е								
	В А Р О Ш К Е	С Е О С К Е	У О П Ш Т Е	В А Р О Ш К Е	С Е О С К Е	У О П Ш Т Е	В А Р О Ш К Е	С Е О С К Е	У О П Ш Т Е
	У Ч Е Н И К А			У Ч Е Н И Ц А			Ђ А К А		
нишки	104	20	38	42	0·2	9	74	10	24
пиротски	134	23	36	41	0·1	5	89	12	21
врањски	130	12	27	22	0·3	3	79	6	15
топлички	182	17	29	56	—	4	126	9	17
Свега	120	18	34	39	0·1	6	81	9	20

Из ових размера види се, да је школовање варошке деце најјаче у топличком и пиротском округу.

Ако узмемо да од 1000 мушких становника, варошана и сељака, походе njih 100 основну школу, онда према горњим размерама има од равног броја женског становништва, у основним школама.

ОКРУГА :	ВАРОШКИМ СЕОСКИМ У ОПШТЕ		
	У Ч Е Н И Ц А		
нишког	40	1.	24.
пиротског	31	1.	14.
врањског	17	3.	11.
топличког	31	0.	14.
у опште	33	0.6	18.

Ове размере, одиста мале, биле би још другчије и неповољније, да смо за поређивање ђака с бројем становништва имали о овоме новије податке а не ове од 1879. године.

Не ће бити без интереса ако овој слици просветнога стања на супрот ставимо слику моралности у новим крајевима. Истина подаци

су нам о томе још врло неоптунни; по ипак доста су занимљиви, и обухватају године: 1879. 1880. 1881. и 1882:

у округу:	РАЗБОЈНИШТВА БИЛО ЈЕ				
	1879.	1880.	1881.	1882.	годишње
нишком	—	—	4	4	2
пиротском	—	2	—	—	0.5
врањском	1	2	4	1	2
топличком	2	2	3	2	2.2
свега	3	6	11	7	6.7

Када ове бројеве поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је долазило једно разбојништво у години

1879	на 99.880 становника
1880	„ 49.940 „
1881	„ 27.240 „
1882	„ 42.806 „
од 1879 - 1882	„ 44.722 „

На сто разбојништва у години 1879. било их је у	
1880. години	200
1881. „	367
1882. „	233

КРАЂА ПОЧИЊЕНО ЈЕ

у округу:	1879.	1880.	1881.	1882.	свега	годишње
нишком	10	20	21	50	101	25.2
пиротском	6	11	3	8	28	7.0
врањском	11	11	11	9	42	10.5
топличком	14	11	8	10	43	10.8
свега.	41	53	43	77	214	53.5
посебице крађа:						
ствари	11	14	15	28	68	17.0
стоке.	17	13	13	14	57	14.2

пића и јестива	2	10	2	11	25	6.3
новаца	11	16	13	24	64	16.0

Од 1879. до 1882. године број крађа увећавао се у округу нишком годишње за 100, у широтском пак за 8 процената, а смањивао се у толичком округу за 7.2 а у врањском округу за 2 процента годишње.

Крађе ствари, новаца и пића учестале су, а крађа стоке било је 1882. године мање него у 1879.

Кад број крађа поредимо са стваповништвом, онда видимо, да је од 1879. до 1882. године долазила једна

КРАЂА У ОКРУГУ:	ГОДИШЊЕ
нишком	на 4.560 "
широтском	" 10.985 "
врањском	" 6.170 "
толичком	" 3.890 становника
у опште	" 5.600 "

Кад сматрамо крађе по предметима, онда налазимо, да је било релативно највише крађа ствари и новаца (једна на 17.626 + 18.715 становника), за тим крађа стоке (на 21.100 становника) а најмање крађа пића и јестива (једна у средњу руку на 47.562 становника).

ПАЉЕВИНА И ПОЖАРА БИЛО ЈЕ

У ОКРУГУ:	1879.	1880.	1881.	1882.	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
нишком	14	12	17	26	69	17.2
широтском	3	7	7	22	39	9.8
врањском	9	19	11	47	86	21.5
толичком	15	22	21	20	78	19.5
СВЕГА	41	60	56	115	272	68.0

Од 1879. до 1882. године број паљевина и пожара увећавао се годишње

у округу :

топличком	за	8.2	процента
нишком	„	21.4	„
врањском	„	105.5	„
ниротском	„	158.2	„
у опште	„	45.0	„

Посебице пак било је од 1879. до 1882. године

у округу :	ПАЉЕВИНА		ПОЖАРА	
	СВЕГА	ГОДИШЊЕ	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
нишком	41	10.2	28	7.0
ниротском	31	7.8	8	2.0
врањском	62	15.5	24	6.0
топличком	29	7.2	49	12.2
СВЕГА	163	40.7	109	27.2

Размера између паљевина и пожара била је

у округу :

ниротском	као	100 : 26
врањском	„	100 : 39
нишком	„	100 : 68
топличком	„	100 : 160
у опште	„	100 : 67

Интересно је поређење паљевина и пожара с површином и становништвом појединих округа.

Тако долазила је годишње по једна паљевина и по један пожар

у округу :	на □ км.	на становника
нишком	156	6.738
ниротском	275	7.867
врањском	89	3.016
топличком	171	2.155
у опште	161	4.107

Штета нанесена народу паљевинама и пожарима износила је од 1879. до 1882. године

У ОКРУГУ:	КОД ПАЉЕВИНА ; КОД ПОЖАРА У ОПШТЕ		
	С	В	Е
нишком	15.013	80.368	95.381
пиротском	25.470	16.904	42.374
врањском	22.710	25.696	48.406
топличком	12.517	21.172	33.689
Свега	75.710	144.140	219.850

Од 1879. до 1882. године износила је штета од паљевина и пожара

У ОКРУГУ:	У Д И Н А Р И М А		
	СВЕГА НА 1 СЛУЧАЈ; НА 1 СТАНОВНИКА		
нишком	23.845	1.382	0.20
пиротском	10.594	1.087	0.14
врањском	12.101	563	0.19
топличком	8.422	432	0.20
у опште	54.962	808	0.18

О самоубиствима, убиствима, и о случајно погинулима имамо овај преглед

О к р у г	Од 1879. до 1882. године виало је				
	САМОУБИ- СТВА	УБИСТВА	СЛУЧАЈНО ПОГИНУ- ЛИХ	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
				ОД НЕПРИРОДНЕ СМРТИ ПРЕМИНУЛО	
нишки	14	18	42	74	18.5
пиротски	8	16	23	47	11.8
врањски	10	26	26	62	15.5
топлички	2	26	16	44	11.0
Свега	34	86	107	227	56.8

Према томе износио је проценат

у округу :	убиства, самоубиства, случајно погинулих		
нишком	24.32	18.92	56.76
пиротском	34.04	17.02	48.94
врањском	41.93	16.14	41.93
топличком	59.09	4.55	36.36
у опште	37.89	14.98	47.13

Бад број од неприродне смрти умрлих поредимо са становништвом, онда добијамо ове релативне размере за поједине категорије

О к р у г	од 1879. до 1882. године долази 1			
	САМОУБИ- СТВО	УБИСТВО	СЛУЧАЈНО ПОГИНУЛИ	ОД НЕПРИРОД- НЕ СМРТИ ВРЕМИНА ИХ
	И А С	Т А В	О В И	И К А
нишки	33.110	25.753	10.037	6.264
пиротски	38.446	19.223	13.257	6.516
врањски	25.938	9.822	9.822	4.188
топлички	78.468	6.464	10.500	3.819
СВЕГА	35.252	13.937	11.222	5.275

Занимљиво је посматрати убиства и самоубиства по начину како су она извршена.

Тако од 34 самоубилаца, задао је себи смрт:

вешањем	њих 12 или 61.77	процента
пушком	" 10 "	29.41 "
ножем	" 2 "	5.88 "
утопљењем	" 1 "	2.94 "

Од 86 убиства извршено је:

пушком	50 или 58.14	процента
другим оружјем	17 "	19.76 "
дављењем	7 "	8.14 "
ножем	6 "	6.98 "
непознатим начином	6 "	6.98 "

Код 107 случајно погинулих преузрокована је смрт:

утопљењем	код 26 или 24.30 проц.
пушком	„ 25 „ 23.37 „
громом	„ 12 „ 11.21 „
ватром	„ 6 „ 5.61
падом с дрвета	„ 6 „ 5.61
мразом	„ 5 „ 4.67
глађу	„ 1 „ 0.93
пићем	„ 1 „ 0.93
непознатим начином	„ 25 „ 23.37

Из овог поређења види се, да је од 227 умрлих неприродном смрћу, 85 украћен живот пушком, дакле више од 37 процента.

Веома би било интересно да знамо и узроке убиствима и самоубиствима, но подаци су нам о томе посве непотпуни. При свем том види се и из овако непотпуних података, да је највише убиства учињено због свађе (23) и омразе (12); код 51 случаја узроци убиства остали су непознати.

И код већине (19) самоубиства узрок је непознат, а остала извршени су због болести, и то: 14 због душевне а једно због телесне болести.

Имамо при руци податке о природном кретању становника у новим крајевима и, то за 1882. годину.

Поменуће године било је *венчања*

у округу:	свега	на 1000 становника
нишком	1.387	12
ниротском	789	10
врањском	647	10
топличком	735	17
СВЕГА	3.558	12

О броју *рођења* и *умрлих* имамо овај преглед:

ОБРУГ	У Т Е Ч А Ј У 1882. Г О Д И Н Е					
	Р О Д И Л О С Е			У М Р Л О		
	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА
нишки	3.055	2.797	5.852	1.655	1.556	3.211
пиротски	1.835	1.631	3.466	1.116	1.078	2.194
врањски	1.520	1.430	2.950	960	901	1.861
топлички	1.324	1.209	2.533	575	527	1.102
Свега	7.734	7.067	14.801	4.306	4.062	8.368

На једну хиљаду становника долазило је

У ОКРУГУ :	РОЂЕНИХ	УМРЛИХ	РОЂЕНИХ
нишком	50	28	+ 22
пиротском	45	29	+ 16
врањском	45	29	+ 16
топличком	60	26	+ 34
СВЕГА	49	28	+ 21

Међу рођенима било је свега само 21 ваубрачно дете, дакле од хиљаде тек 1.4. Понајвише ваубрачно рођене деце било је у пиротском округу (8 = 0.23 процената.) За тим у врањском (6 = 0.20 проц.), и нишком (7 = 0.12 проц.) У топличком округу није било на једног случаја ваубрачног рођења.

Када број рођених поредимо с умрлима, онда налазимо, да је на 100 рођених долазило

У М Р Л И Х

У ОКРУГУ :	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	У ОПШТЕ
нишком	54	56	55
пиротском	61	66	63
врањском	63	63	63
топличком	43	44	43
СВЕГА	56	57	57.

Размера за округ топлички не може се узети као правилна, јер је број рођених и умрлих поређен с бројем становника, од 1879. године. Међу тим тај округ има сад знатно више становника, који су се ту настанили досељавањем. То се види најбоље по броју пореских глава.

Пореских глава било је

Н А К Р А Ј У Г О Д И Н Е

у округу :	1880.	1883.	1883.
шипком	24.838	24.803	— 35
пиротском	14.475	15.059	+ 584
врањском	12.268	11.479	— 789
топличком	6.934	10.079	+ 3.145
свега	58.515	61.420	+ 2.905

Број пореских глава увећавао се за последње три године са 1.65 процената годишње. Кад бисмо применили размеру пореских глава од 1880. године и на годину 1883, онда би број становника сада износио

у округу :

шипком	115.890
пиротском	79.960
врањском	64.844
топличком	61.078
свега	321.772

Нови попис становника показаће најбоље колико је порастао број становника у новим крајевима у опште, а у Топлици на по се.

Подаци о економном стању нових крајева које овде износимо, нису петина резултат редовнога пописа, ну они су опет толико интересни, да ће бар изазвати потребу што скоријега редовнога пописа.

О обрађеној површини имамо овај преглед:

Г о д и н и к 1 8 8 3 в и л о ј е			
у округу:	Њ и в а д а н а о р а њ а	Л и в а д а к о с а	В и н о г р а д а м о т и к а
нишком	165.487	42.519	78.1 4
пиротском	91.199	33.291	50.317
врањском	64.399	30.282	16.385
топличком	61.623	17.450	5.960
Свега	383.108	123.542	150.796

Кад ове народне мере преобратимо у хектаре, онда можемо обрађену земљу поредити с целом површином појединих округа. То поређење налазимо у овом прегледу:

На једном квадратном километру било је хектара				
у округу:	Њ и в а	Л и в а д а	В и н о г р а д а	О б р а ђ е н е з е м љ е
нишком	22.6	3.5	1.7	27.8
пиротском	12.3	2.7	1.1	16.1
врањском	12.3	3.4	0.5	16.2
топличком	6.1	1.0	0.1	7.2
Свега	12.8	2.5	0.7	16.0

На 100 хектара њива долазило је

у округу:	Л и в а д а	В и н о г р а д а
нишком	15	8
пиротском	22	9
врањском	28	4
топличком	16	2
у опште	20	5

Округ нишки има, према површини земљишта, највише обрађене земље. Кад тај округ поредимо с осталим окрузима, онда налазимо, да на 100 хектара обрађене земље у том округу, има

ОКРУГ:	ХЕКТАРА
врањски	58
пиротски	58
топлички	26

Кад простор обрађене земље поредимо са становништвом, онда имамо овај преглед:

У ОКРУГУ:	П А 1 0 0 0 С Т А Н О В Н И К А Д О Л А З И Л О Ј Е			
	Њ И В А	Л И В А Д А	В И Н О Г Р А Д А	О Б Р А Ђ Е Н Е З Е М Љ Е
	Х Е К Т А Р А			
нишком	522	80	39	641
топличком	535	91	8	634
пиротском	433	94	38	565
врањском	362	102	15	479
Свега	467	90	29	586

По попису обрађене земље, који је чињен 1867. године, долазило је у Србији на 1000 становника¹

њива	286	хектара
ливада	114	„
винограда	20	„
обрађене земље	420	„

Размера између старе и нове Србије била је дакле	
код њива	као 100 : 163
„ ливада	„ 100 : 79
„ винограда	„ 100 : 145
„ у опште	100 : 140

Воденица било је

У ОКРУГУ:	СВЕГА	ВПТЛОВА
нишком	433	804
пиротском	374	792
врањском	474	547
топличком	357	421
СВЕГА	1.308	2.564

¹ В. Јакшић, Статистичка збирка I.

У средњу руку

У ОКРУГУ :	ИМА		ДОЛАЗИ
	Ј Е Д Н А В О Д Е Н И Ц А		
	ВИТЛОВА	НА □ КМ.	НА СТАНОВНИКА
нишком	1.9	6	268
пиротском	2.1	7	206
врањском	1.2	4	137
топличком	1.2	10	118
СВЕГА	1.6	7	183

Према простору највише је воденица у округу врањском, а најмање у топличком. Према становништву пак највише је воденица у топличком, а најмање у нишком округу.

Бад, напротив, број витлова поредимо са становништвом, онда добијамо друге, правилније, размере. Тако долази један витло у округу :

пиротском	на 97 становника
топличком	„ 100 „
врањском	„ 119 „
нишком	„ 144 „
у опште	„ 117 „

Остаје да кажемо коју реч о *живом благу* народном у Новим Крајевима. Истина и ови се подаци могу узети тек да су приближни, пошто нису добављени редовним пописом; али су за сад они најпоузданији.

У овом прегледу износимо податке о стоци:

РОД СТОКЕ	Б р о ј к о м а д а				СВЕГА
	у о к р у г у				
	нишком	пиротском	врањском	топличком	
Коњи	4.139	5.916	4.158	6.397	20.610
Магарци	309	63	353	20	745
Волови и краве	38.509	24.419	23.557	25.624	112.109
Свиње	23.585	11.053	9.593	17.355	61.586
Овце	90.618	118.075	62.854	81.367	352.914
Козе	38.415	40.409	18.170	22.274	119.268
Свега	195.575	199.935	118.685	153.037	667.232

Кад број стоке поредимо с површином и са становништвом, онда налазимо, да долази :

КОЊА И МАГАРАЦА		
у округу	на 1 □ км. на 1000 становника	
топличком	2	153
пиротском	2	78
врањеском	2	70
нишком	2	38
у опште	2	71

ГОВЕДА		
у округу	на 1 □ км. на 1000 становника	
топличком	7	610
врањеском	12	362
нишком	14	332
пиротском	9	317
у опште	10	374

СВИЊА		
у округу	на 1 □ км. по 1000 становника	
топличком	5	413
нишком	9	204
врањеском	5	148
пиротском	4	144
у опште	6	206

ОВАЦА И КОЗА		
у округу	на 1 □ км. на 1000 становника	
топличком	28	2.467
пиротском	59	2.061
врањеском	43	1.250
нишком	48	1.114
у опште	43	1.576

СВЕГА СТОКЕ		
у округу	на 1 □ км. на 1000 становника	
топличком	42	3.643

пиротском	74	2.600
врањском	62	1.830
нишском	73	1.688
у опште	61	2.227

Према површини је наспрам других живим благом најбогатији округ пиротски. Према становиштву је у томе најбогатији округ топлички, а пиротски округ заузима друго место, нишки пак округ последњи је у том погледу.

Интересно је поређење Нових Крајева са Србијом у старим границама по броју стоке, како према површини тако и према становиштву. Подаци за Краљевину Србију узети су из последњег пописа, који је извршен још 1866. године.

Тако било је на једном квадратном километру у Србији:

	Новој	Старој
коња	2	4
говеда	10	20
свиња	6	34
оваца и коза	43	83
стоке у опште	61	141

Напротив долазило је на 1000 становника у Србији:

	Новој	Старој
коња	71	101
говеда	374	609
свиња	206	1.061
оваца коза	1.576	2.573
свега стоке	2.227	4.346

Размера између ових бројева била је код

коња	као	100 : 142
говеда	"	100 : 163
оваца и коза	"	100 : 163
свиња	"	100 : 515
стоке у опште	"	100 : 195

Из овог поређења види се, да су крајеви у старим границама богатији у живом благу; пошто су подаци из тих крајева узе-

ти из пописа пре *осамнаест* година, и ове размере такође су из онога доба¹: то оне не одговарају тачно садањем стању, и само живље побуђују жељу и потребу да се нов попис стоке што пре предузме.

Пчеларство у Новим Крајевима, као што се види из броја кошница, није у цвету

Кошница је било			
у округу:	свега на 1 □ км	на 1000 становника	
толичком	3.566	1	85
широтском	5.362	2	70
врањском	2.389	1	37
нишком	4.134	2	36
свега	15.451	1.4	52
У Србији 1866 г.	106.452	2.8	87

Размера између нових и старих крајева јесте за кошнице као 100:167.

О трговачком обрту Нових Крајева с пограничним пределима до сад још ништа није изашло у службеној нашој статистици. Толико само може се казати да је тај обрт доста знатан, судећи по богатству пољопривредне производње, и по доста живој и напредној домаћој индустрији.

Разгледавши овако летимице *Нове Крајеве*, ми сада улазимо у њих да их из ближе размотримо округ по округ.

¹ *Државни попис Србије*, IV. стр. 110 и л.

О К Р У З И

Нишки округ

1 Границе

Границе су нишкоме округу: са севера и са северостока — ивица *округа алексиначког*, и *округа кнежевачког*; с истока — ивица *округа пиротског*; с југа — *округ врањски*, а са запада — *округ топлички*.

Граница северна и североисточна готово свуд¹ иде оном пругом која беше међа Кнежевине Србији од 1834 до 1876.

Граница источна међу овим и округом пиротским, одвојивши се од границе кнежевачке, од била Гуљанског, удара на југ, између села Градишта и Островице, па иде изнад Равнога Дола и Вете, изнад Мокре, Бежишта, Проваљенска до Ђуберажде. Одатле се граница поврће на север, остављајући пиротском округу села: Остатовицу, Штрбац, и До, па онда иде на Црпејан, Црпу Бару, на Свође, Орахе, Лесковицу, и изнад Црвене Јабукe изиђе на Црни Врх, где удари у границу између Србије и Бугарске. Сад овом границом иде на Дешчани Кладенац, на Преслан до близу Власине. Ту оставља бугарску границу, па се упућује, изнад Црне Траве, преко реке Власине на запад к Морави, коју кад пређе иде на Чукљеник, Кукуловце, и на Барје.

Ту се сучељава с границом округа топличког, коју ваља видети под тим округом, да се не би писала на два места.

1. Стара граница, која јешла преко села Катина, била је од Ниша далеко 21,380 метара; а по што је округ алексиначки повећан, то је и граница између њега и нишког примакнута ближе Нишу. Сад од границе до Ниша нема више него 12,750 метара.

Као што се види из овога описа, нишки је округ много шири на својој јужној страни, него на страни северној.

Могло би се још овде казати да ова граница није свуда обе-
лежена тачно, него само по хатарима села, а међе хатарима врло
су вијугаве, и некад их чак ни сами мештани не казују једнако.

2 Планине

Планине велike ударају у нишки округ, и неке од њих пру-
жају у њега своје ниже косе, али ни једна велика планина није цела
целцата својина нишком округу.

Сува Планина, на југоисток од Ниша, која се тако лепо
из далека види, и која се, рекао би човек кад из даље гледа, над-
вела над Ниш, само једном својом страном припада нишком
округу. Сва остала она је својина округу протеком. Из Ниша
се увек виде (мањ кад је време магловито), и лепоту нишке око-
лине много увећавају, ови врхови Сувe Планине: *Космовац* (Кос-
мовачки Камен) онај најдаљи, из Ниша гледајући га, и највиши вис;
Јагликовац (Јагликовачки Камен), онај ближи к Нишу, и *Карлчи-
ки Камен* (или Студенски Камен). Ово је преслап између она два,
куда је ишао још римски пут преко Сувe Планине.

Била и врхови Сувe Планине са свим су голи. У падинама
њеним, нарочито у осоју, има горе букове, местимице и јелове, а
негде доста старе *меније леске*¹.

Дарковачка и *Драјиначка планина* пола припада Знепољу а
пола нишком округу. Обе ове планине већином су голе; на дугим
просторијама немају ни дрвцета, али су и туда, где дрвета нема,
обрасле густом као море травом.

Кукавица, планина у Пољаници (старом Иногшту), тек осо-
јем својим припада нишком округу. Јужна њена пола припада
округу врањском.

1. У Сувој Планини, у хатару села Сопотнице, има једна велика провала у
стени, која се зове *Трем*, и у којој свакад има прелетњег снега.

Селичевица, пружа се на својих 20 километара, од реке Кутине до Мораве. Готово је сва обрасла ситном, највише хрстовом гором. На последњем западном чоту Селичевичком стоји стара тврђава *Курвинград*.

Бабичко-Јашуњска планина пружа се између Мораве и реке Кутине од северозапада к југоистоку.

Крушевица, планина, која би се могла узети као продужење Бабичко-Јашуњске планине.

Између Суве Планине, Крушевице, Бабичко-Јашуњске планине и Селичевице она је корутина која се зове *Заплање*. По том имену данас се сав тај срез зове *Заплањски Срез*.

На југ од Лесковца, дижу се планине: *Чукљеничка*, *Накривањска*, *Вучанска*, *Стројковачка*, и *Збежишка* (све по имену села која су им близу). Те се планине већином пружају од Мораве на запад. Њихови врхови имају разна имена. Могу се овде прибележити тек неколика, као: *Влахиња*, *Свињарник*, *Вртешка*, *Кита*, *Зелени Град*, *Писани Камен*, *Сланиште*, итд.

У Буковику, између Мораве и Власине, имају планине: *Остроzub*, *Дебели Део*, и *Јастребац*.

У том пределу „*Општа карта аустриског војног завода*“, и наша карта: „*Слив Јужне Мораве*“ бележе неку планину *Ширену*.

У том крају, од Мораве до реке Власине, и од Власотинаца до села Власине, нисмо могли наћи планине која би се звала „*Ширена*“.

Још се могу поменути висови који су на оном огранку *Суве*

1. Кад сам питао људе из Буковика за планину Ширену, наишао сам на одговор бистрог планинца, г. Проте Стевана Поповића, из Црне Траве, који вреди овде записати.

— Онде где ти тражиш ту планину „Ширену“, рече г. Прота: — има брдо које се зове *Новоселски Рид*.

— Па како је Новоселски Рид могао постати некака *Ширена* или *Ширина*?

— Кој знаје, одговори Прота: — онај што мери, гледи у једино брдо, и пита: „Како се зове то брдо? Селак мисли за друго, и одговара: — Је ли за ову ширину питаш? Ми ту никамо: ширина (то јест, поље, просторија, брдоравањ). Иницијал нишом у своју књигу „Ширена“ а нико не зове *Новоселски Рид* „Ширена“.

Да ли се „Ширена“ на овај начин увукла у карте, не знам, али да власине *Ширене* или *Ширине* нема, то уверавају сви људи из тог краја.

Планине који се, међу Јелашницом и Црвеном Реком, спушта ка Нишави.

Овај крак Суве Планине има данас неколико имена, од којих име *Плоча* некад се узима као име за цео тај планински огранак. Међу тим тај огранак не ће бити ништа друго него онај део *Суве Планине* који су стари звали *Куновицом*. На том огранку највишењаци су висови: *Облик* и *Мандаш*.

На оном бјду које везује *Стару Планину* са *Ртњем* идући на *Бабин Зуб*, на *Бабину Главу*, па на *Шлеш*, падају у очи, према нишком округу, ови висови: *Коларница*, *Шлеш*, *Тушанар*, *Лесков Врх*, *Вишеград*. Тај венац иде на *Грамаду*, на запад села *Матевца* и *Каменице* дели воде *Нишави* и *Сврљишком Тимоку*. За тим се повија на север, и спаја се с планином *Девицом*.

На северозапад од Ниша су: *Башаловац*, *Црни Врх*, *Бобен*, *Пошова Глава*, *Зелени Камен*, *Бели Камен*, и већ над *Топоницом Дервишка Чука*.

Од тога планинскога повијарца одваја се на југ једна коса која се, за тим, повраћа на југоисток. На тој коси могу се номенути ови врхови: *Љути Врх*, *Палина*, *Пошова Глава*, и, најпосле над самим Нишем, са североисточне стране — *Виник*.

Од Селичевнице пак одваја се једна коса те дели воде *Морави* и *Нишави*. Та коса дошавши близу Нишу с јужне му стране, рашири се у један врло велики брдоравањ, који се зове *Горица*.

И *Горица* и *Виник* угибљу се под грозним виноградима и под другим усевима.

Та два брда врата су нишка за све који мисле Ниш силом да освоје.

3 Воде

Планине и *воде* узрок су што је Ниш постао ово што је.

Да Нишава не расеца Ниш на две поле; да Морава не тече тако близу Ниша; да се у Мораву не стачу: *Топлица*, *Јабланица*, *Ветерница*, и *Власина*, те током својим отварају толике путове к Нишу,

не би се никад толика људска крв пролила на Нишу. Али по што је то тако, и не може се предругојачити, то ће Ниш и од сада остати место врло важно, а воде његове заслуживаће свака да се добро проучи од извора до увора свога.

Од вода које квасе округ пишки, највећа је и најважнија *Морава*.

Морава извире у једним ливадама, код села *Витина*, на планини која се зове *Црна Гора* (Карадаг), и која се налази у пределу између Куманова, Качаника и Скопља. Моравино је врело тако јако да би на њему одмах могла млетати два до три витела. Оно је на таквом висоравњу, да би води његовој било готово све једно потећи на југ к *Вардару*, или на север к *Дунаву*. Бар тако причају они који су та места видели, и њихову висину простим очима мерили. До Вардара имала би Морава тећи 5—6 часова, а док допре до Дунава (код Кулича) мора се ваљати добрих 70 часова.

Али, зна се, како вода поштује старије од себе; она обилази бреници макар он био толико мален да га годе очи ни спазити не могу!

После свога извора, Морава удара на прво повеће место, које се зове *Винац*. По имену тога места, она се и зове: *Морава Винац*, или *Морава Виначка*.

Да су нешто све стране моравине водопаће обрасле густом травом, шибом, и гором, те да се кишилица тихо, поступно, равномерно сцеђује у речно корито, Морава би могла бити пловна; а овако с голих страна њених сјурни кишилица у маху те постаје бујни поводањ, а кад то пројурни, река бива поток. И тако је она ни пловна ни бродна, него често само велика штеточиња!

Морава има необично широку водопаћу, особито у горњи крај свога тока. На Балканском полуострву нема реке која би се дужином свога тока могла мерити с Моравом.

На самом раздеоку својих вода Вардар и Морава чудни су суседи: њихове су се водемеће готово размимомиле једна с другом, као што је речено мало пре.

Дуго се мислило да Јевропску Турску раздваја на две поле једно велико планинско брло, без преслапа, од Црнога Мора до Си-

нега; мислило се, према томе, да пута не може бити из долине моравске у долину вардарску; али списи *Ами-Буја*, *Гризбаха*, карта *Книертова*, и још неколики извештаји путника научника показаше да се од Београда до Солуна може човек возати на кочијама. Пут тај мора ићи долином моравском и долином вардарском.

Проф Кастељан прорачунао је, да је пут од Александрије на Солун, Београд, Беч и Кале, краћи 47 часова од пута који иде од Александрије на Марсељ у Кале, а 9 часова од онога пута који удара на *Брендич* (Бриндизи).

А ако би се од Београдашло правце на Минхен, остављајући на страну Беч, тај би се пут скратио са читавих 300 километара¹.

Мало пре је поменуто како је моравина водонађа врло широка на изворима те реке, а кад Морава приђе к своме ушћу, водонађа јој се сузи као какво грло. Од *Три Уши* до *Шаргана* може бити близу 70 часова, а од *Смедерева* до *Костоца* не ће бити више од 6—8 часова. На тај начин долина моравине водонађе личи на какав циповски лонар.

Нишава, жива, једра, бродна река, која јури кроза сами Ниш.

Нишава има више извора, и предео где ти извори избијају, доста је широк. Неки извори нишавини побележиће се овде; то ће бити само они који су живљи у самом почетку нишавином. Доцније, говорећи о местима која Нишава просеца, поменуће се све главније нишавине притоцице.

Ево овако мештани узимљу:

У хатару села *Годеча*, у месту *Злом Долу*, извире вода која се, наравно, зове *Годечка Река*. Ова река тече к *Цариброду*. Више Цариброда Годечка Река прима речицу *Језевину*, која долази кроз Драгоманску Клисуру, испод брда које се зове *Три Уши* (где је, по причању, у старо време била граница између Србије и Бугарске).

Из села *Протопоштина*, местимиче из *Смиловачког Поља*, извире друга вода која се зове *Протопоштинско Врело*. Ова вода обилази село *Калогину*, па се улива у *Годечку Реку*.

¹ *Revue des deux Mondes*, 15. децембра 1881, стр 931.

Годечка Река пак, прошавши Цариброд, прима, мало испод тога места, реку *Лукавичку* која долази од села *Невља*, из околине *Брезника*.⁵

Већ од Цариброда на ниже *Годечка Река* зове се *Царибродска Река*.

Испод *Суковског Моста* ова царибродска Река прима с лева *Јерму* (*Голему Реку*) која извире на *Буковој Глави*, поврх села *Власице*, и која тече кроза *Знепоље* и *Трн*.

Тек од ових става, испод Суковског Моста, вода се ова зове *Нишава*, ма да се мора признати да многи људи са стране и *Јерму* и *Царибродску Реку* зову Нишавом.

Нишава после протиче кроз *Широт*, делећи га на две поле; обавија северно *Белу Паланку*; пробија се кроз *Сићевску Клисуру*, где је раструпила *Куповицу* и *Плеш*; она кваси а некад и дави *Ниш*, па се, између села *Далинаца* и *Трупала*, слива у Мораву на 9.200 метара од *Ниша*.

Власина река истиче из језера *Власине*, које је на земљи врањског округа, те ће о њему тамо и бити говор.

Власина се одмах упућује на север или северозапад, тече кроза село *Црну Траву*, остављајући лево високи брдоравањ *Чемерник*, преко кога је ишао стари пут од *Врање* преко *Знепоља* и *Трна* за *Софију*.

Власина тече врло уским коритом кроза сав *Буковик* (који се сад зове срез власотиначки), и уз пут прима у се реку *Гришку*, *Тегошницу*, и *Калуђерицу*.

У селу *Свођу*, под висом *Црнатовом*, *Власина*, с десне своје стране, прима *Љуберажду*, и тече даље к западу, орошава варошницу *Власотинце*, где већ излази у широку моравску раван, и код села *Стајковца*, улива се у Мораву.

Тошоница, долази с планине *Девнице*, у кнежевачком округу, из више извора од којих су понајјачи *Бела Река* и *Диздаров Поток*, који, кад се састану у хатару села *Давидовца*, зову јсе само *Бела Река*. Ова река тече кроз *Лабуковачко Ждрело*, удара на село *Лабуково*, и село *Потчицу*; ту прима *Рашиначки по-*

ток (од Светог Аранђела), и *Копажкошарску реку*: за тим протиче кроз село *Кравље*, па удара на село *Тошоницу*. Тек од овога села, до свога утока у Мораву, ова се река зове *Тошоница*. Она пада у Мораву према *Сушовцу*.

Тошоница се често помиње у нашим ратовима с Турцима од 1806 — 1813, и од 1876 — 1878.

Студенска Река најпре, па после,

Јелашничка Река. У месту које се зове *Пољански Кладенац* извире вода која тече кроз села: Горњу Студену и Доњу Студену. Ова вода, докле тече кроз хатар села Студене, зове се *Студенска Река*.

За тим, та вода тече кроз село Чукљеник, и, кроза стене које се зову „*Масуров Камен*“, пробија се у *Јелашничку Реку* која се, после по часа тока, слива у Нишаву.

Река ова протиче долином тако живоцисно да је права штета доћи у Ниш а не видети села Јелашнице, и његове романтичне реке.

На овој реци, која је тако краткога тока, меље око 20 воденица — свака по 4 витла. Те воденице (и неке ваљавице) на гласу су што раде самотегом и лети и зими. А то бива за то, што се река Јелашница, текући коритом уским и дубоким, не мрзне зими, као друге воде, које теку равницама.

Кутинска Река има више извора, али као главно вредо сматра јој се извор испод *Жутог Камена*, у хатару села Горњег Душника.

На овој реци, од њенога вреда у Душнику, докле се не састави с Драговском Реком, меље 19 воденица. А тај ток није дужи од пола часа места.

Река та протиче кроз Горњи Душник, и кроза све четири Кутине (села). Десно јој остаје горосласна *Сува Планина*, а лево Крушевица и Селчевница.

Кутинска се река слива у Нишаву испод Нишке Бање више села Брзога Брода.

Долином ове реке иде пут који везује *Заплање* с једне стране с Нишем, а с друге — са Знепољем и Трном, преко Дешчаног Кладенца.

Медвеђа или *Јабланица*. Река Медвеђа извире испод планине *Пришавитице*, изнад села *Тулара* и *Мркоња*.

Она тече поред села Ретког Церја, Петриља, Вранче, Нешуште, Копрена, Медвеђе, Грабовнице, Дадња, Мањдомаца (Мањедонаца), Бучумета, Криваче, и Лебана.

У Лебанима прима у се реку Шумаиску, па се одатле зове *Јабланица*. Пролази поред села Портате, недалеко од вароши Лесковца, па, више Чечинског Моста, нада у Мораву.

Од извора до Лебана дугачка је 50 км., а одатле до утока око 30 км.

Шумаиска река извире више села Дрводеље, и, протичући кроз Бувце, Коврду, Клајиће, Поповац, Вранивце, и, Шумане, утиче у Медвеђу код Лебана. Ток ове реке може имати до 35 км.

С десне стране, више села Дадња, утиче у Медвеђу и река Бањска (Равнобањска), која извире из свирачких планина, и, протичући кроз Свирце, Тупале, Равну Бању, утиче у Медвеђу.

С леве стране прима Медвеђа у се Газдарску Реку, која се зове и Грабовничка, јер протиче и кроз село Грабовницу. Ова река има више извора, али јој је најглавнији онај у селу *Равништу* испод *Мадана*, а има извора и у планини Гајтану. Дужина јој може изнети до 20 км.

Ветерница извире у Пољаници. Она има два главна извора који су један другоме насупрот, то јест, један је на источној страни, а други на западној. Први кључа у селу Градњи, а други у селу Трстени. Ово је последње село на самој граници тако да је од њега нешто остало и за границом, онамо у Турској држави.

Ове две воде састају се више Големог Села, и одатле се зову *Голема Река*. Пре тога пак она трстенска река прима у се реку *Дреновацку*, која извире из осоја брда Плачевнице које је над самом Врањом.

Голема протиче кроз Велико (Големо) Село, које је средина Пољаници; тече, даље, поред села *Драгобужда*, Прекобрдца, Мелове, Остре Главе, Округлице, Гагинаца, и Лалинаца (пробијајући се читава 3 часа кроз планинску сутеску).

Код Вучја и *Миршевоца* (где почиње срез лесковачки), прима у се Вучанску Реку. Дотле се зове Голема Река, а одатле

Ветерница. За тим тече кроз богату лесковачку равну, пресеца Лесковац, и код села Богојевца пада у Мораву.

Ток Големе и Трстенске реке до Мирошевца може изнети 45 км; а Ветернице до утока око 40 км.

Овом реком ишао је у старо време пут од Лесковца на Врању.

Тај је пут, по уверавању тамошних људи, неколико часова краћи од онога који данас иде моравском долином у Врању.

Туловска Река, извире из планине села *Тулова*; тече кроз *Тулово*, *Зољово*, *Малу Грабовницу*, *Буниброд*, *Мритане*; и, испод села *Насалина*, пада у Мораву с леве стране.

Слатинска Река, извире из планине *Застенке* и *Огорлице* (у срезу пољаничком), у општини мртвичкој. Протиче кроз село *Слатину*, од кога и име добија, кроз обе *Котаинице*, и, према селу Добротину, пада у Мораву.

У водама нишкога округа има риба од разних врста а најпознатије су: шаран, сом, клен, мрен, кркуша, вретенар, скобаљ, штука, змијоглавац, стрвка (пастрмка) и белцица.

А има и ракова.

Језера и Баре

Дев-Казан, велико језеро, над селом Вучјем. О томе се језеру врло много прича. Народ околни верује да у њему имају некакe вражје воденице, које ноћу међу, и њихова се звука чује.

Кад неваљала човека осуђују, веле му:

— За тебе није да живиш; за тебе је да идиш у *Дев-Казан* да се давиш!

Црни Вир, језерце у селу Кумареву, из кога се вода рачуни у врло шкодљиве воде за здравље људи и стоке.

Церничко Језеро на граници међу хатаром села Бошњака и хатаром села Турековца.

На Плочи (Јуновици), јужно од пута Ниш — Пирот, има мало језеро које ретко пресушује.

Шебецко Језеро, у општини великовртонској, у срезу запаљњском. Никад не пресушује.

Језеро у Лукама, у селу Семчу, у срезу запаљњском, има у својој околини врло много шевара који сељаци секу те плету асуре.

Још нешто :

У Сувој Планини, у хатару села Сопотњика, у месту *Тоцилима*, има снега усред лета.

Турци су одатле често лети носили снег да хладе јела и друге своје угодбе.

Минералне воде

Бања Нишевачка. 1 час и 52¹/₂ минута од Ниша, поред пута који води од Ниша к Пироту, под брдом *Коритњак*ом, извире врућа вода, која се зове *Нишевачка Бања*.

У тој Бањи имају још од старог доба два купатила за мушкарце, и четири — за женске.

Вода је топла око 30° R. . .

У ову Бању долази мало света да се лечи; овде највише излазе нишлије и нишлике да се „бањају“, и да „тефериче“.

До ослобођења Ниша, ово је било најобичније место за излазак и весеље Турака и Туркиња из Ниша.

Испод те Бање има неколико воденица. Воденице те, ма да су невесто начињене, међу и лети и зимп, по што се вода не мрзне.

Бањница, топло врело, у селу Островици, више Сићева. Вода та, после кратког тока, пада у Нишаву.

За овај мах о тој се води вишта више не може казати.

4 Равни

Равни родне у нишком округу највеће су дуж река које тај округ пресецају или квасе. Тако је у реду на првом месту поменути :

Нишку раван која настаје с обе стране Нишаве чим се изиђе из клисуре *Сићевске*, и од последњих брежуљака брда *Куповице*, па се протеже до утока Нишаве у Мораву. Та раван иде и ниже од нишавина утока, дуж десне моравске обале, до испод Топонице.

На тој равни, између Вишика и Горице, раширио се град Ниш на десној, а варош на левој обали нишавиној.

У тој равни рађа свако културно биље, па и наут, који ми у Београду, попружен, купујемо као *леблебије*.

Старци причају да је у тој равни некад сејан и ипринач; данас о том нико ништа не зна.

Лесковачка раван је још већа. Она се пружа од Грдилице левом страном Мораве чак до Топлице.

На десној страни моравској равница је од ушћа Власине до Власотинаца, и од Курвинграда до утока Нишаве у Мораву.

Лесковачку раван квасе, осем Мораве, Ветерница, Јабланица и Пуста Река.

Дужина ове равни (у колико припада округу нишком) може изнети око 8 часова, а ширина њена износи где више, где мање, тек нигде не слази ниже од 2 часа.

Та раван, особито од Лесковца на ниже к Морави, права је низина, пуна бара и кља, које се само у подводним равницама налазе.

Међу тим је земља родна. Само пема воћака и дрвећа у опште. Србину није баш повољно кад види лети како сељаци, који раде у тој простираној равни, немајући нигде хлада у својим њивама, прилазе к насипу, и одмарају се у хладу под оним врбама које је Митад-паша садио с једне и друге стране насипа.

Зар смо морали чекати да нам и тај одморак облакна ђенијадни Турчки? Зар се у тој оскудици нисмо сами могли помоћи?

Поред Кутинске реке има нешто равнице око Драшкове и Прокопове Кутине у Заплаву.

Као велике равни, али не као земље усевне, него као простирани пашњаци, могу се поменути и оне голе ширине изнад села Црне Траве, Драјинаца и Дарковаца, где се лети тови многа стока ситна и крупна.

Нешто равнице има и око језера Власине, али та већином иде у врањски округ.

5 Шуме

Шуме су велика потреба, и велика реткост у нишком округу; а готово би се то исто могло рећи и за друга три округа, осем једне поле округа топличкога.

У Кнежевини Србији само у окрузима крајинском и црно-речком бежу неколика брда са свим оголела тако да су им каменити костури избили на површину, те некако самртнички штрче на све стране. А у новим пределима таквих брда има врло много. У најближој нишкој околини, с моста на Нишави, може човек сваки дан гледати не само суре стене од Суве Планине, него још неутешне камените голети изнад села *Каменице*, изнад *Матевца*, *Кнез-Села*, *Сихева*, и *Куновице*.

То су стране, већином присојне, које би могле држати обилан биљни накит себи на леноту а људма који око њих живе на велику корист. На жалост, Турци, док су владали овом земљом, не само што нису ништа чинили да се шуме чувају и множе, него су често дизали народну снагу те гору навалице секли и затирали, да би тако у голети лакше одржали своју затирачку власт.

Сада је, како уверава г. Вуде Вукотић, начелник среза нишког, наређено те су голети изнад Каменице, Матевца, и Кнез-Села засејане жиrom; тај се усев, вели, примио, и већ лено напредује.

То би био срећни почетак од великога богаства које је веома потребно, а које се има где развити у широким размерима.

Ситном шумом, највише храстовом, обрасла је готово сва *Селишница* која од реке Кутинске до Мораве може имати у дужину до 20 километара.

Као шумовита места нарочито се помињу: *Ибровица*, *Куне*, *Остра Чука*, *Десна Чука* (у општини габрoвачкој). Ту има дрвећа: диволеске, букве, цера (ретко,) бељика, клена, јасена, калине (чибуковине), леске, слапонађе, идр.

Шума бабичко-јашуњска сатрвена је, само још има круне горе на вису *Кривој Букови*, више села Бабичког а спроћу Душника, Сонотнице, Житорађе и Краставче.

За тим, има шуме на северозападној страни од Ниша у *Церјанској Провалији*, и у *Хајдучкој Падини*.

У општини Доњој Студени у *Хладном делу*, и у *Раскрсју* има шуме која иде у врету мало пре поменутоу.

Највише шуме биће на југ од Лесковца, ближе ка срезу пољаничком. Нарочито се помиње шума села *Црцавице* у којој је обилно *букава, горунова, јаборова, јасенова, грабова, липа и леска*.

По планинама и шумама нишког округа има: медведа, вукова лисица, јазбака (јазаваца), творава, кунница, веверица, зечева, лисица, српа, јелена, дивокоза, па чак веле да има и рисова (у Буковнику).

По камењу има: змија од више врста (а још више имена): *смукоса, шарана* (врло отровних), *клетачица, брзача, звечарака*

Од тица има: врабаца, врапа, гавранова, чавака, сврака (со-рака), чапаља, чеврљуга, јаребица, голубова, путигудаљака (прене-лица), соколова, дриваца (прдаваца), ластавица, лештарака (ко-кошију), ветрушака, ћугаваца, скорача, штиглица, жутајака, шљуна (детлића), штркова, јастребова, кобаца, орлова, шева, грлица совуљага, жуња, буљина, косова, вуга, кукавица, нупаваца, славуја, и дропаља, особито малих дронљица, које човек на другим местима једва у веку види, а у нишком се округу виђају у великим јатима.

6 Рудно благо

Каква рудна богатства у недрима својим чува за потомке наше земља нишкога округа, нама је данас тешко погодити. Марљивје и дуже зналачко проучавање пролиће више светлости и у земљине дубине, према ће, и поред тога, остати доста на део самим простим случајима.

За овај мах поменућемо неколика места у којима се већ зна за нека и нека рудна блага. Та су места:

1. *Јелашница*, врло живописно село, десно од пута Ниш — Пирот. У том селу находи се камен *маргла* од кога се може жећи добар хидраулски цеменат. Ово је благо у толико веће што ће врло близу Јелашнице проћи железничка пруга Ниш — Софија.

У јелашничкој реци нађен је издавак угља који се пружа од истока на запад, а пада на југ под углом 20 — 25°. Сва је прилика да тога угља има на целом простору од Каменице до Јелашнице, Габровца, села Влаха (Власе) па све до Курвинграда.

Угаљ овај припада најмлађој (терцијалној) формацији. Турци су га вадили у селу Габровцу, на граници овога басена¹, па им је, како сељаци мисле, вода помела тај посао.

Нани су огледали вадити га у селу Јелашница; па је и то остало само као оглед.

Али како су околине нишке оголеде, а горива треба сваки дан све више, то се овим рудницама још напред види велика важност.

2. *Руџје*, село у срезу власотипачком, на десно од Мораве, чувено је с рудинога блага. У њему има камена микашета, кроз који је пробио моћни трахит.

У Руџу је била велика рударска радња: вадило се олово у ком је било и сребра. На 3 км. испод рупљанске цркве има самоков за ковање руде.

У месту *Багрена Вода* находи се раствор галлице од пирита и гвожђа. Ту се находи и трахита. Од злата мало има трага. Бар су до сад сва истраживања остала јалова.

3. У селу *Црној Трави*, у месту Пећвини, вађене су руде за Турака. Сав тај крај око Власине заслужује да се рударски боље проучи и осветли.

4 У селу Матевцу вади се плочасто камење за покривање кућа и зграда, и за крстове и плоче на гробове мртвих.

7 Остаци од старина

Град Ниш, на десној обали реке Нишаве, између *Виника* са севера, и *Горице* с југа, не толико по старини свога постања,

¹ У Денском Потоку.

колико по важности својега станка, заслуживао би да се помене међу остацима од старина. Али пошто ће о њему, као о месту насељеном, бити нарочити говор, то ми за овај мах прелазимо на друге старине за које смо могли штогод сазнати.

Курвинград, на 12.042 метра на југ од Ниша, на десној страни Мораве, на последњем чоту од планине *Селишвице*, која се од Кутине пружа на запад до Мораве. Град се тај доста добро одржао.

Према Курвинграду, на левом моравском брегу, имају развалине од некакве старе цркве, коју сељаци зову *Комига*.

Прича се да је та Комига била богомоља некаквој царици од *Курвинграда*. У Комиги је служио калуђер, врло угодан царици с Курвинграда. Да би могла чешиће и лашиће прелазити из свога града на Комигу, на богомољу, и на пријатељске разговоре, царица је разанињала платно с једнога брда на друго, и тим је платном прелазила.

Тако каже прича.

А пословица једна вели:

— Цар царује у Цариграду, а чеврљуга у Курвинграду.

Смисао јој је: свако је госа на своје огњишту.

Кад је пак, и рашта постала та пословица, није се могло сазнати.

По најновијем осветљењу г. Руварца, стари град *Копријан* није ништа друго, него овај данашњи *Курвинград*.

И ако је одиста то стари *Копријан* (а ми ћемо се на то вратити, кад буде реч о *Градишту*, у топличком округу), онда при његову имену ваља да се сетимо још и овога:

Бесни султан Муса, у пролеће 1413, опседе *Копријан*, и, после крваве борбе, оте га, на војску његову и становнике нешто исече а нешто расели¹.

Те исте године, по смрти Мусиној, која би 10 Јуна 1413, *Копријан*, заједно са *Знеиољем*, враћен би, као земља српска, Деспоту Стевану Лазаревићу.

¹ *Гласник* XLII, стр 307

Године 1441 Турци беху притисли сву Србију. Ђурађ Бранковић, у савезу с Маџарима, 1443 потисну их, и узби чак иза Сопље!

Сегединским миром, који би углављен месеца Јуна 1444, Ђурђу су враћени сви српски градови, међу којима су: *Копријан*, *Лесковаци*, *Зелени Град*, и *Ново Брдо*¹.

Вишеград. — На исток од села Сићева, на брду које се зове *Слабица*, има стара јако порушена градина коју сељаци из околних села зову *Вишеград*.

Никаква се прича није о том сазнала до сад.

Градац. — На запад од села Сићева, на брду које се и само зове *Градац*, стоје остаци од неког старог градића, коме се ни име није зацматјило.

Латински град на *Карличком Камену*, на Сувој Планини, у хатару села *Доње Студене*. Од града се позвају само околни зидови. Тај је град чувао „*Латински пут*“, који је, у старо време, ишао од Ниша туда на *Белу Паланку*. Тај је пут преваљивао Суву Планину баш на *Карличком Камену*.

Кулина. — На врху стене у *цркљеничком ждрелу*, има стара зидина која се зове *Кулина*. На другој страни ждрела, спроћу те Кулине, на врху друге стене, ископано је у камену некакво *корито*. Оздо до корита усечени су у камен као ступићи за пењање. Сељаци веле да је и онај град, и то корито градио некакав „*Латински Цар*“; али имена томе цару нико не зна и не помиње.

Градић, више Кнез-села, на једном вису, стара зидина коју сељаци зову *Латински Градић*.

Градац, у хатару села *Малме*, на брду више села *Врежине*, стара онала градина.

Више Нишке Бање, на десној страни пута идући к Пироту, имају неке рушевине, као да је расут некакав градић. Турци су туда много прекопавали, тражећи благо „*Цара Константина*“ (тако веле овде место што у Крајини кажу — *Цара Радована*), и свуда су наплазили на некакве празне подруме и тавнице под земљом.

¹ *Гласник* XLII, 309

Железник, кула, и око ње сада већ порушени град, на десној страни реке *Тошонице*, у хатару села *Миљковица*. На левој страни *Тошонице* био је други један градић, који је сада порушен, и зове се *Градиште*.

Ова два града држала су пролазак из Мораве у Сврљиг.

Ту близу има и стара црква која се зове *Свети Никола*.

И о овој старини ваља казати коју реч. Олтар је округао, а дубок је 2·40 метра; црква је дугачка 4·30 а широка 3·75, припрата пак дугачка је 3·50, а широка 3·90. Ликови светаца добро су очувани.

У околини ове цркве и града нађе се по који старински новац. Тако давас има један у *Сибина Аранђеловића* из Мпљковца, на коме пише: **ДЕСНО**; оно друго се не може да прочита.

Остатовица, стари градић у присоју *Субе Планине*. Тај је градић, по свој прилици, чувао пролазак између Заплања и Лужнице.

Модри Камен, суетеска између *Љуберажде* и *Ликовитице*. По Модром Камену има много кулица које су сада готово све порушене. И ту се (међу рушевинама тих кула) често налазе стари римски новци.

Хисар. — На западној страни вароши Лесковца, на брду које се надишло над саму варош, познају се остаци од некаквих старих зидина. Лесковчани то брдо зову *Хисар*, и веле да су ту били двори *Југ-Богданови*.

Сад је сав Хисар засађен виноградима.

На југозапад од Лесковца, на једном огранку од косе Хисара, развалине су од цркве која се зове *Свети Илија*. Ту сад има само једна капелица. Тој старој цркви, томе „Светом Илији“, долазе боши и невољни из округа врањскога, топличкога, и пиротскога. Свакога петка и сваке недеље може се ту видети неколико стотина душа.

Лесковчани мисле на том месту да начине нову цркву.

Градац. — Испод Власотијанаца, на десном брегу реке Власине, код конопничке цркве, има брег, као каква дивовска хумка. Тај се брег зове *Градац*. На врху тога Граца ваде се многе старе опеке (тугле) и креч.

Пазарниците. — У селу *Дединој Вари*, на десној страни Мораве, више Грдилнице, до Козарске Реке, има место које се зове *Пазарница*. Ту се данас изоравају опеке, малтер, и зидине од кућа. А прича се да је ту некад била велика варош.

Грдилница. — На излазу из грдилничке сутеске у лесковачку ширину, на десној обали Моравиној, на вису стари је град који мептани зову „Латински“. С јужне стране виса, на ком је град, тече *Руска Река*. Преко реке, у хатару села *Дедине Варе*, има место *Пазарнице*, које поменусмо сад пред Грдилницом.

Из града, с брда, до Мораве био је прокопан тамник којим се слазило за воду. Турцима, кад су отимали тај град, прокаже некаква баба где тај тамник слази у Мораву, и они га заште. Латини, не могући живети без воде, поткују коње наопако, и побегну из града преко поља ораховачкога. Турци, видећи тај траг, рекну:

— Многа војска дошла у град!

— Није многа дошла, одговори им баба: — него и ова побегла, али ковада коње наопако. Трчите за њом!

Турци потрче; стигну Латине на месту *Робинот Делу*, и ту их потуку, и *шоробе*. За то се, веле, то место прозове *Робин Дел*. И сад ту има велико гробље¹.

Стара црква, на Малој Горици, спроћу села *Турлине*².

Неки *Благоје Маслар*, из села *Малопишта*, човек од својих 45 година, почео је први да откопава, и да тражи цркву на месту на коме се доцније и нашла ова некад дивна грађевина.

Видећи да се Благојева побожна ревност награђује тако ненадним открићем, и други сељаци навале помагати Благоју, и до сада је откопано свуда унаоколо зида на 1 — 1·20 метар.

Црква је та зидана од печених опека (цигала) налик на опеке римске. Олтар је окренут право к истоку. Дужина је цркве, рачунајући и зидове, 26·19 метара од којих долази на олтар 6·80, на праву цркву 12·46. и на припрату 3·75.

¹ У једном проласку слушах да се у грдилничком граду помиње и *Цар Константин*, али онда то не записах, а доцније не нађох наметара, који би ту причу знао. Тако оста. . .

² Баш оно место где је та стара црква, зове се *Гробље*, а зове се и: *Турска њива*

Оба ребарна зида, и онај трећи што дели припрату од цркве дебели су по 0·92

Олтар је један већи у средини, на с обе стране тога има по један мањи.

На оној прузи која раставља олтар од праве цркве била су четири гранитна зелена стуба, од којих су три нађена у рушевини црквеној, оборена, и скрхана, а четвртога нема. Већи комади ових стубова сада су дугачки до 1·66, и на крајевима су дебели 0·32. и 0·35. Основице биле су им мраморне, црвене, лепо углађене стене, које и сад стоје на своме месту. И по њима се види да су стубови на силу крњени и обарани, да би се црква лакше порушила.

Права црква дугачка је 12·96, а широка 15·40. Њена шупљина подељена је уз дуж на три дела, сваки део према свом олтару. Средњи је део широк 8·50, а два споредна по 3·45. Средину цркве, од споредних делова, растављали су по три стуба који су били у четврт дебели по 0·92

Из припрате се у цркву улазило на троја врата. Средња су широка 2·15, а обоја напоредна по 1·075

Припрата је широка угод колико и права црква, 15·40, а дугачка је 3·77. У њу се улазило с поља на троја врата: једна са западне стране, 2·15 широка, а друга двоја са северне и јужне стране. Ова су широка по 1·075.

Црква је имала и спољни трем с јужне, северне, и западне стране. И ови тремови, јужни и северни, као да су гледали сваки у свој оделити олтар

Но ово треба још да се откопава, те да се боље види.

Онеке, од којих је црква зидана, тројаке су по величини: једне су дугачке по 0·37, друге по 0·40, и треће по 0·44, а широке по 0·25, 0·30. и 0·32; дебеле су 0·03 до 0·05.

На некима имају два знака, као нека слова; а на некима наш крст.

Осим ових, нађене су неке ситнице, палик на онај ватрени језичац (штоглу) који се меће у гладиљу (пеглу), да је загреје.

Темељи су црквени од кречнога камена, али су се врло лепо одржали.

При раскопавању цркве није нађено ништа од црквених утвари. Плитко у земљи, над самим темељима црквеним, нађене су неке људске кости; али ће то бити из новијега доба. То се потврђује још и тим што је баш на том месту и данас гробље села *Ђурлине*.

Нико ништа не прича о овој цркви. Говори се једино да је до-лином речнице *Горлице*, сирам ове цркве, била некаква велика варош. Јер, идући одавде ка *Марковом Калету*, има пространа калдрма од онаких истих опека, од каквих је и црква зидана, и сељаци, кад ору, наилазе на кутље темеље од таквих истих опека.

Сви су црквени зидови за чудо суви, као да нису ни били под земљом.

Сада се на тим зидинама, недељом и празником, држи богомоља; многи бојници долазе тражећи лека, и многи се по повратку хвале да су се спомогли¹.

Кула Краљевића Марка. — Више села *Мирошевица*, на брду које се зове *Хумаци*, има једна стара градина која се зове „*Кула Краљевића Марка*“. Кула је озидана у самом камену, и врата јој се веле, ни данас не могу да отворе.

Изнад села *Вине* има стара *црквица и гробље*. Прича се да је то била црква *Светога Прокопија*, и да је њу зидао *Краљевић Марко*. Они ту показују *стоше* и *мамузе Маркове*, и *плоче и клинџе* Марковога шарца.

Марко је, причају сељаци, са своје куле, седећи на коњу, скакао на оно место где је она вишка црква.

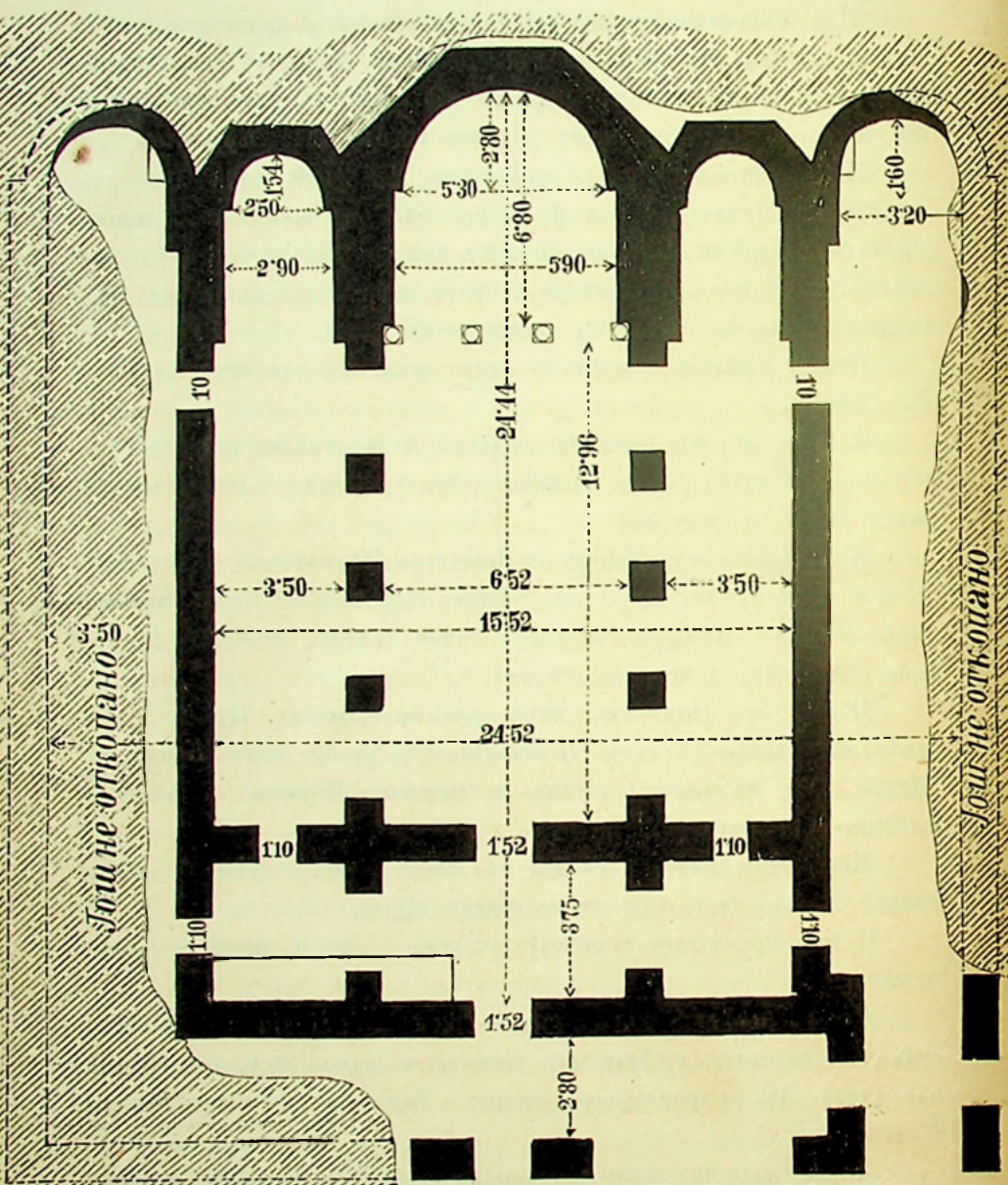
С тога му се тамо и познају у камену *стоше*, и шарчеве *плоче* и *клинџи*.

Град Николе Скобаљевића. — Више села *Вучја*, између овога села и *Збежишта* (у срезу лесковачком), на једном вису, има градић од камена. За тај градић народ каже: „*Зидан је некакав Никола Скобаљевић*“.

Испод града има извор лене пијаће воде. Тај извор зову сељаци: „*Скобаљевићев Кладенац*“.

Мислим да овде не треба двоумити: и град и кладенац ја-

¹ Види цртеж на страници 22

мачно се везују за име онога славнога јунака *Николе Скобалића* који године 1454, Септембра 24, код места *Бање*, потуче Турке онако како их никад нико дотле није потучао, али који 16 Новембра те исте године, после пораза на *Тренањи*, издахну на коцу заједно са својим јуначким стрицем.

Света Петка Трновска. — Од Сићевског манастира 1 час на више, на десној страни Нишаве, под брдом *Вишеградом*, развале су од старог манастира који се зове *Трнова Петка*. Неки тај манастир зову *Иверица*.

Прича се да је тај манастир поробљен баш кад је ту био велики сабор. Насилници, који су робили, закопали су, вели се, пред црквеним вратима, баш на оном месту које прво огреје сунце кад у јутру изгреје, дванаест млада невеста живих, са свим накитом на њима.

Неки сељаци, желећи наћи тај накит, копали су на том месту и тражили; али нису нашли накита, него су ископали некакав велики водични камен.

Од цркве стоји још нешто олтара; друго се све срушило. Ту има неколико икоца и два кандила. Неволници долазе ту, да би лека нашли. Они и прилажу колико ко може. Тим прилозима рукују тутори из села *Сићева*.

Добра Глава. — У хатару села *Печењевца*, на месту *Доброј Глави*, има стари порушени градић, који се зове *Добра Глава*.

У хатару тога истог села има још

једно *старо црквиште*, и

једно *старо манастириште*.

Ни о једном се за сад није могло ништа сазнати.

У селу *Доњој Котаници*, на југ од Лесковца, находе се у земљи опеке и темељи од кућа и других зграда. Сељаци причају да је ту некад била варош, па су се варошани, не знам од чега и рашта, раселили, и населили данашњи *Лесковци*.

Више села *Слатине*, опет у срезу лесковачком, у месту које се зове *Павлово Браниште*, има стари градић, већ порушен до земље.

У гробљу села *Слатине* има *стара црквица*, и друга у самом селу, до куће *Токе Стојковића*.

Никаквих прича о тим старинама нисам могао сазнати.

Света Петка, стара разваљена црква, у селу *Кутлешу*, у срезу лесковачком.

Свети Спас, црквина између села *Накривња* и села *Рашић-Лазе*. Само се толико зна о том месту.

Више села *Накривња* има *старо гробље*, и *стара црквина*. Само се прича да је та црква, док је служила, славила *Светога Илију*.

У селу *Стопанџи*, $\frac{1}{2}$ часа од Лесковца, има стара црква. Кад су је оправљали, напили су у једној дупки, у зиду, стару једну књигу, писану на коџи. Књиге видео нисам, а ово бележим да се и оводико не заборави.

Црква Светог Димитрија, на левој страни реке *Љуберажде*, у лепој равни, окруженој брдима, разваљена је црквина, од које стоји само у олтару једна врло лепа плоча од бела мрамора.

Сељаци само умедоше казати, да је та црква славила *Светог Димитрија*.

Стари разрушен манастир, $\frac{1}{2}$ часа далеко од села *Островице*, поред *Нипаве*. више села *Сикова*.

Свети Јован, стари манастир, на север од села *Горњег Матевца*, под брдом које се зове *Бели Врх*, $2\frac{1}{2}$ часа од Ниша.

Долазак к овоме манастиру, уз поток који се зове *Калуфере*, врло је мучан, али је сутеска, кроз коју се вере тај исток, тако живописна да све тегобе путнику накнађа необичним природним лепотама.

Манастирска црква има облик *крстат*. У олтару је *икоско-мидија* с леве стране, а *дјаконик* или *сасудохранилница* с десне.

На вису *Денској*, 1 час од манастира *Габровца*, уз реку, има једно старо *Градиште*. Кажу да је ту, пре неког времена, нађен некакав *велики сребрни печат* који је однесен у *Високе Дечане*, где се и сад чува.

Свети Петар, црква западно од села *Врчишта*, у срезу нишком.

Прича се да је црква ова служила до пре 150 година, па дођу некакви цидови (!), и стану тражити, да им се навора даје на миздраке кроз црквене прозоре; нису хтели ни толико да се

замуче, да у цркву уђу! Онда, вели прича, црква Свети Петар од тога беса шгукне у земљу!

Света Тројица на *Брду Метоху*. — Са западне стране села Горњег Матѣвца, на једном вису који сељаци зову: *Метох-брдо*, има лена, стара црква, зидана онеком (циглом).

Црква је ова дугачка 6·70 до 6·80, а широка 3·20, она је обликом лајаста, а олтар јој је округао.

Ово је једна од најлепших старих грађевина у нашим новим крајевима. Њу су видели наши уметници Господа Валтеровић и Милутиновић. Мене већ то ослобођава од пространијега описивања.

Казаћу само што се прича о њој.

Кад сам први пут (1878) видео ову дивну црквицу, живо сам зажелио сазнати што год о њеном постању. Записа нема никаквих; бар их ја не нађох. На моје питање:

— Како зовете ову цркву? одговори сељак;

— Света Богородица *Русалија*.

— Богородице *Русалије* нема, брате!

— А оно ће бити Света *Тројица Русалија*, рече сељак.

У источним нашим крајевима народ тројичку недељу зове и *Русалина Недеља*.

Други сељаци, после у Матѣвцу, казиваше ми, да је некакав поп прочитао на цркви некакав запис из кога се види да је црква та славила *Св. Тројицу*.

Трећи опет додаше ово:

Кад су Турци, године 1876, били заузели Алексинац, онда је један виши турски официр, са својом командом, становао у селу Горњем Матевцу.

Тај официр казивао се да је Хришћанин, да је Словенин, да је с Кошутом добегао из Маџарске у Турску, где је стао у службу, и не мисли се враћати у отаџбину.

Он је ту цркву марљиво разгледао, и на једном камену који је у левом ребарном зиду, на доњем крају, с човечијег боја, прочитао је: да је та црква *славила Свету Тројицу*, и да је грађена још за време српских краљева.

На том камену одиста имају неке шаре, али их ја нисам могао прочитати.

Успеније, стари, порушени манастир, испод брда *Грица*, ниже села Сићева, на десној страни реке Нишаве. Од тога манастира стоји још четвртаста кула, и неки црквени зидови на којима су се одржали свеци, којима су Турци поизбадали очи.

Кад је овај манастир постао, и ко је био његов побожни ктитор, није се могло сазнати, а за пропаст његову бележим ову причу:

Калуђери у манастиру Успенију беху се јако носилили. Више су угађали себи, него Богу и дужности својој. Једном ухвате они младу једну из села, и затворе је у своје ћелије. Дуго су је тако држали у ћелијама, а нико није знао да је млада ту. Браћа младиња тражила су сестру свуда, и нигде нису нашли ни стрва ни јава од сестре своје. Она опет, затворена, нити је могла изићи, нити коме дати гласа о себи.

Најпосле се довије те свој онакак избаци на поље кроз прозор од куле. Браћа њена нађу тај онакак, и по томе се довете да им сестра мора бити затворена у ћелијама калуђерским.

Дођу калуђерима, и заштиту да пусте сестру њихову. Калуђери, охоли, отерају их од врата манастирских.

Браћа се дигну, те дозову Турке. Турци довуку тонове, опколе манастир, пзваде младу и даду браћи, манастир поробе и поруше тоновима, калуђере пак неке побију а неке растерају.

Тако је умукао Манастир Успеније.

Прича још додаје, да је то било пре две ста година.

Јашуњски Манастир. — У срезу заплањском, близу села *Вабичког*, код реке *Јашуње*, има стара црква која се зове „*Јашуњски Манастир*“, али у њој сада служе мирски свештеници.

Црква је та врло лепо ишарана зидањем камена и црвене цтље, па није малтерисана, него се види то нацмарско шаренило.

На црквеном зиду с поља има запис који каже да је то храм *Светога Јована Претече*, и да је *иошисан* (живописан) трудом и подвигом Игумана *Јаникија* и браће му 7061 = 1553, само

ако је ова година добро прочитана, месеца Априла 15 дан, при спахији *Алајбегу*.

Први ктитор је *Роман* и презвитер *Живоко*.

Њад се уђе у цркву, онда се с десне стране на дувару чита :

ИЗКОЛЪНИЕМЪ ОЦА, ПОСПЪШЕННИЕМЪ СЫНА, И ОСВЕЩЕННИЕМЪ СВЕТАГО ДЪХА СЪЗДА СЕ СІН СВЕТИ И БОЖЕСТВЕННИИ ХРАМЪ СВЕТАГО СЛАВНАГО ПРЕДТЕЧЕ И ПРОПОВЕДНИКА КРСТИТЕЛА ІОАНА ТРУДОМЪ И ПОДВИГОМЪ РАБА БОЖИА КАНТАКЪЗЕНА И АНДРОНИКА И БРАТІЕ ЕГО, ПРИ НГЪМЕНЪ ТЕОДОРЪ И БРАТІИ ЕГО ВЪ ДНИ ЦАРА СЕЛИМА ВЪ ЛѢТО 7025 = 1517.

С леве пак стране има запис који казује да је тај храм живописан за владе цара Сулејмана¹ 7035 = 1527.

У цркви има једна сребрна кутија с моштима некога светитеља. Око кутије има овај запис : **ОБРУЖЕНЕ ЛЕСКОВЛУКО НАПРАВНИШЕ ЗА СВЕТИЕ МОЩИИ МОНАСТИРЪ СВ. ІОАНА ВЪ ЛЕТО 7032 = 1524 ДЕКЕМВРИА 15 ДНЪ.**

У порти, више цркве, с леве стране, избио је из земље један камен као какав павиљак сена.

Једном добу Ариаути да оплене манастир. Један од њих стане уз тај камен, разгледа неке светитељске ликове с поља на црквеном зиду, па, разабравши које је лик Светог Ђорђа, наслони пушку на тај камен, и рекне Србима :

— Гледајте, како ћу да вам убијем Светога Ђорђа!

Пушка му пукне; а он тресне о земљу мртав : олово одскочило од зида, а њега ударило у чело.

Црковница. — Од Јашуњског Манастира највише по часа идући на северозток, стара је црква која се зове *Црковница*. Она је била *женски манастир*. Сад је опслужују световни свештеници.

На зиду црквецом има овакав запис :

ИЗКОЛЪНИЕМЪ ОЦА ПОСПЪШЕННИЕМЪ СЫНА И СКЪРШЕННИЕМЪ СВЕТАГО ДЪХА СЪЗДА СЕ СІН СВЕТИИ ХРАМЪ ПРЕУСТІЕНІА ВЪКЕДЕНІА ТРЪ-

¹ Салиман I владао је од 1512 до 1519; Салиман II од 1519 до 1566, а Селим од 1569 до 1574.

Нема, дакле, у то време Сулејмана, мањ ако запис не зове Салимана Сулејманом. А Селим је далеко иза године 1527

домъ и подвигомъ рабе божие Монахињъ Ксеніе и сестре монахињъ калугерице Теофије, Марфою и Марніею въ лѣто Ж Н (7050 = 1542) месеца Октомвриа 11 днь¹.

Све приче у околини потврђују да је ово био женски манастир, као што се и из овога записа види.

Кад је у том манастиру нестало² калуђерица, писам могао дознати.

Градиште. — На једном вису, у шуми, не далеко од манастира Црквинице, има један стари градић, доста порушен, који сељаци зову просто *Градиште*. Никаквих прича за овај мах писам могао сазнати о томе градићу.

Манастир Габровац, на 1 час и 34 минута јужно од Ниша. Зове се и: *Света Богородица Габровацка*.

Био је стари манастир, за који се прича да су га градили Немањини, и да је у њему Душан, једном приликом, идући на бој, причестно своју војску.

Тај стари манастир је порушен, а овај који сада служи, зидан је и живописан у новије време.

У олтару има на зиду живописан лик *Цара Лазара*, и до њега *Милош Обилић*. Милош има око главе онај обични светитељски сјај, и натпис: **свѣтѣи Милошъ Обилићъ!**

Код овога манастира, баш спроћу олтара, укопани су они четити синови Србије који, Децембра месеца, године 1877, падоше на Горици и на другим околним висовима отимајући Ниш од Турака.

Слава им!

Нишевљани често излазе с породицама својим у Габровац, као у врло пријатно и живописно место. Они се ту одмарају, веселе, и чаше по неколике дане.

Нека бја, у тренутку својега одмора и весела, погледали и на бурумак који покрива јуначке кости ове, и нека бја побожно изговорили речја појетине:

¹ Ове записе у Манастиру Јашуњском и у Црквиници имао је доброту послати ми г. поп Адекса Радовановић, члан консисторије нишке.

„Проста земља, која их покриваш,
Својом су те откупили крвљу!“

У граду нишком, на разним местима, нађено је више каменова са старим римским натписима, више или мање оштећенима. Сви ти каменови смештени су за сада у згради где је канцеларија корпуснога штаба. Ту се чувају као заметак за војни музеј¹.

Ако се не би скоро војни музеј основао, добро би било да министар просвете нареди, да се то камење пренесе у Београд у народни музеј.

Још има у лесковачкој улици, у авлији г. Алексе Цветковића, један камен с натписом² који се налази на страни 30.

8 Становници

а. Њихове историске судбине

Ниш је, по самом месту где је, струга од неколико великих путова. Ту стругу журно се да освоји сваки који је желео имати власт над земљама балканским.

Ишао с мора на Дунаво, или с Дунава на море, освајач је морао ударати на Ниш и, мачем или хлебом, најпре добити њега, па се тек онда кретати даље.

Већ само то казује каква је морала бити историска судбина становника нишких и нишкога округа.

Остављајући далеку старину, ми ћемо у овом одељку поменути само оно што се тиче прошлости нашега народа.

Године 1385 Турци су већ ударили на српску државу, и продрали до Ниша. Српска се војска уорно бранила 25 дана. Али кад сила турска одоли, Ниш се мораде предати Турцима.

После те несрећне битке, Цар Лазар се први пут обвезао Турцима :

¹ На једном од тих каменова чита се ово: DEAEIVNON
ATIL • FELICIA
NVS . V P

² Господар Алекса је, како чујем, намерао тај камен послати београдском народном музеју. Хвала му за го!

Υ D M λ

MΥ COCCEIVS λ

SEXTILLIANVS ϣ

DECΥMVNICIPI λ

MRCI λ VIX λ ANN λ

XXVI λ MES Υ V λ

VALERIA LICINIA Υ

COIVX Υ MARITO Υ

DESET Υ COCCIEE Υ

COLENDÆ FIL Υ DVCT Υ

ET Υ SIBI Υ SEQVITV Υ

RE Υ VIA Υ FACI Υ CV Υ

RAVIT Υ M Υ

1 плаћати на годину по хиљаду литара сребра у име данка ;
2 давати хиљаду коњика војске султану у помоћ.

И тако је Ниш, четири године пре косовске битке (1389), био пао под Турке.

Лесковац пак и лесковачки округ, у ком се родио славни Војвода *Никола Скобаљкић*, пао је под Турке тек године 1455, равних 70 година доцније од Ниша.

Сад да бацимо ма и најбржи поглед на *нишку јепархију*, и да, колико толико, поменемо ту средину духовнога живота нишкоме округу.

Још из првих векова хришћанске цркве, Ниш је био столица владичанска. Владике које су седеле у Нишу, и одатле управљале јепархијом нишком, звале су се некад *јепископи*, некад *архијепископи*, а некад *митрополити*.

И величина нишке јепархије није била у сва времена једна цела.

Тако, године 1203, кад се каже да је јенископска катедра у Нишу била при цркви Светога Прокопија, у јепархији се нишкој помњу ова главна места : *Ниш*, *Мокро* (јамачно данашња *Бела Паланка*, у ниротском округу), *Κόμπλος* (сада се не зна где је), *Топлица*, и *Сврљиг*.

Доцније, нарочито у оно време кад је нишка јепархија била под патријаршијом пећском, границе су се њене пружале уз Нишаву до извора ове реке, низ Мораву све испод Параћина, и обухватале су Сврљиг, Беле Цркве (Куршумлију), и Лесковац.

Године 1736 у Нишу беше митрополит *Ђорђе Поповић*.

Томе архијереју певало се овако многолество :

*„Преосветенешему и словеснешемјошу и господињу нашему, митрополиту же богоспасајемјје јепархије нишке са окрестними странами, господам господињу, господињу ошу и учитељу нашему Кирију Кирију Кир Георгију, многа јему лета !”*¹

Те године (1736) Аустрија, као савезница Русије, објави Турцима рат, и с војском својом уђе у Србију, ма да још није било протекло време пожаревачкому мпру.

Главни војвода аустријске војске, *Гроф Валис* и *Генерал*

¹ *Гласник* IX. 257.

Рајнерг, знајући колика помоћ могу бити Срби, позову их писмено на устанак против Турака, обричући им васкрс старе независности.

На такав позив, Срби се дигну листом. Сам пећски патријар, *Арсеније IV*; нишки митрополит (који је у једно био и белоцрквански), мало пре номенути *Ђорђе Поповић*; самоковски владика — *Јефтимије*; ужицкоахиљски — *Алекса Андријевић*; и рашко-новоназарски — *Јефтимије Дамњановић*, кретали су и управљали тај народни покрет.

Но срећа изневерн Ђесарове заставе. Турци силно потисну *аустријску војску одмах године 1737*.¹

За Ђесаровом војском, која се новлачила к Сави и Дунаву, нагне и патријар Арсеније IV, нишки митрополит Ђорђе, и владике: ужицкоахиљски и новоназарски с неколиким световним вођима и небројеном множином народа.

Турци сомоковскога владика Јефтимија одмах обесе; патријара Арсенија притворе; али се он, благодарећи паншинци, измакне, и с поменутом двојицом владика добегне у стан Ђесаровцима.

После тога Турци, кивни а силни, мачем и огњем стану се светити Србима за све оно што су имали против аустријанаца. Тада је, по рачуну који читамо у Рајића, пропало око 80 хиљада душа српскога народа².

Грчки цариградски патријар *Самуило* употреби ту згодну за се прилику, и српску пећску патријаршију закуни од Турака за 40 кеса *карагрошева*³. То је било 1765.

Последњи владика нишки, који је у Ниш послан из пећске патријаршије, био је *Гаврило*.

¹ Рат је почет 1736. 4 Августа (п. н.) 1737 потучен је прилици Хилдбургхаузен код Бање Луке; 27 септембра (п. н.) 1737 потучен је на Тимоку Гроф Келенхилдер; 22 и 23 Јула (п. н.) 1739 битка на Гроцкој. Гроф Валис и ђеперал Рајнерг изгубише ту битку, па за њом и Београд.

² *Рајић IV*, 200 и 201

³ Исти IV, 203. О томе гледај и *Гласник XX*, 13. Много сам распитивао какви су то *карагрошеви*, па ми нико не умеде казати. Неки веле да су то могли бити *бешлуци* (по 5 гроша један); а други опет помишљаху, да ли то није: *40 кеса карар-грошева*, то јест, 40 кеса одређених нара (prix fixe) за једно патријаршију?

И тако Ниш има део свога страдања, као и део своје одговорности, што је утуљено српско духовно светило у Пећ.

Први владика који је из Цариграда послан у Ниш звао се *Макарије I*. Само се толико могло разабрати у Нишу.

Овај владика беше хром у једну ногу. За то су га сви звали *Топал-Макарије*. Прича се да су га у цркву возали у колицима а у владичански сто дизали су га на рукама.

За њим је дошао

Макарије II, за кога се зна да је седео у кући која припада риљском метоху. Данас је та кућа својина нишког проте Младена.

После Макарија II, у Ниш је дошао *Мелентије Мученик*, који, године 1821, са још петорицом другова, би окривљен као саучесник у хришћанском устанку, и би обешен на нишком мосту, други дан духова.

После тога догађаја, у Цариграду се пађе за потребно да се и у Пироту постави један владика. Тога ради одузму се од епископске јепархије Широт, Бела Паланка, и још многа села, а тако исто одузму се неки делови и од софиске јепархије, те се начини *јепархија нишавска*, са столицом у Пироту.¹

После Мелентија дође за нишкога владика

Венедикт I, а за овим

Данило, кога народ намени само по томе што је сам собом ишао по селима, и збирао димницију (по 100 нара од дома). Кад је тако накупио доста пара, оставио је јепархију, и побегло некуд у Аустрију.

Иза Данила, дошао је

Јосиф, који је живео врло кратко време.

После Јосифа дошао је

Григорије који бејаше родом из села Кожице, у округу триском. Под овим владиком нишка се јепархија на пово смањила, јер су од ње одузети: Алексинац, Ражањ, Крушевац и Параћин, која су места, са својим селима, припала Кнежевини Србији 1833. Прича се да је Кнез Милош звао владика Григорија да пређе да седи у Алексинцу, па

¹ Тако причају људи који су били блиски нишкој митрополији, а г. *Голубински* каже да је та јепархија образована још 1761. Глед. истој *Историју цркве* стр. 148.

да му да јепархију већу од нишке, али он није хтео, задовољивши се хиљадом дуката, коју му је Ђез Милош послао.

За владиковања овога Григорија, записана су по црквеним књигама, овде онде, ова четири чуда:

1 Године 1838 беше страшна чума (куга) те брат брата не могаше чувати, ни сарапити. Мртве су сарањивали они који су блии чуму преболели, па је се нису бојали по други пут. Хиландарски јеромонах *Виктор* (потоњи *Деда-Виктор*), који је у Цариграду био прележао ту болест, опевао је мртве, и тада је стекао силне царе.

2 *Измет-Паша* пареди, и владика Григорије благослови те попови метнуше на главу капе калимавке, а калуђери да носе оне капе тенцерлије (као што је капа у Светог Спиридона);

3 Због народног устанка 1841, Турци поналише и поробипше сву нишку напју, и

4 Дође из Цариграда *анатема* на све који назаре у недељу; и одреди се понедељак да буде назарни дан.

Григорије је умрљо 18 Октобра 1842, и укунаи је код старе нишке цркве, северно од олтара.

После Григорија, дошао је

Кир-Венедикт II. Ово је био пријатељ народу. Он је израдио слободу да се код цркве обеси клепало, у које се ударало кад ваља ићи у цркву. И на то се узбуне Арнаути и ударе на Хришћане. Народ је од страха скакао у воду, а владика клепала не скиде. Много муке имао је Омер-паша (1844) докле је ствар стишао; али ипак друге године владикуну тога дигосше из Ниша „за то што је бранио народ“!

Кир-Никифор дође на место прогнаног Венедикта. Ово је био стар, добар човек. Године 1848 пође у Цариград, па се у путу разболи, и умре, па велики нестак, у Пловдиву.

За њим дође

Јаникије, који је, године 1856, осветио темеље новој цркви нишкој. Њега, године 1858, отераше Турци снахије зато што је помагао народу да се укину „господарлуди“.

Иза Јаникија дође 1859

Калиник, који се, после постављења, читаву годину задржавао у Цариграду, а име му се помњало у Нишу.

Кад оно букну црквена распра између Грка и Бугара, Калиник умакне из Ниша.

После Калиника, дође *Деда-Виктор*. Он је, живећи дуго у Нишу, као хиландарски духовник, био врло познат човек. Држао се Бугарâ, и за то га је бугарска странка поставила најпре за администратора а после за владика. Деда Виктор је рођен у месту *Калосферу*.

Кад је Виктор, због непокорвања познатим црквеним законима 1883, дигнут с јепархије, за нишкога владика посвећен је

Нестор, рођени у селу Шумама, у крагујевачком округу, бивши до посвећења ректор београдске богословије.

Сад да се вратимо догађајима од друге врсте који су се збивали на земљи нишкога округа.

Године 1796 — 1797 виднски наша *Пазваноглу*, одметнувши се од свога цара, разби све војске које султан сла на њега. Тај одметник рашпри своју власт на Никопољ, Свиштов, Рупчук, Софију, Кладово, па се пружи и до Ниша.

Пазванцине *Крцалије*, не имајући тонова, не могаху ништа граду Нишу и његовој посади; али за то ражњаху по селима нишким, те њих паљаху и људе робљаху.

Од многих зада њихових да поменемо само оно што се прича о једном њиховом пролазу кроз село *Малче*.

Љути, што нису ништа могли Нишу, крцалије су се враћале ка Грамади. У том повратку ударе на село Малче. Селаци, опазивши њих, а знајући како су зли, побегну и затворе се у цркву сеоску која је била озидана на свод. Крцалије опколе цркву, провале јој свод на крову, и унутра убаце трмке, да би чело пецаде људе. После тога западе ручице од суве конопље, и убаце их у цркву. Већ су неки почели грдно прњити се и горети, а на поље нису смели изићи. Тада се крцалије поину на кров од цркве и стану пу-

цати доле у људе, у жене, и децу као у какву зверад. Много људи, жена и деце ту изгубе, и црква се нагрди и упропасти.

Године 1809, кад се оно, с пропасти на Каменици, српска мисао устави, толика нишка седа принеше данак у главама да се озида онај необични споменик наших народних мука, да се озида *Келе-Жула*, која, хвала Богу и Краљу Милану, не оста непокајана.

Године 1834 повучена би граница између нове српске кнежевине и турске царевине. Ниш, с целим округом, оста за том границом, у Турској.

Нишевљане то заболе до самога срца.

Много пута, на разне начине, мољаше они Кнеза Милоша, да их избави из турских руку. Кнез, при свој доброј вољи својој, није могао избавити их.

У почетку године 1835, у Нишу беше Мутесариф неки *Салих-Паша*, човек туп, и некако свезац. Поред њега беше доста Турака који су чинили велика зла, а који би требало да другима не даду чинити зала.

Сељаци из 16 нишавских села, незадовољни рђавим поступањем Турака, устану на оружје, и пишу Кнезу Милошу:

„Пречеснејши милостиви господаре Милоше Обреновићу!

„Молимо Бога за твоје здравље. Ти и Бог данас! Сиротиња кука и плаче до Бога се чује! Данас што се зулум почиња како се је сиротиња предала! Сердар искочија 50 човека Турчина. И одувуд Топоницу таја села сва је сиротиња у иланину утекла: што беше за работу човек, он је кућу оставио; али Турци по кућах падоше: девојке при њих докараше од седам година, и њих ги посмешеше. Сиротиња тебе се је поклопила под твојм крилу господаре!

„Прво село *Врело* тебе се поклопило (2 човека Станко и Иван), друго село *Кравље* теби се моли (2 човека Пера и Милић), треће село *Церје* теби се поклања (2 Марикио и Павал) село *Миљковац* тебе се поклања (2 човека Јова и Спаса). 16 села тебе се поклањав, славни Господаре! Данас хоће сиротиња да изгине. Много зулум почињен! Сиротиња данас Турчину се покорити не ће!

„Зашто? Од зулума!

„Славни велики Господаре! Наша десна круна (?) Јануара 1835“.

Кнез Милош пошаље одмах свога представника Аврама Петронијевића у Ниш с овим писмом на Салих-Пашу, нишкога мутесарифа :

„Ч. Везиру Салих-пашини нишком мухафизу
17ог Јануара 1835. Н 222.

„Чуо сам да су се християни нишевачке пахије нешто уземрили противу зудума неки турака тамошњи, и да се нису смели усудити на позивање вапе да се смире, и својим кућама иду, и да сте ви били принуђени оружаном руком разагнати ји и казнити. А будући да сам се нашао овде на комшилuku с вама и с њима, то писам радни најмање да се вама, као царском већилу, каква непокорност чини од християна, а у исто време рад сам, да и християни не пострадају јербо цару свагда раја употребује. За то желећи да се опет то све умири и да ви опростите оној раји њипо безумије што су се упустили у така посла, ето шаљем к вама мој ћају *Аврама Петронијевића*, да вам ову моју жељу каже, и, ако ви оћете, да отиде с вашим људима до оне побуњене раје, и да ји посовјетује од моје страхе да се смире, које надам се даће одма и учинити. А пространије казаће вам и мој ћаја из уста. Ако ли пак вама не буде угодно ово моје предложеније, а оно мој ћаја има заповест да се одма врати натраг, и да не иде међ ону сиротињу.

„Мене се чини, да ми је дужност чинити мир на комшилuku, јербо сам се цару заклео да ћу му вјеран бити, и зато вам то и предлажем, а у прочем ви како разсудите онако и чините, а ја у том случају признајем да немам никакво право мешати се у вашу пахију.

Милош Обреновић
Књаз Српски“.

Аврам се крене у Ниш, на с пута пише ово писмо :

„Ваша Светлост
„Милостивијешни Господару!

„Још на путу код Ражња близу, разумео сам од неки трговаца нишки да је буна нишевачки села утишала се, и да су већ неки кметови дошли били к везиру још ономад на предају. Дошавши пак овде известим се како од г. Стефче и капетана Манојла, тако и од други нишевљана, да је све онамо лепим начином смирено и помирено, да је г. Сердар Стеф : Стојановић бивши ономад на Грамади учествовао том помирењу, и да је све сада мирно, уверенијем Салих-пашин-

ним да пеће више зудумћаре међ' истим народом шљати, поставивши им и особитог кнеза вилаетског, преко кога ће се изтјазавати у будуће налози, предписани Садразамом у Вучитрну бившу, а не више. Видећи дакле ја да је овако смирено, намерио сам да не идем у Ниш; но међутим будући да сам још јучер поручио по једном татарпцу ч. везиру, да ми једнога човека пошаље овде у Алексинац, и да ме извести: је ли све смирено или није, и ако није и буде ихтиза¹ оцак да и ја отрчим к њему и у колико је могуће да му помогнем к усмишанију речене буне, будући да и Ваша Светлост прима као комшија и као привржени цару, ревностно учистије к усмиренију сваке буне, која би се на комшилуку појавила, и да сам на тај конач од Ваше Светлости овамо на брзу руку послао, то ћу морати очекивати дапас на човека његовог овде, а јутрос и писао сам му мало, као што ћете видети из овде приложене копије. Пак ако ми или одише или пошаље човека с известијем да је све кончено, ја ћу се сутра вратити натраг; ако ли пак поручи да к њему отидем, ја могу отићи часком и даље ништа нећу говорити, кромје мало повести му совјете Ваше против његови зудума, да их се окане, и точно онако као што сте ми устмено заповедили.

Ако отидем до Ниша, гледаћу да окончам и за воденицу Мола-Салиној мањој деци, ако ли не, писаћу одавде кир Кости, нека то сврши „Целујући skut и десницу јесам

Ваше Светлости

„У Алексинцу
19 Јануара 1835

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић“

„П. П. Паша сам послао оно српско писмо тек да види колико Ваша Светлост учествује к усмиренију буне нишевачке; а оно турско задржао сам при себе.

Горњи“.

Одјеста је ова буна била стишана, само не за дуго време. Јер жалбе онег учестају Кнезу Милошу. Између многих, ево једне:

„Сис писмо дати се у Крагујевац Господару у рудје Јему.“

„Светли Господаре, умилостиви се на нашу сиротињу! Сиротиња много је изгинула: 300 човека бемо; остаде 100 човека; у твоју земљу пребегомо; твој Сердар бже, па не (нас) тера у турци да идемо. Што отоше и они погинуше. Сва села пушта останула; ништа неје

¹ Потреба, исцрпљена

123
 остало : овце откараше, говеду откараше, вино источише, жито отпесоше, децу посекоше, руке на децу оцекосе, уши оцекосе. Ништа пе остаде. Сиротиња цвила и пишти до Бога се чује. Светли господаре, ти отац над нас! Пружи твоју светлу руку над нас! Ми сиротиња твоја покорита. На турчипа више ми раја не можемо да будемо!"

Клез на ново нише Петропијевићу :

„Благородному господину, кавалеру Авраму Петропијевићу
 Почитељу инострани дјела, У Крагујевцу,

У Београду 9. Марта 1835.

Н725.

„Можда ће вам познато бити, да су се нишевљани и опет побунили. Ја сам се данас о тој побуни њипој с ч. везиром разговорио, и оп ће у Ниш послати свог човека, да се та буна смирује.

„Вама препоручујем, да по пријатију овог писма одма одправите се у Јагодипу, и тамо дочекате човека ч. везира, с којим ћете и ви у Ниш ићи, и који ће вам допети настављенија како ћете заједно с њиме парод тај смиривати. Писали смо и ч. Ага-паши, да и он свог човека у истом предмету у Ниш пошље.

Милош Обреновић

Кљаз србски“.

Сутра дан упутио је он Авраму ово друго писмо :

„Благородном господину, кавалеру, Авраму Петропијевићу
 Почитељу инострани дјела

У Јагодини.

У Београду 10 Марта 1835

Н730.

„Као што сам вам писмом мојим од 9. Н725. јавио, да ће вам човек ч. везира београдског настављенија моја донети касателно пута вашег у Ниш, и смиренција тамошњег народа ; тако вам ова по истом човеку овим и шиљем. Овај везиров човек остаће у Нишу донде, докле год не дође из Цариграда човек, за кога смо ми одуда писали, да се у Ниш пошље, и тамошња обстојателства извиди и смири. Тако исто доћи ће тамо и један човек ч. везира видинског. Они ће тамо с ч. везирем нишким преговоре чинити, а ви само будите с њима у друштву, но чините се и певјешти, казавши само, да сте и ви с овим човеком од мене у договору с ч. везирем послани, развје ако вас што зашита, онда му можете одговарати, познатим вам нашим обстојателствима и неутралности сходно.

„Овај човек везирски, који ће тамо седити до пришеетвија мемура из Цариграда примаће дације од побуњеног народа и вообшче имаће сва спошенија с тим пародом да се Салих-паша и турци тамошњи ништа не мјешају у народ побуњивши се. Салих-пашин је писано да војску своју из вилајета у варош прибере, и да јој ни пошто не да из вароши на ноће у вилајет ићи.

„Што се пак народа тамошњег тиче, њему проучите прикључено писмо моје, протолкујте му га и присовјетујте, да поступи по гласу истога писма.

„Ако ли паша не буде хтео војску своју из вилајета у варош увући, а оно ћеће ни бити аспе патериват парод, да иде кућама својим. За то дакле с Салих-пашом да се најпре утврди и он да војску своју у варош увуче, па онда присовјетује народу нека се кућама својима врати.

„Ви пак пребудите у Нишу до даљег мог наставленија.“

Милош Обреновић

Књаз српски

Уз ово иде и писмо које је Кнез писао народу округа нишког:

„Народу вахије пишке моје љубезно поздравље!

„Како сам разумео ви сте се и опет побунили ту жећи се на зудуме власти, и хотећи нека одлакпања. Ви сте жене, дјецу и стоку вашу на паше гравице дотеривали и желите прећи на ову страну. Но то ништа нигако бити не може. Ви морате остати раја, и морате слушати ваше заповеднике, и избаците са свим из главе, да ви овом крају присаједипити се можете. Оно што је с границом мојом учињено, свршено је већ са свим, и више се поправљати не може. Вама сам ја толико пути поручивао, да се ви смирите и да не гнцете за бапбадава, но ви некако још не можете да се усовјетујете. Зато вас ево опет по ономе мојему вјерноме човеку поздрављам и препоручујем вам, да се ви сви зајелпо с женама, дјепом и имањем вашим кућама вашим вратите и да се смирите. Оно што треба раја да издаје оно морате издавати и од тога вас нико ослободити не може. Ч. везир београдски шиље у Ниш свог вјерног човека, који ће бити тамо између ваши заповједника и између вас. Ваше дације издаваћете истоме човеку ч. везира београдског, допдје док из Цариграда мемура не дође, који ће се смиреннија вашег ради послати. Па кад тај мемура из Цариграда дође, онда све ваше тегобе њему представите, и онда ће вам се у колико право и могуће буде учинити. За сад дакле

и ви сви, који сте овдје, и други који пису овдје, већ су се разбегли којекуд, вратите се кућама вашим сви, од првог до последњег, и не скитајте се више никуд. Ч. везир сву ће војску своју у варош скупити, а ви по вилајету радите ваше послове, и издајите дапак онај који је вама прописао, јер иначе ако ово не послушате, пропаћићете са свим, и нико вам помоћи не може. А ја вам стојим добар, да вам ни један Турчин у вилајет изићи пеће. Смирите се дакле и послушајте ове моје рјечи.

У Београду 10 Марта 1835
Н. 731

Милош Обреновић
Књаз српски^с.

Аврам се крене по други пут у Ниш. Али он још не стигне на место, а паша изашле војску у побуњена села. Војска се сукоби с устаницима. Бој буде жесток. С обе стране падне доста и мртвих и рањених. Устаници одрже своје положаје а Турци се повуку к селима Каменици и Матевцу, да чувају да се и та села не би одметнула.

Глас о овом сукобу разнесен је по свим селима српским. И што је даље дошрао, то је све страшици бивао. Говорило се да је на мртво пало равно 100 Срба. То је озлоједило људе до зла Бога.

Овде стављам из „рапорта“¹ тимочкога Сердара Стевана Стојаповића „Списак“

„У призрацију погинули и рањени људи из нишког окружија
а имено клуча топочког

	погинули	рањени
1 Стојан Живковић из Горњег Крупаца	1	—
2 Милосав Ковач „ „ „	—	1
3 Милутић Живковић „ „ „	—	1
4 Живан Влаић „ „ „	—	1
5 Младен Ковач „ Белог Брега	—	1
6 Никола Вељковић „ Дражевца	1	—
7 Дете од 11 година Јована Симиног из Трпаве, посечено	1	—
8 Печа Јовановић из Горње Трпаве	1	—
9 Никола Нешин „ „ „	1	—
10 Јашково дете од 8 година из Мил- ковца посечено	1	—

¹ Овај рапорт писан је 7 Марта 1835. Њега предм свега да прочитају данашњи окружни начелници, те да виде какви су извештаји пенцименог човека!

11 Милован Исполдија из Веље Поље	1	—
12 Јован Попов из Миљковца	—	1
13 Богдан Миленковић из Веље Поље	1	—
14 Маринко Стамболија „ „ „	—	1
15 Живадин Ристин „ Палиградца	1	—
16 Милосав Миланов „ Врела	1	—
17 Јован Богданов „ „	—	1
18 Паво Шијаковић „ Кравља	1	—
	Сума 11	7

Примјечаније. Колико је пак турака у овоме боју погинуло, писам дозна-ти могу, по госп. Аврам разабраће о том сад у Нишу.

С. Стојановић.“

Петронијевић пише из Ниша Кнезу Милошу :

„Ваше Височество,

„Милостивјејши Господару!

„По татарину ч. Вецихи — наше јавио сам Вашем Височеству како смо са ч. Салих-пашом у призрјепију побуњене раје, говорили, а сада јављам, да се оп једва трећи дан рјешно дигнути војске своје из села, и тако по уговору с њима, да прашћа свима, да ће им повратити пограбљени мал, да ће им дозволити да између се изберу једнога кнеза, а кад овога изберу, нека му представе преко њега тегобе своје, и по преслушанију, да ће им се олакшање учинити у колико му обстојателства дозволила буду, отидемо са Хаџи Мусагом, са Риза-Бегом кафтанцијом ч. Салих-паше, и са једним јердиом одавде именован Хаџи Садном, у Попчицу, гди, по предварителном извјестију, нађемо и г. полковника Стеву Стојановића. Онда сакупи се и она сиротиња, која је побуњена разбегла се била по шумама, и пошто јој покажем опроштај чест. Салих-паше, који им се чини на посредствованије Ваше и ч. везира београдскога, прочитах им и писмо Вашег Височества чрез мене управљено, и по том изберемо једно дваестину главни људи, те сипоћ доведемо собом овде, а проча сиротиња отидне својим кућама. Ово дваестину изведемо јутрос ч. везиру те му редом изљубе сицаду и руку, а после тога поодпуштају се из апса и сви они који су за ово време позатварани били. Сад су изабрали себи и кнеза некога Милоја из Каменице, сјутра ћу га одвести ч. везиру на потврђење, и у прилици тој исказати му све тегобе, које је сиротиња да сад трпила, и видићемо у колико ће им се оне одобрити да се у напредак олакшају. Попљењену стоку и

кућевне ствари које је могао ч. везир ухватити од грабитеља, дао је мал сајбијама те су узели сваки своје што је познао, по сиротиња тужи се, да јој још много мала фали, за који ч. везир каже, нека и сиротиња сама постара се тражити, а и он ће се постарат да за ту фаљену стоку прораспита, и ако се у бога му год драго пађе таква, одузеће се и мал сајбији повратити.

„Хаџи Муса казао му да од сад у напредак не шиље никаква турчипа по иста села док се добро не слегне, и раја се не ујери о безбједности својој, а међу тим да ће он за то време све порезе или кусуре пореза од речене сиротиње поузимат и њему теслимити; по ч. везир на ово последње рекне, да он никаква теклифа¹ (— зактевања —) од речени села нема, и како се види никако није рад да му овакав посао преко овога иде.

„Између прочи апсеника није отпушћен један само, који кажу да је из Алексица, рађен је и лече га. За њега је први пут паша овај казивао Хаџи Мусави да је с џепапом к побуњеној раји од алексиначког капетана послав, пак се је ранио на оном боју, те га турци ухвате. Кад сам чуо овако, рекнем паши, нека га доведе преданом да видим који је, и да ми посведочи такову ствар, па које одкаже ми овако: „Ако га доведем овде и станем га питат, он ће казати, као што и има говори, да је ћарџија, и да је сам, не пославши га нико, дошао к бунтовницима“. — Ја га никако не знам који ће тај из Алексица бити, по свој прилици ваља да је неки суртук,² ибо ми се нико није потужио за њега

„Што се зудума тиче, кад погледне човек на сиротинске тужбе има их доста, а кад пак стане везир оправдавати се у тому, чини се да никаква зудума нема, ибо оно што сиротиња говори, он све опровргава, капвлије му помажу по арнаутски, а од јерљва не сме нико ништа да проговори. Ово све достављајући на благоусмотрјепије Вашег Височества, и очекујући даљег наставлепија Вашег, с истипим страхопочитанијем остајем и јесам

„У Нишу
21. Марта 1.835.

„Вашег Височества
Свепокорњешни слуга

Аврам Истронијевић (с. р.)

„(NB.) Чест. Хусени-паше човек из Видипа још до сад није дошао, може бит да пеће ни доћи, кад досад није дошао, а не знам шта ли му је овај везир по једном татарину за овај посао писао, који је јучер одавде отправљен како чујем.

Горњџ“.

¹ Техлив значи пуђење, предлагање, захтевање, услова.

² Вуцибатине

Na овај начин, ова је буна угушена, и људи су дошли својим
буџама, ма да су срца остала у Србији.

Ево једнога писма које је Аврам писао Кнезу Милошу из Ја-
годне, пошто се вратио из Ниша :

„Његовој Светлости
Милостивијешему Господару Милошу Обреновићу књазу еписком скоро
у Пожаревцу
или Свилајци

„Ваша Свјетлост

„Милостивијеши Господару !

„Одговарајући на височајше писмо ваше од 17 т. за Н 2114 јав-
љам Вашој Свјетлости да ја не би ни писао у Ниш, по чекао би одговор
на писмо које к г. Живановићу, да писам после тога трећи дан
разумјео од поштаџија, да је Ахмет-Пашин *агрлу*¹ већ изишао из
Цариграда, о којем сам по истим поштаџијама писао Брат Алекси да
саобшти Вашој Свејтлости. Одлазак пак мој у Ниш био је међу тим
нуждан, по тому што сам на ново морао мирити ову сиротињу пи-
шевачку с пашом. Постављени нови кнез на ова села одовуд Ниша,
поплашен пострекапијама Турака нишевачки, а и Христијана које-
какви, одвоио се је на поље, пак око себе држећи непрестано десетак
паддура, узаптно сва села до Нишаве, и ником Турчину, почти месец
дана, није допуштао у какво село, за какав нибуд посао. Неколико
пута позивао га паша, по он никако није му ктео отићи, већ само
ни смено одговарао му, да народ неће субаше по селима, да неће
пољака Турчина, и још тима подобне неке маленкости. Паша се је
нашао у чуду, пити је пристао да га трни, пити пак да га гони,
бојећи се, да у последњем случају не поквари што или код Порте
или Ваше Свјетлости, и једва је чекао, да му ко од вас дође. Согласно
дакле с пашом, позвао сам Кнеза Милоја шајре к себи, по том одвео
сам га пашин, извињив га пред њиме, и учинио га да га пазове својим
*бондеси*², и сматрајући на интриге нишевљана, а неуметност овога се-
љака, узео сам му оставку на да код своје куће спокојно живи; у сваком
седу пека има по један кмет, а у Нишу код наше биће главни *коца-*
*баша*³. За сада је такав неки Јован Петровић, а о Дмитрову дие, кад
се порез стане резати, доћи ће из сваког села по један кмет да рачупе

¹ Пртлаг, ствари.

² Слугом, благодeјанцем.

³ Кмет.

прегледају и порез разрежу, пак ако им буде по вољи овај коџабаша, он опет и нег остапе; ако ли пије, а они пак наместе другога. Сељак какав ако имао буде тербу с неким, јавиће се кмету, овај ако узможе. помирит, добро; ако ли не, послаће их обе страпе коџабаша, и коџабаша самом паши на пресућење. Сви ансови који су досад били: код војводе, *туфбекибаше*, кадије, и т. п. укинути су, и само ће један бити код паше. *Цериме*¹ нема више, по за кривца биће батине; и то само у присуствију пашином; други никакав властник, ни сердар на пољу који ће по вилајету само са једно 7 — 8 момака ићи, нема власт никога чукути. Никакав господар или спахија или субаша њнов, не може у село отићи, развје ондак кад ће се десетак одвајати. Турчин ако какав изиђе у село какво, и почне пијапствовати, или субаша поведе још каквога *далмаука*² собом, кмет нека потајно па брзу руку опреми абар или сердару, ако је гди год у близу. Или паши пак ће онаквима паша сам по *бостанџибашки* судити, као што је и пре ту једноме своме гавазу 200 батина ударио, само зато што је једнога христијанина у Нишу гурцуо на сокаку. Никакав кудук нема христијанин никоме чипити, кромје само једном паши ако кад нужду имао буде, и то ће највише бити за довући му дрва и сааму које ће бити по теџтеру учињеном од садразама у Вучитрну, пити ће он пшепице, ни пириича сејати, као што је Салих паша сејао. Спахијама даваће се десетак од свега, а господарима само девето од стрмнога жита и кукуруза, и в мјесто 2½ оке масла једна ока а за *котарно*, *бамчелук*, трмке, и т. ц, сејаће свака кућа по 20 ока пшепице или кукуруза господару, но и то пошто га збере на гомилу пије му дужан посити из села никуд, већ ако му треба, нека ваће кола под кирију, пак нека поси куд му драго. Био је адет да косе сељаци господарска сена, и посе у Ниш, пак сад је и то укинуто. Сву ову уредбу, пошто је паша изјавио кадији и нишевачким агаларима, дао је начинити једну строгу *буирундију*, да *вај хална* оном³ турчину, који би од сад у напредак раји каквом или преку реч рекао, или па преко погледнуо га и још тиме подобна, а и раја да у будушче строго нази на дужности учтивости, пак сазвавши код кадије од свакога реда по неколико турака, кметове христијанске из Ниша и сеоске, преко кадије и својега *башмауша* дао је свима прочитати, и кадији устмено изговорно, да се сваки у намет узме. Паша

¹ Казна без никакве кривце.

² Готоваша.

³ Тешко си га Турчину!

је искључно и име: *Кнез*: и место тога *коџабаша*, а кмет *чорбаџија* или и кмет. Вели „не демек *олсун*¹ свака рђа да носи име кнез“? кнез је вели, велика ствар! — Пољаци турци искључени су, премда су после онет неки сељаци долазили те их искали, за које сам ја казао паши, да то нису кметови већ лоде, који су са субашама до сад чутуре испијали. Сељаци с ове стране Нишаве, једни су били с Милојем и њега слушали, једни пак к Дражевцу доле правили себи другога поглавара, џебану куповали, с лесковачком страпом уговарали, и т. п. и мислили су да подигну и пншевачку и лесковачку као што сам дозвоа, те после призовнем главне кметове к себи, и кажем им да се ђавола окапу, да ће у противном случају и себе и своје домове изгубити, и да ће их и Ваша Свјетлост гонити ондак више него Турци. Казао сам им пужду тога, и тако сад су се сви слегли, кромје још једно попче из Ниша, за кога сам казао сељацима, да га између се истерају, а и коџабаша казао, кад дође, нека га преда владини, да га овај удаљи куда, да не мути по народу. Два пут како смо га предавали од зимус, пак се опет ђавола не пролази.

„Паша нише Вашој Свјетлости благодарећи Вам на посланију мом; казивао ми је које шта и устмено и препоручио ми да вас умолим за њега, да му се код Девлета изради. Препоручио ми и за Хаџи Алију и за Махмут нашу Хафизиха да вас молим да му напишете једно писмо за ња, да их доведе својим кућама. Вели: Хаџи Алија је стар човек, употребљавао би га у мој посао, кад би се што догодило против јерлија, ибо је рад да их унизам, а Махмут паша нека би га дома нек смрди; он је, вели, једна будала.

„Опростите Господару што сам оволико натрпао, а имао би још, но кад вас у здрављу видим, показиваћу вам кад се о чем сетим.

„Ахмет паша данас ће бити у Софији, а овде једва око среде. Данао му је овуда прошло нешто агрлука са једним драгоманом: одоше у Београд. Ја сам му написао мало писманца, како ме је Ваша Свјетлост нарочито њега ради до Ниша послала, и будући да ме сад позивају Господара мојега послови натраг, нека извиши што писам више обстати могао у Нишу. Иптов сам му оставио од стране Ваше Свјетлости, и јавно сам му и то. Ја сам ономад вечер из Ниша изишао и коњи су од иптова здраво у тавли (?) остали. Стеван их добро гледа.

„Норов је пре полученија Вашег писма дошао у Ниш, и ја сам могао само моје кочије дати му до Алексица, онамо писао Стевчи,

¹ *Шта значи то: свака рђа кнез?*

да до Јагодине да своја, а час пре да јави Вашој Свјетлости за њега. У Нишу пије се бавно вше од сата ; сад чујем да је отишао право у Београд ; по ако ће, оп иде с хаџилука, и пита ме: јесмо ли и ми православни као Руси, и је ли Ваша Свјетлост онај Књаз Милош који сте из Мореје 1827^{ме} године у Париз долазили ?

„У осталом вручавајући себе отеческој милости Вашој. кушо с дјецама цјелујем скут и десницу Вашу, и јесам

„Ваше Свјетлости

„У Јагодини

21. Јунија 1835.

„Свепокорњејши слуга,

Аврам Петронијевић (с. р.)

Тако пише Петронијевић из Јагодине 21 Јуна 1835, по повратку своме из Ниша.

Година 1840^{та} затече у Србији пов ред ствари. Кнез Милош бејаше оставио Србију. На његово место бејаше дошао син његов Кнез Михаило, који беше још млад. Земљом управљаше Намесништво. Други људи на управи ; другојачији и погледи на послове ; други и правац у политици.

Међу тим је у округу нишком расло незадовољство из године у годину. Незадовољство то кретала су поглавито ова два покретача : злочеста турска управа, и народна стална жеља спојити се са Србијом.

Органи тога незадовољства, први људи у народу, обраћали су се често Србији, српским разним старешинама који су им били ближи или познатији. Али по одласку Кнеза Милоша из Србије били су за неко време напуштени и они начини и они путови којима се служило Милош кад је желео изградити каквих олакшица народу ван граница кнежевине.

Вођи пак нишких незадовољника нису могли оценити еву важност промена у Србији. За то су они и слали људе, и писали писма Кнезу Михаилу, и другим српским старешинама, молећи за савет и помоћ у невољи својој.

Од многих таквих писама, ево једнога које је у мају 1840 прешло преко Суповачког Карангина, и дошло Кнезу Михаилу. На том писму нема ни потписа, ни дана када је писано, нити места

где је састављено; али кад се цело прочита, види се све што се жели знати.

То писмо гласи :

„Пресветлејшему и чеснејшему Богоизбраному Государу свето српскому

„Светлејшему преизбраному честитому великому государу нашему свето српскому покровитељу, да Бог даде, и мати божија помоћула, ваша рука светла дугачка да биде, ваша крила и нас да покрију : ако знате Бога и светога, турске муке нама одолеше, веће више не можемо трпети турски зулум ! робје доста бесмо, турски зулум неможемо више трпети; молимо тебе, светли государу: молимо и ногу ти љубимо и дугачку светлу руку, бог да поклони и нас на твоју светлу руку, и ти за нас милостив да бидеш, и на светлога цара да покажеш, како нама турци досађују: како турци на бога не гледају, нашу веру и закон растурише, не ни давају у цркву да идемо, бога да молимо: не ни дају празник да пропразнујемо, ни па да се веселимо: ако дође велик празник, турци нас сас пушке па црквена врата чекају, и гледају која је девојка полена; они гу узнеју силом те гу потурчију, и ми што да чинимо? земља тврда а небо високо: Светли цар не знае турци што чинију, и нема кој да каже; пајубави мужи пробирају који су мало па есан турци не ги остављају живи. по ги утепају преко ноћ кришећом: да не се нађе кавурин јунак и убав и речовит. Која је жена убава они турци вој¹ мужа утепају, па гу узнеју те гу потурчију; турци на нас *инсаф*² не учинише; наше жене изсилуваше; наше сестре под себе турцише; наше ћерке изсилуваше Сваки спаија, сваки господар, сваки субаша, кр сердар у свако село оро играју сас девојке када која најлена девојка сас силу тера: ако се нађе неки татко или брат те не пушта своју девојку а они га убију преко ноћ и девојке докарају при себе, те им играју и поцју, ракију им служују до колико сахата па после ги накарају те се свучеју голе те при њи снују сву ноћ. Такав зулум не можемо више трпети, амап Бог да види, да ли има цар па земљу или нема? Нама дође веће само да ринамо у воду да се издавимо; не можемо трпети више турски зулум мутлак амап!

„*Алацаб вергија*³ много тешка; што год се мучимо, радимо, печалимо -- све за турци; не можемо само за њи да спечалимо; и нам

¹ вој место њој

² *инсаф* душевност, карактер.

³ *Алацаб вергија* заостао, непонављени дапак

ништа не остаде; веће су не сас лику опасали; сваки дан по сла идеју п бадџава једеју; ништа нама не остаде; ангарија¹ је много отвише: по сто ргатица за годину на једну кућу, више п глобу много узимају: за неки малко кабаат узнеју што пађеју све човеку само душу оставију; тешко отвише; турски су зулуми отвише — само смо писали от хиљадо ката едап кат, молимо от земљу до небо!

„Жалба от град Лесковац и от сва села лесковачка павја.“

Године 1841, у првој поли Априла², букну прави устанак на Турке у свем данашњем округу нишком.

Устанике у Запаљу предводио је неки *Никола Срнидаковић*, из Горњег Душника; Нишаву је водио *Милоје Јовановић*, из Каменце; Власотинце — *Станко Антоновић Бојарија* и *Цека Вучковић* из Власотинаца, а лесковчане — *Коца Мумџија* из Лесковца, и *Поа Ђорђе* из Пољанице³.

Устанак је био толико озбиљан, п у Србији је изазивао толику спмнатију, да је Кнез Михаило, који је ипак ценпо да још није кучнуо час ослобођењу, морао уздржати Србију од пута којим би је могло повести патриотско осећање. За то је нашао за потребно свечаном прокламацијом позвати све житеље кнежевине, да савладају своја родољубива осећања, и да се уздрже од свакога учешћа у томе толико пута понављаном устанку.

Прокламација је дана у Београду, 10 Априла, п гласц од речи до речи овако:

„Прокламација

„Христијани живећи у пахијама нишевачкој, пиротској, лесковачкој и прокуначкој, пределима Србији сосједним, бог овог месеца противу оидешњи Турака, по њиховом изјаснепију зулумћара, подигли су се.

„Движеније ово, било оно каквог му драго рода, ни пајмаће се не отпоси па пределе књажества овог. Народ је Србски правима својим, дарованим му Височајним Султанским Ферманима и Хатишерифима, о-сигуран у спокојствију и безбједију своме. Наслаждавајући се спокојством

¹ Ангарија то што у нас кулук, рад на државном послу без плаће.

² По извештајима, устанак је букнуо 6 Априла 1841.

³ У том устанку помњу се још ова имена: *Мита Деда-Ујин*, *Цветко Кучула*, из Власотинаца; *Илија Николић* из Јасгрнца; *Леоје Н.* из Гара; *Стојан*

и миром, сви житељи Србије треба да су страни овому движењу оно-странски поданика Његовог Султанског Величества, и да избегавају и клопе се свега оног чим би и они узели учестије у воздвижењу опоме.

„Објављујући ово настојећом Прокламацијом Народу Србском, живљејше препоручујем свима вообште и свакому воособ: да сваки само своје послове гледа, и налозима своји предпостављени власти повипује се, де нико не узима учестије у помечутому движењу, и да се нико ни најмање у исто не мјеша.

„Ја се надам, да ће сви житељи Србије дужности својој повиновати се, и овоме моме налогу сљедовати, чим ће показати, и овом приликом, дужну своју послушност и приврженост к правленију своме; но ако би који толико дерзповеп био да се покуси умјешати се у дјело ово, и тиме преступити ову моју височајшу препоруку, бит ће праведно сматрап као миропарушитељ и противник правитељства, и као такови бит ће подвргнут строжајшему наказанију.

«ВН 403.

»10. Априла 1841.

»У Београду

Михаил М. Обреновић
княз српски^с. с. р.

У Нишу је тада био мутесариф неки *Мустафа-Паша*.

Он се пожури да буну утиша.

У том послу Турци су се, као свакад, служили својом обичном тактиком.

Паше су се са свих страна кретале с војском на бунтовнике; а Порта је из Цариграда слала комисара, који ће расипати најлепша обећања.

Уставници су се били утврдили у селу Ђурлинцима (кога данас нема) код утока Власине у Мораву. Било их је на 3000 пушака.

После више узалудних покушаја, Турци најпосле продру, и уставнике разбију.

После разбоја устаника, Турци су били опет господари свега нишког округа. Тада су предали огњу Власотинце, Заплање, села ипшавска, и, лицем 31 маја (1841), спалили су Топоницу и друга села до саме границе кнежевине.

Н. из Матевца, *Стојан Часдир* из Крчмира; *Цетко Просек* из Просека; *Стојан* и *Китка* браћа из Крвља; *Сава Рожинић*, *Цека Манојловић* и *Миша Бркилија* из Врање.

Устаници, који су живи остали иза бојева, разбегли су се куда који. Највише их је пребегло у Србију, куда су, и пре тога, многобројни бегунци били умакли, бојећи се освете турске¹.

10 Јуна 1841 у Нишу приспе *Јакуп-Паша* с *Рифат-Бегом* и царским комисаром *Тешик-Бегом Туррук-Тескерезијом*.

Тада се у Ниш било слегло око 9 — 10 хиљада војника, међу којима је било једно хиљаду самих Арапа.

Устанак је већ био угушен сабљом и угарком, само се народ био разбегао. Комисар портни позове народ: да се сваки врати својој кући. Комисар је обрицао вратити сељацима отерану стоку, и о царском тронку начинити куће које су погореле. И одиста у погорела села изиђу писари те запису да се у сваком селу 3 — 4 куће начине о царском тронку; а из Арнаутлука дотерају Турци многу стоку, и позову сељаке да свак свога бржава познаје и гови.

Сељаци не приме на цело погорело село по 3 — 4 куће; нити хтедиу туђу стоку узимати место своје. Те тако не буде помоћи ни с једне стране ни с друге.

Јакуп-Паша из Ниша пошаље свога мухурдара а Ђамил-Паша из Београда свога Алај-Бега у Алексинац, где се находило помоћник пошечитељства унутрашњих послова, г. *Милош Богифевић*.

Ови људи сазову (30 Јуна) све бегунце из нишког округа, и понуде их да се врате. Бегунци, бојећи се освете, нису могли пристати само на реч турских изасланика, него се ту углавн и пареди ово: да најпре оду својим кућама око 200 људи бегунаца, који су разборитији, и који ће видети на што да се врате и остали, на тек ако ови нађу да се могу вратити и остали, онда да се за 21 дан сви повраћају.

На тај начин, устанак се са свим стисао, и устаници су се, који пре а који после, вратили сви.²

Године 1860, на велике тужбе нишевљана, сам велики везир

¹ *Никола Срдиковић*, по што је разбијен у Заплању, преда се неком *Илари-Бегу*, Турчину. С њим је био два три дана, па се измакне од њега и, с двојицом друга, 28 Маја дође на Грамаду, а отуда у Алексинац.

² Интересно је прочитати у архиви некадашње *Киевске канцеларије* два писма под ВП 813 и ВП 824 о овом догађају.

Мехмед-Паша дође у Ниш, божем да извиди жалбе, и да задовољи праведне захтеве. И он диже у Нишу осмора вешала, на којима издахнуше: честити пош Станоје из Влаотинаца и још седморица најодабранијих људи из нишког округа.¹

И тако и те жеље, напори, жртве, бише узалуд. Дан ослобођења још не бејаше близу.

Тек кад Краљ Милан крете Србију, ставивши се сам на службу историскоме задатку своје отаџбине, Ниш и нишки округ огреја сунце слободе.

Тада је помагао сваки, колико је ко могао, да успех буде потпуни. Највећи број српске ослободитељске војске беше тада упућен на Ниш. Тиме је становницима око Ниша био патриотски рад облакнаи.

Ми ћемо за то оставити најближу нишку околину да бисмо могли прибележити што је бивало даље, куда војска ослободитељска није могла у густим масама доспевати.

У тим даљим крајевима пак бивало је напрезања која ваља признати, бивало је јунаштва која треба прославити, бивало је и успеха које треба захвално примити.

Како је објављен други рат 1877, одмах су Турци лесковчани, којих је могло бити око 5000 душа, почели кретати своје породице у Врању, у Гиљане, Приштину, Митровицу, Призрен, Куманово, Велез, Скопље, Серез, Солун, и у друга места. Богати су ишли све дубље у Туреку, а сиромашни су псираћали своје породице кроз Грдичицу Клисуре за Врању, па су се враћали, сабирали се у чете, заузимали zgodна места у Клисури, да пресеку пут српској војсци, да не прође уз Мораву, ако би туда пошла.

С Турцима лесковчанима избегао је и лесковачки кајмакам, чувени богаташ Аџис-Паш-Агић, и други бегови који су, иза тога, у Клисури уређивали Турке башибозуке, а сами су боравили по хановима клисурским.

¹ Том приликом чувени Вели Мехмед, плашећи сељаци да се не би на њега тужили великоме везиру, рекао је ово:

— Бре, чорбације, памет у главу! И највећа вода само сипно камење односи: велико стоји и после повода на своме месту. Мудро седите, да не се кајете после!

За своје сељење у Турску, лесковчани Турци су истеривали сељаке из села око Лесковца с колима и воловима. Ко је био снахлја, кретао је своје село на тај рад; а за оне који нису имали снахлука, кајмакам је слао заштије, те су изгонили кола из појединих села за сеобу тих сиромашних Турака. На такав начин, кренуто је преко 1000 јармова стоке (волова и бивола) из лесковачке наије.

Поред свега тога било је много Турака и турских породица које су, голе, босе, по највећој зими, пешке бегале, остављајући у Лесковцу пуне своје куће.

Сељаци, који су на својим колима возили Турке у Врању, или чак у Куманово, често су остављали и кола и волове (или биводе), на бегали, само главе да изнесу. А неке од њих и сами су Турци одгосили, задржавши им кола и волове за даљу своју потребу.

На тај начин у Лесковцу је било остало мало Турака. А они који су се прибирали у Клисуре, помишљали су, и чак претили, да ће, ако се најмања побуна осети, грунути на Лесковац, и поробити га!

Даље, вођи тих клисурских башибозука Турака поруче Арнаутима из села нољаничких и пусторечких, да се и они дигну. И Арнаути, увек готови на плен, одиета устану, и у јаким четама стану се примицати к Лесковцу. И ови Арнаути, и они Турци у Клисуре, бојали су се само од војске из Србије, а с лесковчанима и сељацима мислили су да ће им бити лако.

Да би дознали има ли у Лесковцу српске војске, Турци из Клисуре, и њихови савезници Арнаути, потпуштали су сељаке под свакојаким изговором, да иду у Лесковац; некад су, тога ради, слали српске жене, и учили их да кажу како долазе да купе солп, или друго што, па да им, по повратку, кажу: ко има у Лесковцу? Али су лесковчани били поставили стражу око вароши, и никога нису пуштали да изиђе ко једном у Лесковац уђе.

Најпосле Арнаути се скупе у врло јаке чете, и надру да се сајузе с Турцима у Клисуре.

Ове је Арнауте био уредио и водио *Есат-Бег*, син *Шашин-*

*пашин*¹, *Ибраим Чауш*, бивши буљубаша власотиначки, и *Ахмет-Бег*, буљубаша грдички. Од Арнауца били су главнији *Зумбер* из Липовице, и *Суљ-Ага* из Галинца.

У селу *Вучју*, 3 часа од Лесковца, била је кула *Дилавер-бегова*, *Исмаил-пашинога сина*. Тај се *Дилавер-Бег* био оженио из Врање, и, у последње време турске владе, тамо је живео. Дилавер-Бег је лепо поступао с народом; путовао је много по свету, па се и срамно чинити што не ваља. Он је у своје село Вучје долазио свега три четири пута преко године. Могло му је тада, у време борбе, бити око 38 година.

Дилавербегова кула била је двокатна. Око ње је била висока, зидана, каменита ограда. На зиду од ограда остављене су биле цушкарнице (мазгале).

Ту је кулу заузело 212 Срба устаника из околних села (Чукљеника, Великих Трњана, Стројковаца, Белог Потока, Радоњице и Вунуше). Оружја и барута нису имали колико би требало; за то су дуго двоумили: да ли јавно да се одупру, или да се не одупру? Слали су људе у Лесковац за оружје и савет. У Лесковцу се, међу тим, по одласку турскога кајмакама, беше учинила пека привремена власт од неколико грађана лесковачких. С овима су се ти људи у Дилавербеговој кули допитивали: шта да раде?

Из Лесковца им се слала по која кремњача, по мало барута, и порука: *да се држе*, а српска ће војска скоро доћи.

У то дође у Лесковац Коле Рашић из Ниша, с неколико устаника, кон су одметали села од Турака. И њи донесе глас да ће српска војска до који дан доћи у Лесковац.

Од тих неколиких устаника, који су с Колом Рашићем дошли у Лесковац, одвоји се неки *Влајко* (Владимир) *Стојановић*, родом из села Голешнице², у алексиначкој Морави, а наредник у стаја-

¹ *Есагбег* је родиола потурчена српкиња из села *Кочишнице*, коју је Шахин-паша увео у харем. И тако он по мајци пије био рођени брат *Исмаил-пашин*, по што је Исмаил-пашу родиола Туркиња.

² Мени су били казали да је Влајко родом из Ирџловице, али сам се сад уверио да није.

ћој нашој војсци, и оде у *Буџе*, међу оне устанике у Дилавербеговој кули.

Како дође, одмах дружину уреди како треба за бој, и кулу утврди за одбрану што се боље могло.

Тек што је Влајко своју дружину уредио за бој, и кулу утврдио за одбрану, Арнаути, дознавши да међу устаницима нема редовне српске војске, примакну се кули да устанике растерају, па да јурну на Лесковац, да га поробе и понале.

Беше 22 Децембар 1877. Хиљада и две ста Арнаута, са пет стотина коњика, групу на Дилавербегову кулу тако слободно, тако безбрижно, као да их из куле ни зврчка зврчити не ће.

Из куле се, по команди Влајковој, оспе редовна самртна ватра. Бој се приметно очајнички. Арнати, држећи да међу устаницима нема српске редовне војске, нападаху као да хоће рукама живе противнике да хватају. Устаници су гађали само у месо!

Кад нападачи изгубе преко сто људи, онда тек почну звати рају на предају. Кад им се на то одговори ватром из пушака, онда они стану палити околне куће, и привлачити сламу и сено те потпаљивати канију од куле. Устаници су снегом гасили ватру и опет одбијали нападаче.

Изгубивши у том узалудном нападању 140 мртвих људи и 12 коња, Арнаути се повуку на траг.

И тако Лесковац с те стране би заштићен; али у том боју соко Влајко паде од дупманске пушке.

Овај је бој још сиречио Арнаутима те се нису могли на време састати с оним Турцима који су се били утврдили у Грдиличкој Клеури.

Сада да бацимо један брз³поглед на школе и школовање у нишком округу:

У нишком округу било је на крају школске године 1882³, свега 27 основних школа, и то 3 женске, а 24 мушке. Од тих 27 школа 6 су (3 мушке а 3 женске) у варошима, а 21 у селима.

Према броју становника долази једна школа варошка на 4203 становника

сеоска . . . на 4318 становника

у опште . . . „ 4292 „

У основним школама радило је свега 60 наставника, и то 19 учитељица (од ових 7 у мушким школама) и 41 учитељ.

У варошким школама радило је 19 учитељица и 20 учитеља, свега 39 наставника, а у сеоским свега 21 наставник.

У школама варошким било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЉАКА
У почетку године	1342	512	1854
На крају . . . „ .	1240	473	1713
Оставило школу .	102	39	141.

У сеоским школама било је:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЉАКА
У почетку године	900	7	907
На крају године	773	5	778
Оставило школу	127	2	129

Од 100 уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	7.6	14.1
ученица	7.6	28.6
ђака	7.6	14.2

У средњу руку долазило је на једну школу

варошку	309	ђака
сеоску	40	„
у опште	103	„

а на једног наставника школа

варошких	48	ђака
сеоских	43	„
у опште	46	„

Од хиљаде становника

мушких, женских, у опште
походило је основну школу

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
по варошима	164	42	74
по селима	20	0.2	10
у опште	38	9	24

Ако узмемо да је од извесног броја мушких становника било у основној школи сто ученика, онда имамо од равног броја женских становника :

по варошима	40	ученица
по селима	1	ученицу
у опште	24	ученице

Црква у нишком округу

има 40

Манастира 5

Црквините 1

Свега 46 места

где се народ стиче на богомољу.

Најпосле, да слика нишкога округа буде потпунија, прилаже се овде статистика моралности за последње четири године, и то за 1879, 1880, 1881, и 1882:

С Л У Ч А Ј Е В И		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		—	—	4	4	8
Крађа	ствари	4	5	8	19	36
	стоке	2	5	5	5	17
	пића и јестива	—	3	2	8	13
	новаца	4	7	6	18	35
Пожара		10	5	3	10	28
	вредност у динар.	2.500	66.200	9.320	2.348	80.368
Паљевина		4	7	14	16	41
	вредност у динар.	880	1.040	8.275	4.818	15.018

С Л У Ч А Ј Е В И		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Убиство	пушком	1	3	3	2	9
	пожем	1	—	1	2	4
	другим оруђем	—	—	—	2	2
	ваобрачне деце	—	1	1	1	3
Узроци убиства	свађа	1	—	2	2	5
	непознати	1	4	3	5	13
Самоубиства	пушком	2	—	—	—	2
	вешањем	2	4	1	4	11
	утоњењем	—	1	—	—	1
Узроци самоубиства	болест душевн.	2	2	1	2	7
	„ телесна	—	—	—	1	1
	непознати	2	3	—	1	6
Случајне смрти	од пушке	2	4	2	1	9
	од ватре	—	1	—	2	3
	утоњењем	2	5	2	5	14
	од грома	1	1	2	—	4
	пало с дрвета	—	2	2	—	4
	прегањено коњима други случаји	5	1	2	—	8

Из овога прегледа види се да је у све четири године било свега 101 крађа, или у средњу руку по 25 годишње.

Пожара и наљевина било је свега 69, и штета овим нанесена износила је 95.381 динар; у средњу руку по 23.845 динара, и по томе на једног становника по 20 пара динар. годишње.

Самоубилаца било је свега 14 или годишње 3.5. Један самоубилац долази дакле тек на 33.110 становника.

Убиства било је свега 18 или годишње 4.5. Једно убиство долази у средњу руку на 25.753 становника.

Случајно погинулих било је свега 42 или годишње по 10.5. Један погинули долази на 11.037 становника.

У наведене четири године било је:

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Убиства	18	24.32
Самоубилаца	14	18.92
Случајно погинулих	42	56.76
Свега	74	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазио је један на 6264 становника.

Интересни су подаци о природном кретању становника. Тако у 1882 години било је 1387 венчаних, и по томе долази на 1000 становника 12 венчања. У истој години родило се 3055 мушке и 2797 женске свега 5852 деце. На 1000 становника долази 50 рођених. Од свију рођених било је само 7 ванбрачне деце; дакле од 1000 само 1·2.

Умрло је 1655 мушких и 1556 женских, свега 3211. На 1000 становника долази 28 умрлих, има дакле 22 више рођених. При поређењу рођених с умрлима, налазимо да је долазило на 100 рођених:

код мушких	54	умрлих
код женских	56	"
у опште	55	"

6. Личности чим било заслужне
Константин Велики Цар Римски
 (274 — 337)

У овај одељак записују се људи који су чим било заслужни за свој округ. То су обично људи домороци. Нишки округ у том се одликује од других. Међу своје заслужне људе, он броји и такве који су заузели велико место у историји света, а у историји православне цркве стоје међу светитељима.

У Нишу се родио *Константин Велики*, цар римски. Истина данашњи Ниш, и данашњи нишки округ, не виде никакве непосредне заслуге Константинове; али већ само то што је Константин, рођени у Нишу, био цар свему римском царству; што је уставно гоњење Хришћана; што је од мале *Византије* начинио *Нови Рим*, те тако излази да је један *нишевљанин* дао свету тај данас чудни

Цариград: толико је важно, и ипшчевљанима у сва времена мора бити толико драго, да му, без речи, отворе прво место међу заслужним личностима у округу нишком.

Константин је син цара *Констанција Клора* (то јест *Бледога*) и *Царице Јелене*. Родно се у Нишу 274 године по Христу.

У Нишу, дакле, у оној природној смерној лепоти, родно се, растао и васпитао се цар, који је доцније онако одважно стао на страну Хришћана и њихове смерне вере. И одиста Ниш има довољно лепота које могу изазвати поштовање Бога, али их нема толиких да би могле разблудити човека.

У то време, Христова се вера јако ширила по свем царству римском. Многи цареви римски наређивали су велика гоњења против Хришћана. А та гоњења помагала су ширењу те вере.

Цар Констанције, за своје владе, беше благ спрoћу Хришћана. Кад он умре, онда су жена његова *Царица Јелена*, и син му *Константин*, такође заклањали Хришћане.

Константин проглашен би за цара по смрти оца свога, године 306.

По што умри Галију, *Константин* би принуђен погубити таста свога, Цара *Максимијана*, који је њега хтео убити (310).

После тога пође против тирана *Максентија*, *Максимијанова* сина, под којим стењаху Италија и Африка.

На овом путу, прича се, видео је *Константин* на небу *крст* и око њега пламеним словима написане ове речи: „*Овим ћеш* (знаком) *победити* (*Hoc signo vinces*).

Константин одмах метне тај знак на своје војничке заставе. Идући тако, разбије он непријатеља које у туринском пољу а које под самим Римом. *Максентије* се удави у Тибру (312).

Овладавши тако Италијом и Африком, *Константин* поврати ред и правду своје царству, прекине гоњење Хришћана, прими сам страну хришћанске вере, и указом из Милана године 313 огласи ту веру као веру државну.

Године 315 потуче он *Ликинија*, који је држао неточне области царевине, и оте му *Панонију*, *Дакију*, *Илирију*, и *Грчку*.

Године 323 ота му п остатак земаља, по што га је потукао у боју код *Једрнета* и код *Хризопоља* (Скутара).

Оставши сам господар у свему римскоме царству, Константин је ослободио хришћанске цркве од данка, наредио је да се светкује недеља, укинуо је кастигу крвну, укратно гладјаторске борбе, у којима су се људи пред народом показивали како умеју један другога убијати, запретио је убијање сиротне новорођене деце, што су дотле родитељи слободно чинили.

А како се Рим у то доба кљачао идолима, Константин, године 330, пренесе столицу царства на Босфор у варошицу *Византију*, коју назове *Нови Рим*. После његове смрти та се варош прозове *Константинополис* (*Константиновац*).

Каже се да је Константин украсио Ниш, као своје рођено место, дивним зградама. Тих зграда данас нема, и не знају се ни места где су биле, али ће време открити бар темеље њихове.

Константин је умро 337, оставивши пространу своју царевну тројци својих синова.

Православна црква узела је Константина за свеца, а западна пије. Не може никако да му опрости што је столицу царства, пренео из Рима у Византију!

Никола Скобалић

(Издао на кону на Тренањи, 16 Новембра, 1454 године)

Пред пад старе српске државе, кад се оно онај мудри и родољубиви, али злосрећни стари Деспот, од сваке руке довијаше, да би оставио и сузбио наваду, која с југоистока ударише на земље српске, бејаше за родољубље српско остала још та једна утеха, што се у Србији одиета нахођаше синова који не жале свога живота, само ако отаџбину своју могу заклонити од страшне најезде.

Султан Мехмед, љут на Деспота Ђурђа што тражи савеза и помоћи у хришћанских народа, груну с војском на Србију, и продре до самога Смедерева. Баш силно жељаше да кастигује старога уорника!

Али је Ђураћ, предвиђајући ту несрећу, и не хотећи тропити своје снаге у мањим сукобима, био дао заповест: да се војска српска затвори у градове, а народ да се тргне у планине и засече у збегове.

Сибњанин Јанко, као деспотов савезник, дође Следереву у помоћ, и потисну Турке уз Мораву. Гонно их је до Крушевца, и ту, по сведочанству летописаца, последњи пут, разбио их је на селу *Врбници*.

После пораза на Врбници, Турци се повуку преко Ниша и Софије к Једренету, а Јанко се врати у Угарску.

За то време један славни лешковчанин не само да се није затварао у свој град, него је јоште, с прибраном јуначком војском, био пресекао све путове, ако би Турци поумили поћи на *Ново Брдо*, које у оно време бејаше необично важно рударско место у Србији.

Тај славни лешковчанин јесте главом *Војвода Никола Скобаљић*, о коме његова постојбина чува данас такво памћење, као да је јунаштво његово засјајало јуче, а не пре 429 година!

Ево шта прича о Војводи Скобаљићу *Деда Стојан Стевановић*, старац од 110 година (по његову рачуну), који сад живи у селу *Бунуши*, а родно се у селу *Вини*.

„Војвода Никола Скобаљић, вели он: — родно се у селу Вини. Њега је родила и очувала девојка.

Човек је овај тако велики у очима народа, тако мно народноме срцу, да народна уобразиља није могла замислити, да се један такав јунак родио као други људи. Према необичном његовом јунаштву, она је и рођење његово обукла у необичну причу.

„Мајка Николина, прича даље Деда Стојан: — хватала рибу у реци сеоској. Задржавши се дуго у том послу, огладни и поједе живу рибу *Скобаља*. На један мах, после тога, осети она да носи чедо под појасом. То необично чедо роди се. На крштењу му надену име *Никола*, а по необичном зачећу његову прозову га *Скобаљић* или *Скобаљевић*.

„Кад је одрастао, Никола је био јунак нада све јунаке онога доба. Као такав јунак, постао је војвода Деспоту Ђурићу Браковићу.

Озидао је град на једном вису изнад села *Вучја*, испод села *Збежишта*. Град је тај данас порушен, али вис на ком је био зове се и данас *Скобаљићев Град*. Ниже града је извор који се зове *Скобаљев Кладенац*. Испод града пак, у долини вучанске реке, Никола је био озидао цркву, од које зидине стоје и данас.

Од Лесковца до града и до те цркве биће око 2 $\frac{1}{2}$ часа места, а биће 1 час на десно од пута који води од Лесковца преко Накривња и планине ка Врањи. Од онога пута пак који од Лесковца иде преко Бунуше уз Ђлисуру за Пољаницу, град је овај 1 час у лево.

„Војвода Скобаљић, прича даље Деда Стојан: — много се био с Турцима. И Турци му нису могли ништа. Тукао се на Врањи; тукао се на Голубињу; и нигде Турци нису надбили Николау.

„Али се паће једна несрећна душа која, да би помогла Турцима, саломи крила соколу. Та је душа рођена кума Николина!

„Или је заслепи спљано благо које јој Турци обрекоше, али зло срце њезино не могаше трпети овака јунака, тек она оде и у железна пута спута коња војводина, на онда Турцима шану:

— Сад удри те на Скобаљића!

Турци јурише. Војвода скочи, и баци се на витеза коња свога. Коњ полете, а пута зазвечаше! Скобаљић јекну, и прокле неверну куму:

— Ко ми данас спута коња, да Бог да му пород до века био спутан око врата!

Данас у селима Бучју и у Врзи има много гушавих људи. Народ у околини држи да су то знаци тешке Скобаљићеве клетве!

„Скобаљића су Турци гонили; али га нису могли стићи; потезали су се за њим буздованима, на му опет нису могли ништа. И сапет коњ његов скакао је тако да се, веле, и данас у Голубињу по камењу познају стопе његове!

„Скобаљић је, на своме коњу, одлетео некуд! Нико не зна куд је одлетео, ни шта је најпослед било од њега. За то се не зна ништа за његов гроб!

Ето како срце у народа хоће само себе да блажи, не хотећи признати да је јунак његов умр'o, као што умиру други људи!

Тако говори усмеца, жива историја. Писана пак историја зна да је Скобаљић 24 Септембра 1454, код Бање, дочекао турску војску, која је ишла на Ново Брдо, и тако је потукао како дотле никад нико није Турчина потукао.

Султан Мехмед, чувши шта је Скобаљић учинио од Турака код Бање, плаше као живи огањ и, не гледајући на зимње доба, ни на тегобу пута, ни на даљину места, појурн сам да име турско освети.

Скобаљић се није уклањао испред новог нападача; само је заузео друго место, које му се видело згодније.

То је место у врањском поморављу на води *Трешањи*. Турско

Турска је војска била велика; српска малобројна. Војске се сударише 16 Новембра 1454. Бој би страшан, бој би крвав; бој би дуг. Сами Турци пишу да се не памти да је се никад овако мало људи овако дуго, и с оваким јунаштвом, одупрало оводликој сили!

Сила ипак надвали.

Турци разбише војску Скобаљића и, по несрећи, ухватише жива њега и његова стрица.

Да би каштиговао јунаке који бране своју отаџбину, и да би застрашио потомке, да никад не пођу путем Скобаљића, Султан Мехмед не хте их погубити јуначки, него их оба наби живе на коље!

Тако на кољу пздахнуше ова два лесковчанина, ова два јунака, ова два мученика за српску отаџбину, 16 Новембра 1454, на води Трешањи.

Узалуд! Ни кочевн славних Скобаљића, ни Ђеле-Кула више Ниша, ни вешала на нишком мосту, не угулише у Срба мисли о народном васкрсу!

Издвинући на кољу на Трешањи, Скобаљићи удахнуше у српски ваздух неки божански дах; дах који слабе снажи, који клонуле соколи! И, ма да се вековима чекало, опет се, ето, дочекало да тај свети дах оживи осветнике. И осветници, вођени упуком великога Таковског Јунака, дођоше после 425 година!

Тек по што неста лесковчиња Скобаљића, тек по што они издахнуше на кољу, Султан Мехмед могаше мислити да ће одиета освојити *Ново Брдо*, српски рударски град, који историци толико хвале, да пије чудо што га наши Летописи зову: *Град Сребрни* и, ва истину, *Златни*!..

Владика Мелентије
(Род. око 1771 + 1821)

Нишки владика *Мелентије*, својом мученичком смрћу за идеју која је мила и драга свим нишељанима, стекао је право да се стави у ред најзаслужнијих људи овога округа.

Мелентије бејаше средњега раста, смеђе косе и браде која је већ била проседа. Могло му је бити око 50 година. Нарави је био благе, живота уредна, чиста, руке издашне, срца побожна, навике у свачем тачне, а особито у црквеној дужности својој.

У оно доба (1821) нишка је црква имала за свога проту чувеног *Стојана Поповића*, који је био врло уважен не само као свештеник, него и као родољуб, као mudar човек, и као јунак.

Према својим душевним врлинама, прота Стојан се одликовао и телом. Био је висок, крупан, и тако гласовит да се, кажу, могло чути на Горици кад он пева у нишкој цркви.

Уз проту Стојана беше свештеник *Ђорђе Цинцарин*, родољуб и јунак какав се свакад високо цени.

С овом двојцом свештеника живљаху у великом пријатељству: *Младен Овчаревић*, бакалци, *Голуб Мутаџија*, и *Радисав Екмешчибаша*, први људи и у Нишу и у округу и по бмућности и по уважењу које уживаху.

Владика се Мелентије позна с тим људма, и спријатељи тако као да је био род с њима.

У то доба Шумадија се кретала на борбу за своју слободу. Таковски јунак, уснесима својим и у боју и у дипломатији, оправдаваше све више и више надо које се на њега полагаху.

Кнез Милош правилно сваташе и јуначки оствараваше историску народну мисао.

У Априлу 1821, на другој страни турске царевине, букну устанак коме не могаху не симпатисати сва хришћанска срца.

У Нишу и околини родољуби се сваки час надаху великим догађајима.

Шорта, у границама своје државе, прибранише војску да сваки устанак у крви угуши, а ван граница разашпиљаше ноте јевропским силама, да би разбила сваку симпатију према очајницима који су слободе жудни.

Да пак ватра не би планула на овом крају царевине, где је вешта рука Коџа-Милошева већ била готова да је управља и подстиче, Турци похиташе у Ниш с великом војском.

Хусејин-Паша, убрзаним маршем преко Солуна, Куманова, и Враће, с 8000 људи стиже у Ниш о Тројицама 1821.

Како дође и смести се у граду, одмах заповеди те се погуби *Али-Паша*, дотадашњи нишки заповедник. Кривница му је била што је био лабав према владици Мелентију и другим родољубима нишким.

Иза тога дозвола он у град владику Мелентија, проту Стојана, попа Ђорђа, Младена, Голуба, Радисава и око 200 других нишевљана. Намера се није крила: ваљало је народ застрашити да отури мисао о устанку; а да би се то урадило, ваљало је да неколико првих људи плате главом.

У том страшином часу нађе се пријатеља који владици Мелентију и проту Стојану понудише прилику да утеку. На ту понуду владика одговори:

— Не ћемо! Боље је да страдамо нас двојица, него толики народ због нас двојице. Једном се мора умрети!

Кад треба одсећи хришћанску главу, турски суд суди врло брзо.

Другог дана Тројица ти су људи затворени, а трећег дана Турци изведу владику Мелентија, проту Стојана, попа Ђорђа, Младена, Голуба и Радисава на нишки мост, где су већ била дигнута шестора вешала и коволци спуштени.

Владика је пшао напред; за њим прота Стојан, па за протом она четворица. Сви беху ведри, мирни, озбиљни, као да иду на

какву религиозну свечаност. Сви бацаху последње погледе своје на Јастребац, на Србију....

Владика узе свој конопац, прекрсти се, три пут га благослови па, надувши сам себи замку на врат, рече

— Сад, синци, вуците!

За тренут ока, владича мученик беше високо у ваздуху!

Прота Стојан под вешалима рече:

— Не може се сав народ повешати. Само да не чује Јела (сестра му) докле не издахнем! . .

И он оде за својим владиком.

И остала четворица умреше тако спокојно, тако јуначки да изврши-
ник те кржаве пресуде рече

— Јазук што нису мусломани!

Кад ових шест првака погубише¹, Турци остале нишевљане пустише, али страх беше обузео сваку душу хришћанску.

Турци се радоваху; али се вараху. Они су много крви про-
лили, а још нису научили каква је животворна сила она људска крв,
кад је проливена за велику мисао! Народна слобода, као год и
Христова црква, утемељава се на костима мученика.

Бог да прости славне мученике! Светао им помен у потомству!

Живко Јовановић

Из Печењевца

Кад су лесковачки Турци, у пригетњивању Срба, прешли
сваку меру, онда се напао неки Живко Јовановић из Печењевца,
који се изложио свим опасностима, да би народу муке смањко.

Живко је, као човек врло разборит, видео да она зла која Тур-
ци чине Србима, не може одобрвати турски цар. Срце му његово
да спаге, и он, узевши са собом некога *Кочу Томка*, из Липовице,

¹ Мученици су висили на вешалима три дана; после је допуштено роду да
свак свога скине и укона. Владика Мелентије уконоп је оделито, а остала петорица
сваки код свога рода у гробљу. Доцније су кости владичине извађене, и чуване
у једном животињу у нишкој цркви. За тим су сахрањене у гроб владике Григо-
рија, о ком је већ била реч на другом месту ове књиге.

и неког *Илију* из Печењевца, оде чак у Цариград да тражи заштите од силе.

Ти људи нађу пута те изиђу пред самога цара, и замоле се за браћу своју.

Турске силе није нестало, али ипак било је је мање после тога.

Другом приликом одлазили су ти исти људи у Крагујевац Кнезу Милошу; казивали му шта народ трпи, и од њега примали упуте: како да се владају, и шта да чине, да би судбину народу облакнали.

Хвала им и по смрти!

Ђ о п а

Из Горњег Матевца

Ђопа из *Горњег Матевца* био је чувен и виђен домаћин у своје селу. Човек отворен, храбар, а имућан, он је говорио Турцима у очи многу горку за њих истину. Тим је изишао био на глас као човек који се силе не плаши, и који нејач заклања.

Једнога дана, године 1809, *Ђопа* је са својим синовима радио у пољу, поред пута од Ниша ка Грамади. Једна чета Кесеџија Турака, идући од Грамаде к Нишу, заокупи да пороби матевачке жене и девојке које су радиле у пољу поред пута. Чељад та бежећи од Турака, удари на *Ђопу*, и за помаже:

— Не дај нас, ако Бога знаш!

— Бежите тамо к Доњој Врежњини и Брзоне Броду! викне *Ђопа*; на одмах, са синовима својим изиђе пред Турке, и прекори их што не иду мирно, него плаше нејач за права Бога.

Турци, осниони, осну се на њега што им се меша у посао.

Ђопа узме на нишан поглавицу чете, скреше, и састави га са земљом.

Онда Турци опале на њега читав плотун, и свега га изрешетају. Синови му се, некаким чудом, спасу из те погибје.

Сељаци *Ђопу* укопају крај пута, баш онде где је пао, и подигну му сломен из захвалности што је бранио нејач села свога.

Бог да га прости!

Бурџан Јовић

(+ 1876)

Кад је Порта, српским устанком на крају 1832 — 1833 године, који букну у нацији алексиначкој, ражањској, параћинској и крушевачкој, била приморана уступити Србији извесне округе, онда су села: Мезграја, Доња Тоџоница, Горња Тоџоница, Доња Трнава, Горња Трнава, Доњи Крупац, Горњи Крупац, Дражевац, Веље Поље, Бели Врег, Палиград, Врело, Кравље, Церје, Милковац, Берчинац, и Паљина, надала се утврдо да ће се граница Србије повући од Суповца преко Мораве право на село Каменцу, те тако ће и она сва припасти Србији.

Тако су та села желеда, а такву жељу она су дотле већ била и крвљу својом записала; али на ту жељу пије нико ни главе хтео окренути.

Гранична руско-турска комисија, не хотећи границу сувшише примаћи граду Нишу, спусти је од Суповца све Моравом до села Катунa. На тај начин сва именована села остану и даље под Турском. Сељаци из тих села стану се домишљати шта да раде? Жеља је њихова била тако јака, да су јавно скочили на оружје да се бију с Турцима.

У том послу њих је водио неки *Бурџан Јовић*, из села Палиграца, човек паметан, и врло храбар, и неки *Пош Мита* из Ниша.

Устанак овај више је сведочанство оне силне жеље: да се са Србијом споје, него и најмање наде на успех.

Устаници се утврде у граду *Железнику*, који је већ описан. Турци их ту опколе и буде бој крвав. Као што се могло и мислити, Турци победе, али одмах почну блажити побеђене обећавајући им свакојаке олакшице.

Не видећи ни откуда никакве помоћи, устаници се разиђу кућама. Њихов вођ *Бурџан* и *Пош Мита* добију опрштај, и после су живели код својих кућа.

Бурџан је умро 1876 у своме селу, и, сиромаш, није дочекао да види српску заставу на граду Нишу!

Бог да га прости!

Међу људма који су се задахиввали племенитом мисљу: да увећају бољштак у народном животу, и који су се трудили за добро свога народа, поменућемо још неколико њих, али, на жалост, само по именима: тако су нам извештаји о њима оскудни.

Тако нека је хвалом поменут

Цветко Декић, из села Бербатова, вођ заплањских устаника 1809 године. Некакав Стојан Н. позове тајно Турке у Емилиову Кутину те дођу и опколе догор у ком је Цветко заповедао. Заповедене се крвав бој у коме Цветко Декић падне јуначки.

Турци, по том, и онога Стојана, који им је учинио услугу, истуку на мртво име.

У то време, као устаник, радно је патриотски и јуначки и неки Неша Попов Син. из села Бербатова. Више ништа нисам о њему сазнао.

Живко Ранчић, из села Сићева, спремао је 1876 у своме селу и околини устанак; примио је оружје од српскога команданта, дизао сељаке, и помагао колико је више могао да се устанак шири.

Кад Турци, доцније, сузбивши српску војску, отму Грамаду, неко докаже Турцима да је Живко пријатељовао Србима. За то га паша обеси баш на Грамади.

Бог да прости!

Нека је светао спомен и овде свим јунацима који у нашем рату за ослобођење и независност (од 1876 — 1878) крвљу својом затопише земљу нишкога округа, и тиме купише Нишу слободу, после пет стотима година робовања, а себи право на вечиту захвалност народну.

Слава Јоксимовић
Артиљерски Капетан

Слава се родно у селу Орашцу, у округу крагујевачком, у кући Јоксимовића, 13 Јануара 1852. Учио је основну школу, и гимназију до 5 разреда. Године 1871 ступио је у војну Академију, и постао је официр 10 Августа 1875. Одликовао се свуда у борби, и на сами Божић 1877, при опсади Ниша, погинуо је.

Слава његову имену!

Владисав Карановић
 Артиљерјски поручник

Родно се године 1851, Септембра 20. Учио је основну школу, и 4 разреда Реалке. У војску је ступио месеца Октобра, године 1868. Омицир је постао 10 Маја 1876. Погинуо је на Нишу, последњи дан борбе, 28 Децембра 1877.

Мир праху његовоме!

Влајко Стојановић

(Рођен 1847 у Голешници, а + 22 Децембра 1877 у Вучју)

Влајку Стојановићу беше име *Владимир*, али су га сви звали за живота, и сви га помињу по смрти именом од младости; за то га и ми записујемо тако.

О животу Влајковом ми не знамо готово ништа; знамо да се родно око 1847, године, у селу Голешници, у алексиначкој Морави, да је служио у редовној војсци, и да је, као наредник, дошао у Лесковац у другој поли Децембра 1877, и одмах отишао међу вучацкеке устанике, и уредио их за бој, и био се с њима док није 22 Децембра погинуо.

Али оно што се прича о његову раду и држању у боју; што се казује о његовој јуначкој смрти, даје му права да га уврстимо међу заслужне људе нишкога округа.

Као што је већ поменуто, Влајко је најпре дошао у Лесковац. Разабравши да Лесковцу највећа опасност прети од Арнауца који нагну да продру преко села Вучја, оде одмах тамо међу устанике, и од часа заузме и утврди Дилавербегову кулу.

22 Децембра 1877 павале Арнаути са свом жестином својом на устанике. Пушка је грувала с обе стране; само су нападачи, не имајући никаква заклона, много више падали него онсађеници.

Влајко је био душа свих устаника; по његову гласу кретала се сва јуначка дружина у кули. Он је летео свуда, мртве је жалио, рањене тешио, живе соколио. И свакад је био пуи наде, весео, насмејан!

Пред по дне ватра малко попрестане.

Влајко рекне друговима :

— Браћо! ево је ватра малко престала; да седнемо, да малко поручамо! Кад на ново запламти, немамо се кад ни сетити хлеба.

Приседну ручати.

Влајко једе орно и весели другове; а ми, прича један од његових другова: — изнемогли и забринути: неки жваће а не може да гута, а некоме се и вилице смрзле.

— Што сте тако невесели, ако Бога знате! пита Влајко: — зар ми не би поумрли код својих кућа? Та два пута не умире нико, а један пут мора свако. Што да о том мислимо? Дед' у славу Лесковца, који би, да није нас овде, до вечера букнуо у пламен! Наже чутуру, напи се вина; прекрсти се; уста; узе пушку по среди и оде од мазгале до мазгале.

На ново загрокташе пушке; на ново се отпоче крвава борба. Влајко трчи свуда, соколи свуда. Али . . . ено и њега згоди самртно зрно. Он паде да више не устане! Другови га снесоше у једну собу у кули.

Самртно рањен, Влајко се тешко подушире руком да види како се бој бије, и друговима виче :

— Не мајите се око мене; гледајте бој; мислите за Лесковац! Освоји ноћ. Бој се претрже.

Освану други дая. Арнаути беху одступили, оставивши на бојном пољу 140 мртвих ратника, и 12 коња.

Али тај други дан затече јунака Влајка ледена као сињи камен. Он већ беше заспао вечни санак.

Влајка другови укопају крај цркве накривањске.

По што се учини мир, Влајкова мајка дође на гроб сину, и ожали га жалбом материнском.

Човека подузима неко чудно осећање кад слуша како говоре о Влајку другови који га надживише, и с каквим поштовањем помињу мештани мајку његову. Они њу не жале; они јој чисто завиде, и честитају што може рећи да је мајка онаком соколу!

Благо њојзи и с мртвим таким сином! Нека не жали материнских суза. Име њенога сина изазваће сузу и у туђем оку на кон много времена после нас!

На гробу Влајковом стоји каменити крет с оваким записом:
„1877, Декеморија 22 ден, Владимир Стојановић, од Голешнице, бугарморавски срез.“

Ова борба, која однесе јуначку главу Влајкову, није дала Арнауцима сајузити се с турским четама у Клисури, и заштитила је Лесковац од плена и ватре. А за то:

Бог да прости Влајка и његове јуначке другове!

в. Места чим било знатна.

Куновица, крајњи изданак Суге Планине, који се упућује к северозападу, и који је, по прилици, био спојен с *Плешем* довде га није престругала Нлишава, те између њега и Плеша прокрчила својој води пут. Разни делови те планинске камаре имају данас разна имена, а то је све она, у старо доба често помињана, планина *Куновица*.

Плећа Куновице, преко којих данас прелази пут из Ниша к Белој Паланци, зову се *Плоча*. На северозападном окомку ове камаре село је *Куновица*, а на јужном, куд пролази пут који се од Ниша пење на Плочу, имају у страни више пута две чешме красне пијаће воде. Ту има и једна механица. Код механице била је стара караула *Беклеме* (што значи чекаовница или заседа), па је у време Каменичке буње изгорела. После је дошао на то место за буљубашу неки *Мехмед-Моралија* (Морејац, родом из Мореје) Он је начинио нову караулу, служио дуго ту, и умрло у Нишу. По његову имену, то се место прозове *Моралија*. А сељаци, који најбоље знају имена местима у својој околини, кажу да је то *Куновица*, која се прозвала тако од дрвета *куна* (клења) којег много има у тој страни.

Куновица се латински звала *Catenomundi* (верига свијета)¹.

Године 1389 Султан Мурат, хтећи напасти на Србију, крене се у две колоне: једна му је колона ишла на Ђостендил и Вражу

¹ *Osman, Rječnik*, 34

ка Косову. Пред ову се спремао Цар Лазар. Друга је ишла преко Софије на Пирот. Лазар пошље војску да ову претече, и бар да *Куновицу* заузме пре Турака! Камен! Турци су ишли тако брзо, да су не само узели Пирот пре српске одбране, него су посели и саму Куновицу, и са Србима се средили тек у равни нишавској по изласку из Класуре.¹

На *Куновици* је, по Божићу 1443, Деспот Ђурађ Бранковић сачекао и потукао Турке. У том је боју сам *Казим-Паша*, главни заповедник турске војске, пао Србима у руке; ту су изгинули многи знаменити Турци. Од Срба се у том боју јако одликовао *Ђурађ Мрњавчевић*, чији су коњавници и заробили *Казим-Пашу*.²

Куновици пева славни Гуцулић овако:

„Куновица, грло од свијета,
„Ка веригом дугом неже,
„И Планина Стара опета
„Простире му се и потеже“³.

А Палмотић омет овако слади:

„У планини *Куновици*
Где дубрава расте густа . . .
Само једна што улица
Како змија вијаше се
Која пустих сред граница
Просечена виђаше се“⁴.

Јанкулов Збег, на 5 минута од манастира Свете Петке, у страни сирођу сићевске цркве, има једна караула из новијега доба, на месту које се зове *Јанкулов Збег*.

¹ *Годишњица* III, стр. 302

² *Ч. Мијатовић, Ђурађ Бранковић*, I, 360

³ *Osman*, III, 53, p 247 (издање 1844)

И при овом ваља поменути да стари пут није ишао преко Шлоче, куда иде сада, него уз Кутину па преко *Карличког Камена* ка селу Ветн. Ту је величаштво Куновице много веће и дивније.

⁴ *Дубровник поновљени*, стр. 280

Прича се да су се Срби често у тај збег склањали од турске силе. Једном, у старо време, после некаквога боја, било се ту склопило много народа. Турци однекуд дознаду за тај збег и, козјом стазом, упуте се да га поробе.

Онда се некакав *Јанкуло*, човек мушког срца и поуздане руке, прикрије за камење покрај путање којом су Турци ишли. Турци су морали ићи само један по један, и често се придржавати рукама: тако је стаза била узана и стрмена. Јанкуло није имао ништа од оружја, него само један ражањ у рукама.

Кад му први Турчин дође на дохват, Јанкуло га крпе својим ражањем, и Турчин се скотрља низа страшну стрмен у Нишаву. Кад други наиђе, и другога обори; и тако их је, веле, обарао докле турским лешевима није загатно Нишаву.

Они други Турци оздо, видећи шта бива на тој стази, а не могући ни с које друге стране прићи, ништи ма чим досадити Јанкулу, окану се збегу и Јанкула, и оду својим путем.

То се место и данас зове *Јанкулов Збег*.

Да ли ова прича нема какве везе с оним бојем на Куновици, који се десно између Срба и Турака по Вождљу 1443 године, и који је поменут на Куновици?

Каменица, село, час и по хода на северисток од Ниша.

На Каменици нам се треба уставити бар један тренутак, да поменемо догађаје који се ту збише године 1809, и који име тога села унесоше у српску историју, и у живи говорни језик народни.

Као што је познато, Срби су, по ранијој одлуци својој, с пролећа године 1809 ударили на Турке у један мах на неколико страна: прешли су преко Дрине на *Белуцу*; ударили на *Вишеград*; на *Сеницу*, и на *Нови Пазар*, прешли Мироч, и сишли на *Тимок*, и с Делиграда упутили се на *Ниш*.

Војска, која је имала напасти Ниш, приступала му је од Сврљига, јер је мислила да је Ниш с те стране најслабије заштићен. Војска је та, дошавши на Каменицу, начинила шест панчева: Први — на *Чегру*, где су сада каменички виногради, баш према Винику. Ту је командовао ресавски војвода, *Стеван Синђелић*; други — у

Горњем Матевцу, где су заповедали *Петар Добрица* и *Хајдук-Вељко*; трећи — *више Матевца*, одонуд *Каменице*, у ком је заповедао *Илија Барјактаровић*; четврти — у *Каменици*, где је био главни заповедник целе војске *Милоје Петровић*; пети — *изнад села Каменице* више цркве, у ком је заповедао млавски војвода *Пауљ*, и шести — у *Доњем Матевцу*, где су били *Милојеви бекари*.

С Дрине, од Вишеграда, од Сенице, и од Нова Пазара долажаху најрадоснији гласи. Али се изроди свађа међу војводама овде на Каменици. „Вожд“ је оставио војводу који је већ дотле прославио Делиград, па за главног заповедника поставио свога кума, човека, који још и не зна шта је војна. Омраза се од војвода развије у војску. И тако поценани, хладни, незадовољни, Срби дођу на Каменицу.

Да ли су Турци дознали за то, да ли нису — ми не знамо. Тек они 19 Маја 1809 групу огромном силом на Синђелићев шанцац на Чегру. Стеван ту јуначки погибе. Турци, по том, истерају Србе из свих шанчева. Срби су на Каменици изгубили толико људи колико нису ни у ком боју дотле.

Та српска погибија не само да остави српско напредовање даље, него примора све војводе, баш и оне који су били најређнији, да се врате у границе пређашње Србије.

С тога несрећнога случаја у летописима се и чита:

„Пострадаше Срби на Каменици 19 Маја 1809; или: Српска несрећа на Каменици би 19 Маја 1809; или

— Ниси ти мене на Каменици заробио, да то и то тражиш од мене! или: Ослободио се и онај који се на Каменици заробио, а ја још робујем.“ Итд. итд.

Турци су те године, после свога успеха а нашег пораза на Каменици, освојили готово сву десну страну Мораве, и сишли су чак до Петке на Дунаву!

Ето за што је Каменица за Србе тако немило знаменита!

Чегр, од села Каменице идући на југ, има једна блага коса, један изборешак који се зове *Чегр*¹ (а не *Чагар*).

Тај изборешак, тај *Чегр*, сада је сав покривен виноградима. Он је на исток од *Витика*, и између њих два протиче поток *Брењички*.

На *Чегру* је 1809 био начинио шанец, и утврдио се са својом војском, ресавски војвода, *Стеван Синђелић*. Турци су га у том шанцу напали 19 Маја 1809. Синђелић се држао јуначки, али су и Турци јуришали јуначки. Шанец су опколили са свих страна. Помоћ Синђелићу не дође ни откуд. Већ му у шанцу мало остане живих и здравих војника.

Кад Турци својим мртвацима напуне ровове око шанца, и живи преко мртвих навале у шанец, и стану се гушати и клати са Србима, онда командант шанца, војвода Стеван Синђелић, видећи да помоћ не долази ни откуд, отвори капије на шанцу, и рекне војницима, друговима својим:

— Избављајте се који год хоћете и можете!

Сам он сачека најгушћу турску навалу, па онда скреше пиштољ у своју барутану, те тако с многим Турцима и с оно Срба што је било око њега одлети у ваздух!

Тако је изгинула сва војска из овога шанца; није се спасло него само неколико људи².

Тога дана, које на *Чегру*, које на другим шанчевима око Каменице, а које у повлачењу до Делиграда, Срби су изгубили око четири хиљаде људи³.

Краљ Милан, по што је освојио Ниш, наредио је да се славном војводи Синђелићу, на његовом *Чегру*, дигне споменик.

Тај споменик освећен је врло свечано 21 Јуна 1878.

На мраморном стубу с једне стране пише:

¹ *Чегр* је реч турска, и значи: стаза, путања (sentier)

² *Милутиновић* у *Србијанин*, књ. III, 170 — 171

³ *Гласник* III, 153.

„Војводи Стевану Синђелићу
и његовим неумрлим јунацима славно палим
овде 19 Маја 1809 пападајући Ниш.“

О друге стране:

Књаз
Милап М Обреновић IV
и

Његова храбра војска покљаше их 28
декембра 1877 освојивши Ниш.“

Ђеле-Кула. — На 18 $\frac{1}{2}$ миљута од Ниша, идући путем ка Пироту, баш онде где габровачки поток пресеца пиротски насип, неколико хвата даље од војне болнице, стоји страшна по постољу *Ђеле-Кула*.

После Синђелићеве јуначке смрти на Чегру, 19 Маја 1809, и после велике српске пропасти на свим шапчевима око Каменице, нишки паша обрече по 25 гроша за сваку главу српску. Ђурчијама нишким заповеди да главе деру. Коже с глава нуло је, веле, памуком и слао их у Цариград, а од лобања је озидао ову *Ђеле-Кулу* (кулу од глава). Овим је хтео заплашити Србе да се не усуде никад више поумити да свој стари Ниш потраже.

Кула је та четвороугаона; сад је висока око 15 стопа, а можда је била и виша. Има у наоколо 56 редова глава, а у сваком реду по 17 лобања, дакле свега је овде смештено 952 главе! Главе су међу циглама утврђене кречем, и све су лицем окренуте на поље. Тако поређане стојале су оне дуго; али родољубиви нишевљани, и сељаци из околине, вадили су, кад су год могли, по коју лобању, и сахрањивали у гробље.

Миад-Паша хтеде да сруши *Ђеле-Кулу*; а Турци нишевљани пошљу на њега тужбу чак у Цариград; и тако оста тај споменик турскога варварства и српскога отачаствољубља.

По што наши 28 Декембра 1877 отеше Ниш, Краљ Милап, првих дана по доласку своје у Ниш, похита на *Ђеле-Кулу* да учини пошту светим остацима мученика за слободу отаџбине. Тада је још било у кули неколико лобања. Њих се пожуреше поводити

кратковиди родољуби, који тим светитељским костима жељаху украсити своје писаће столове, или своје библиотеке!

Међу тим Ђеле-Кула стоји данас једва покривена кровом на четири сохе. Место да се над њом зида величанствени храм Божији за који се у светом писму вели: „Цркву ћу моју озидати на костима мученика,“ ми још и не мислимо колико смо дужни Ђеле-Кули! Слобода народа, као и црква Христова, утемељавала се само на костима мученика.

А где би било достојније дићи храм слободи него овде, у славноме Нишу, над костима које је непријатељ прибрао да нас њима плаши?

Онај наша који је прибирао српске главе за овај крвави споменик, заповедно је најпре да се сва српска телеса загрну у један јалак; сутра дан се пресетио, или му је неко нешто шануо, па је наредно те су телеса отконана, и остављена да их поједу пси и разнесу тице . . .

Децо српска! не смењате никад с ума шта стаје слобода отаџбине. Ма колико да је њу тешко очувати, десет пута је теже, изгубљену повратити!

Дедобарски хан, у хатару села Дедине Баре, на десној страни Мораве, куд пролази пут од Лесковца к Врањи. На томе хану био је један крвав сукоб између Срба и Турака године 1809, кад је оно војвода *Стреља*, са Савом Дедобарцем, дошао и одметнуо села око Власотинаца, у намери да затвори *Просеченицу* у Њисури, али то не учинио, и тако војску изгубио и Власотинце предао плену и ватри¹.

Ђонаин Гроб. — На путу између Матевца и Доње Врежине гроб је честитогa Ђоне из села Матевца, о ком је говорено на другом месту.

Ту је Ђона нао у тренутку кад се одурио Турцима да би од њихова беса заклонио нејач села свога.

Бог да га прости!

¹ У „*Зимњим Вечерима*“ стр 152-165 исричани су ти догађаји са свим познаним околностима. Онда нема готово ни мало појетскога улепшавања! О војводи *Илији Стрељи*, осем онога што има у тој причи, гледај у *Кнежевину Србију* стр. 792. Ја и о Ђеле-Кули, стр. 800.

Виник, као планински оградак, поменут је међу планинама нишкога округа. Овде се помиње као место од особите важности за одбрану Ниша.

Виник је Нишу са стране северо-источне. Идући пешце може се од *Јагодинске Махале* (а то је као и од нишкога града) до најближег краја *Виникова ствѣп* за пола часа.

Мера пак вели да је Виник 200 метара виши од нишавина огледала, а далеко је од града Ниша 1800 метара. Његова је дужина 1300 метара.

Кнез *Попадика* везује Виник с *Куриловом* и осталим планинским новијарцима.

На Винику су Турци имали ова утврђења:

- 1° Командир-табија;
- 2° Зуав-табија;
- 3° Анадол-Низами-табија; и
- 4° Митад-Паша-табија.

Ма да је и пре на Винику било којекаквих утврђења, оист је ово, овако утврђено, било све дело умнога и вреднога Митад-Паше.

Наши су, по освојењу, тим утврђењима наденули српска имена. Тако се сада та утврђења зову:

- 1° Кнез Михаило
- 2° Кнез Милан
- 3° Кнез наследник Александар и
- 4° Војвода Синђелић.

Железник, стари град, у хатару села Милковца. О Железнику је говорено кад је била реч о старинама нишкога округа.

Овде се само помиње да је у оном устанку против Турака 1835 један бој између Срба и Турака био на овом граду Железнику.

Горица. — Од села Габровца диче се један избрежак који се пружа 3—4 часа, и који с југа натклаца варош Ниш. Тај избрежак зове се *Горица*. Горица се протеже до села *Перугине* до *Турлине*, до *Паси-Пољане* (а не Пасје Пољане, као што пеки пишу), и до половине онога пута који иде од Ниша на Мрамор, до изнад *Новога Села*.

Горица је огранак од *Селичковице*, и последњи посредни издашак од *Суве Планине*; тај огранак допире до самог Ниша. Горица је висока над Нишавом 160 метара (То су наши официри измерили на брзу руку).

Као бојно место, Горица је необично богата врховима, увалама, потоцима, гребенима — управо оним што треба за ратне послове.

Горица је сва обрађена; више од половине Горице притисли су сами виноградни.

С Горице је, 28 Декембра 1877, Ниш тако потучен да му није остало даље ни маха ни даха.

Без Горице и без Виника, град Ниш није ништа друго него једна пространа, јака, каменита ограда око оних многих слабо грађених магацина, који су препуни барута, и који би, да се, не дај Боже, запале, могли бацити у ваздух и град и варош Ниш.

Горицу Турци, не надајући се зар нападу с те стране, нису били ни утврдили, као што би требало.

Заслуга је Краља Милана што је онда, кад је општа мисао била да се Ниш само опколи на остави, а војска да иде даље, показао претом на Горицу, рекавши: *Овде су Нишу врата!*

5 Јануара 1878, Краљ Милан је изјахао на Горицу да разгледа места на којима се војска борила. У главном шанцу на Горици, који су наши отели на јурниш 28 Декембра 1877, још је лежало доста мртвих Турака који су изгнули тога дана. Неки су лешеве били под снегом, а неки на ледини — сви смрзли и још непокварени.

Краљ је заповедио да се одмах покопају.

Мирошевци, село, где је био бој 1878. Ту су устављене неке арнаутске чете које су ишле да робе Лесковац.

Свети Спас зове се брдо једно у општини мрштанској, у Заплању. Ништа се више за сад није могло сазнати о брду тако необичног имена.

Печењевце или повије *Печењевци*, село на Јабланици, испод Лесковца. Прича се да је некакав Вац био бој на *Бојнику*. Пре битке наредно је био да му се пече печење код манастира Свете

Марије (а тај је манастир био баш у средини данашњег села Печењеваца) на брегу који се зове *Белова Глава*.

Тек што је Бап, по разбоју, стигао да руча печења, сустигне га из Бојника непријатељ, и на ново нападне. Бап остави печење, повуче се у долину по сахата на север од Печењеваца, где начини шанчеве, и на ново се стане бранити.

На аустријској карти има забележено село *Денска* негде испод *Бербатова*. Тога села нити је било, нити га има. Него се само један врх од планине *Селичевице* зове *Денска*.

Медено Губно. У општини села Печењеваца, изнад цркве Светога Илје, код дупљанских винограда, има једно брдо које се зове *Ванос*. На том брду, прича се, било је у старо време: *Медено Губно*.

— *Логор*, брдо у хатару села Еминове Кутине. На том је месту *Никола Срдак*, из Горњег Душника, уставни 1841 са својим заповедницима против турске силе, начини шанец, и са 1000 војника, другова својих, дочекао турску војску, и побео се с њом.

Аришти пређу планину Селичевицу, ударе на Срдака с леђа, разбију га, и попале сва села у Занлању.

Село Паликућа. — Прича се у околини Лесковца како је, пре сто година, неки *Пеша Перић*, из накривањског чивлака, био дигао народ на Турке. Турци доведу војску на тога бунтовника. На селу Паликући сретне се Пеша с том турском војском. Ту су се били четири дана. Најпосле Турци Пешу разбију, војску његову растерају, а село попале.

Рудар. село у срезу лесковачком, некад је кажу било велика варош.

Конашница. — На бјелу између Мораве и Ветернице код села Конашнице, био је 8 Јануара 1878 страши бож између војске српске и војске турске. Ту су Турци били отели један топ српски. Срби, поткрењени, на ново ударе, разбију Турке, и свој топ врате.

Овде је командовао артилеријом мајор *Милован Павловић*. Одликовао се он и пуковник *Нићифор Јовановић*.

Грдилица, на уласку у моравски теснац идући од Лесковца. 23 Децембра 1877 беше ту мањи а 24 Децембра већи сукоб између наше војске и Турака.

Нашом војском командовао је потпуковник *Јован Поповић*. — 9 Јануара 1878, беше бој на левој страни копањичке реке; на десној страни Мораве, и код Власотинаца (све око Грдилице). На свим тим местима Турци су, разбијени, оставили моравски теснац, и узмакли к Врању. Срби заузимају теснац и журе се за њима.

Командују: генерал *Ј. Бели-Марковић*, пуковник *Нићифор Јовановић*, и *Бока Влајковић*, потпуковник *Д. Бурић*, мајори *М. Срећковић* и *Милован Павловић*.

Ту су рањени: пешачки поручик *Стеван Јовановић*, и потпоручик *Јован Вељковић*.

Ђурлински виногради. — У Ђурлинским виноградима, на Горцици, цео дан 22 Децембра 1877, била је жестока битка између српске и турске војске. Турци су најпосле потпснати.

Вучји Дел, Остра Чука, Доња Падина. — На свим овим местима тукли су се устаници с Турцима године 1877, док српска војска није стигла од Ак-Паланке идући к Нишу, те та места заузела, и борбу продужила.

23 Децембра српска се војска појављује на суводолским висовима и заузима *Вучји Дел*.

25 Децембра Турци силовито нападоше на *Вучји Дел*, али бихе одбијени.

Ту погibe коњички поручик *Сава Јоксимовић*, а рани се *Илија Јовановић*.

26 Децембра опет су Турци нападали на *Вучји Дел*, и опет су одбијени.

Чаљинац. 20 Децембра 1877, растерани су Турци који су из Ниша ишли у проматрање

Марково Кале, као највише место на Горици, освојили су Срби 26. децембра 1877. 27. децембра, од Маркова Калета до Ђурлинских висова грувала су 32 тона на Турке. Сви су ти топови били великога калибра¹.

Још треба поменути

Велику Камару и

Малу Камару (Ђувик) које су Турци били добро утврдили, те су их наши рудничани и позжаревањани морали својом крвљу откунити.

Одатле је после грмило на Ниш толико топова колико он није чуо у један мах откад је постао.

Широка Падина такође је једно место с кога се сипала ватра на Ниш. И има војних људи који тврде да је Ниш ућуткан баш са *Широке Падине*.

Брзи Брод, село крај Нишаве више Ниша. На Брзом Броду било је дуже пушкарање између војске наше и турске 19. децембра 1877. Турци су растерани.

Чечина, село на Морави, онде где пут од Ниша ка Лесковцу прелази с десне на леву обалу моравску. Ту је преко Мораве велики мост.

Српска војска, после жестоке борбе, отела је тај *Чечински Мост* од Турака 8. децембра 1877.

Командовао је мајор *Јован Петровић* и поручник *Илија Ђурић Хум*, вис северозападно од Ниша. 13. фебруара 1878, Краљ

¹ Има два места која се зову *Марково Кале*. Ваља их оба прибележити:

1^о У хатару села *Бербатова* (а не *Барболтова*), у планини, имају остаци од некаквог старог града који народ зове: *Кале*, *Градиште*, *Лигински Град*, али и „*Марково Кале*.“ То је једно место које се зове „*Марково Кале*.“

2^о Према селу *Габровцу* има друго место с кога је врло угодно гући Горицу. И то се место зове *Марково Кале*.“

Многи селаци веле да је оно прво право *Марково Кале*, а ово друго да су некакви шапчеви из новијег доба (зидано ту нема ништа). Неки додају да су то шапчеви с којих су Немци, у својим ратовима, тукли Ниш.

С овога другог *Марковог Калета* освојен је Ниш 28. децембра. 1877.

Милан је излазио на вис Хум, да разгледа околину Ниша и утврђења на овој страни града.

Комрен. 13. Декембра 1877, Турци испадају из Ниша и успевају се да отму од наше војске комренске висове, али узалуд. Враћају се сузбијени.

*Чамурлија*¹, село на северозападној страни од Ниша.

Чамурлију су заузели Срби 5. Декембра 1877. Турци су се, у први мах, повукли, а после су покушали да је опет заузму, али без успеха.

8. Декембра 1877, Краљ Милан, прегледајући војску која је била управљена на Ниш, и соколећи војнике да сваки чини своју дужност, дошао је био на Чамурлију у праву топовску ватру: Турске бомбе учестале су око њега, по он је остао на месту докле год је држао да треба да је ту.

11. Декембра 1877, Краљ је опет био на Чамурлији. Тад је већ опазно да се Ниш не може дуго држати. За то је заповедно пуковнику Лешјанину да нишкога нашу, и команданта војске, позове на предају, како се не би људска крв узалуд проливала.

Краљ је тада јахао на коњу; студен је била 12° R. пснод 0.

Овом приликом рекао је Краљ: *Ако се Ниш не преда, ући ћемо у њега кроз Горичу!*

Поповац, село на Нишави. 25. Декембра 1877, српска је војска преместила мост на Нишави с Трунала на село Поповац.

Бајир, код Новог Села, на путу из Ниша к Мрамору. Ту је 29. Декембра 1877, у свануће, *Мујурдар-Мустафа Ефендија* предао *пуковнику Лешјанину* потписан уговор о предаји Ниша, пошто је 28. Декембра тако ућуткан да се даље није могао ни мало држати. } 11

Студенски Врх, на Сувој Планини. — 23. Марта 1878, Краљ Милан је излазио на Студенски Врх, једно да ужива лепоту погледа на све стране с те висине; а друго да види разлику вегетације на оволикој висини према биљу доле у равни.

¹. Реч турска, значи: *блато, каља*.

Том приликом нађене су многе ретке биљке које су ископане, допесене у Ниш, и пресађене у башту краљевoga двора. Узгред буди поменуто, Краљ Милаш је врло јак у Ботаници.

Сићевска Света Богородица, мала црква, у којој не може ни пет људи стати лепо, на левој страни нишавиној, мало ниже села Сићева.

Нишевљани лети врло често излазе у Сићево (цркви), мање да се Богу моле, а више да се одморе и провеселе.

Код цркве је врло добра пијаћа вода. За њу кажу:

„Кад се човек само једном напије воде у Сићеву, три дана после тога не може сит да се наједе.“

Други причају:

„Кад се човек неколико пута окуна у тој води, одмах му се по кожи изаспе пека осна као мале богиње.“

Добро би било да наука рече своју реч о том месту и о тој води.

А док железница прохуји долином нишавском, како је то место необично лепо, биће доста гостију чак из Београда, који ће са задовољством провести неколико дана код смерне сићевске цркве.

г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

Ниш, град и варош; град на десној а варош на левој обали реке Нишаве, између Виника и Горице.

У реду је да најпре изложимо што прича народ о постању Ниша, па онда оно што историја о њему казује. То ћемо учинити у толико латше, у колико смо дознали само за једну народну причу о постању Ниша. Та прича вели:

„Били су брат и сестра; брату је било име *Ниша*, а сестри — *Вида*. Њихова је очевина била сва земља од Мораве до Дунава.

„Њих двоје поделе своју очевину:

„Брат *Ниша* узме *Нишавау* и *Поморавље*, а *Вида* узме земљу до Дунава.

„Ниша на Нишави, између Горице и Виника, озида град *Ниш*, а Вида на Дунаву озида град *Видин*.

„Али се брат и сестра заваде око тога: где да буде граница између њихове две државе.

„Да не би дошло до веће свађе, договоре се овако: да свако од њих двоје, од свога града ка граду онога другогa, гради железни пут, и истим путем пођу у одређени дан и час; па где се сретну, ту да буде синор њиховим државама.

„Тако уговоре; али тако не сатворе. Брат Ниша, место гвожђа, узме камен, и камењом патоше пут од свога града Ниша до Грамаде, а сестра Вида не учипи ни тако, него поткује коње гвожђем, па онда па коња дојезди на Грамаду.

„Могло је и око тога бити речи; али они виде да ни једно пије урадило по уговору, па једно друго отрпе.

„И тако на Грамади учипе синор својим државама; и за знак од синора натријау од камења велику грамаду, да им то буде међа државама до века.

Та грамада од камења стојала је све до године 1876, а тада војска наша, прешавши преко границе кнежевине Србије, растури и ту грамаду.

„Камен за нишки град вађен је и тесан под хумском чуком. Одатле га је додавао народ све с руке на руку, јер је постављено било неколико редова људи, који су тај посао радили и дању и пођу.

Тако вели прича о постању Ниша; а писана историја не зна поздравом ништа да каже: кад је први пут законан Ниш.

Александријски астроном *Птоломије*, у свом великом географском спису о онда познатом свету (140 године после Христа), помиње Ниш као једну од главних вароша у Горњој Мизији.

Године 264 после Христа, римски цар Клаудије, пред зидовима града Ниша, потуче ђерманско племе *Готе*, које прво од толиких потоњих беше надрло на земље римскога царства.

Знаменити за хришћанство римски цар *Константин Велики* родно се и васпитао у Нишу. За то је Ниш био украсно многим дивним зградама за живота свога.

За владе Јулијана Апостата (331 — 364), Ниш је био тако утврђен да се мислило е се не може ни отети. А доиста се до тога доба срећно одупрло свим нападачима.

Године 433 — 474 Ниш су осађивали Хуни с вођем својим *Атилом*. Ту је тада била страшна кланица између Хуна који нападаху, и Нишевљана који град брањашу.

По смрти Атилиној Ниш, се опоравио. Али двадесет година доцније, на балканске земље ударише са севера *Остроготи*, који најпре узеше Београд на онда и Ниш.

Јустинијан (од 527 — 565), одупрући се нападима северних народа, оправи дуж Дунава 80 градова. Тада је у нишком крају подигао 32 нова градаћа и 7 старих обновио: дакле с Нишем равно 40 на број!

За владе бугарскога цара Симеуна, Ниш бејаше под Бугарском, а после је опет враћен Византији.

Године 1072, Маџари групу и опљачкају све земље до Ниша. У владичанској цркви у Нишу нађу они тело *Светога Прокопија*, отворе светитељев љивот, одсеку свецу једну руку, донесу је у варош Митровицу на Сави, и положише у цркви Светог Димитрија.

Године 1162, византиски цар *Манојло* освоји Митровицу од Маџара, узме руку Светог Прокопија, и врати у Ниш осталоме телу светитељеву.

Тело Светог Прокопија остало је у Нишу дуго; одатле је већ испред Турака пренесено преко Мораве у град који се и данас, по имену тога свеца, зове *Прокуле*.

У пролеће године 1096, *Крсташи са запада*, које је водио *Витез Валтер* и *Петар од Амијена*, путујући у света места, ударе на Ниш.

У први мах пролазили су лепо, и дочекивани су били лепо. На послетку се око нечега заваде с нишевљанима. Из те заваде букне такав покољ да 10.000 људи изгине, и 2000 кола упропасти се са стварима и с новцима које је Петар с великом муком био напросјачио по западу.

Грчки цар Манојло (1143 — 1180), обновио је Ниш и у-

тврдио. Ратујући често, које са Стеваном Немањом, а које с Мачарима, Манојло је често дуже време боравио у Нишу.

Стеван Немања, војујући с Византијанима, отео је од њих ове градове: Козељ, Сврљиг, Равни, и славни град Ниш¹. У Нишу је, освојивши га, начинио цркву Светоме Пантелији, која је била мало више од садашње нове цркве Светога Пантелије.

Године 1385², после 25 дана јуначке одбране, Срби су морали уступити Ниш Турцима, и Цар Лазар је, по губитку Ниша, први пут био приморан везати се да даје Турцима:

- 1, Хиљаду литара сребра на годину, и
- 2, Хиљаду коњаника војне помоћи.

Тај тешки уговор трајао је мало. Цар Лазар и краљ босански *Тортко*, године 1387, скупе око 30.000 војника, и пођу на Турке. Мурат, оставши у Јевропи с мало војске, пошље пред њих 20.000 војника.

Војске се сударе на *Плочкику*, близу данашње *Куршумлије*, и ту Срби Турке потуку тако да је једва нети изнео главу.

Из ових бојева за Ниш, и око Ниша, изгледа се и крвава битка косовска, 15 Јуна 1389, које величину и последице сви знамо.

Године 1443, кад се оно Срби и Мачари заједнички упињаху да Турке са свим протерају из Јевропе, и када их већ бежаху пребацили преко Балкана ка Марици, Ниш је био у српским рукама.

Године 1444, по Сегединском миру, на ком су Ђурђу Бранковићу враћене све његове земље, Ниш је уступљен, као давнашња баштина војводи Ђурђу Мрњавчевићу, унуку великога војводе Гојка Мрњавчевића, брата Вукашипова, по што је овај показао листине и повеље од владалаца, најпре грчких на онда српских, да је Ниш био баштина његових предака³.

Доцијне су Турци заузели Ниш, и држали су га до године 1689.

¹ Легошсац ређа и друге, као: *Средац* (Софију), *Перник*, *Велблужд* (Костендил) *Стоб*, *Земун*, *Житомигаск*, *Скопљ*, и *Лешаск*. које ми прелазимо, јер ни су у околини Ниша.

² *Гласник* XI. 119 — 124. Обично се за овај бој узима година 1386. али ће бити верије узети годину 1385. —

³ *Чед. Мијатовић, Тураћ Бранковић* стр. 385 — 387.

Те године (1689) Аустријанци, ратујући с Турцима, иђаху свуда с масама Срба добровољаца. С оваким помагачима потоку они Турке код Ниша, освоје Ниш, и пошљу цару своме 15 турских барјака.

По што су се улогорили у Нишу, ђенерал Пиколомнија узме нешто своје војске, а више Срба добровољаца, и заузме Белу Паланку, пређе преко *Црног Теснаца* (ваљда Ченгене Дервек), заузме Пирот, па онда оде на Лесковац и Прокупље.

Но Аустријанци су се врло мало могли одржати у овим крајевима. Већ године 1690 морали су Ниш оставити Турцима¹.

После су га Турци на ново држали до године 1737, када га од њих отеше Немци.

Године 1737 Немци за кратко време освојиху Ниш, али га врло брзо² мораше уступити Турцима.

Године 1809, кад српски устанак напредоваше на југ и на исток, српска војска, долазећи преко Сврљига на Каменицу и Матевац, примицаше се да нападне Ниш; али, 19 Маја 1809, освану несрећни дан, који не само омете тѣ војеку узети Ниш, него пресече све напредовање српско на свим странама, и на свим бојним пољима. Само ресавски војвода, *Стеван Синђелић*, јупачком смрћу на Чегру, купи имену своме вечити спомен.

Из сече на Чегру, на Каменици, Матевцу, и даље до самога Делиграда, куда се српска војска повлачила после несреће 19 маја 1809, никла је страшна *Келе-Кула*, о којој је на свом месту говорено.

¹ Наши летописи велу: Бисть оу Ниш; Немаць 3 месеца и поиде Белиграда, па своју границу, *Гласник* XX, 13.

² Die freiwillige Theilnahme der Serben und. итд.

Овде има једна белешка аустријскога команданта Ниша, која је врло карактеристична. Она гласи: „Мало пре дао сам покосити и дићи испред логора, који сам подигао у Нишу са стране откуда ће непријатељ доћи, све што може послужити за храну и фураж, а готову храну разнети у планине. За тим сам исекупио све одличније мештани и казао им (да бих их одржао у добром расположењу и уздању) да се ја само до Јагодине враћам, да се ту с осталом нашом војском састанем, па ћу отуда одмах за тим доћи Нишу у помоћ. За то нека они, међутим, поседују *Стрелац* (да ли није Стрелац село, и пут од Знепоља) *Лесковац*, *Пирот* и *Прокупље*, и нека их заседама обезбеде“!

И паравно је, и праведно је да после оваке политике српски летописи често узвикују: „Браћо, Срби, не верујте Немцу!“

За првога нашег рата 1876, кад војском нашом управљаху већниом пријатељи из света, наше оружје није ни дошло до Ниша.

У другом рату, наша је војска још 3 Децембра 1877 прешла границу кнежевине, и прва пушкарања била су око села Доњег Матевца према Нишу.

Краљ Милан, као врховни команданат војске, од првог погледа са Чамурлије, 11 Децембра 1877, познао је да нама Ниш треба отимати преко Горице.

12 Децембра 1877 започело се пуцати на Ниш.

Нападном војском командовали су: ђенерал *Јован Белимарковић*, пуковници *М. Лешјанин*, *Коста Бучевић*, *Љуба Ивановић*, *П. Тошаловић*, *А. Орешковић*, мајор *Бранко Васиљевић* (место *Јосифа Бркића* који је остао болестан у Алексинцу) и поручик *Арачић*.

Од 23 — 28 Децембра наша је војска отела све утврђене и zgodне положаје од *Брзога Брода* до *Марковог Калета*, и страшном ватром из толова натерала Турке да Ниш предаду.

Ниш је дакле истински освојен 28, а српска војска ушла је у њега 29 Децембра; Краљ Милан пак, као победилац, ујахао је у Ниш 3 Јануара 1878.

Дочекал као избавитељ, Краљ Милан је похвалио војсци јунаштво, и раздао одличја онима који су их у бојевима заслужили.

Грађанима пишким, између осталог, рекао је:

„Поздрављам вас, као заступник правде, као бранилац слободе, једнаке за све грађане, за све вере“!

Одуживши тај први дуг радосноме срцу своме, он се замислио, и овако дахнуо:

„И ако се српски стег на сред Ниша вије,
Јоште тужно Косово оснећено није!“

Њено Величанство Краљица и Краљевић приспели су у Ниш 11 Новембра 1878; и ту зиму провела је цела Краљевска кућа у новој престоници Нишу.

Ниш је бранило преко 5000 бораца са стотином и више

огњених грла, међу којима је било 26 крунових топова разнога калибра.

Сви турски војници, по што су обезоружани, испраћени су, заједно са својим официрима, једни преко Широта — пут *Радомира*; други — пут *Врање*, а трећи — пут *Куршумлије* за Приштину.

У болницама нишким затечено је које рањених, које болесних **384** човека.

Сви су ти евакујисани, чим је стање здравља њиховога то допустило

Освојењем Ниша српска је војска добила

267 топова разног калибра,

13047 пушака

780 револвера

Осем тога, барута, и других бојних ствари, огромну количину.

Докле се на граду Нишу развила победна српска застава, ми смо на мртво изгубили: 2 официра, 4 старешине народне војске, и 114 војника. Рањено је пак 7 официра, 19 народних командира, и 765 војника.

Ниш су Србима предали *Халил-Паша*, команданат војске, и *Рашид-Паша*, мутесариф градеки.

Кад смо, после толико стотина година, и после толиквих мука и жртава, једном у Нишу, као у своје граду, хајде да га на докољници разгледамо!

Ниш је једно красно место, које се, нарочито лепотом своје околине, може мерити с најлепшим варошима на свету¹.

Него за овај мах пека стоји његова лепота; прече је да га разгледамо с друге које стране. Починмо од *Града Ниша*. Град нишки је она средина око које се свакад прибирао остали Ниш. Али и за сами град ми се не ћемо враћати натраг у историју. Што смо напред казали о Нишу у онште, то се понајвише тицало града.

¹ Турци за Ниш веле: *Ниш је срма ђумиш*, то јест: *Ниш је чисто сребро!*

Сад је на реду да кажемо што за постање тврђаве коју гледамо данас, тврђаве која је пала Србима у руке 28 Децембра 1877.

Град је одавно био овде где је сада; али овај садашњи облик, ово спољашње своје одело добио је он, по свој прилици, између године 1719 и 1725.

Сва је прилика да су Турци, кад им је *Принц Јефђеније* отео Београд, те су морали узмаћи границу своју чак на Шупењак (Јовановац), павалили да озидају и утврде Ниш, као тврђаву првога реда на граници својој.

Посланик цара аустријског, *Д. Хуго од Вирмонта*, који је у лето године 1719, путујући за Цариград, прошао кроз Ниш, а године 1720, враћајући се из Цариграда, опет ударио на Ниш, прича да је нашао у Нишу велику оскудицу у храни, особито у нићи за стоку, с тога, вели, што је у Ниш дозвољено 16.000 спахија да граде град тај!

Послаников путописац, ценећи велику важност Ниша, каже:

— Кад ми (он то вели за Аустријанце) освојимо и Ниш, онда нам је пут до Цариграда отворен.¹

И тако је сва прилика да су овај данашњи нишки град градили Турци.

На првом савијутку градских страна, кад се од Алексинца долази у Ниш, између београдских градских врата и врата цариградских, облога је градске ескарпе зидапа од тесаног зеленог камена у облику једног великог јаблана или кипариса. На врху тога дрвета стоје два голуба. Дрво то почиње од два рова, и иде до на врх ескарпе.

И то је један доказ да су град овај градили Турци који милоју таке украсе, а не Аустријанци.

Нишки је град доста мали; он долази међу градове мање. Он је неправилан полигон са седам страна, које су све разне дужине. Где се стране спајају, ту има пет различитих бастiona, а на једној страни и неко крупасто утврђење. По том би се могло

¹ Путопис Вирмонтов.

мислити да је грађен по Вобановој бастионској системи, али није; јер ни једна страна нема ништа што би личило на правилан крој Вобанових бастионских фортова.

Изгледа да је град овај, овакав какав је сада, био такав и пре, па су му у последње време само бастиони додати за одбрану ровова, и за фланкирање појединих страна.

На граду су четвора велика врата:

1° *Стамболска Врата* (Стамбол-капија) на југу, према вароши, пред којима је мост који води у варош. Над уласком у та врата, с поља, има турски запис који је сада покривен сахатом сунчаником, а који у српском преводу гласи овако:

„Цар, који је величанствен као Александар; цар, који је славан као Дарије, јесте султан султана светских, *Ахмет-Хан*.

„Цар који гради градове потомству, цар света коме равна није било бити ће бити, што тврде сви светски мудраци. Он превазилази све своје царске претке у правом и мудрошћу. Откако је засијала његова калифска звезда, па стотине држава просу се светлост његова. Он усрећи свој народ, а подиже многе вароши. Народу исламском начини многе богомоље, и овлада светом, као што месец светлост својом земљом влада. Сабљу своју обеси о највиши свод небески. Он надвиси све своје царске претке.

„Победи силне државе, и савлада све препреке. Стубове мира утврди сам по својој вољи, и на њима поби победничку заставу. Он је радио чак и у свечане дане, и на крајњим границама своје царевине вршио је државне послове. На све стране нагомилао је бојну спрему. Градове до самих сводова напунио је храном. И осем свега ево он начини град нишки по Александровој системи, и стави душманину гвоздену пречагу на пут. Он намести у овом граду гвоздене капије, и позавидеше овом граду и Родос и Кандија. На зидовима градским сагради куле, и бедеме му подиже до свода небескога на ком се сија звезда Зуде-седим. Он је то већ све уредио. Астрономи могу узети да је то свод небески. Висина кула ових не може се догледати, и у рововима градским начинио је кладенац на ком се свет огледа. Капије, зидине, и табије утврдио је. Сваки зид и

свака кула стоји као пакострешени лав; *Јуриш-капија* претвори се у излазак војничких цинова. Кроз њу долази војска граду у помоћ. Свака кула достиже највише сводове, и сваку ноћ и свако јутро разлеже се с њих глас

— *Један је Бог!*

„Кад се јутром отворе крила на вратима, појури отуда некакав словит дах који неверника земљи обара. На четири стране отворене су капије и подигнута кубета с којих се до истока разлежу гласи, да је Ахмет победилац! Пре годину дана доврши се ова градска капија, и на њој се подиже свод. У целој царевини поста ова капија најјача заштита, и султан Ахмет¹ начини нишки град најтврђим градом, 1132 године (а то је хришћанске 1723).

2° *Београдска врата*, на југозападној страни града, на путу којим се долази од Алексинца. И ова су врата врло марљиво шарана резаним камењем.

3° *Видинска врата*, на северној страни града управ према Винику.

4° *Водена врата* (или врата јагодинска) којима се излази на Нишаву, на онда се иде даље кроз Јагодинску махалу.

Осем тих великих врата, има још неколико *потерна* (вратанаца) за слажење у градске ровове.

Ма да је нишки град мали по обиму, опет је за Турака било у њему доста грађанских турских кућа. Та унутрашња варош имада је два дела: *Хуњкар-махалу* и *Едирне-бали-махалу* (владачки део, и део Балије Једренца). Ту је било врло много неких каваница, бакалница, бозациница, и свакојаклих турских прчварица.

У граду, близу београдских врата која су сад затворена, има једна чешма која је сад сува. На тој чешми има турски запис који српски гласи овако²:

„Ђеџаја Хајдер подиже овај дивни источник, и остави га у имовину вернима.

¹ Звао се *Ахмет III*; после седам година, та је звезда збачена с престола. Он је владао свега 28 година!

² За све ове преводe с турскога језика на српски имам захвалити љубазности г. Алексе Пачића, који је добар био превести ми и друге турске речи.

„Божја је милост неисцрпљива, па тако и вредо ове воде. Нека свевিশњи творац излије своју милост на њега. Нека му буде награда да га у рај уведе.“

„Ово написа Хаџеф Кудсија. Нека га потомство задржи у спомену. Године 1000“ — хришћанске 1592.

Кад се уђе у град на стамболска врата, одмах на десну страну данас је наш арсенал. И на тој згради има над вратима турски запис који српски гласи овако :

„Цар, завојеватељ света, раван Дарију, утврдио је стубове света. Његова је непретржња жеља и мисао да своју државу украси. И по томе он диже у Нишу нов дено. Сву своју најљу поклоњо је чувању ратне спреме, и сву божанску снагу показао је. На његовом је високом прагу безмерна милост за цео свет. Његове су крајње границе (серхат¹) јуначки и необориви бедем против душмана. Док је год створитеља света, нека и његове војске буде толико колико је звезда на небу, и живот његов нека буде дуговечан! Ове стихове, који показују довршење депоа, написа златним калемом Ешреф, и стави их на врата тврдога депоа што га Албул-Мешид сагради 1273“ — хришћанске 1857.

Близу градских београдских врата имају нека два турска гроба (две тулбе), које Турци поштују као гробове својих светитеља. Вреди и њих поменути овде као једну допуну у опису града. Један је гроб у рову, а други пред самим вратима на гласији.

Први је гроб неке туркиње девојке, која се поштује као светица, а други је гроб некога *Даруни-бабе*, такође угодника божијег, по мухамедову закону.

О светици девојци причају у Нишу Турци ово :

Неки Турчин у Нишу, богат човек а без порода, усвоји неко сироче девојче, које се, поред других добрих својстава, одликовало великом побожљивошћу.

После неког времена, Турчин поочим оде на њабу, да се по-

¹ *Серхат* значи : крајње границе царевине. Отуд се Бошњаци зову *Серхатлије* : а то ће рећи *крајиници*.

клони гробу Пророкову, што је једна од првих дужности сваког побожног муслмана.

У очи барјама, турчинова жена спреми доста јела и слаткиша, да по обичају на барјам подели сиротњици. Поћерка јој приђе и замоли је да јој да један сахан од онога јестива које је њен поочим најрадије јео.

— А што ће ти? упита помајка.

— Да однесем у Меку поочиму, и да га понудим, одговори дете.

— Не можеш ти, чедо моје, одговори помајка: — отићи у Меку; где је то себе! То је преко мора!

— Ако! Мени ће Бог помоћи да обрадујем поочима тога.

И дотле је молала да јој се да јело, докле се помајка не досади; па, више да је се отресе него од какве збиље, да јој сахан с јелом. Девојчица узме сахан, изиђе из куће, и не удари на градска врата, него правце преко градскога бедема и преко рова. Ту је нестане. Помајка потрчи за њом, али је не нађе нигде: ни на граду, ни у рову, нити игде на другом месту. Само у рову градском нађе њене памуче.

Од тога вечера нигде се није чуло ни гласа, ни нашло трага од тога девојчета.

Кад се Турчин поочим врати с Ђабе, и затражи поћерку, жена му исприча све како је нестало девојчета. Турчин отвори своје бисаге, и извади жени онај пети сахан који је она с јелом предала поћерци у очи барјама.

— А откуд теби тај сахан? упита упрепашћена була.

— Сутра дан по барјаму, одговори Турчин: — нашао сам га у мојој соби у Меки, и у њему беху медене гурабије.

После тога, на оном месту где су остале поћерчине памуче, неки побожни Турци виђали су некаку светлост коју, веде, није нашла рука човечија.

Поочим, верујући и сам с осталим Турцима да му се поћерка посветила, начини лему гробницу на оном месту где су нађене њене

пануче, и покрије је високом тулбом. Ту су одмах правоверни почели долазити на молитву Богу и пророку.

То је нишка побожна прича о туркињи светици девојци.

Још се додаје да та светиња не трни покривача! Три пута је тулба грађена, и три пута се сама рушила. Сад стоји гроб откривен те га бије киша и греје сунце по вољи.

Други је гроб на градској гласији. У њему је сахрањен неки *Деруни-Баба*, Турчин.

Кажу да је Деруни-Баба био шишевљанин, и у Нишу је стално живео. С друге стране онет говори се да је био родом из Босне, да је живео у Београду, за тим да се у Нишу наставио¹ као дошљак. Еле је он био човек врло побожан и богоугодан. Кажу да није било молбе коју Бог не би хтео Деруни-Баби испунити.

Једном је у Нишу и околини била велика суша: све се сасушило, све сагорело. Све три вере: турска, хришћанска, и јеврејска, свака у својој богомољи, молиле су се Богу, да би жедној земљи угасно жеђ — па ништа. Жгега све јача, суша све већа!

Сад се тек сете да је требало кренути на молитву Деруни-Бабу. И шишаније ставу га молити да он надне Богу на молитву. Угодник Божји хоће, али најпре узме неколико врећа пиринча, и засеје све поље од Ниша до Ђеле-Куле. По што то сврши, замоли се Богу, и Бог, веле, прими молитву, пошље Нишу красцу кишу која све поврати, и та је година, после, била роднија него икоја пре ње.

Деруни-Баба имао је кућу негде око садашње *Ислахане*. Био је тако лековите руке, да је могао извидати од сваке болести. Кад није на молитви, он је, веле, обично седео по цео дан на ћепенку једне пекарнице, и давао лекове онима који би му се јављали.

Лекови су му били и прости и јевтини: само залагај хлеба од онога хленца од кога је јео сам Деруни-Баба, био је довољан па да прође највећа бољка. Тако верује и тако прича побожна савест муслиманска.

У то време био је у Нишу заповедник *Махмуд-Паша Призренач*.

¹ У Београд-Махали.

Једне ноћи дође паша на сап овај Деруни-Баба и рекне :

— Паша! Ја ћу да умрем, и посветићу се. Твоје је да ми начиниш текију поред града близу београдских врата.

Сутра дан паша пита за Деруни-Бабу, и дозна да је здрав и чин, као у најбоље дане своје.

Паша помисли: За оваког је још рано бринутн се о гробу.

Друге ноћи дође Деруни-Баба опет, и зацрети клетвом, ако му се не спреми гроб.

Паша дозове угодника Божијег, и увери се својим очима да је здрав, и опет не хтеде гроба градити.

Треће ноћи исти сап.

Паша рано у јутру пошље за Деруни-Бабу, али — Деруни-Баба умрѐ.

Сви су Турци веровали да се посветио. Паша му брже боље начини гроб и текију. Те то остане побожним Турцима да се и данас, на том гробу, петком и о барјаму, моле Богу и пале свеће и капдила¹.

Готово нема турскога места где не би било веровања о оваквим светитељима турским.

И ово нека је прилог за карактеристичку турских нарави и обичаја.

Као што је већ речено, град Ниш је на десној обали реке Нишаве. С горње стране града део је вароши који се зове *Јагодинска Махала*², а с доње стране града је део који се зове: *Београдска Махала*, све на десном брегу нишавином.

Главна пак варош Ниш пружила се на левој обали нишавској спроћу града, и спроћу Београдске Махале, на се онда још раширила на југ до под саму *Горицу*.

¹ Деруни-Бабина тулба порушена је оне 1883 године. Хопа, кад му је попуђено да кости Деруни-Бабини прецесе у цамију, одговорио је: — *Не може; него земља треба да иде у земљу!*

² Кажу да се *Јагодин-Махала* до године 1834 звала *Неготин-Махала* (што би приличније и било). Али пошто се те године граница између Турске и Србије учини Тимоком, и Неготин оде Србији, Турци *Неготин-Махалу* прозову *Јагодин-Махала* (!?)

Једину за овај мах спону између града и вароши преко реке Нишаве држи велики мост, намењен баш пред цариградским вратима града Ниша.

Мост овај има у дужину 65·0 метара, а у ширину има два коловоза, и две стазе пешачке.

Мост лежи на три јака каменита стуба у води, и на два стуба брежна.

Брежни стуб леви има ширине 27·70, и изгледа да је продужење самога моста; стубови у води широки су 7·60 до 8·00 метара. На тај начин мост има четири ока кроз која јури Нишава. Свако је ово око различне величине (11·20, 10·75, 9·00 и 9·75).

Иза левога брежног стуба, има још једна вада, којом иде вода на воденицу баш до самога моста.

Мост је овај, по заповести Краља Милана, обновљен и проширен, наравно на старим стубовима, који су само издигнути на више, да би мост од поводња био сачуван.

На том мосту, кад су наши узели Ниш, биле су две мраморне плоче с турским записима. Запис на плочи, која је стајала на десној страни, гласи српски овако:

„Мехмед-Паша штедротом својом начини овај мост. Овим јаким мостом, ком нема равна, пролазе дању и ноћу богати и сиромаси. Нека Бог награди оснивача ове корисне задужбине. Ове стихове написа Хашим у спомен моста који начини Мехмед-Паша 1028 (Хришћанске 1619).

На плочи с леве стране овај је запис:

„Везир Мехмед-Паша, пролазећи у Будим, за будимског мухафиса, дође на Нишаву, и виде да је мост са свим опао, да се људи путници врло муче. Доцијје, дошавши у Цариград, као кајмакам, поче оправљати овај мост, и доврши га 1028 (1619). Пролазници који се за покој душе оснивачеве номоле Богу, прећи ће ласно преко сератског моста¹“.

Пошто је тај мост, по наредби Краља Милана, оправљен, а

¹ *Серат* је на седмом небу мост који води у рај; он је тањи од маке, и оштрији од саблина оштрица!

veћ је догле имао своју историју, остављене су и оне плоче онако како су стојале, само је на дну додат овај српски запис:

„Подигао
Везир Мехмед-Паша
КОМАНДАНТ БУДИМСКИ 1028 — 1619
ОБНОВЉЕН
Под владом Књаза српског
Милана М. Обреновића IV
по освојењу Ниша 28 ДЕКЕМБРА 1877.“

Као што је раније поменуто, главна је нишка варош на левој страни реке Нишаве. Она почиње одмах од моста. Идући с моста у варош, на лево је одмах *Краљев Двор*. То је некад био конак чувенога *Хафис-Паше*, позпатога нама од боја на Иванковцу 1805. За тим је тај „конак“ припадао *Махмуд-Паши*, сину Хафисовом, побратиму Кнеза Милоша.

Кад смо ми заузели Ниш, онда се у том „Конаку“ сместила била за време *Врховна Команда*. По свршетку рата, то је имање купиљено од Муста-Бега, Хафис-пашинина праунука за рачун Њ. В. Краља¹.

Варош се протеже од Нишаве до под саму Горицу, и притисла је сву равницу на којој је.

Погрешка је што се није преселила варош на десну страну нишавску, па да се пружила од града уз воду. То би било и за здравље боље, и нишевљани никад не би страховали од поплаве као што страхују сада.²

Ниш се данас обнавља, чисти, улепшава, па је човеку мило и поћи по њему. Али он је био другојачији кад га је заузела српска војска. Онда је то био накао у средини раја: у средини онако

¹ Кад је упуц Хафис-пашин, Бећир-Бег, први пут унута: би ли продао Краљу Милану ову своју кућу, одговорио је:

— Ја сам срећан што су се очи витешкога Краља српског, освојитеља Ниша, зауставиле на маленом добру моме. Никакве цене поставити не могу.

Ово није само китњасто, по источном обичају, него и добро прорачуњено. Овако је његов син Муста-Бег примио више!

² Пре две године подигнут је око Ниша јак насип, који га сад чува од поплаве

миле околине, варош нишка беше сметлиште турске нечистоће, где је чамао и опадао некада силни и страховити Турчин; куће не беху као куће, нити улице као улице. Ни сто корака није могао човек корачити, а да не уђе у какву улицу без излаза. И ту га обично сретају деца и вичу:

— Не се искача туде, не!

Ако из те улице пређе у другу, и опет запада у какав слени сокак. Тако се иснавља неколико пута, докле се најпосле не увери да без вође не уме изићи из тога лавиринта.

У средини најживљега назара двоја се кола нису могла разми-моћи; него, ако се сретну, морају се или враћати назад, или расточити докле се прогурају једна мимо друга. У једној улици човек удара на цамију која се испречила на сред среде улице; у другој се мора провлачити негод каквог кафанског чардака, с кога му се врло често сливала за врат берберска саушница; у трећој је пролазио кроз некакав безистан, или негод какве турске карауле у средини најживљега пролажења.

Даље тамо, могао се човек углубити у какву баруштину, или би натрапао на какве стрвине које се лагано распадају по вољи сунца, ваздуха и кише.

Неколико хиљада кола тога ђубрета дигнуто је с нишких улица и извезено ван вароши, па се онда довлачила чиста земља и песак за наспашење.

Онде где је данас сад пред краљевим двором, биле су баре, покривене жабокрекком и свакојаком нечистоћом, да се, пролазећи туда, није могло мирно дахнути душом.

Идући од Алексинца, како се наступи на Београдску Махалу, морало се пролазити кроз таку тескобу и нечистоћу да је још и сада гроза сећати се тога!

Краљ Милан, ушавши у Ниш, био је најпре одсео у граду; али је „конак пашин“ био тако онао, да се у њему није могло ни лети боравити. На конаку је било прозора без броја; било је неких одаја, кавеодака, долана, и амурлука, само нигде мирнога места, да би се човек могао склонити од ветра и зиме. Поред про-

зора у соби био је неки вајни миндерлук за седење. Краљ би некад, поседевши на том миндерлуку, устао да прими кога, или да прохода по соби, а кад би се вратио, застао би своје место већ завејано снегом!

Такав је то био копак!!..

Варош је, осем деобе коју је чинила Нишава, имала и другу деобу. Делови вароши звали су се по поповима чија су нурија. А и осем тога, неки су делови имали своја мѐсна имена. Тако се један део звао: *Сталбол-Кашија*; други — *Покривена Чаршија*; трећи — *Лесковачка Кашија*; четврти — *Чаркалин Чивлак*; пети — *Шожина Кашија*; шести — *АрнауТ-Пазар*; седми — *Палилула*, итд.

Нишка је варош била свуд околу ограђена с два платна земљаног утврђења; једно је утврђење хватало мање вароши, и показује да је оно грађено онда кад је варош сва била толика. Друго је утврђење онасивало готово целу данашњу варош.

Сад су напуштена оба та појаса за утврђење, и готово су са свим засута.

Од јавних грађевина ваља у Нишу да се помене:

1° *Нова Црква*, која је освећена тек 13 Фебруара 1878. То је грађевина већа од свих богомоља које данас има краљевина Србија.

Ту је цркву градио мајстор *Андрија Дамњановић*, из Велеза; онај исти који је градио нову смедеревску цркву.

У *Српским Новинама* (од 23 Фебруара 1878, бр. 42), у подлистку, може се читати како је свршена свечаност освећења ове пове нишке цркве.

На кору ове цркве, с десне стране, има мала црквица, посвећена светоме Симеону Немањи, који се и светкује 13 Фебруара. Црквицу ту начинио је Краљ Милан одмах по освојењу Ниша. У њој се он обично и причешћивао, док је боравио у Нишу.

2° *Нова школа*, одмах до нове цркве. Ову је грађевину не само допустио градити, него још и својим прилогом помогао некадашњи управник нишки *Михај-Паша*.

3° *Стара нишка црква* малко је на југозапад од нове цркве. Она је сруштена дубоко у земљу. Слави Св. Арапђела Михаила и Паврила. Обновљена је године 1839 при митрополиту *Глигорију*¹, као што гласи запис над западним вратима њеним².

4° *Свети Пантелија*. На једно хиљаду или хиљаду две ста метара више Јагодинске Махале, код врела красне пијаће воде, нова је црквица *Светог Пантелије*.

Кад је Стеван Немања отео Ниш од Византијана, онда је он у Нишу подигао цркву *Св. Пантелији*. Та Немањина црква била је нешто више од ове данашње; она је баш под Виником.

И за време турске владе народ се хиљадама збирао 27 Јула на црквиште Светог Пантелије.

По освојењу Ниша, баш на Марков дан, 1878, освећено је место за цркву, и зазвонило звоно, које је скинуто са сатске куле у граду Нишу, а већ 27 Јула 1878 освећена је ова нова црква Св. Пантелији.

Та црква редовно служи славећи Бога и свога ослободитеља.

За обнову ове цркве, звонаре, и куће уз цркву, помињу се као врло заслужни: *Димитрије Х. Манић*, и *Јован Рајковић* из Ниша.

5° *Свети Никола*, на југоисток од велике нишке цркве, на путу којим се преко брда иде у Габровац, у оној нишкој махали коју населише Турци београђани, пошто их 1862 године из Београда крете Кнез Михаило. У том крају сваки зна за ову необичну богомољу.

Црква ова мењала је своју веру шест пута: први пут је

¹ На левој страни од олтара, на пољу, гроб је митрополита нишког *Григорија* који се родио у селу Кожици у округу триском, и умро 18 Октобра 1842.

² Године 1834, Маја 29, тутори нишке цркве: Станко Милосављевић, Стојанча Крстовић, и Лазар Николајевић, моле Кнеза Милоша да и унапред даје по 2 паре од товара јеснапа који прође преко ђумрука нишког. Кажу: „Досада је то твој конзул овде у Нишу наплаћивао, и сваке нове године предавао цркви, а сада ђумрук иде на Алексинце;“ па моле да то и даље остане. (И 2076 у архиви кнежевe канцеларије од 1834).

била црква, па се потурчила. Доцније је тако прелизила из вере у веру, докле је година 1878^{ма} не заста као цамију.

Прича се да никад уз ову богомољу није могла одржати се мунара, пего се или накривила, или са свим пала. Кад год би се ова мунара накривила, Турци су се свакад надали каквом свом злу.

Године 1877, богомоља је ова била цамија, и мунара њена била се толико накривила да је било тешко и разумети: како не падне такав велики терет, пошто се толико нагнуо.

Кад су Срби узели Ниш, и почели га уређивати, дође једнога дана српском старешини једна депутација у којој беху хоџа, муфтија, и више одабраних Турака, и предложи: да се ова богомоља „врати у своју веру“, то јест, да се претвори у цркву.

— Ми знамо, рекоше они: — да та богомоља увек иде ономе коме Бог да власт над Нишем. Па је, ваља, право да и сада пређе у своју стару веру!

Понуда се прими. Срби криву мунару оборе да не би кога притисла, а на цркву *Светога Николоу* ставе сјајни крст!

Од тога доба у „Светом Николу“ опет се служи служба Божија.

Садашња зграда те богомоље постала је 1863 — 1864. Турци су пређашњу црквену зграду оборили до темеља, само да нестане црквеног облика; не би ли тако богомоља заборавила своју стару веру. Нову зграду обрнули су к југу а не ка истоку. И све то наравно није им ништа помогло!

Док је још стајала стара зграда, а богомоља била цамија, одбије се пекако малтер с једне дупке унутра, и ту се нађе једна икона и један леп дрвени путир. Турци и икону и путир однесу наши, а наша обоје пошље владици.

Те се утвари чувају и данас у нишкој цркви.

На Св. Николу, док је био црква, стајао је један запис који су Турци, пошто су цркву потурчили, скинули и однели у град. Тај је камен нађен, и запис на њему гласи овако:

Изволенне ѿца и сьпоспешенне сына и сьвршенне светаго Духа създа се си божьствени храмь светаго ѿца Николае трьдомь и подвигомь преоскештенешаго Господина и Митрополита Нишкога Кирио кир Јованика и сьлужителен (овако нише : сьлужитейл) и архидѣконь Сермфтон помощно всем Христіаном и рзветомь и трговцел и настоител кир Стоиль въ лето ̑ с ̑ ѿт рожд. ̑ ̑ ̑ ̑.

6° Ваља поменути лену зграду болничку у Нишу, код Телес-Куде, са 80 постеља, коју је градио Митад-Паша.

Вреди видети ред, чистоћу и сав дух који влада у тој болници.

7° *Нова Касарна*, више града Ниша до *Јагодин-Махале*. Зграда је та довршена тек 1882. И по солидности грађевине, и по удобности употребе једна је од ретких наших војних зграда.

Воде нијаће Ниш има довољно; али је нема довољно добре, здраве. Мора се признати да су се Турци и више и боље старали за воду него ми. И бунарска вода и чешменска у Нишу није таква каква би требало да је. А имала би се откуд довести вода здрава, само треба воље и умења.

Лепи Ниш не треба да је без воде, која није само најбољп украс свакоме месту, него је јоште и најједрије врело здравља народнога.

Барометар (анероид), за лена времена, редовно је у Нишу на 760, а за необично чиста и сува ваздуха пење се, премда врло ретко, до 770. А то је од прилике онако како стоји на Теразији у Београду.

За рђава времена, колико се досад оназило, барометар је спадао на 725.

Температура је као и у Београду. Говори се да је у Нишу зима блажа, али је то тешко доказати без тачних бележака крз дуже време. Може се рећи толико да биље у Нишу на 10 — 12 дана раније терају него у Београду; али студен зими слази до 18 — 22 ступња испод 0, а тако бива и у Београду.

Тошлота се лети пење 25 — 30 ступња.

Стари људи у Нишу мисле да је права зима од 1 Јануара

до 1 Марта. Пре и после тога времена држе они да зима не може имати силе.

Ветрови у Нишу дувају ови:

Северозападни од Јастрепца. Овај се зими најчешће опажа. Он доноси лети кишу, а некад и град који може да буде јак и опак. Зими пак обично догони снег.

Устока или *Кочава* дува са Старе Плавине низ Нишаву. Обично је сува, врло силна и траје по неколико дана. Других јаких ветрова нема; а има ветрића и неке промаје готово увек. И то чува здравље у Нишу који је на месту ниском и подводном.

Заразе нема никакве. Бива случајева грознице, тифа, разних богиња у деце, шарлаха, и гупобоље, али се све, хвала Богу, сврши са два три случаја.

Поред свега тога не падају у очи људи дуга века у Нишу.

Доби дана у Нишу бива 6 минута раније него у Београду, то јест, кад је у Београду по дне, онда је у Нишу по две и шест минута више.

Док су Турци држали Ниш, у њему је живело до 8500 душа Турака. Највише њих живели су од прихода (деветка) с имања која су им била по селима око Ниша. Неки су били: поткљвачи, бербери, седдари, пожари, пушкари, и бакали. Трговаца их је било врло мало.

Дамија је у Нишу, у то доба, било 13; сад су само 3; и од те 3, само 1 ради, а 2 су пусте.

Једна дамија била је у Бањи, али је сад срушена.

Осем Ниша само су још у селу Локошници живели Турци, и то само десетина душа. Ови су се одселили у Солун.

Кад су наши, по освојењу Ниша, доспели да га попишу, нашло се у њему 12.817 душа, и то 6712 мушкараца и 6105 женских.

Од тога укупног броја било је турских лица 401, Јевреја 900, Цигана 797 = свега 2098. Срба, дакле, било је 10,719,

Дотле пак исељило се из Ниша 1075 породица турских са 4274 душе¹.

Чудновата је судбина многих између ових Турака.

Њих има који су се родили у Јагодinic. Одатле их је дигао Кнез Милош, и стерао у Београд.

Из Београда кренуо их је Кнез Михаило у Ниш.

Из Ниша потискује их Краљ Милаш даље.

Турци се ти исељавају у Приштину, Скопље, Призрен, Солун.

— Што идете тамо, кад ћемо ми за вама, реку некад Срби, као шалећи се с Турцима.

— Ако! одговарају Турци: — такав нам је кмет (судбина). Ми ћемо најзад у Шам, одакле су и наши стари

Вреди за Ниш забележити још и ове бројеве:

У време пописа, у Нишу је било ожењених људи 2.479, а мужатица жена — 2482, докле је међу Турцима (осталима у Нишу) било њих неколико који су имали по две жене. А међу онима који су се исељали било их је и са три и четири жене.

Мужева одвојених од жена било је 116, а раздвојених 12; жена одвојених од мужева 58, а раздвојених 10. Удоваца је било 194, а удовица 801!

Писмених мушкараца било је 1915, а писмених женских 73.

Пореских глава било је 3493, а бећарских даначких глава 422.

Кућа је било 2719, а породица 3277.

Живот мисаони није развијен у Нишу. Нишевањанин је у мисаоном свету само онда када је у својој цркви, кад се молп Богу, и кад се стара за своју душу. За друге облике живота душевнога нишевањанин не зна. Она честа излажења у винограде; оно подуже борављење у питомом Габровцу, или у кршном Сићеву, више су телесни одмор него душевна наслада лепотом природних створова и чудеса.

¹ Начелник штаба врховне команде, 18 Августа 1878 АБН 3490, јавља министру спољних послова да су се ти Турци исељили на 1924 кола; у Нишу је остало 79 породица турских са 316 душа. Турци који су остали у Нишу вастанили су се у *Београд-Мажали*, где имају једну цамију. Остале су сами напустили.

При свем том, срце је срце. И кад не уме певати величанствену енопеју, оно угодн да певуши жубор хладне водице, или тренер зеленога лишћа, или миље девојачког лица, или драж мушкога стаса и погледа! И Ниш певука; Ниш попева милипе живота породичког, живота затворенога. У том животу јако пада у очи неки рођачки однос међу људма: *Бата-Таса, Чича-Милоје, Деда-Стојан, Побратим-Илија, Невеста-Лена, Снаша-Марија, Стрина-Васка* итд. — имена су којима се изражавају не само ступњи сродства, него и друштвено поштовање и уважавање.

Нишке песме не траже јунаке ни у дубокој прошлости, нити у далекој туђини. Прошлости оне не познају, а туђине оне не знају. Њима је доста какав виђен и отресап момак, или каква лепа девојка па да се излију да срце занесу. Готово данас нема ни нишевљанина ни нишевљанке који, у своје време, нису имали своје песме, особито ако су што у чем претрпели, те тиме стекли право на песмично учешће и заштиту. Више од двадесет година сва Србија слуша песму:

„Кревет мела Параскева“.

А та „убава“, та „жалосна“ Параскева живи данас у Нишу. Али већ данас она може бити предмет каквој причи, а песми никакo!

Нашим улазом у Ниш, започео се у Нишу живот нови, живот други. О том животу београђанима мало се што има казати. Ко Београд види, тај Ниш већ зна. Мале разлике немоћне су измењити оншти тип, оншти облик . . .

У Нишу данас имају ове школе:

- 1° Основне школе мушке,
- 2° Основне школе женске
- 3° Гимназија, и
- 4° Учитељска школа.

У мушким основним школама раде 12 наставника (9 учитеља 3 учитељке) а учи се 623 ђака;

У женским основним школама раде 7 наставница, а учи се 331 ученица.

У гимназији нишкој раде данас 15 наставника, а учи се 170 ученика (међу којима је 14 девојчица).

У учитељској школи раде 10 наставника, а учи се 59 ученика

Свега дакле у Нишу има 4 учионице, 32 наставника, 673 ученика, и 248 ученица.

К тима ваља додати 1 школу турску где се уче и мушка и женска деца, и 1 школу јеврејску.

Још како је Ниш освојен, и Краљ Милан, дужим својим бављењем, учинио га новом престоницом српском, неколике јевронске државе похитале су наместити своје агенте у Нишу.

Данас Краљ Милан не седи тамо, али стицање странаца са свих страна, раскршће путова које је Ниш био од старине, и станица која ће бити железници што се текар диже — оправдавају то постављање трговачких агената.

У Нишу, дакле, имају своје консуле: Енглеска, Француска, Аустроугарска, и Италија.

И Турска је желела отворити своје консулство у Нишу, и већ је и посиоца тога чина послала на место, али влада крајева, из врло оправданих разлога, није га још признала.

Од Ниша, као звездани зраци, разлазе се насути путови на неколико страна. Тако иде:

І Од Ниша на Лесковац и Враћи

	МЕТРА	ЧАС. МИН.
Од Ниша до Курвинграда	12,042	2·24 ¹ / ₂
" " " Чечине	15.522	3· 6 ¹ / ₄
" " " Новог Хана	20.122	4. 1 ¹ / ₂
" " " Печењевца	28.220	5.39
" " " Лесковца	39.810	7·57 ¹ / ₂
" " " Грдилице	44.910	8·59
" " " Власотинаца (мало у страну)	55,470	11·5
" " " Целе	73.810	14·45 ¹ / ₂
" " " Враће	118.810	23.45 ¹ / ₂
" " " Границе	128.970	25.47

II Од Ниша на Ирокупиље, Куршумлију, Преполца

Од Ниша до Мрамора (моста)	9·060	1·48
" " " Мерошине	15·590	3·7
" " " Бугариновца	21·790	4·22
" " " Бабина Потока	24·580	4·55
" " " Појате	26·250	5·15
" " " Прокупиља	27·830	5·33
" " " Бацког Хана	41·831	8·22
" " " Плочника	44·430	8·53
" " " Куршумлије	55·930	11·10
" " " Бање	65·230	13·2
" " " Преполца (границе)	72·330	14·28

III Од Ниша до Суповца

Од Ниша до Мрамора (моста)	9·060	1·48
" " " Мрамора (седа)	10·390	2·4
" " " Суповца	16·940	2·22

IV Од Ниша до Алексинца

Од Ниша до Топовнице	12·090	2·25
" " " окружне границе	12·750	2·33
Од Ниша до Катина (старе границе)	21·380	4·17

V Од Ниша на Теле-Булу до манастира Св. Богородице

(Габровца) 7·842 1·34

VI Од Ниша до Грамаде 22·037 4·25

VII Од Ниша до Јелашнице

Од Ниша до раскрића на Бању	8·039	1·36 ¹ / ₂
" Ниша " Јелашнице (мајдана)	14·283	2·52

VIII Од Ниша до Сињевске Св. Богородице 16·934 3·23

IX Од Ниша на Паланку у Пирот

Од Ниша до Теле-Буле	1·560	0·18 ¹ / ₂
" " " Кутинске Рече (моста)	6·520	1·06
" " " Бање (купатила)	9·366	1·32 ¹ / ₂
" " " Јелашнице (раскр. пута)	11·759	2·21
" " " Куновице (мех. п чешме)	15·239	3·03

Од Ниша до Плоче	20·425	4·06
" " " Црвене Реке	30·925	6·6
" " " Паланке ¹	37·925	7·36
" " " Понора	46·725	9·21
" " " Пирота	56·675	11·21
" " " Суковског Моста	66·675	13·21
" " " Границе с Бугарском	71·675	14·21.

Сви су ови путеви просечени и насути.

Од њих пут од Ниша до Катунa (старе границе Србије), пут на Грамаду, пут од Мрамора до Суновца, и пут од Келе-Куде до манастира Габровца, а и онај до манастира сићевскога, просецали су Срби, по освојењу Ниша. Све друге путеве просекао је и насуо Митад-Паша.

Лесковац, варошица на обе стране реке Ветернице, 7 часова и 57 минута на југ од Ниша, на путу који води од Ниша уз Мораву ка Врањи.

Лесковац се западном својом страном наслања на брдо *Хисар* које се наднело над саму варош, која се иначе раширила сва по равници.

Та равница, која се пружа од Лесковца уз Ветерницу чак до села Стројковца, по причању неких старих наметара, звала се у старо време *Дубочица*.

За ово име дознали смо у селу *Великом Трѣпану*.

Тамо се прича да се сва равна од Стројковца до Лесковца у старо време звала *Дубочица* због многих бара плитких и *дубоких* (дубоких). Доцније та равна зарасте сва у *лештар*, и место на Ветерници прозове се *Лесковац*.

¹ У Старо време ишје се из Ниша у Белу Паланку ишло куд се иде сада него „Латинским Путем“, уз реку Кутину до места *Манастиришта*, на лево испод *Горње Студене* на *Карлички Камен*, где је био и стари градић, на на села *Вету*, *Топоницу*, *Шај*, и *Мокру* у *Паланку*. На *Карличком Камену* прелазила се *Суви Планина*. И биће да се баш овом превоју тако много диве стари путници. Пред Мокром се пут раздвајао: један је крак ишао над село, а други под село; та оба пута сасгајала су се опет на *Белом Пољу* (утрина) идући к Лужници. Дуж тога пута има много румелина из којих се ваде четвороугаоне римске онеке (цигле).

У Цариграду, у баштинским књигама, Лесковац се пише: *Дил-ботица*; али у новије време већ га и сами Турци зову *Лесковац*.

На брду Хйсару, над Лесковцем, ископава се малтер и комађе цигље и камења: народ привча да су ту били двори Југ-Богданинови, а Хан мисли да је ту била нека *акропола*.

Едуард Браун, лекар краља енглеског, пропутовао је 1667 кроз Лесковац (он га пише *Lescoa* или *Lescovia*), и ту је, вели, видео повећи градић, по изгледу старински, али без икаквих натписа. За Лесковац каже да је варош затворена и многољудна. И реку Ветерницу погрешно пише *Литерица*.

Градић је овај стајао још и 1689 године. Кад су Немци те године узели од Турака Лесковац, писали су „*Градић Лесковац*“ (*Kastell Leskovacz*)¹.

Лесковац је у месту врло родном. Над њега се надвео брег Хисар, који је последњи чот од онога бйда које дели воде Ветерници и Јабланици. На том брегу, као што му туђинско има показује, некад је био град; данас града нема. Само му се могу наћи темељи, а брдо је цело покривено грозним виноградима.

Лесковачка сва равна тако је родна да лесковчани с неким поносом понављају стару изреку: — *Кад родив Лесковачко, девет града захранио; а кад не родив Лесковачко, девет града не могу да га захранио*!

Лесковац има трговачких радња с Нипшем, Алексинцем, Београдом; даље, са Софијом, Трновом, Рушчуком, Свиштовом, Видином, Ломом, Силестријом, Плевном, Пазарником, Филлипопољем, Ескизаром, Казанлуком, Сливном, Јамболјом, Карнебатом, и Хасхојем.

Многи лесковчани имају своје магазе у Једренегу; даље, они своје производе продају у Ђешан, Ђумруцину, Текијаду, и Ђелибол у Приморју, а отуд доносе гајтан, конце, ћитабије, и другу свилену робу. Незграђену кудељу Лесковац даје у Штинље, Срез, Скопље, Велез, Прилип (они веле Пирлип), Витољ, Солун, а нешто и у Јањину, у Епиру.

¹ Види *Feldzug der Oestreicher gegen die Türken im Jahre 1689. von Desiré Vallon. Öestr. mill Zeitschrif 1840.*

Док су у Босни владали Турци, Лесковац је много радио и с Босном. Сад је та радња са свим престала.

Лесковац (Дубочицу) поклони, као доказ пријатељства, грчки цар Манојло великом жупану рашком Стевану Немањи. Од тога доба Лесковац је био део српске државе до пред крај године 1455, а тада је пао под Турке.

Находећи се под Турцима, Лесковац је некад бивао глава *вилајету* (округу). И тад је под њим био Крушевац, Алексинац и Параћин; некад је потпадао под Гиљане (пре сто и неколико година); некад је био под Приштином, а некад под Нишем, па, заједно с овим, чак и под Рушчуком.

У последње време био је под Приштином.

У Лесковцу има једна црква врло карактеристичнога постања. За време велике турске силе, лесковчани некако молбом и повцем добију од цара ферман да могу начинити у вароши цркву (дотле су ишли у околне сеоске цркве, те се молили Богу). Мештани Турци, охоли и основи, не гледајући на царски допуст, запрете: да ће све Хришћане исећи, ако се лесковчани усуде градити ту „џаурску богомољу“. Лесковчани се не предалаше, не малакшу. Они заповеде напмару (јамачно опет Србину из Старе Србије) да на црквеним темељима заснује *огњиште* и *димњак*.

Турци се скуне на грађевину, и упитају:

— А, бре рајо! шта то градите?

— Лени Ага, одговори старешина лесковчана: — градимо кућу нашему пону!

— А што ће му, море, толика?

— Лени Ага, ево је нас много, у царскоме здрављу; а сви треба да имамо места, кад дођемо своме учитељу, своме пону.

Турци виде да толика грађевина није палик на поповску кућу; али, с друге стране, огњиште и димњак не граде се на згради црквеној. Слегну раменима и оставе лесковчане на миру.

И данас у лесковачкој цркви стоји огњиште и димњак, као сведочанство времена у које је постала та црква.

Наша војска ушла је у Лесковац 11 Децембра 1877, и одмах почела састављати устаничке чете.

16 Децембра 1877 у Лесковац је стигао један баталион и једна батерија, да заузму грднички теснац.

За просвету свога подмлатка Лесковац данас има :

Једну основну школу мушку с 11 наставника и 444 ученика.

Једну основну школу женску с 3 наставнице и 83 ученице, и

Једну нижу гимназију са 6 наставника и 85 ученика и 17 ученица (свега 102).

Свега дакле има :

3 учионице, 20 наставника, 529 ученика, и 100 ученица.

По последњем попису, у Лесковцу је било 9800 душа. Међу њима је 120 душа Турака, 280 Цигана, и око 100 душа Јевреја.

За владе турске, у Лесковцу је било 900 кућа турских (и око 5000 душа мусломанских). Турци су ти обично били: спахије, који су држали многе земље ван Лесковца по селима; поткивачи, бербери (само су Турци могли радити занат берберски и занат поткивачки), бакали, табаци (кожари), дуванџије, и болџије (само њих 2 — 3).

Тада је у Лесковцу било 8 џамија и 10 текија; сад стоје 3 џамије и 1 текија.

Власотинци, друга варошица у нишком округу, на речици Власини, онде где ова вода из свих својих тескоба избија у моравску раван.

Има тамна прича да су се у старо време од некуд доселили прво неких седам кућа, и станиле ту где су данас Власотинци. Доцније, које множењем, а које новим досељавањем, Власотинци нарасту оволики колики су.

У Власотинцима икад нису седели Турци грађани, осем оних који су ту стојали по служби. Неки *Латиф-Бег* из Лесковца хтео је да се наметне за „господара“ Власотинцима, али му то није изишло за руком. Власотинчани су се против тога тужили чак у Цариград, и дали су му око 130000 гроша, али му нису допустили да се назове њихов господар.

До године 1877 у Власотинцима је становао 1 царинар, 1 писар, 1 буљубаша са 7 пандура. То су сви Турци који су боравили у том месту. У Власотинцима није било ни једне турске џамије.

Власотинчани су свакад били одушевљени за народно ослобођење. Од почетка овога века они су се у три маха дизали против Турака, да би се спојили са Србијом, и три пута је осветнички пламен прождирао варош Власотинце.

Први пут су власотинчани погорели године 1809. Ево у две три речи тога њиховога страдања.

Илија Стреља, који је био родом из Градинга¹, раније је утекао од Турака у Србију, војевао против њих, изашао на глас, и већ се прочуо као „лесковачки војвода“. Кад се српска војска 1809 примакла к Нишу, Стреља пређе Нишаву и Запаље, и дође у Власотинце. Одмах уз њега пристану сва околна села, и тако се скупи око 450 људи устаника и српских *жртника*. Стреља пошаље *Саву Дедобарца* да затвори пут у Њасури на *Просеченици*. Сава пут затвори, па своју дружину, са свом џебаном, смести у један хан крај Мораве. Турци дођу с тоновима, ударе на хан, и потпале барут. Прасак барутски сруши хан, и потуче више од половине Савиних другова. Остали се разбегну.

Стреља је био остао у Власотинцима. Чувши шта се догодило, он викне:

— Хаткињу!

Кад уседне на бедевију, он рекне:

— Власотинчани! Ја Просеченице не запитих, дружину изгубих, ваше куће сагорех, и вас поробих; — сад идем да платим главом за то. Али, власотинчани, наш ће траг остати: њега никакви керови не могу олвзати. По трагу нашем доћи ће други, доћи ће трећи, доћи ће четврти Дobar је Бог! Што не могосмо ми, моћи ће други Који ће то бити! Када ће доћи? Ја не знам. Али да ће доћи, тако знам као што вас гледам. Благо онима који то доживе!

¹ Неки веле да је био родом из *Лопушине*.

То рече, хаткињу ободе, и као муња одлете Каменици . . .

Турци запале Власотинце и сва околна села која су била пристада уза Стрељу.

Други пут су Власотинци спаљени 1821, кад је оно ипшки владика Мелентије обешен на пишавском мосту.

Трећи пут погорели су 1841, кад оно *Станко Бојанија* (Атанасовић) и *Цека Вучковић*, оба из Власотинаца, бежу дигли народ против Турака, да се споје са Србијом.

Године 1860, кад велики везир *Мехмед-Паша*, као султанов изасланик, дође у Ниш „да уредбу види како стоји“, обеси он *Попа Станоја* из Власотинаца и још 7 власотинчана на које се сумњало да теже к Србији.

— Нека изгоремо и четврти пут, рекли су власотинчани 1877, и, пре доласка српске војске, побили се с Турцима. Тада, благодарећи Краљу Милану, не изгореше а избавише се.

На Бадњи Дан 1877, на Власотинцима је био бој између Срба и Турака. Од Срба је тога дана пало 12 мртвих и 9 рањених.

Слава им!

У Власотинцима је столица начелнику среза власотиначког; ту је пошта и телеграф. Ту је основна мушка школа с 4 наставника а 173 ђака, и женска школа с две учитељке и 59 ученица.

На Власотинцима се крсте ови путеви: пут од Лесковца Проту; пут од Пирота к Врањи, и пут из долине моравске у Знепоље и Трн.

Села у ипшком округу готово су сва збијена; мало их је у којима би куће биле растркане онако као што су у Шумадији. С тога и велика по броју кућа села заузимају врло мали простор. Нема нигде око кућа великих вотивака, ништи пространих авлија, него су куће тако сабијене, да су често једна на другу наслоњене, као у каквој турској вароши.

Само у брдовитим крајевима (у Запаљању и у Буковику) има растрканих села, као што је, на прилику, *Црна Трава*. Па и ту делови села, који имају сваки своје властито име, далеко су један од другога, а њихове куће ипак су једна уз другу.

Ево имена свих села у ипшком округу, редом по срезовима у којима су:

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Прилижна дла- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
I	Варош Ниш	1832	2662		
	II Власотиначки срез				
1	Батуловац		55	10 $\frac{1}{2}$	
2	Бојишница		62	11 $\frac{1}{2}$	
3	Бољари		62	11 $\frac{1}{4}$	
4	Брезовица		38	12	
5	Брод		180	18	
6	Власотинци (варошица)	1878	646	11	
7	Врело		61	15	
8	Гаре		288	15	
9	Гложани		38	9 $\frac{1}{2}$	
10	Градиште		53	12 $\frac{1}{2}$	
11	Градска		67	18	
12	Грданица	1878	82	11	
13	Гуњетина		10	11 $\frac{1}{2}$	
14	Дадници		68	11 $\frac{1}{2}$	
15	Дарковац		151	17 $\frac{1}{2}$	
16	Дедина Бара		82	11	
17	Дејан		298	13	
18	Добровиш		104	15	
19	Добро Поље		160	17	
20	Добротин		32	10	
21	Јабуковац		79	16	
22	Јасгребац		69	11 $\frac{1}{4}$	
23	Калпа		209	19	
24	Ковачева Бара		34	11 $\frac{1}{2}$	
25	Козари		25	11	
26	Ковошница	1866	70	11	
27	Крпејци		22	14	
28	Крушевица	1873	220	12 $\frac{1}{2}$	
29	Кукавица		51	10 $\frac{1}{2}$	

Редни број	Имена	Ако има школс које године постала	Број поресних глава	Приближна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
30	Ладовица		103	10 ¹ / ₂	
31	Лесковица		50	17	
32	Липовица		70	12	
33	Лични До		28	14	
34	Ломница		47	11 ¹ / ₂	
35	Лопушња		117	14	
36	Ново Село		87	13	
37	Орах		232	15	
38	Орашје		107	10 ¹ / ₄	
39	Палојница		32	13 ¹ / ₂	
40	Пискупово		26	12	
41	Преслон		57	19 ¹ / ₂	
42	Приленац		43	10	
43	Радосни		77	17	
44	Рајино Поље		43	12	
45	Раков До		87	17	
46	Рупље		228	15	
47	Свође		114	13	
48	Сејаница		114	11 ¹ / ₂	
49	Скранеш		25	11	
50	Средор		40	12 ¹ / ₂	
51	Стајковац		103	10	
52	Туцаловац		26	11	
53	Црвена Јабuka	1868	229	20	
54	Црна Бара		104	13	
55	Цриатово		78	12	
56	Црна Трава	1879	368	18	
57	Шишава		97	11	

Свега

6048

Редни број	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ КОЈЕ ЈЕ ГОДИШЕ УСТАНОВЉЕНА	БРОЈ ПОРЕСКИХ ГЛАВА	ПРИВЕДЕНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Примедба
	III Запаљски срез				
1	Бабичко		151	5	
2	Биљаница		52	10	
3	Велики Вртоп		112	8	
4	Велики Крчмир		186	10	
5	Виладрица		22	4	
6	Гаре		37	6	
7	Гор. Барбеш		93	5	
8	Гор. Влаسه		108	4 ¹ / ₂	
9	Гор. Драговље		97	7	
10	Гор. Душник	1882	75	6	
11	Гор. Локошница		23	6 ¹ / ₂	
12	Гор. Присејан		73	10	
13	Градашница		58	7 ¹ / ₂	
14	Грајевац		51	10 ¹ / ₂	
15	Грдаица		107	5 ³ / ₄	
16	Грвиња		119	4 ¹ / ₄	
17	Доња Локошница		142	6 ¹ / ₂	
18	Доње Драговље		82	6 ¹ / ₂	
19	Доњи Барбеш		60	5 ¹ / ₄	
20	Доњи Душник		53	6	
21	Доњи Присејан		88	10	
22	Драшкова Кутина		90	3 ¹ / ₂	
23	Дрђевац		34	6 ¹ / ₂	
24	Дуга Пољана		46	5 ¹ / ₂	
25	Дукат		43	4	
26	Злокућани		12	10 ¹ / ₂	
27	Јагличе		84	5	
28	Јарсеново		56	11	
29	Јашуња		57	6	
30	Јелашица		25	10 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Привилегна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
31	Калетинац		51	6 ¹ / ₂	
32	Комарница		34	10	
33	Конривница		106	4	
34	Краставче		67	5 ¹ / ₄	
35	Купиновица		25	10	
36	Личје		136	8	
37	Мали Вртон		55	8	
38	Мали Крчмир		34	10	
39	Марина Кутина		78	4 ¹ / ₄	
40	Миљковац		23	5 ¹ / ₂	
41	Ново Село		19	5 ¹ / ₂	
42	Овсњаница		60	6 ¹ / ₂	
43	Орашац		24	10	
44	Прокопова Кутина		71	4	
45	Равна Дубрава		86	10	
46	Разгојна	1880	122	6	
47	Русиа		70	4	
48	Семче		97	8	
49	Слатина		25	11	
50	Смрдац		25	5 ³ / ₄	
51	Сопотница		96	6	
52	Ступница		77	9	
53	Топовица		61	5	
54	Ђелије		60	5 ³ / ₄	
55	Црковница		122	6 ¹ / ₂	
56	Чагровац		72	5 ¹ / ₄	
57	Чивлик Дрџевачки		12	6 ¹ / ₂	
58	Шебет		45	8	
Свега			3989		

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Преведена да- љина од округе- ног места у часовима	Примедба
IV лесковачки срез					
1	Бадинце		35	8 ³ / ₄	
2	Барје		45	11	
3	Белановце		17	9	
4	Бели Поток		45	9 ¹ / ₄	
5	Бистрица		8	10	
6	Бобинште		15	8 ¹ / ₄	
7	Богојевац	1879	853	9	
8	Братимировце		44	8 ¹ / ₂	
9	Брза		92	10	
10	Брејановце		36	6 ¹ / ₄	
11	Брестовац		148	5	
12	Букова Глава		21	10 ¹ / ₂	
13	Бунуша	1883	107	10	
14	Велика Грабовница		147	9 ¹ / ₂	
15	Велика Конашница		90	10 ¹ / ₄	
16	Велико Трњане		89	9	
17	Вина		37	10 ³ / ₄	
18	Вишарце	1879	155	8	
19	Власе		41	8 ³ / ₄	
20	Вучје		130	10	
21	Горина		63	10 ¹ / ₂	
22	Горња Јајина		33	8 ¹ / ₂	
23	Горња Стопања		33	8 ¹ / ₄	
24	Горње Крајинце		54	9	
25	Горње Синковце		30	8 ¹ / ₂	
26	Горње Трњане		23	8 ³ / ₄	
27	Горњи Буни Брод		88	8 ¹ / ₂	
28	Граово		96	12	
29	Губеревац	1882	180	8 ³ / ₄	
30	Доња Јајина		38	8 ¹ / ₄	

Редни број	Имена	Ако има школе које је годше установљена	Број пореских глава	Површина да- љина окруж- ног места у часовима	Примедба
31	Доња Стонања		45	8	
32	Доње Бријање		71	6	
33	Доње Крајнице		58	9	
34	Доње Синковце		13	8 ¹ / ₄	
35	Доње Трњаце		25	8 ³ / ₄	
36	Доњи Буни Брод		63	8 ¹ / ₂	
37	Дрводеља		16	10 ¹ / ₂	
38	Дрјевац		8	8 ¹ / ₂	
39	Дуљане		78	6 ¹ / ₂	
40	Жабљане		46	10	
41	Жижавица		18	8 ³ / ₄	
42	Залужане		61	10	
43	Залужба		49	7 ¹ / ₂	
44	Збожште		9	10	
45	Злобудово		21	9	
46	Зољево		32	10	
47	Игринте		22	10 ² / ₂	
48	Калуђерица		4	11	
49	Каштавар		16	6 ³ / ₄	
50	Кораћевци		32	10	
51	Кукуловце		12	8 ¹ / ₂	
52	Кумарево		42	9	
53	Кутлеш		58	5 ¹ / ₄	
54	Лесковац (варош)	од стар.	1987	8	
55	Липовица		106	5 ¹ / ₂	
56	Мала Грабовница		32	10	
57	Мала Копаница		21	9 ¹ / ₂	
58	Манојловце		72	9	
59	Мира-Чивлик		24	8	
60	Миросевце		111	10 ¹ / ₂	
61	Мрштане		123	9	
62	Навалин		79	8 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских длава	Прилики да љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
63	Накривањ		110	9 ¹ / ₂	
64	Несврта		43	11	
65	Неманца		13	9	
66	Ораовица	1889	204	10	
67	Паликућа		28	8 ³ / ₄	
68	Печењевце	1879	171	6	
69	Подрице		9	7 ¹ / ₂	
70	Пресечина		24	9 ¹ / ₄	
71	Прибој		60	7 ¹ / ₂	
72	Радоњица		69	10	
73	Рашии Лаз		12	10	
74	Ренања Банџ		5	11	
75	Рударе		32	8 ¹ / ₂	
76	Свирце		32	8 ³ / ₄	
77	Славујевце		36	10 ¹ / ₂	
78	Слатина		61	10 ¹ / ₂	
79	Стројковце		107	9	
80	Тодоровце		44	10 ¹ / ₂	
81	Тулово		65	10 ¹ / ₄	
82	Турековце	1878	124	8 ¹ / ₂	
83	Црцавац		15	11	
84	Чекмиш		91	5 ⁵ / ₄	
85	Чивлик Накривањски		12	9 ¹ / ₂	
86	Чивлик Разгојински		46	6 ¹ / ₂	
87	Чукљеник		45	10	
88	Шариновац		17	9	
89	Шарлице		48	5 ¹ / ₂	
90	Шинице		42	9	
Свега			7012		

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број погеских глава	Прилижна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
У Нишки срез					
1	Баицарево		56	3 ³ / ₄	
2	Бава		56	2	
3	Белотинац		55	1 ³ / ₄	
4	Бербатово		84	2	
5	Берчинац		25	4 ¹ / ₄	
6	Брзи Брод		34	1	
7	Бреница		92	1 ¹ / ₂	
8	Бубањ		22	1	
9	Власе		47	1 ¹ / ₂	
10	Врело		54	3 ¹ / ₄	
11	Вргинице		70	3	
12	Вукмаиово		62	2	
13	Габровац	1878	58	1 ¹ / ₄	
14	Гор. Врежина		143	1 ³ / ₄	
15	Гор. Комрен		49	1	
16	Гор. Матевац	1878	450	1 ¹ / ₂	
17	Гор. Међурово		56	1 ³ / ₄	
18	Гор. Студена		56	4	
19	Гор. Топоница		26	3 ¹ / ₂	
20	Доња Врежина		65	1	
21	Доњи Комрен		47	1	
22	Доњи Матевац	1880	74	1 ¹ / ₄	
23	Доње Међурово		118	2	
24	Доња Студена	1883	110	3 ³ / ₄	
25	Емниова Кутина		80	1 ¹ / ₂	
26	Јасеновик		65	3	
27	Јелашница	1880	218	2 ¹ / ₂	
28	Каменица	1878	256	1 ¹ / ₂	
29	Клисура		15	3	
30	Кнез-Село		172	2 ¹ / ₂	
31	Кнежица		41	1 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	АКО ИМА ПКОЛЕ КОЈЕ ЈЕ ГОДИНЕ УСТАПОВЉЕНА	БРОЈ ПОРЕСКИХ ГЛАВА	ПРИМЛЈЕНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Примедба
32	Коритњак		6	2	
33	Кравље		109	5	
34	Буновица		62	3 ¹ / ₂	
35	Лазарево Село		17	2 ³ / ₄	
36	Лалинац		129	2 ¹ / ₂	
37	Лесковик		24	2 ¹ / ₄	
38	Маловиште	1879	194	2	
39	Малча	1879	182	2	
40	Медошевац		45	1	
41	Мезграја		50	3 ¹ / ₂	
42	Милошевац		40	2	
43	Миљковац		52	4 ¹ / ₂	
44	Ново Село		22	1	
45	Ореовац		101	4 ¹ / ₂	
46	Островица		196	4	
47	Паљина		47	4	
48	Пасјача		80	4 ¹ / ₂	
49	Паси-Пољана		68	³ / ₄	
50	Перутина		34	1 ¹ / ₂	
51	Половац		57	2	
52	Просек		69	3 ³ / ₄	
53	Радикина Бара		46	2	
54	Раутово		48	3	
55	Ружвик		57	2 ¹ / ₄	
56	Сићево	1879	187	4 ¹ / ₂	
57	Суви До		22	1	
58	Трупале		125	2 ¹ / ₂	
59	Турлина		17	1 ¹ / ₂	
60	Хум		86	1 ¹ / ₂	
61	Церје		75	4	
62	Чамурлија		30	2	
63	Чапљинац		52	2 ¹ / ₄	

Редни број	Имена	Део има школе које је године установљене	Број пореских глава	Приближна да- љина окруж- ног места у часовима	Ирмедба
64	Чечина		72	4	
65	Чивлак		13	3	
66	Чокот		62	2	
97	Чуклешки		72	3 1/3	
Свега			5304		

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА НИШКОГ

Редни број	Срезови	Број				Основних школа			СТАНОВНИКА		
		ВАРОШИ	ВАРОШЦИ	СЕЛА, ЗАС.	НАСЕЉЕНИХ МЕСТА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНС.	СВЕГА
1	Ниш	1	—	—	1	2	1	3	6696	6105	12.801
2	Власотиначки . .	—	1	56	57	6	1	7	14.134	13854	27.988
3	Запањски	—	—	58	58	2	—	2	9.698	9525	19.223
4	Лесковачки	—	1	89	90	8	1	9	16386	15572	31,958
5	Нишки	—	—	67	67	9	—	9	12122	11798	23.920
Свега		1	2	270	273	27	3	30	59.036	56.854	115.890

По попису од 1879 године, било је у нишком округу 17.561 кућа, долази, дакле, у средњу руку на једну кућу по 6.6 становника. У појединим срезovima биле су ове размере: На једну кућу долазило је у средњу руку у срезу

нишком по 8.0 становника
запањском „ 7.9 „ „

власотипачком	„	6.7	„	„
лесковачком	„	6.1	„	„
у вароши Нишу.	„	4.7	„	„

Округ нишки запрема 2681 квад. км. дакле мало више од једне четвртине простора целе нове Србије. Према томе долазило је у овом округу једно насељено место на 9·89 квкм. а на једном кв. километру било је по 43 становника.

Једна основна школа долазила је тамо на сваких 89 квкм. и на 3863 становника.

Од 115.890 становника било је 1879 године Турака 2445 а 906 Евреја, обојих, дакле, од свега становништва само 2.89 процената. Турака пак било је

у срезу	свега	% од свега становништва
власотипачком	25	0.09
нишком	223	0.93
запљанском	203	1.05
лесковачком	826	2.59
у вароши Нишу	1168	9.12

Куће у селима нишкога округа граде сами сељаци: али ипак за лепше грађевине најимају се *Црноотравци* и *Дарковчани*, јер су ти људи мајстори и дрводеље на гласу. Они не само граде лепе куће и зграде, него кроје халате, посуђе, и суде за пиће необично вешто. Уз то су вешти резачи разних дрвених украса.

Куће су с поља ружне. Најлепше њим је оно мало трема пред вратима, кад су врата окренута сунцу.

Соба је реткост у овим кућама. Једна кујна обично је једина сувота коју кутње слеме покрива. На среди гори ватра. Дим излази на димњак који над огњиштем зија у небо. Обично се у свакој кући много дими. Димњак тамо обично зову *клин*. У комину је *пречник* (верижњача), негде у углу је *водник* (полица), о дувару вис *соленица* (сланица), па даље *ложичник* (кашичара) и где год на полици стоји *ваган* (дрвени чанак), *цица* (буклија), и *карта* (чутура).

д. Занимање, стање

„Дна пут' овдје златне челе
 У лето се једно роје
 И толиколат овце бјеле
 Јаганчиће јапље своје“

Осман III, 65, стр. 35

Овако славни Гундулић пева родност предела коме је Ниш управна и трговна глава.

И доиста, кад не би било много голих стена, на којима не није никаква биљка, родност би се овога краја тешко могла премерити.

Занимање становника нишкога округа може се у опште рећи да је двојако:

У варошима: трговина и занати, поред чега се ипак приорује, а

У селима: земљорадња, винодеље и сточарство, поред чега има негде и нешто заната и трговине.

Она велика турска имања, они чувени снахилуци, до сада су, по аграрном закону, готово сви прешли у руке сељацима који су на њима живели. Ако тај процес и није свуда свршен, ипак не ће проћи много па ће снахилука нестати са свим.

Трговину Ниш води с Београдом, Пештом, Бечом, Трстом; с Цариградом, Солуном, с Карловом, одакле доноси тајтан, са Самоковом (сукно), Неготином, Митровицом у Косову (отуд доноси воденично камење) итд.

Занати се у Нишу раде ови: терзјски, абаџиски, обућарски (копдураџиски), напуџиски, ћурчјски, табачки (чине коже), ковачки, столарски, грлчарски, казанџиски, мугавџиски, коларски, ужарски, кујунџиски, дугмеџиски (који граде звонца и прстење), браварски, сарачки, хлебарски, симџиски, мумџиски (свећарски), воскарски, шећерџиски, чешљарски, итд.

Земљорадња је у долинама: моравској, пишавској, у Дубочици, и уз реку кучинску, а сточарство је под Сувом Планином, и у Буковику (у срезу власотиначком). Винодеље је најобилније у овим местима:

1 у хатару вароши Ниша има винограда до 27.500 мотика.

Вина се бере у средњу руку на годину 21.734·40 хектолитара.

Продаје се један хектолитар вина бела по 14·20 — 20·30, а црна по 13·25 до 17·70 динара

2. у срезу нишком винограда има на 28.384 мотике. Најбоље вино рађа у селу *Ситеву*, у месту Реци; у *Горњем Матевицу*, у местима: *Забрдицу* и *Голом Бресју*; у *Каменици*: на *Винику*, *Чегру*, у *Трипуту*, и *Врбици*; у *Кнез-Селу*: у *Селишту*, и *Студеном Кладеницу*; у селу *Малчи*, у месту *Детљаку* и *Радостини*; у *Врџишту* на *Врџишком брду*; у *Међурову*, у месту *Пасипољани*. У општини малошњској: у *Ђурлини*, *Чечини*, и *Малошњишту*; у *Габровцу*; у *Еминовој Кутини*, у месту: *Вучјем Долу*, и *Острој Чуки*; у *Студени*, у *Чукљенику*, и у *Острвачком брду*.

Ту се продаје 1 хектолитар по 14·20 динара.

Ова се вина продају у Нишу, Смедереву, Београду, и у Шанцу, а извозе се и у Бугарску.

3. у срезу заглањском винограда има на 10.116 мотика; најбоље вино роди у *Копривници*, у *Гарама*, *Разгојни*, *Локошници*, *Црковници*, *Бабичком*, и *Орашцу*. Набере га се у средњу руку, 7244·80 хектолитара. Вози се у Ниш и Лесковац. Продаје се 1 хектолитар по 22 до 26·10 динара.

4. у срезу лесковачком има винограда 9.192 мотике; најчувенија су винска места: *Губеревац*, *Жељковац*, *Рудари* и *Бунибродска Чука*.

Набере га се у средњу руку 6792 хектолитра. Продаје се по 13·25 динара.

5. у срезу власотиначком има винограда 2942 мотике а најбоља су винска места: *Власотинци*, *Шишава*, и *Козари*.

Вина се набере, у средњу руку 14.150·00 хектолитара.

Највише се потроши у Власотинцима и у Дедној Бари.

Цена му је 15·90 динара од 1 хектолитра.

Лоза је највише *Прокупачи* и *Динка* (Пловдинка).

Осем винограда, обрађене земље под разним усевима има у хатару нишком:

Њива 4.000 дана орања

Ливада 22.000 коса

Воденице 2, са 6 витлова.

У округу нишком пак има:

Њива 161.887 дана орања

Ливада 20.519 коса

Воденица 431 са 798 витлова.

Од живе стоке има у Нишу:

Коња	1000	грла
Магараца	100	"
Волова и бивола	800	"
Свиња	750	"
Оваца	3100	"
Коза	50	"
Кошница	350	преседа.

У округу пак нишком има:

Коња	3139	грла
Магараца	209	"
Волова и бивола	30.509	"
Свиња	22.835	"
Оваца	87.518	"
Коза	38.365	"
Кошница	3784	преседа.

У Заплању има доста доброга питомога воћа.

Ево неколико имена воћака у нишком округу:

Имена шљива: ранке белице, ранке крупне, пожеге, мацарке, говеђаче, и ситнице;

Имена крушака: медунке, дугодршке, јечменке, караманке, камењарке, водењаче, цунцулејке, панађурке (доспевају о 15 Августу), синци, и сланопађе.

Имена јабучка: петроваче, благичке, зимоваче, и јаблани, (крупне, зимоваче).

А има и дуња, прасака, кајсија, ораха, и бадема.

Од зрна сеје се: кукуруз, пшеница бела (озимица), јарица, јечам, раж, оvas, лиманц (крушник), кромпир, пасуљ, кунус, сочиво (леће), грашак, патлицини, цвекла, буидеве (неченке), наут, боб, ардаква, краставци, дње, лубенице (овдашње и једренске), френци (црвени патлицини), наприка, и разни лукови.

У околини нишкој, нарочито на десној нишавској страни, има домаћина који у својим подручјима држе по 100.000 ока вина, и који о једној берби свезу из својих винограда у подруме по 40.000 ока кљука.

У Власотинцима такође има домаћина који о једној берби свезу у подруме по 40 — 50.000 ока кљука.

Нека је слободно овде поменути имена неколиких сељака из нишке околине који су, које својом вредношћу које родношћу земље своје, дошли до доброга стања. Тако се

Вучко Никוליћ из Горњег Матевца цени на 20 — 25.000 дук.

Петар Радоњић из Каменице на 12 — 15.000 дуката;

Матеја Радојковић из Сићева на 15 — 18000 дуката;

Никола Жикић из Горњег Матевца на 10 — 12000 дуката;

Стојан Милковић из Кнез-Села на 8 — 10.000 дуката.

Према томе, зар Турци нису имали право, када су узвикивали:
„*Ниш је срма ђумиш*“ ?

У селима око Лесковца сеје се многа конопља. По казивању добро извештених људи, преко хиљаду дуна у Лесковцу и околини, сваки дан зарађују свој хлеб, само конопљу израђујући. Конопље се производи у Лесковцу и околини на годину око 2 милиона ока.

У горовитим пределима, као на прилику у накривањској шуми, сељаци граде многе лопате, грабуље, виле, канате, осовине, кола, и друге тежачке халатљике и свраве, које после возе у Ниш, Широт, па чак и у Софију, те продају.

Надница је лети у селима и до 2 динара човеку мајстору, ма да некад слази и на 1 динар. Простом посленику је од 1.40 до 0.40.

Што је село ближе Нишу, то све чешће надница скаче до 2 динара, а што је даље, то она чешће спада на 1 динар.

То вреди за летње доба. Зимѝ пак нема довољно посла ни за домаће радње, а камо ли за надничаре.¹

У лесковачким равницама жале се људи да многе овце страдају од метиља, нијући нездраву барску воду.

Овде стављамо по што је што било у Нишу до године 1878, а по што је сада:

	Пре године 1878	Године 1883
1 Дућан за годину	40 до 60 динара	240 до 480 дин.
2 Кућа „ „	24 — 36 „	288 — 864 „
3 Механа „ „	240 — 360 „	360 — 864 „
4 Слуга „ „	60 — 120 „	288 — 360 „
5 Надница	0·60 — 0·80 „	1·40 — 1·60 „
6 Пар волова	144 — 264 „	240 — 360 „
7 Један коњ	144 — 180 „	300 — 480 „
8 Пар оваца	16 — 18 „	24 — 28 „
9 „ Коза	10 — 12 „	16 — 18 „
10 „ Свиња	17 — 20 „	48 — 60 „
11 Кола дрва (за огрев)	3 — 4 „	4 — 6 „
12 Ока пшенице	0·8 — 0·10 „	0·15 — 0·16 „
13 „ јечма	0·5 — 0·6 „	0·8 — 0·10 „
14 „ овса	0·5 — 0·6 „	0·8 — 0·10 „
15 „ кукуруза	0·4 — 0·5 „	0·5 — 0·7 „
16 „ пасуља	0·15 — 0·18 „	0·20 — 0·30 „
17 „ вина	0·5 — 0·10 „	0·15 — 0·20 „
18 „ ракије	0·40 — 0·50 „	0·60 — 0·80 „
19 „ ражи	0·8 — 0·10 „	0·10 — 0·12 „
20 „ конопље	0·30 — 0·35 „	0·60 — 0·70 „
21 „ сена	0·2 — 0·3 „	0·8 — 0·10 „
22 „ сламе	0·1 — 0·2 „	0·3 — 0·4 ² „

¹ У околини лесковачкој казују да је за Турака надница била 3 — 4 гроша, а сада је 8 — 9 гроша.

² Цене ове постављене су по казивању најодабранијих трговаца у Нишу.

После онога што је казано о занимању и стању становника у нишком округу, није на одмет ако се забележи шта су ти људи плаћали Турцима у име пореза и других дажбина.

А давали су:

I у селима

1° *Бедел* (што значи замена), порез који се узимао од Хришћана за то што не служе у војсци. Тај је порез износио 28 гроша чаршijsких.

2° *Верџа* (значи порез) наплаћивала се од сваке мушке главе од 16 до 60 година старости. Тај се данак тражио од села одсеком, а у селу се после разрезивао по имућности од 20 до 200 гроша чаршijsких¹.

3° *Беглик*, данак на овцу, и козу по 100 пара чаршijsких. На свинче се раније узимало по 7 гроша и 20 пара, а у последње време по 100 пара чаршijsких.

На коње, биволе, говеда², магарце, јагњад, јарад, пилеж, мачке и псе, није се наплаћивало ништа.

4° *Десетак*, данак у природи, узимао се од сваког усева и зелени.

5° На воће у опште наплаћивало се од дрвета по 1 грош; и то на воће које је ван винограда, а на оно што је у винограду плаћало се по тачци 6^{ој} ниже. Само на орахе наплаћивало се према роду од 1 гроша до 5 гроша на дрво.

6° На винограде, с воћем које је у њима, узимало се по 100 пара чаршijsких од дулума.³

7° На бостан се узимало по 10 гроша чаршijsких од дулума.

¹ Кад се осети недостатак у државној каси, онда су Турци ударили нови намет на народ. Тај се нови намет разрезивао проценачки (процентуално) према већ плаћеноме порезу. Овај други данак Срби су звали *црни порез*.

² Неки људи из околине нишке, из околине прањске и лесковачке уверавају ме, да се на говече плаћало од 2 — 10 гроша према броју говеда у оно доба кад се порез разрезује.

³ Управо *Денум*, а не *дулум*, мера за земљу. Дулум је много мањи од дана ориња. По уверавању људи из Ниша, који могу тачно знати, један дулум има 207 и $\frac{81}{100}$ хвата.

8° На тржњу пчела плаћало се по 100 пара чаршijsких.

9° На кода сена од 300 ока по 7 гроша и 20 пара.

10° На воденички камен по 100 пара чаршijsких.

11° На вредност куће плаћац је „емљак“¹ на 1000 гроша 5 гроша чаршijsких.

12° На вино се, у време бербе, узимало 8 гроша од 100 ока царине (ђумручине). Остављало се произвођачу 200 ока за кућу. А после, при продаји, није се плаћало ништа у име ђумручине.

II у вароши

Бедел, вергија, и емљак као и у селима (Гледај тачку 1 2 и 11); али емљак је плаћао само онај који је имао својих зграда.

На усева, воће, винограде, вино, бостан, пчеле, сено, воденично камење, и на стоку плаћао је онај који је то имао, онако као и у селима.

Села сва, и слободна и она која су била под господарима (снахијама), давала су описане дажбине.

Села пак која су била под господарима плаћала су, поред свега тога, и *деветак господарима* па храну коју сеју на њивама, и радила су им о свом трошку *парасиурне њиве*². А негде су се угађали господар и чивчије (орачи) те су му плаћали у новцу место рада на парасиурним њивама.

Оваким угађањем долазило се и до наплаћивања оне трећине коју су негде господари од села тражили од својих орача — *чивчија*³.

е. Одело

Одело мушко и женско у Нипу, Лесковцу, и Власотинцима, као у варошима, било је другојачије до ослобођења, а од ослобо-

¹ Управо *Емлаћ*; означивао је порез који се, по катастру, плаћа на непокретно имање.

² *Парасиурна њива* је она земља коју снахија задржи за себе, па му је сељаци, његове чивчије, морају обрађивати и род с ње спозити у кошеве и амбарове. Господар је био дужан давати по 20 ока семена па сваку кућу својим чивчијама; остало је било њихово.

³ Ту још долази стара обвеза доносити господару нешто масла, меда, јаја и живине.

бења (1878) нагло се мења изједначавајући се с оделом варошким у у Србији.

Већ се сад у Нишу ређе виђају жене сриксше на улици само у шалварима; а и људи, особито млађи, облаче се у одело јевропско.

По седницама пак одело остаје какво је било пре. Сваки хаљетак је домаћа рукотворина жена и девојака; куновнога је врло мало.

Мушки носе обично ове хаљетке:

Кошуљу од тежине, до колена дугачку, на недрима и по зарукању везену највише црвеном рудицом. Овај је вез особито леп у Сврљижана и у сељака дуж Шипаве.

Гаћа не носе.

Чакире највише од белог (а некад и сивог) сукна с пространим туром.

Гуњ или *хаљина*.

Дорамче (мали гуњџ), *фермен*, *шамуклија*, *цамадан*, *кожух*. Још, кад је хладно, носе подугачак гуњ од сивава сукна, који зову *копоран*.

На глави им је *шубара*, невелика, или *црна плетена* капа, коју плету сами мушкарци. А неки завијају беле нешкоре око главе.

Женске носе на глави сребрне *китке*, окићене сребрним ланчићима и подвизане на лицу; низ леђа пуштају косу, сидетену у 10 — 16 витица (швета). Свака је витица на своме врху окићена парамом.

Од одела ово су:

Кошуља, дугачка; по кошуљи је *вутара* (сукња) од бела памучна платна, у које су скути извезени црвеним гајтаном и чипсом. Вутара је краћа од кошуље; она слази тек до испод колена. На плећима је *јелече*, које струк врло лепо стеже и показује; на ногама — *чараше* и *опанци*, а богатије носе *цишеле*. Које су жене младе — носе *подбрадњике*, подвизане белим парамом. Огрлице по могућности. Још богате носе и *ћурдију*, и *антерију од свице*.

У селу Јелашници, на 2¹/₂ часа од Ниша, жене и девојке своје одело тако лепо кроје, тако га удесно везу и шарају бојама,

и тако укусно притежу уза се, да се то може узети као најлепше женско пошиво у нашим крајевима.

Појединих парчета од одела наћи ће се лепших по кроју или по везу, али све скупа кад се узме, и кад се на живо чељаде обуче, једлашничко одело добиће, чини ми се, прво место.

И женско одело већином је рукотвор самих жена и девојака.

У Запалању, у селима Гркињи и Барбешу, људи носе поред плетених капа и пешкире око главе као у Топалиц.

У *Буковику*, ближе ка Знепољу и Власини, жене и девојке носе пеке црне тупике, које су само на недрима прорезане. Те се тупике облаче као затворене поповске хаљине. По тим тупикама опасују се појасима. Кад ови појаси пису дебели, онда чељаде, у тој црној хаљини, с црвеним појасом по средини, изгледа лепо; али кад се појас утонта као каква гузва, онда чељаде много изгуби од лепоте свога стаса.

Тупике су често оздо овичене жутијим ширитом од пика.

Опанци су обично снућени, а пису преплетени као у Шумадији; чарапе су шарене, лепе; опанке обувају врвцама од тежине или од кострети; капиша немају ни људи ни жене.

По селима око Десковца женско пошиво у многим личи на пошиво у алексиначкој Морави и на оно око Крушевца.

ж. Говор

Говор се у Нишу разликује у нечем од говора у Шумадији и граматиком и речником.

Грамматичка је разлика највећа немање свих седам надежа, а речничка — што има у живу говору много старинских речи које су се заборавиле у Шумадији.

Има се још казати да је језик нишевљана варошана прамно много више турских речи, него што их има у језику сељака. То јако пада у очи сваком ко се коле интересује за те ствари.

Песме које ће се читати мало доцније најбоље показују какав је говор у људи из округа нишког, али ми ћемо и овде ставити неколико речи, да се види каква је разлика међу говором, на прилику, у Шапцу, и говором у Нишу.

Тако, на прилику, говори се:
 Дошаја сам, место дошао сам;
 Радеја сам „ радно сам;
 Говорија „ говорио.

Даље се каже:

Ђу идем, место њи љу;
 Ђу кажем „ казаћу.

За тим се каже:

хубаво, место лепо, повољно
 печал „ труд, тековина, зарада. уштеда.
 жељка „ коријача
 нараеш „ јеж
 бука „ буква
 габар „ граб (отуд су она многа имена места: *Габровци*)
 кун „ клен
 царевца „ кукуруз
 лимац „ крушник
 онаш „ реп
 кале „ град, тврђава
 град „ варош
 викати „ говорити, мислити, држати
 окати „ ружити, викати
 нладне „ по дне
 к ноћи „ вечерас
 лојзе „ виноград
 оратити „ говорити

Ево и неколико реченица:

— *Туј Трн — туј Света Петка!* Значи: Дед' кажи овде,
 очи у очи, како је било!

— *Ке се најде; ке се намери.* Значи: Виће, наћи ће се.

— *Зла сиастра, готова штета.* Значи: рђава остава, готова штета.

*Ја имашем неку работу да соршим, па гу не сорших!
 Хоћел'мо ист' у лојзе?*

— *Удовица — цустоловица: ни мужина, ни грижина.*
 Па се тихо додаје: — *Ни готова вечерина!*

— *Носе га на повилице.*

Значи: носе га двојица између себе на мотци.

3. ИГРЕ, ПЕСМЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Игре колске у округу нишком мало се разликују од игара у Србији пређашњих времена. За садашње време највећа би разлика била то што се тамо још многе игре играју уз песму, без свирача. А то је у старије време било и у Србији.

Ово су имена игара које разгаљују веселу омладину у нишком округу:

Четворка, Чачак, Влашка, Дурбинка, Маџарина, Мачванка, Зајам, Поговска, Србијанка, Бербатовска, Осмица, Циганчица, Крива Бања, Тројанка, Тедена, Шоака, Ратка, Островљанка, Нишеовљанка, Парафинка, Заплања, Осампутка, Потресуља, Хајкуна, Левка, Орао, Јелка Тамничарка.

Коловођа, водећи коло, нева и даје такт играчницама овом, на прилику, песмицом:

„Повела је Јелка
 Два коња на воду.
 Један коњиц војнов,
 Други коњиц братов.
 Војновога коња
 Бистром водом поји
 А братова коња
 Мутном водом поји.
 Питале је друшке:
 „За што тако, Јелке!
 „Ето тако, друшке!
 Кад било размрство,
 Брат ме оставио
 У неверну земљу;
 Војно ме узео,
 Па ме је одвео
 У невен планину“.

Не дај ме мајке!...

„Не дај ме мајке, мори, момче ме одведе!
Ако, ћеро; не би га варала!
Несам, мале, жива ми ти била,
Но га варав, мале, моје русе косе!

(Из Дибочице)

Кад носе крета

„Крета носим, Бога молим.
Господе помилуј!
Од два класа шеник жито,
Господе помилуј!
Од два грозда чабар вино.
Господе помилуј!

(Из Дибочице)

Сад су попови забранили певати ове песме.

Дај Лено, моме!..

Дај. Лено, моме!
Искочи горе над село!
У село Турци дођоше,
У попа конак писаше
И татка овна заклаше!

(Из Нова села код Ниша)

Три певача

Градина има три дрвија и три пиле (тице)
Прво то пева на вечерње:
„Хаде вечерајте два луди млади!
Друго то пева на легување:
„Хад' легните си два луди млади!
Трећо то пева на јутро:
„Хад' дигните се два луди млади!
А да бих знала које то је пиле
Што пева на вечерње,
Хранила бих га сас бели спмит.
А да бих знала које пиле то је
Што пева на легување,
Хранила бих га сас благи шикер.
А да бих знала које то је пиле
Што пева на јутро,
Бих га хранила сас горки пелин.

Где је здравцу најбоље
 Студен камен до камена,
 Росан здравац до колена.
 Мен' пратише да га берем
 Сам ми здравац проговара:
 „Чорбаџио, брат да си ми!
 Не дајте ме на невесте:
 Невесте ме лоше носе.
 Забоду му за ручника,
 Надведу се над бешику,
 Па ме вас дан деца газе.
 „Чорбаџио, брат да си ми!
 Не дајте ме на момчета!
 Момчад мене лоше носе:
 Забоду ме за педарца.
 Па си вас дан камен међу,
 И ја паднем на земљицу,
 Па ме вас дан момци газе.
 Подајте ме на девојке!
 Девојке ме лепо носе:
 Забоду ме уз образе.
 И тако ме вас дан носе;
 А кад буде у вечере,
 Мене скину од образа
 И туре ме у бардаче,
 У бардаче па на равче!

Мајка не познала сина

Запроси младо Јелманче,
 Запроси младу Јанику.
 У суботу гу запроси,
 У недељу гу донесе.
 Како Јанику донесе
 Такој му писмо достиже:
 „Јелманче, хајде па војску!
 До пуно девет година.
 Јелманче мајке говори:
 »Да чуваш, мајке, Јанику
 До пуно девет година

На јутро, мајке, давај гу
 По литру љуту ракију;
 На пладне, мајке, давај гу
 По пакло јагње печено;
 На вечер, пано, да даваш
 По оку благе јабуке.
 Прођоше девет године,
 Поступи лето десето,
 Јелманче чука на врата.
 Стрча се млада Јаника,
 Те пита кој то чука на врата?
 Јелманче њојзе говори:
 „Отвори, млада невесто!
 Има ли конак за мене,
 И за мог коња вранога?
 Јаника њему говори:
 „Почекај, младо трговче,
 Да си упитам мајчицу!
 Утрча млада Јаника
 Те пита стару свекрву:
 „Трговче чука на врата.
 Има ли конак за њега,
 И за његова врап-коња?
 Свекрва њојзе говори:
 „Отвори, млада Јанико,
 Отвори врата голема.
 Улезе младо трговче,
 И љуби младу Јанику.
 Јаника њему говори:
 „Макни се тамо, трговче!
 Ја имам драго на пута,
 Трв пут побоже од тебе!
 Сиппу Јелманче да плаче:
 „Чујеш ме, стара мајчице!
 Мене Јаника не позна,
 А што ме ти не познаш;
 Што си ме девет месеца носила,
 И рујним вином бањада,
 И вресним млеком дојила?

Сва се војска Шишману предала . . .

Еј ти горо, горице зелена!
 Можеш ли се за дан, за два мнеш?
 Задан за два, за целу недељу?
 Сва се војска Шишману предаде!
 Ја не жалим што се је предала,
 Но ја жалим ту добру девојку,
 Што Шишману сас војску отиде.
 Вредна беше за три нова града:
 Чело гу је алтан хамајлија,
 Зуби су гу два низа бисера,
 Очи су гу два бистра кладенца,
 Веђе су гу морске пијавице,
 Уста су гу шећерли-кутија
 Лице гу је као јарко сунце¹.

Стојан и Каранфиљ

Стојан шета по градице,
 Руке носи у џепови,
 Редом цвѣће загледује,
 На каранфиљ очи фрља:
 „Каранфиље, разговоре!
 Можеш ли ме разговорити,
 Разговорити, развеселити?
 Каранфиљ му одговара:
 „Еј Стојане, млад Стојане!
 Да си доша' кад сам цвѣтед
 Мого' сам те разговорити.
 Ја сам сада прецавтео,
 Не могу те разговорити,
 Не могу те развеселити!

Да знаш мила...

Да знајеш Мила, да знајеш
 Како је мене за тебе:
 Још да је тебе за мене!
 На врата би ме чекала,

¹ Да ли ова песма не напомиње догађаје који се збише у овим крајевима у лето године 1830?

Од хата би ме скинула,
 У руке би ме узела,
 На чардак би ме однела.
 На мнидер би ме турила,
 Шећер ми каву донела;
 Са шећер би ме хранила!

Драга све може

Зелен зефир¹, драго моје!
 Што ми, драго, не долазиш?
 Сипоћ сам ти долазио.
 По асбашче² пошетао,
 Алов јагадук изгубио.
 Ако ми га, драга, пађеш,
 Оперн га, прати ми га
 По чирака Спиридона.
 Опрала би, драго моје, —
 Ракли-сапуи цестањује,
 Бистра вода пресахњује,
 Јасно слунце на западу. —
 Оперн га, драго моје:
 Твоје руке — ракли-сапуи,
 Твоје очи — два кладенца,
 Твоје лице — јасно слунце!

Свегрва сметња

Два се млада тајно договарала:
 Шикер-Јова алај лена Маца:
 „Шикер-Јово, блага уста твоја!
 Је л' ме проси, је л' ћу сама дости.
 Шикер-Јова Маце одговара:
 „Немој, Мацо, сама да долазиш,
 „Имам мајку, љуту жеравци,
 „Ке те, Мацо, младу прекорети:
 „Да си добра, не би сама дошла“.
 Маца Јове 'вако одговара:
 „Шикер-Јово, шикер-уста твоја!
 На срце ми твоји разговори.

¹ Драги камен *Сафир*.

² *Асбашта* — лена башта.

Ја сам, Јово, студена водича ;
 Ћу угасим љуту жеравицу.
 Ти ме, Јово, при мајку пофали!
 Уведи гу, Јово, у азбашту :
 „Гледај, мајке, фидани по башчу!
 Такој ми је девојче израсло ;
 Гледај, мајке, белога замбака!
 Такој ми је на девојче лице .
 Гледај, мајке, црвену јабуку!
 Таки ми је образ на девојче.
 Гледај, мајке, црне трњинице!
 Таки су ми очи на девојче.

Прво драго

Катаринке, верна посестримо!
 Поздрав' брату, и питај за мене :
 Што се драго на мен' расрдило ?
 Прво драго, прво добро моје!
 Кад ме буди у очи ме љуби :
 „Диг' се, драга, зора зазорила!
 Друго драго — орјатско колепо!
 Кад ме буди три пут' ме удара :
 „Диг' се, кучко, слунце огрејало!
 Прво драго, прво добро моје!
 Благо мајке која га родила,
 Благо сестре која га чувала,
 С аџем-чевре лице покривала,
 Да му лице слунце не изгори!

Зло од девера

Седи Ката на малена врата,
 Па си ниже беде белезуке.
 Ем ги ниже, ем си мајку куце :
 „Клета да си моја стара мајко!
 Што ме даде на девет девера,
 Девет девера, девет хајдука.
 Сву поћ иду по хајдуковањэ.
 Донесоше три товара блага.
 У товари зелена долама.
 У доламу свилена кошуља.
 У кошуље рука од јунака,

И па руку прстен бурмалија,
 И па прстен име потписапо,
 Потписапо Милап — Михаило,
 Све приличи па мојега брата.

Невесела голубица

Голубице бела, што ниси весела?
 Како ћу сам, драга, ја јадна весела?
 Кад мој голуб, драга, дома не доходи:
 Но си лети, драга, од јато до јато.
 Па си љуби, драга, друге голубице.
 Ја у цркву идем, за њег' Бога молим:
 Ако вино пије, па здравље нек' му је!
 Ако ручак руча, слатко нека му је.
 Ако другу љуби, Бог нека му суди!

Добро у чичиним дворима

Дремка ми се дрема, пано, па теј чарне очи!
 Ако ти се дрема, сине, вечерај па спавај!
 Вечерал бих, стара пано, по ми се не слади.
 Поспавал бих, мила пано, но ме сан не фаћа —
 Какво добро шета, пано, по чичини двори!
 Засукало свидни скути као јевзаците,
 Разрусило русе косе од рамо до рамо
 Премакнуло гајтан-веђе као пијавице,
 Премрежило чарни очи као мрена риба.
 Иди мајко те ми гу потражи!
 Ако ти гу дају, мајко, ти поскоро дођи.
 Ако ти гу не дају, мајко, ти се позабави.
 Да не трудим, мајко, кума и старојка.

Два се млада

Два се млада у ливаде љубе
 Њим' се чини нико ги не види.
 Опази ги једна бездушница,
 Па отиде у гору зелену,
 Те си бере свакојаку травку,
 Понајвише биље омразито;
 Те омрази зумбул и карафиљ:
 Зумбул-момче карафиљ-девојче.
 Зумбул-момче у Будим отиде
 Карафиљка код мајке остаде.

Зумбул-момче ситно писмо праћа :
 „Карапфиљке, како си без мене ?
 „Зумбул-момче, лоше сам без тебе.
 Што је гора да је дивитова,
 Што је небо, да је лист хартије,
 Што су ђаци, све да су писари.
 Да опишу зумбул и карапфиљ.

Милица и Милош

Зора, Маро, изведи ми коња!
 Извед' коња, изнеси оружје!
 Ђу да идем на Стару Плапину:
 Там' се бију до две силне војске,
 Једно турска а друго каурска.
 Пред турском је Милица девојка,
 Пред каурском Милош добар јунак.
 Говораше Милош добар јунак :
 „Терај војску ти отуд, ја одуд,
 Ега би се ми млади састали!

Јана Аџамија

Леле, Јано, леле, аџамијо!
 Сипоћ дојдох, сипоћ те преварих,
 А камо ли често да долазим?
 Извео бих те у Пирип-плапине,
 Куде виле хоро савијају.
 Ту ги свире Јован добар јунак.
 Говори му вила Загоркиња :
 „Свирај, свирај, Јоване јуначе!
 Сипоћ смо ти кроз дворове прошле.
 Јоште тебе дома сви жалеју :
 Још ти мајка приу сукњу носи,
 Још ти сестре цвеће не посеју,
 Још ти браћа камењ не фрљају.

Млад господар с младом госпођом

Извирала извор вода, бистра студена ;
 И при воду бадем дрво, танко високо ;
 Под бадема трескот трава, ситна зелена ;
 И па траве постелеана свилна постеља.
 Туј ми седи млад господар с младом госпођом.

У руке ти биљур бардак — вино румено.
 И пред њима слатак бадем — мезе ручају;
 Над њима је огледало — сорта велика:
 Напију се. пољубе се, огледају се.
 Подешни је млад господар пего госпођа.
 Па говори млад господар младе госпође:
 „Бу да љубим другу љубу, млађу од тебе!
 Њему на то одговара млада госпођа:
 „Изникло је једно дрво у крај у море,
 Изникло је друго дрво усред Дунава.
 Кад се оба та дрвета врхом саставе,
 Таг да љубиш другу љубу, млађу од мене!
 „Не куп' мене, љубо моја, вели господар,
 Никад не ћу другу љубу јунак љубити!

Прича је души посластица. У Нишу и нишком округу прича се као и у свим крајевима где наш народ живи; али требало би дуже тамо поживети, те све боље приче чути и записати. Овако узгред, како сам ја принуђен радити, једва се могло записати њих неколико које овде излажем:

Срећа у женидби

Један цар имао три сина. Свој тројници да̄ по једну стрелницу, и рекле:

— Синови моји! стрељајте сваки својом стрелницом; па у чију кућу падне чија стрелица, из те куће онај нека узме девојку.

Првом сину стрелица паде у кућу царску. Од цара тај и узме девојку.

Другоме сину стрелица паде у кућу бимбашиску. И тај узме од бимбаше ћерку.

Трећем сину, Јумеру, стрелица паде у коприве!

Овај, веселик, отиде своје оцу и рекне:

— Честити царе! моја стрелица паде у коприве?

— Ако ти је, синко, пала у коприве, иди и конај; па што нађеш, оним се ожени: така ти је судбина. Што да ти чиним?

Оде Јумер и кона. Ископа жељку (кориљачу). Донесе је својој кући, и рекне цару, оцу своје:

— Ево, честити царе, што сам ископао!

Отац му определи једну кућу, где ће живети, и једну алајкињу, која ће га слушати.

Жељка не дадне алајкињи ништа готовити: док алајкиња дође, јело све готово.

Јумер рекне алајкињи:

— Фатима! Ово јело ниси ти готовила?

— Нисам; а како ћу га и готовити, кад је све готово, док ја дођем?

И Јумер и Фатима науме да пазе: ко то жељки готови јело? Баш кад је она хтела засукати скуте и рукаве да јело готови, Јумер уђе. Нађе да је то дивна девојка. Она му рекне:

— Немој овако да ме оставиш, јер ће ти пренути уста на четворо.

То чује и цар. Зове све своје синове са снахама на вечеру. Сви дођу. Јумерова млада ленша од царице, ленша од обе своје јетрве.

За вечером Јумерова млада све је кости спуштала у један рукав; у други је сливала вино, а у недра је бацала све троше од хлеба.

После вечере ухвате се да играју; најмлађој снаси све ватра горп испод ногу; из рукава иснада из једнога злато, а из другог сребро.

Сам се цар зачудно томе чуду.

После игре дођу свак својој кући. Јумер ће тад рећи својој млади:

— Мене ће мој отац погубити због тебе!

— Не бој се! вели му она: — не ће он тебе погубити.

Цар зове сна, и тражи од њега: један чадор, који ће сву војску покрити, и још да претече.

Јумер дође кући врло брижан.

— Што си брижан? пита га млада.

— Како да не будем брижан: отац тражи од мене један чадор, сву војску да му покрије, и још места да претече.

— Иди на ону руну, где си ископао мене, па вичи:

„Бабо, жабо! бабо, жабо! пратила ме твоја ћерка, дај ми један мали чадор!

Баба му одиета да чадор који покри сву војску и још претече.

Тад рече цар:

— Синко, да ми нађеш један грозд; сва војска да се наједе, и још да претече.

Опет Јумер брижан кући. Опет га жељка пита:

— Што је?

Он каже шта тражи цар.

Она му вели:

— Иди опет на ону руну, и три пута викни:

— Бабо, жабо! дајте ми један од најмањих гроздова.

— Синко! рекне баба: ти имаш неку велику муку, кад тако често доходиш?

— Није; него ти је ћерка болесна, па жели мало грозђа.

Баба му да грозд. Јумер однесе грозд цару. Сва војска једе сита, и још претече доста.

После неког времена цар зовну сина, и тражи да му нађе: човека од педи, у кога би глава била од девет ока, а брада од три аршина.

Јумер се врати кући. И тада му на трећем месту пукну ушице. До сада су пуцале по на једном месту, кад је год цар што затражио.

Млада га пита, шта је?

Он каже шта цар тражи.

— Е, то ли је? узвикне млада: — па такав је отац мој; иди га само зовни.

Јумер оде и зовне га.

— Пречекај мало да се обучем!

Оду оба цару.

Сам се цар зачуди кад види оца снахе своје, кад види свога пријатеља.

— Пријатељу, што ме зовеш? упита малецко цара.

— Рад сам да видим своје добре пријатеље, одговори цар.

Пријатељ се већ наљутио, па топузом смрви цара, и узме му царство, па га да својој ћери и рекне:

— Ето вам сада царство, па живите паметно!

Што је ком суђено

Два човека бегали од чуме. Кад су већ толико били утекли, да ни сами нису знали где су, уђу у један град у ком су живели људи с две главе. Ова двојица науме да ноће код тих двоглаваца. У двоглаваца су биле многе овце. Путници нису ни спазили да домаћини имају по две главе. Кад путници носе, двоглавци ухвате једнога, закољу, натву на ражањ, и приставе да пеку. Кад се други пробуди, има шта и видети: његов се другар рашчварно и заруменно према ватри.

Један двоглавац оде на воду а живи гост лагано, да га не опази други двоглавац, одмили међу овце, нађе једну овчу кожу, завије се у њу, умета се у стадо, и тако се измакне. Двоглавци га на скоро потраже, али га не нађу. Потрче за њим: један на једну страну, а други на другу. Гост некако уграби те пређе преко једне воде. За том водом била је туђа држава, и двоглавци га нису ни гонили даље.

Гост је бегао, бегао, докле дође у чумину кућу. Све млађе што је било отишло је по свету да мори, само чумина мајка остала. Она га ушита:

— Откуд идеш, синко?

— Бежим од чуме, стрина!

— Бежиш од чуме, а од чуме не ћеш умрети, него од жабе.

Ето си дошао баш у чумину кућу, него да те скријем: јер кад дођу моје ћерке и снахе убиће те, само кад те намиришу. Да му те вечера, па га онда скрије.

Дођоше младе чуме из света, и одмах ушиташе бабу:

— Ко има овде; осећа се људски дах?

— Нема никога! одговори им баба.

Сутра дап испрати свога госта раније докле младе чуме спавају. Гост се врати својој кући.

После неког времена, изиђе на ливаду да коси траву. Од некуд искочи пред њега једна жаба. Он је погледа, сети се шта му је рекла чумина мајка, насмеја се и проговори:

— Зар од тебе мени смрт да дође? И срдито замахне косом да убије жабу: али не окрене општриц, него дршку, а у то исто време општриц га од косе тако јако мазне по врату, да је сам свој врат пресекао!

Поред прича, вреди поменути још неке карактеристике које има не само нишки округ, него готово сви нови крајеви наши.

Тако у новим крајевима кадуђер се зове *Деда*, макар да је и млад годинама, онако како се у Шумадији рече *Духовник*!

Цркву често зову *манастир*, макар да у њој служе само световни попови.

12 маја пада *Свети Ђерман*, бивши цариградски патријар (од 715 — 727). У околини нишкој овај се угодник Божији зове *Свети Ђерма*, и светкује се као највећи празник. Сељаци веле да „Светога Ђерму“ светкују да градушка (тако они тенајући зову грђд) не туче усева, да поводањ не плави њиве, и у опште да елементарни напеди не затиру људма зараду њихову.

На Светога Ђерму сељаци се моле овако:

— До међу, Ђермо! Од међу на овамо не дај, Свети Ђермо, молим ти се!

То јест:

„Светитељу Ђермане, ако си наумио пустити градушку, пусти је до наше међе, а од међе на овамо немој, молимо ти се!“

„Што ближе Нишу, све горе пишу“! Ова се пословица чује и у другим нашим крајевима. Кад је управо постала та пословица, ја не знам; али могу казати кад је *могла* постати.

Године 1812 Срби послаше посланике (Милица из Ражиња Јована Протића, и Стевана Јевтића) у Цариград, да преговарају о миру с Турцима. Из Цариграда Турци упуте српске посланике

у Софију, главном заповеднику војске турске, да с њиме проговарају. Из Софије опет кажу им, да иду у Ниш, где се већ находио главни заповедник војске. Онда су они видели, да их Турци само варају. И могли су онда и сами говорити: „Што ми ближе Нишу, то Турци све горе нишу“!

Има још једна врста појава, које могу бити и последица дугог народног робовања, и доказ склоњености к мистицизму.

Притиснут кроз неколико векова туђинском силом, не видећи нигде на земљи помоћи у тешкој стању своме, човек се, у овим крајевима, почео одвицати од мисли, да му помоћ и може доћи редовним путем, кроз обичне људе. Само онај који би стајао у свези с каквом натприродном силом, и који би на земљи од људске руке био заштићен каквим тешким недугом, могао би бити гласник небесни, могао би бити оруђе помоћи!

С тога се често виђа тамо у новим крајевима да се људи купе око каквога суманутога чељадета, и у њему гледе гласника воље Божије, и посноца олакшице људске.

У Шумадији, у Мачви, у Рујну какав млад, здрав певач, превуче гудало преко струна на гуслама, и покликне читати читаво *једно предавање* из историје и географије, ређајући с чудном тачношћу задужбине српских владалаца, или других знатних људи.

Он своју причу прича не само слободно, разговетно, него још узвикује и помаже је једном од гусала, да слушаоца већма потресе, и јаче задобије.

То њему може и бити; јер, докле он тако слободно пева, дотде се према ватри просјајајују ништољи за појасом и у њега и у његових слушалаца.

У околини Суве Плашине, где је сила турска била и гушћа и јача, није тако.

Тамо народ тако дуго време није смео ништа говорити о старом животу своме, да се већ притајао спомен о оном што је некад било. И кад какав помен севне у чијем памћењу о овом или оном народном јунаку, о овом или оном створу старога доба, онда се то узима као глас с неба, послан неком и неком изабранку Божијем,

кога од туђинске силе и обести заклања не мншница и пшштољ, него какав тешки недуг: падавица или суманутоост! Чудно је; али — тако је!

Тако, место да сретате наметаре, који би вам у несми невали, или у причи причали о старим задужбинама, вама се показује какав суманут човек, или каква болесна жена, који вас уверавају, да се њима на сну јавио тај и тај светац, и заповедио да се на извесном месту откопава, те да се нађе у земљу зарасла стара црква.

И чудновато је, да се у више таквих случајева, и нађу темељи од старих црква.

Г. Вуде Вукотић, начелник нишког среза, позван законом да стаје на пут ширењу празноверица по народу, написао је, по служби својој, о неколиким тим појавима једно писмо, које ми овде цело излажемо, за то што оно баца чудну светлост на просветно стање наше браће у новим окрузима. Писмо то гласи:

„Господине Начелниче!

„Задуталу и шашаву девојку *Мару Н*, која не зна да каже ни одакле је, ни чија је, спровело је начелство нишко (писмом од 7 прошлог месеца Бр 2553) од села до села начелству округа црно-речког, да је тамо види неки који се јавио да је његова, услед огласа преко поштина: да јој се родбина јави.

„Ова Мара пије била онога, који се јавио да је његова; за то је с писмом начелства црно-речког (од 14 прошлог месеца Бр 1481), враћена начелству нишком, и спроведена од села до села.

„Мара је од дугог пута сустала, нарочито у повратку, и за то је спровођена на колима од општине до општине.

„Кад је ова Мара (16. прошлог месеца) приспела у Пасјачу и Ореовац, и, као шашава, на питање сељана: одакле је, изјављивала, да је озгор из плавина, и спомињала неке свеце, неки сељани и сељанке, пешто из сажаљења, што је била са свим гола и гладна, а у главном замислили су да је и она неки светац, парангли су је добро, и дали су јој хаљина, те се обукла и накутила, као селска девојка.

„Кад је Мара, овако паклићена, спроведена у Малчу општинском суду на колима, 27 истог месеца, у вече, смештена је да поћи код кмета Тодора Савића, пошто је било доцкан да се спроведе у Ниш

а у судници општинској није имала где да ноћи. Мара, дошавши у кућу кмета Тодора, и пошто се било скупило света да је види, захтевала је да поп освети воду. Одмах су домаћини и сељани позвали попа, који је био ту, да освети воду.

„Поп је одбијао то, и казао да нема ту ни књига, али послат је човек кући поповој, те је донео књиге, и за тим је поп осветио воду.

„Кад је народ чуо овај Мариин захтев, и да је поп осветио воду, а још је разнесен глас да је Мара казала да је Малчу два пута палила, и да ће и трећи пут ову изгорети, а пред овај случај била су два случајна пожара у овом селу, онда поврви и мушко и женско, и старо и младо Марији на поклоњење. У овој гунгули протурени су гласови, да је Марија *Св. Петка* или *Св. Богородица*, и прилазно је свет у највећем страхопочитању тејој љубио руку, и давао новац и ствари на поклон, и неки, здравећи се с њоме говорили су: „Како си пречиста госпођо?“

„Међу тим уплашени говором да ће Марија запалити Малчу трећи пут, те ће сва изгорети, били су на толикој опрези, да нису смели ићи од кућа у поље на рад, и држали су ствари приправне за спасење од пожара.

„По што је Мара попримала новац и ствари, изашла је из куће у авлију, где је имало преко 200 душа, и почела је с овима играти. Поред Маре у колу носио је Димитрије Ђорђевић упаљене воштане свеће, а народ је пратио са страхопоштовањем, чему је доказ и то што су људи били већином гологлави.

„Пре играња, а после освећења воде, Мара је вечерала и, као гладна, појела је толико много јела, да би могло троје вечерати; тада, Рака Пекић приметил да она није Света Богородица, кад једе толико.

„Сутра дан, 28. Марта, Марија је ишла у цркву. Тутор црквени звонио је црквеним звонима за све време, док је Мара у цркви била.

„Месни учитељ Богосав Поповић одвраћао је свет од ове будалаштинске, али свет не само да га није хтео послушати, него му је и претно због тога.

„После свега тога, Мара је натоварена на кола воловска са добивеним стварима и новцима, и у Ниш доведена, исквићена као млада сељачка, кад се води на венчање.

„Чим је Мара овамо доведена, уапсно сам је на позвао сељане који су ову будалаштину правили те их обавештењем и тим што су видели Мару у аису, и што сам у њином присуству расиродао

све ствари које су дали Марији, разуверно. По разуверењу, и пошто сам кмета и коловође узео на одговор, они су ме молили, да их поштедим од казне, и да не јављам за ово ником, те да се не чује њипа брука. Пре него су дошли к мени, неки су говорили да се моја жена, која је случајно била слаба у том времену, разболела због тога што сам Мару уансно.

„Од ствари и нована што је Мара добила, добивено је преко 70. динара.

„Уз овај догађај хоћу да вам опишем и раније догађаје, сличес овим, те да видите на ком ступњу образовања стоји народ у овом крају.

„У години 1880, кад сам био у срезу белопалачком, округу протском, у селу Доњој Коритици, појавила се нека болест на овцама, коју је лекар, у колико се сећам, звао „*прострел*“.

„Пошто је ова болест подуже трајала на овцама, то сељани закључе, да се један њихов сељанин (заборавно сам му име), који је пре тога на два месеца умро, повампирео, и да им он једе овце. Оду једном врачару у срезу лужничком, до границе бугарске, да га питају, и он им потврди њихово мишљење. По овоме згоговоре се сви селски: *да откопају тело умрлог, и да га сипале!* То су и учинили. При откопавању упрли су са свију страна ножеве, косе, српове, и друга оштра оруђа у гроб да не би вампир побегла; а чим су га откопали, наложили су ватру око њега те је сав изгорео. Ово је било лети, и причинило је непосац смрад у околици. Дознао сам за ово баш тога дана, и послао сам пандуре да стапу томе на пут, али доцкап, нашли су само пенео, а више ништа.

„Сав мој труд да их разуверим, остао је узалудан.

„У потврду својих навода казивали су ми, како је из фамилије овог што су га спалили, умро један ранијих година у Босни, као гричар, и повампирео се, па кад му је друштво вратило коња кући, да је и вампир на том коњу дошао у село, и да је коњ од терета био у белим пенама, а кад је вампир дошао у село, да се јавно својој жени, и казао, да ће бити у пајантама у кући, те да зна, ако јој што устреба; да је после, на очи сељина, дрешно коња са припоне, јахао га и јурио, па опет везивао, и да је био почео да једе овце, и много их појео, а појео би, веле, и све, да на њихову срећу није курјак једне ноћи појео једну овцу, у коју је био ушао и вампир, те тако појео и вампира. Моје обавештавање и доказивање остало је узалудно! . . .

Ћ Малошишту селу има пеки Благоје, малко сулудаст. Он је пустио глас пре 2 године, да му се у сну јавља Св. Петка, и да му је казала да у *Ђурлици*, која је далеко од Ниша један сахат, где се познаје пека развалина, има у земљу затрпана црква, и да му Св. Петка наређује, да ту цркву откопа, или ће умрети. Он је отпочео откопавати, и, нешто помоћу сељака, откопао је толико, да су нађени зидови, који показују да је ту била црква која је велика колико нишка велика црква¹.

„Чувши за то свет, потрчао је том црквишту на богомољу у толиком броју да је свагда петком био читав сабор. И пошто је падало прилога више него и једној цркви, то су постављени тутори, да воде рачун, и да рукују тим приходима.

„Прошле године, у почетку лета, придружи се томе Благоју пека баба Митра из Перутине, па и она разгласи да јој се у сну јавља Св. Петка, која јој заповеда, да каже народу: *Да празнује Петак*, иначе послаће град, суму, и болест да упропасти и народ и усеве.

„То протуре Благоје и Митра по народу. Народ прихвати, и већина села донесу закључак, да у све петке не само не раде, него да не даду ни странцу с коњима кроз свој атар проћи. Протури се чак и то, да се Св. Петка појавила овде и онде по пољима и виноградима, и да заповеда народу да не ради у петак говорећи: „*Видите како сам избодена по образу*; то је све што ме не светкујете; а света педеља, коју празнујете, није овака, него је лепа“

„Ово протурање народ прихвати за готово, и почне не само празновати у петак, него и оне, који нису хтели празновати, истеривати из поља, и у очи сваког петка са црквеним звонима оглашавати да се у петак не ради.

„Пошто обавештењем, и наредбама преко општинских судова, писама могао стати на пут ширењу ове глупости, тим више, што су на жалост и многи свештеници били примив за готово, и почели проповедати народу, да се јавила света Петка, и да је треба празновати, то сам ставио под истрагу поменутог Благоја и Митру. Обоје су тврдили да је у истини оно што је по народу протурано, и да они морају да врше што им Света Петка заповеда.

„Благоје има жену и синове, па је био напустио кућу и имање, и настао се код тог црквишта. Говорио је да му заповеда Св. Петка да тако чини, и да, кад пође од црквишта кући, украти му ноге Света Петка, па не може да иде.

¹ Глед. опис на стр. 19 — 2 .

„Кад сам, по изреченој пресуди, уапсио Благоја и Митру, онда је пропесен глас по народу, како сам ја окувао Благоја и Митру а Света Петка их отковала, како, кад се закључају врата на апсапи, Света Петка отвори их, и да, кад се затворе у помрчину, пошље им свећу Св. Петке; да су се мени окрећула уста за врат што сам њих уапсио, и много још којешта овом подобно. Где се год што протурило, морао сам звати људе да виде Благоја и Митру у апсу, и да се увере да су гласови неистинити, и пошто сам овако у свакој прилици прилично разуверно народ, догоди се те у петак паде град у неким селима. Сад настане на пово уверење да је то казна од Св. Петке, што је не признају; по по срећи не ухвати град атар села Гор. Матевца, које није веровало пропесеним гласовима, него је радило у петак, те тиме, и што по издржаном апсу Благоје и Митра не смедоше да говоре више оно што су почели, и почеше код својих кућа радити, већина је разуверена, по још неки су продужили.

„Благоје је толико био запесен, да је он у почетку мене питао, што ја њега зовем, кад он пема са мном никаква посла, него има с Богом и свецима, али по издржаној казни, и мојој претњи да ћу га протерати из овог краја, ако продужи што је почео, не смедоше више ни о Св. Петки, ни синовима да говори, и тако је овој глупости и сујеверију учинио неки крај.

„Има још сијасет подобних и непнатних глупости.

„Нисам могао од посла да вам поднесем пре овај извештај по вашој жељи.

ваш

В. Вукотић.“

Зорике. — Селаци из селâ с леве нишавске стране зову селâке из селâ на десној страни Нишаве — *Зорике*. То је име врло старо. Откуд је постало не зна нико. Неки веле да им је остало од тога што носе *тесне чакшире*, а други кажу да реч „*зорика*“ значи *глушак*.

Уз ово нека се зна још нешто:

У београдском округу, у срезу космајском, селу Поповићу, има овака прича:

„У старо време, у селу Поповићу, биле су две рође: *Брђани* (који славе Светог Јована) и *Жорне* (који славе Светог Николу).

Брђани су били тако богати да су се у село Поповић доселили на златним кочијама; и о слави својој, Светоме Јовану, они су возали по трпези чашу с вином на златним колицима.

Жорке, напротив, биле су сиротиња и људи нерадници.

Од Брђана је био *Стеван Поповић*, војвода Цара Лазара.

Цар Лазар пошаље књигу војводи Стевану Поповићу, да скупи војску, и да иде на Косово. Стеван послуша, скупи војску, и пође на Косово. Путујући на тај страшни бој, *Брђани* су били весели, а *Жорке* тужне и невеселе. У путу, не дошавши до Косова, *Жврке* се стану међу собом овако разговарати :

— Куд ми идемо? За што да се бијемо? Рашта да гинемо? Брђани су богати; они знају шта бране. А шта имамо да бранимо ми? Ма ко да овлада овом земљом — нама је све једно. Него да се ми вратимо!

И у првој згодној прилици уклоне се на страну, и побегну на траг; али у Поповић нису смели од срамоте, него се стапе у селу *Ђурицима*.

После неког времена под њима се провали земља.

Они се препадно, и на ново се преселе у Поповић, на своја кућишта. Место где су се били настанили зове се сада *Провалија*.

Ово бележик само због сличности имениа: *Зорке* и *Жорке*, а да ли они који та слична имена носе имају какве сличности међу собом, нисам за сад могао дознати...

Загнетке

Што ми ти је што? Црвен деда од греду моча? Ибрик.

Пратила ме мајка, да ми дам мандало, да гу пошандам, да гу помандам, па ћу ти га донесем. Спго.

Отуд небо, отуд небо, а у среде зелена трава.

Пита (зељаник).

Замумуљим га, запупуљим га; кој га може одмумуљим и отпупуљим, ћу му дам две ваљавице, две тупавице.

Сертме (мрежа за рибу).

Ја га бијем, ја га карам, оно чини : таралам, таралам !

Језик.

Суна каца ситна јајца ?

Зуби.

Пратио ме дамадур дамадуровици, да му даш шекли пекли
арамири ?

Цак.

На чур чурило, на бур бурило, на варде воде, на јерде греде,
на кун сабрашо ?

Воденица.

Вир вираја, дуб дубаја; дуба тога леска држи ?

Каца.

Четпри циганке коло играју, а једна облеће око њих ?

Игле плетиће.

Седи мече на путу; чека месо да прође ?

Три.

Мотовило вило, по горе се вило; вичи јело, нити нило, све
весело било ?

Звоно.

и. УПРАВНА ПОДЕЛА

Ниш је увек био главно место својој непосредној околини. Али за Турака је често било претежније управничко лице од места где је управа. С тога је Мптад-Папа, преместивши се из Ниша у Рупчук, понео собом и власт над Нишем.

Некад је Ниш био и под управником косовским, који је седео у Призрену.

Када смо ми освојили Ниш, онда смо нишки округ поделили били на ове срезове :

1. *Срез нишки*, са столицом власти у *Нишу* ;
2. *Коприснички*, са столицом власти у селу *Прокошовој Кутини*;
3. *Белопаланачки*, са столицом у *Белој Паланци*.

Овако је било уређено законом од 14. Маја 1878¹.

Тада је Лесковац био глава оделитоме округу.

Доцније, 6 Фебруара 1879², изађе закон који учини нову поделу која вреди и данас, и по којој ови срезови чине нишки округ:

¹ Збор. XXXII, 308.

² Збор. XXXIV. 196.

1° *Срез нишки*, са столицом у *Нишу*. Овај срез захвата једну и другу страну Нишаве, од утока њеног до гра ц округа широтског, на брдорављу *Плочи*.

2° *Срез заглањски*, са столицом у *Доњем Душнику* (привремено је у *Нишу*).

Ово је онај срез који се пре звао *копривнички*. Он хвата цело *Заглање*.

3° *Срез лесковацки*, са столицом у *Лесковцу*; он захвата простор између округа тсплицког, врањског, и између срезова заглањског и власотиначког¹.

4° *Срез власотиначки*, са столицом у *Власотинцима*.

У овај срез долази сав стари Буковик између *Душнице* и *Власине*, и између *Мораве* и границе српско-бугарске.

Нишка јепархија данас обухвата сва четири нова округа, а до ослобођења држала је само нишки и топаљчки. Широт је био столица *јепархији нишавској*, а Врања столица *јепархији врањској*.

Нишки јепархијски архијереј и јепархијска консисторија (за сва четири нова округа) данас станују у *Нишу*. У *Нишу* седи и окружни нишки прота.

ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Новим текovinaма може се похвалити нишки округ тек од онога доба, кад је чувени Митад-Наша био управник нишки.

Међу новим текovinaма ваља на првом месту поменути *путове*, просечене и насуте, и то :

1° од *Ниша* до *Мрамора* за *Прокупље*;

2° од *Ниша* до *Клиуре* (*Можине*) иза *Грдлице*, идући к *Врањи*. Овај пут прелази *Мораву* на *Чечини*, више *Курвинграда*, пролази *Лесковац*, и, у самој *Клиури*, у два маха, пресеца *Мораву* с једне стране на другу.

3° од *Ниша* до *Плоча* (*леђа Куповице*) идући к *Белој Паланци*.

¹ Кад је *Лесковац*, по закону од 14. Маја 1878 године (Зб. XXXII, 308), био округ за себе, имао је под собом ове срезове: *ветернички*, са столицом у *Лесковцу*; *власински*, са столицом у *Власотинцима*, и *пусторечки*, са столицом у *Бојнику*.

4° од Лесковца преко Власотинаца на Љуберажду за Пирот.
Сви ови путови дело су Митад-Пашино. За тима

5° од Ниша до Грамаде идући Кнежевцу,

6° од Ниша преко Топонице до Катунa, идући к Алексинцу.

Ова два пута начинили су Срби, по што су овај крај ослободили 1877 године.

После путова, ваља одмах поменути мостове, и то

1° Мост на Морави код села Мрамора. Пређашњи мраморски мост кажу да је градио онај познати мајстор-дипломата *Везенко*.

Од тога моста остали су само стубови; све је друго отрулило и ослабило. За време рата још је и кварено, кад смо ми преко Мрамора ишли на Ниш. За то је тај мост године 1879 ваљало обновити. И он је до половине 1880 обновљен гвозђем тако, да сад има на Мрамору *гвоздени мост*.

Мост тај стоји на шест камених стубова у води, и на два брежна стуба. Под мостом је шест окана која су по 16 до 16·5 метара широка. Дугачак је 128·70, а широк 7·00 м.

Мост је овај леп за око и чврст за потребу. Градио га је београђанин *Штајнлехнер*. Грађевина је стала 98.916·15 динара. Мраморски мост даје држава под аренду. Садашњи закупца тога моста плаћа држави 25.000 динара на три године, па за то он има право наплаћивати мостарине:

1. Од пуних кола	0·40
2. „ празних кола	0·20
3. „ кола која иду у воденицу	0·30
4. „ товарна коња	0·20
5. „ празног коња	0·10
6. „ пешака	0·5

Наплаћивање ове мостарине велика је тегоба за људе који из Добрича често иду у Ниш. Многи морају остављати у залогу гуњ, или секиру, докле у вароши дођу до пара — па тек онда мостарину да плате. А многи, бежећи од те мостарине, газе Мораву, и излажу се очевидној погибији.

Ваљало би ту мостарину укинути у толико пре у колико је и Турци нису наплаћивали.

2° *Мост на Чечини*, на десковачком друму. Овај мост има камените стубове, али му је горњи део тако ослабио, да га што пре треба обновити.

Мост на Чечини дугачак је 140·0, а широк 6·00.

О нишком мосту говорено је у опису Ниша.

Од новијих зграда, могу се поменути:

1° *Нова нишка црква* коју је градио познати вајмар *Андрија* из Велеза. О тој цркви је говорено у опису Ниша.

2° *Нишка школа* у порти нове цркве, грађевина из доба власти Митад-Пашије. Тој је грађевини и сам Митад дао свој прилог.

3° *Болница* код Ђелекуле за 80 постеља. Дело Митадово.

4° *Касарна* на југозападној страни Ниша, под Горицом. Опет дело Митадово.

5. *Нови касарна* на десној страни Нишаве, између града и Јагодинске Мале, довршена тек у лето 1882. То је једна лепа, пространа, и темељна грађевина.

Још би се могле поменути црква и школа у лепом месту Властивцима, као зграде које су постале у новије време, али пре ослобођења.

II

Пиротски округ

I Границе

Пиротски је округ међу окрузима: нишким и кнежевачким, и међу кнежевином Бугарском.

Граница између округа нишкога и округа пиротскога обележена је, ипстина не баш од тачке до тачке него тек приближно, у опису округа нишког. *Граница* између округа пиротског и округа кнежевачког она је пруга која је, до године 1878, била граница међу Србијом и Турском¹. А *граница* између округа пиротскога и кнежевине Бугарске проведена је преко ових места:

Од *Иванове Ливаде*, где се одваја од старе границе, нова гранична пруга узима главно бјело *Старе Планине* (Коца-Балкана) и удара на брег *Голаш*, на *Св. Николу*, на *Дебели Рт*, *Црни Врх*, *Мирицу*, *Козју Грбину*, *Миџур*, *Мартиницу*, *Орловић Вражу Главу*, *Три Кладенца*, *Три Чуке*, *Коирен*, *Вртош*, *Сировичницу*, *Слап*, *Добро Јутро*, *Малу Пољану*, *Мучибабу*, *Прелесје*, и *Сребрну*.

Ово планинско бјело, које дели воде Лому и Нишави, граница је не само између данашње државе српске и државе бугарске, него и између два стара предела, између *Загорја* и *Торлака*.

Загорје је осожни предео од Старе Планине ка Дунаву, а *Торлак* је присоје од Старе Планине к Нишави, и даље до граница које ће се доцније казати.

Ово тек уз гред; а сад хајдемо даље границом пиротскога округа.

¹ Кнежевина Србија 723

Од *Сребрне* гранична се линија упућује к југу између бугарског села *Сенокоса* и српског села *Росомачи*. Даље иде између бугарског села *Славића* и српског села *Росане*. Прешавши реку *Височиницу*, граница се прима уз осоје планине *Видлица*, коју кад пресамити упућује се правце к долини нишавској. Ту она оставља Бугарској села *Одоровце* и *Петрелаци*, а Србији *Чиниглавице* и *Обреновац*.

Прешавши, код *Градишта*, *Царибродску Реку* (која се мало ниже већ зове *Нишава*), граница иде уз брдо на село *Гојин До*, па на село *Планиницу*, одакле се повија к западу на *Јаничарску Бачију*, на реку *Јерму* (иначе *Сукловску*). Прешавши *Јерму*, граница иде уз брдо *Св. Илију*, па на *Чујпетла*, и даље к селу *Церезу Делу*.

Од села *Церева Дела* граница се упућује на запад к вису *Столу* па, дошавши му врло близу, не удара у њега за то што *Сто* пије на водомеђи, већ у водопађи власничкој, него се повија у лево на *Мешки Преслап*, после кога удара на висове: *Мали Рњос*, *Велики Рњос*, *Вучју Падину*, *Пејзов Камик*, *Голему Главу*, *Бунзину Падину*, *Заједницу*, *Куклу*, на село *Пресеку*, на *Гарван*, *Ливадицу*, и на *Црни Врх*.

Од *Црног Врха* државна граница Србије иде даље на југ, а граница округа ниротског сугучава се ту с округом нишким.

2 Планине

Планина има у Србији и малих и великих; али онако великих и онако величанствених, какве су планине ниротског округа, нема ни један округ у Србији.

Од тих планина, на првом се месту мора поменути:

Стара Планина (турски: *Коџа-Балкан*). Ова планина својим главним бјелом, својим косама и ртовима, заузима сав Висок, а то је готово цео данашњи *Височки срез*.

Главно било Старе Планине, оно које се од Иванове Ливаде врло приметно диже, иде од северозапада к југоистоку. Бар се тако чини голим очима. То бјело дели воде Лому и Нишави. Оно је,

у једно исто време, и гралица између *Загорја* и *Торлака*, и између Бугарске и Србије.

На том бјлу ово су најприметнији врхови, који су неки мањи а неки врло велики: *Миџур* (неки изговарају *Минџур* или Миџор) 2168 метара; *Копрен* 1920 метара (највише место на Копрену зове се *Дабинин Врх*); *Три Чуке*, 1800 метара.

Северна страна *Старе Планине* већином је сам суновратни одсек, а јужна је положитија, и необично је богата косама, ртовима, и врховима. Ове косе допиру до реке Височнице, а неке се веругају и слазе близу до саме Нишаве.

Косе, које се одвајају од бјла Старе Планине, и које се унутрују к Височници и Нишави, махом носе имена оних села која су насељена у долинама оних река које извиру у присоју Старе Планине, па теку к Височници и Нишави¹.

Тако се зове *Топлодолска Планина* она коса која се одваја од Миџура па југозапад, и свршава се између села *Засковца* и *Завоја*. На овој коси највиши је брдоравањ *Бабин Зуб*, који може имати око три километра у дужину, и један километар у ширину. За тим треба поменути *Женски Врх* и *Турлу*. Све је ово на десном брегу топлодолске реке.

Дуго Било, висоравањ је између рекâ: *Топлодолске* и *Затрапње*. Може имати пет километара у дужину и један километар у ширину.

Ка истоку, изнад села *Топлог Дола*, стоје: *Белан*, висоравањ од два километра у четврт, *Занога*, километар и по у четврт; и *Мрамор*, који се пружа од запада к истоку.

У хатару села *Дојкпанаца* знатан је планински чвор, који оштро избија у висину на 1570 метара, и који се зове *Браткова Страна*. На Братковој Страни падају у очи многе узане а високе равнице које су богате питном напном за стоку. Ту су чувени сувати: *Бислава*, *Равно Буџје*, *Понор*, и *Говешко Лице*.

У хатару села *Јеловице* знатне су висине: *Добро Јутро*, *Муџибаба*, и *Росомачка Кукла*.

¹ На аустријској карти има планински вис *Радочина*. Тога виси нема где; мора да је погрешно чувено и записано тако име.

Између реке Дојкиначке и Јеловичке знатан је висоравањ *Понор*. У тога висоравања средина је малко угнута, а ивице су му издигнуте. С тога сва вода која на њега падне не отиче никуд, него понире у проваду. *Понор* се пружа од запада к истоку.

Како на билу Старе Планине, и по њеним ребрима ближе к билу, не само не може сазрети никакав усев, него туда нема ни горе никакве : то по свим тим непрегледним просторима расте лети густа трава која је врло питна паша за стоку.

Митад-Паша, кад је имао и Пирот под својом влашћу, узео је овуда и ограничио извесне просторе за *државне сувате*, које је давао под аренду за државни рачун. Ти су сувати и данас државно српско добро, и дају се под аренду трговцима, који у њима тове стоку за продају, и Црновуцима, о којима ће бити реч на своме месту.

Ти се сувати зову : *Белан, Вртибог, Бислава, Међа¹-Планина, Бата, Понор, Говешко Лице, Вртоп, Широке Луке, Јасор, Силовичница, Слап, Тушанац, Ровница, Мала Пољана, Муцибаба, Прелесје и Сребрна.*

Видлич Планина. То је једна коса, већином каменита и гола, која се одваја од главнога била Старе Планине још код *Етропоља*, па се упућује најпре на југ, а после се повија к западу и к северо-западу. Коса та нема свуд једнаку висину, а не посл ни име једно цела. Право име *Видлич* протеже се од онога њенога савијутка ка северозападу па до Басарског Камика, то јест, до онога вуса на тој коси који је избио у небеса изнад села *Басаре* више Пирота. Од Басарског Камика до свога северозападнога краја коса та има разна имена, која највише долазе од села која су насељена најблизу.

Коса ова дели воде Нишави и Височници : с њенога присоја воде теку у Нишаву, а с осоја — у Височницу, ма да се узгред може и то рећи да она није богата изворима и текућим водама.

Сува Планина. Ова велика и чудна планина некако је, или водама или ниским преслањима, растављена од свих околних великих планинских била.

¹ Мештани управо веле : *Меја-Планина.*

Она се налази међу Заплањем, Дужницом, и Нишавом. Главни јој је правац од југоистока на северозапад. На свом југоисточном крају, на *Ракошу*, као највишем вјесу, она има 1983 метра, а на северозападном крају има 1724 метра. Облик јој је као каква циновска потковица с подужим кљупом. На свом северозападном крају, она се расклана у два крака који и чине тај потковички облик. Један крак се повија више на запад, а други се одваја к северозападу. Највише тачке на тим крацима јесу: *Голеш-Планина*, *Големи Камен* 1900 м., *Соколов Камен* 1683 м., и *Дивна Горица* 1485 м.

Међу ова два велика планинска крака, у неописано дивној долини, села су *Вѣта*, *Космовац*, *Тошоница*, и *Глоговац*.

Вјело Суве Планине нема никакве горе. Осем камена и траве, сама је голет. Али у осоју, и у опште у дубодолинама, има горе букове, борове, јелове, а има доста и диволеске.

На северо-исток од Суве Планине, између реке коритничке и пута Бела Паланка-Широт ђенерална карта војног географског завода има планину *Белава*. У том троуглу има више врхова међу којима је као највиши *Остри Врх*, а *Белава* ту нема.

Белава пак зове се она каменита коса која се подиже од самога ниротског градића, изнад кога се зове *Сарлак*, и пружа се на запад до изнад села Клисуре. *Белава* је ланке између Нишаве и између пута Бела Паланка-Широт.

Сто, један камараст вјес, у североисточни крај дужничке коритнице. Сто је избио на билу од *Влашке Планине*, али он није на водомеђи између Влашине и Јерме (или Суковске реке), него је сав у водонађи власинској. Нетачно обележени положај Стода на карти војног географског завода, навео је чланове Берлинског Конгреса 1878 да узму Сто као било које дели воде Влашине и Јерме. А није тако. С тога ни граница између Србкје и Бугарске није могла ударити преко тога брда, него му је само пришла толико колико је планинско било доустило.

3 Воде

Воде пиротског округа стачу се у четири велика планинска левка, које обично зовемо *водопађе*.

Први левак је онај у који се стачу све нишавине притоцице.

Други левак је онај у који падају све воде дужничке.

Трећи левак је водопађа Сврљинскога Тимока, и

Четврти — водопађа Тимока Трговинскога.

Нишавски левак пије сав у пиротском округу. Он томе округу припада тек од садашње границе српско-бугарске, па се пружа до висова Облика и Вишеграда, по дно којих Нишава протиче у округ нишки.

Текући средином тога левка, Нишава се пробија кроз две крисуре, од којих једна је мања (између села *Сивца* и *Клења*), а друга је већа (од села *Долца* до испод засека *Просека*, ниже Сићева). Ова друга има у дужину 11·5 км. Са свим је непроходна. Њоме је сада трасована пруга за железницу к Широту.

Нишавини извори поменути су у опису нишкога округа. Овде ће се казати само оно што није тамо.

Јерма или *Суковска Река*. Ова вода извире из неколико извора у осоју брега *Букове Главе* (над Власином) и *Колунице*. Она тече средином лепога Знепоља, протиче кроз варошницу *Трн*; затим се пробија кроз камените теснаце, који су негде са свим непролазни, и код села *Горње Држине*, утиче у Србију, па, текући кроз село Суково, пресеца друм Београдско-Цариградски, и, на једно хлџаду метара испод Суковскога Моста, пада у Царибродску реку с леве јој стране.

Од тих става (Јерме и Царибродске Реке) на ниже вода се та зове *Нишава*. А има људи који ће и Јерму назвати Нишавом; неки пак и Царибродску Реку зову тако; али права Нишава почиње од стѣвѣ које поменух.

Тџитина, извире у месту *Рогозу*, пола часа на југоисток од вароши Пирота. Докле тече пољем, зове се *Тџитина*, а чим уђе

у варош, и потече улицом по начињеној вједи, зове се *Боклуца*. Она се улива у Нишаву с леве јој стране¹.

Расничка Река. Главни јој је извор у хатару села *Церева Дела*. После се у њу стачу с десна и лева неколике притоцице. *Расничка* се зове по селу *Расници*, поред кога протиче пре него што допре до Пирота. Ова вода орошава најроднији део пиротскога поља, протиче између пиротскога града и чота *Сарлика*, па се, по том, слива у Нишаву.

Бездан, језеро у хатару села Раснице, које никад не пресушује. Из њега отиче река која се зове *Бездан*. Та река вијуга кроз пиротско поље, па се, код самог града, улива у Расничку Реку.

Блато, речица која извире у селу Блату; прима у се речице с виса Крушке, од села Костура, и Суводола. Ова се речица слива у Расничку Реку испод села *Бари-Чиолака*.

Ѓвџиланска Речица, извире више села Ѓвџилапа, у присоју брда Белаве, и слива се у Расничку Реку.

Врело. Испод брда *Курилова* и *Попова Виса*, малко више вароши Беле Паланке, извире врло јака вода која се зове *Врело*. Она протиче источно од вароши, и стаче се с леве стране у Нишаву.

Ово је *Врело* врло налик на врело Млавино у Жагубици, само ми се чини да је шире и обилније водом.

(На карти је забележена речица *Врело*).

Коритница, речица која тече поред села Коритнице, а извире код села *Бежишта*, близу места *Превала*. Она се слива у воду од Врела, или би још правље било да се рече: Врело се слива у њу. За тим обоје заједно јуре у Нишаву.

Долином Коритнице иде пут који везује Лужницу с Белом Паланком. Туда је ишао пут од наитвека.

Топоничка Река. Глава јој је у оном углу који чине *Сува Планина* и *Голеш-Планина*. До села Глоговца тече на север.

¹ У *Хидрографији* г. Јована Мишковића, стр. 79, погрешно пише да се улива у Нишаву с десне стране.

Утиче у Нишаву испод *Црвенога Брега*. Овај део те воде зове се *Црвена Река*.

У њу се сливају с леве стране *Драгуша* и *Ветска Река*. Довде побројасмо нишавске притоке које јој долазе с леве стране. Сад да поменемо оне које се стачу са стране десне:

Чакар-Извор зове се јакo врело, малко више села Круница. На томе самом вреду одмах меље воденица с 8 витлова. После краткога тока, вода та пада у Нишаву с десне стране.

Клок, извор у селу Круницу, који се, после краткога тока, слива у Нишаву.

Изворска Река извире из присоја косе Видлица, и, после краткога тока, улива се у Нишаву код села Извора.

Берилочка Река извире из присоја Видлица код села Берилочца; тече поред круничкога пута и, по што прође кроз источни део вароши Широга, пада у Нишаву.

Градашница долази од планинског превоја *Вазвоице*, па, прошавши кроза село Градашницу, поред северног дела *Тихе Баре*, улива се у Нишаву.

Темштица. У почетку се зове *Топлодолска Река*. Њен је извор на *Крвавим Барам*, између *Враже Главе* и *Браткове Стране*. Отуда она тече к југу. Од извора њеног до Мртвачког Моста биће око 24 км.

У селу Топлом Долу прила у се, с десне стране, реку *Затраињу* која се стаче с Мишура, Тупањара, и са северних падина Бабинога Зуба; ниже прила реку *Засковичку* која се слива из присојних извора Бабинога Зуба.

Код Мртвачког Моста у Темштицу се улива река Височица о којој ће бити реч одмах за овом.

Протичући поред старог градића *Темца*, кроза село *Темску* река Топлодолска добива име *Темштица*, ма да је неки назову и *Темска Река* (Ово највише страњни).

Темштица тече испод *Бегова Моста*¹, па се спрођу села *Станичења* улива у Нишаву.

¹ У *Хидрографији* г. Јована Милковића, стр. 85, погрешно се каже да је *Бегов Мост* на Нишави; ту погрешку има и *Раг*, стр. 21.

Височница или *Височка Река*¹. Ова вода тече кроз цео предео који се зове *Висок*. Она прима многе притоцице које извиру у присоју Старе Планине. Сама она пак има више извора, који су за нашом границом, у Бугарској. Како су ми казивали сељаци из оближњих села, главни је извор *Височници* у планини *Кому*, у месту *Мочуришту*. Текући кроз *Висок*, *Височница* има на својој левој страни косу *Вадлич*, а с десне прима све воде које јој се стачу с присоја Старе Планине.

Од тих притока највећа је *Дојкиначка Река*; извире на *Копрену*, у месту *Три Кладенца*. Докле се састане с *Јеловичком Реком* има око 20 км. тока. Река *Јеловичка* извире у месту које се зове *Говешко Лице*. Те две воде састану се више села *Височке Ржане*, приме *Деда-Пејино Врело*, и у селу *Ржани* сливају се у *Височницу*.

Даље, *Височница* удара на *Рсовце*, *Паклешницу*, *Велику Лукању*, *Малу Лукању* и *Завој*, на се, ниже *Мртвачкога Моста*, улива у *Темштицу*.

С леве стране у *Височницу* пада *Вуковиски Поток* који извире у месту *Три Пута*, у осоју *Видлича*, протиче кроз село *Вуковију*, и, код брега *Меле*, пада у *Височницу*.

Коритиште зове се она велика пукотина испод *Плеша*, која пада код села *Градишта* ка *Нишави*. Њом јури вода само кад иљусне кипа, или кад се снег нагло отопи.

Народ прича да је љаво хтео туда да направи *Нишаву*, на му нису дали *Бог* и *Свети Арањео*, него су му „бастисали ту рабoту“.

Сврљишки левак врло је узан. Он је између *левка нишавскога* и *левка Трговишкога Тимока*.

У овом *левку* главна је вода *Сврљишки Тимок*.

¹ Прочитао сам, не сећам се где, да ми некакав господин замера што сам записао име *Височница*. Тај господин, ако се добро сећам, каже да тога имена нема ни у једној карти, нити и у којем спису о ономе крају. Ја молим господина критичара да ми опрости што нисам проучавао *Висок* само по картам и књигама, него сам га разматрао очима и мерно погама. Име *Височница* чуо сам од сељака, и ко год узуме отићи и питати, чуће га као и ја! Моја није ни кривица ни заслуга што тога имена има! . .

Глава овом Тимоку јесте *Пајешка Река*, која извире између *Пајешкога Камика*, *Бабине Главе*, и *Сулагата*. Под Гушевцем прима у се Околишњу Реку, па испод Пандирала пошире у стене и тек на 300 хвата, код села Перина, истиче из камените пећине.

Даљи ток овога Тимока не ћемо овде описивати. То је учињено у „Кнежевини Србији,“ стр. 827.

Левак Тимока трговачкога мало је шири и притокама богатији. Главни извор Трговачкоме Тимоку јесте испод *Бабинога Зуба*, и зове се *Дојкино Врело*; други је извор испод *Јелака*, и зове се врело *Драганиште*, а трећи извор зове се *Мирица*.

Драганиште и *Мирица* састају се у месту које се зове *Мирички склоп*. После тога у ту реку утиче *Мијена Вода* која извире испод Орлове Чуке, и *Равнобучка Река* која долази од Светога Николе, из *Челине Падине* и из *Угринова Дола*. Ова се вода до Балта Берировца зове *Црновршка Река*. У њу, испод цркве у Балтаберировцу, утиче *Клошћика Река*¹, која извире у Јабучком Равишту, више села Ђоштице. Испод села Инова, на бавану, прима *Иновску Реку*, па реку Изворску испод *Каланске Куле*. Од *Каланске Куле* река се ова тек зове *Тимок*, а догле је највише зову *Црновршка Река*.

Лужнички левак прима и спушта к Влашњи и Морави све воде с југоисточних страна Суве Планине, с врха Стола, са западне стране Малога и Великога Рњоса, и са северне стране Црног Врха.

Свима тим водама корито је

Река Лужница, која извире на источној страни планине *Ракоша*, под местом *Превалом*, које управо дели воде Нишави и Влашњи; Лужница тече најпре на исток, па, од места Бабушинца, повија к југу, и доцније к југозападу.

У Лужницу се стачу с леве јој стране:

Злокућанска Река, која долази од села Злокућана;

Кијовачка Река, која долази испод Стола;

¹ Неки је зову и *Клошћика Река*.

Стрелачки и

Студенска Река спојеше у једно пре него што падну у Лужницу.

С десне стране у Лужницу се улива

Врело Љуберажда, које избија у једном теснацу, на месту које се зове *Черковица*. Врело је ово тако јако да одмах окреће неколике воденице.

Од тога Врела Лужница снаја воду своју с водом Љуберажде, и своје име утони у тој заједници. На пиже одатле вода се не зове Лужница, него Љуберажда, која, код села *Свођа*, пада с десне стране у *Власину*, па ту и она своје име изгуби.

Љуберажда је расекла онај, врло интересни теснац између била од Црнога Врха и Суве Планине; дуж ње пролази пут из Лужнице у долину Власине и даље к Морави.

4 Равни

Равнице је мало у ширетском округу, али што је има то је права, родна равна какве има онде где је плодност земље највећа.

Највећа широтска равница јесте чувено *Пиротско Поље*, које се пружа од села Суводола и Кочана па до села *Сукова* и *Горњег Крупаца*. То поље може имати у дужину 3, до 3 $\frac{1}{2}$ часа, а у ширину где 1 час, где 2, до 2 $\frac{1}{2}$.

Северном ивицом те равни тече река *Шпава*, и онде где је равна најнижа, и где се из ње исцеђују све воде, настанио се градић *Пирот*, па уза њ и варош тога имена.

После *Пиротскога Поља* могла би се, као онајвећа равна поменути корутина¹ *Лужница*, па југ од *Пирота*, кроз коју тече речница *Лужница*; али је она много неравнија, много виша положајем, и по томе у родности много слабија.

Равница код Беле Паланке од села *Клења* до *Шуцког Ка-*

¹ *Корутина* је предео међу планинама; оно што неки зову карлица или баса. Реч *Корутину* чуо сам од људи у Буковину.

мена спровођу села *Врандола*. Ово поље може имати у ширину где 1200, а где 2000 метара. Веома је родно, и добро обрађено. Само га, због низине, плави вода, особито у доњим крај испод села *Маклишта*.

Крушачко Поље пружа се час с једне, час с друге стране реке Нишаве од села *Крушица* до *Клисуре*.

Равница дуж Нишаве и Темштице од Вегова Моста до Станичења.

Осем тога, могу се поменути и неколике дуге поред реке Темштице и Височице, али су оне све мањег значаја.

Поље широтско и белопаланачко, као и све мање дуге уз Нишаву, роде како се само може желети. Друге равни су под строжом климом планинском. У Дужници и Височици већ винова лоза не рађа.

5 Шуме

Шуме старе, добре за грађу, мало има у широтском округу; и што је има готово је сва у неприступним врлетима и странама.

У остоју *Субе Планине*, више села Чесменца, и у хатару села Мокре; а тако и у присојним дубодоллинама *Старе Планине* нахођи се горе борове, јелове, јаворове, букове, и граничеве. Негде се нахођи и красне диволеске.

Млада је шума обујмила готово сав простор од *Ченгене-Дервент* (Циганског Теснаца) на између Белаве и Острога Врха до села Церовика. Ту има разнога дрвећа, а највише је раста, границе, и цера. Ако се то очува и подигне, биће некад на велико добро људма.

Иначе је предео у опште, особито по присојима, сав гб, и камен је већ избио на површину. Ваљала би особита брига, и значајно настојавање, да се те голети засадену гором.

Међу тим *Јеротије Рачанин*, који се године 1705 враћао из Јерусалима, преко Софије и Ниша, у кратко каже ово: „Дојдосмо у Софију, и то јест варош голема, а град нема, није ни било;

у равну пољу голему. Има Хришћана много. И ту у једној цркви *Краљ Милутин српски целокупан*. И заутра пројдосмо велике планине, што се зову *Гора Јежевница*¹, и дојдосмо на Мораву“.

А путописац немачког посланика Грофа Вирмонта, године 1719, пролазећи кроз ове пределе, пише да су од Беле Паланке до Пирота биле *велике шуме*.

Излази да је истина оно што сељаци причају, да су Турци некад дизали по хиљаду људи сељака да секу шуму, како би им лакше било држати земљу пољевиту.

6 Рудно благо

Рудно благо готово је непознато у широтском округу.

Досад се нашло само на трагове од *фосилнога угља* у селу *Боњинцу*, у срезу лужничкоме, и у брду више манастира Св. Ђорђа, у *Темској*; али ни једно од та два места није ни површно проучено, да се што поузданије може казати о благу које земља крије у својим недрима.

То, као и много што шта друго, остаје овима који иду за нама, и који ће бити срећнији од нас.

7 Остаци од старина

Темац, стари градић, на десној страни реке Темштнице, по часа више манастира Светога Ђорђа. Тај градић је јако порушен.

Као што поменух, испод градића *Темац* (у селу Темској) има манастир посвећен Светоме Ђорђу. И сам тај манастир често се зове *Темска*. Црква манастирска мала је и сиромашпа; њен крој и живопис носе све знаке старих српских задужбина.

На тој цркви имају неколики записи које вреди преписати. Тако, над вратима мушке цркве изнутра, има овај запис:

¹ *Гласник* XXXI, 309—310. *Јежевница* се зове речица која се стаче од *Драгомана* и *Три Уши* к Цариграду. Њеном долином и сада иде пут од Цариграда к Софији.

„Изволеннем' оца, съспешѣнием' сна и съвршѣниемъ светаго дѣха исписа се снѣ (тако) божественн храмъ похвадоносца Христова Георгіе (тако), и списа се въ лето \bar{Z} . \bar{P} . \bar{D} . (1576) Поуе се писати мѣсеца маѣа \bar{I} , и съврши се мѣсеца изата \bar{K} . \bar{A} . и съ трядомъ гвѣтъи... Зах....

Над вратима мушке цркве :

„Изволеннемъ оца и поспешѣниемъ светаго дѣха исписа се снѣ ... храмъ победоносца Христова Георгіе (даље над прозором жецке цркве), и поуѣ се месеца септемкрѣа \bar{E} днь и съврши се мѣсеца Октоврѣа \bar{I} \bar{E} (15), и настоатель нгоумен Симеон, и зида и писа въ лето \bar{Z} . \bar{P} . \bar{Z} . \bar{I} .

Испод овога натписа казује се, како је некакав *Партеније* из села *Тамњанице*, у округу пиротском, покалуђерио се у манастиру Ксенофону у Светој Горѣ. После тога дошао је у манастир *Иливник* (?) близу Софије, а одатле прешао у *Темску* 1699; подигао чешму 1700, покрио цркву 1713, за владике Анастасија и цара Ахмета.

Пред вратима жецке цркве неко је забележио :

„Въ лето \bar{Z} . \bar{P} . \bar{P} . \bar{S} . плени се унивровци од хайдѣкъ, Еген-пашинно време¹. Ахъ неколи агараном уedomъ.....

„1692 дойде владика в манастиръ Светаго Георгіе Феоклитъ софнски, месецъ мартъ \bar{K} \bar{D} днь и тогда приде влахнској земли, и тогаха веше вѣъ (тако) опястивъ манастиръ отъ Мацаре въ лето \bar{Z} тисѣшно, и ахъ много ти се крѣи проликаше в градъ в темачъ со сиромаси християни гладомъ и мацаромъ. Писахъ азъ многогрѣшнни, угбог ѣнил, Люкень ... грѣшнни поп..

Виспе манастирског олтара стоји велики дрвени крст на подножју кога чита се ово :

„*Каштану Милутину Карановиѣу, и осталим јунацима, који живот положише за веру, књаза, слободу и независност*

¹ У летописима има: Посла царь Соулиманъ Еген-Пашоу под Биоград. *Даничиѣа, Рјечник*, I, 329. И још: Браше се Турци на Еген-Пашоу около Пирота 1688^с *Даничиѣа, Рјечник* II, 303—304.

домовине, у бојевима на Нишору и Будин-делу 12, 13, и 15 Децембра 1877, подигоше овај саомен командант Љ. Ивановић и сви официри II. шумадинске дивизије београдске бригаде II класе, I. артилериског и I. коњичког пука од I шумадинске дивизије“.

Овде је оно *Темско* које је Цар Мусулман био отео од српског Деспота Стевана Високог, па се после правдао да је то учинио само за то што другојаче није могао проћи са својом војском¹.

Градиште, већ срушено, па десној страни Царбродске реке, на које удара граница српско-бугарска идући од села Гојина Дола па Паску Шију (Милојковац).

Слѡвѡ, брдо и остаци од старог градића, у хатару села Росомачи, па десној страни реке Височнице.

Градиште на брду код села Рсовца ¹/₄ часа лево од реке Височнице.

Градиште у хатару села Паклешице, у срезу височком, на левој страни реке Височнице.

Атанас, зидине од старог града, у селу Горњем Круицу, више Ппрота.

Кула (стара), испод брда које се зове *Добро Јутро*, у загорској (сада бугарској) страни.

Горња Здравиница, стари велики град, у округу берковачком, код места *Прелесја*, ¹/₂ часа од наше границе.

Градиште, на једном вису код села Градишта, испод Беле Паланке. Остаци од града познају се и сад.

Кунаи, извор у хатару села Ореовице. Туда се ваде из земље ђунци којима се води вода. Народ прича да се тим ђунцима водила вода у Белу Паланку пре него што се појавило ово данашње велико врело испод Курилова до саме вароши.

Шуиљи Камен, на левом брегу реке Нишаве, сирам села Врацдола. Ту се познају остаци од некаквих старих зидова. Народ прича да је ту шуиљину пробио Краљевић Марко топузином својом!

¹ *Гласник* XLII, 292. Наш летописац зове *Мусулманом* и *Имусулманом* онога пара коме браћа беху *Мусија* и *Мехмед* а отац Бајазит. Тако га пишу и грчки извори и савремене листине латинске и талијанске. а Турци га зову *Сулејман*

Градиште. Један час јужно од села Темске, у кључу између Нишаве и Темштице, изнад Бегова Моста, на једној греди која је висока око 30 метара, имају остаци од старог градића.

Прича се да је испод тога градића до Темштице и Нишаве била велика варош. По остацима би се могло рећи да је та варош била римска.

Дивљански Манастир, под планином Ракошем, више Беле Шаланке, посвећен Светоме Димитрију¹; мала, незнатна црквица.

Манастир Сињачки до Нишаве, испод села Класуре.

Манастир Ветски, под западним краком Суве Планине.

У првом служе духовници, а у друга два световни попови.

Света Петка, зидане од старог манастира између села *Класуре* и села *Кременице*.

Црквиште, у хатару села Врлога, између Врела и Дојкишачке реке.

Још се могу поменути два манастира који су остали у новије време, управо у наше дане, али на старим црквиштима. То су:

Ржански Манастир, више села Височке Ржане, посвећен Светој Богородици. Ова је богомоља начињена на старом црквишту године 1853. За сам допуст, да је могу начинити, височани су дали Турцима 700 гроша!

Суковски Манастир, посвећен такође Светој Богородици, на десном брегу реке Јерме (Суковске), у селу Сукову. Ову богомољу подигли су побожном ревношћу и трудом неки младић *Виден* и *Пош Јован* из Горњег Крунца. Манастир је овај лепо озидан, добро је пчање стекао, и ужива велико уважење околнога света.²

Влашкина Плоча, на левом брегу реке Темштице, између

¹ Пред манастирском црквом има кула, и у кули капела. Мисли се да је овај манастир задужбина *Мрњачевића*. Калуђер омет каже да је ово метох оног манастира солунског, у ком почива тело *Св. Димитрија* великомученика. Он још додаје да у Македонији, до села Милешева, има други метох у коме има повеља на словенском језику, а на једном гробу пише: „*Николаи воивода*“.

На једном камену у манастиру пише латински само ово: *disi*; има један камен на ком је била изрезана сирена, па је пребијен, и стоји половина на којој је риба, а она пола на којој је девојка — затурила се.

² О постању овога манастира гледај „*С Дунава над Пчињу*“, стр. 49 — 51

седа Паклешнице и Рсовца. То је велика једна пећина. За што се зове *Владикина*, нисам могао сазнати.

Могиле. У пиротском пољу има неколико старих *могила*, врло великих и врло лепих. Нарочито пада у очи лепотом свога облика једна *могила* у горњем крају поља, у месту *Трговишту*, према селу Горњем Крунцу.

Овде не смеде поменути две речи које је забележио један путник 1550 године.

Влада млетачка, године 1550, посла посланика *Катарина Зена* да честита султану Сулејману победе у Персији. Зено пропутова кроз Ниш и Пирот, па вели овако: „Пређосмо дрвеним мостом преко реке Сукове; на близу су рушевине од старинскога зиданог града, а ту је и *тржиште*¹.“ А и горња *Могила* и место *Трговиште* само су један пушкомет на северозапад од Суковскога моста!

На југозападној страни поља, ближе к селу Костуру и Суводолу, има такође неколико *могила*.

На једној од ових *могила* укомано је неколико јунака који изгубише 1877 при освајању Пирота.

На Малом Курилову, више Беле Палапке, према Мокрој, имају две зидине, као да су биле куле. За време кримског рата Турци су распитивали сељаке где су те зидине. Сељаци, бојећи се каква кулучења, нису им хтели казати где су.

7 Становници

а Њихове историјске судбине

Пирот је средина пределу кога је име у нас мало познато, а с којим нам ваља познати се. Пирот је средина пределу који се зове *Торлак*, или, много обичније, *Торлачко*².

¹ *Матковић*, Путовања по Балканском Подутоку XVI. веку, стр. 57.

² У овим крајевима поједини предели, и целе земље, врло се радо казују обанком средњих имена, па прилику: До Мораве је *нишевачко* а преко Мораве — *прокупачко*; *шоиско* је све до иза Софије; *загорско* је од Старе Планине к Дунаву.

Говорећи о планинама овога округа, ми смо казали куда иде било Старе Планине (Коца Балкана) од Светога Николе до Сребрне.

Предео од тога била на север ка Дунаву зове се *Загорје* или *Загорско*, и људи *Загорци*. А предео на југ од Старе Планине к Њпшави и Широту зове се *Торлак*, или, још обичније, *Торлачко*, људи пак *Торлашци*.

Предео *Торлак* иружа се, по казивању сељака, више Цариброда до *Губеша*, последњег торлачког села на тој страни; одмах иза *Губеша* село је *Гинци* или *Бинци*. То је већ село *шоаско*; оно припада пределу који се зове *Шоаско*, и у коме је и *Софија*, давашња престоница кнежевине Бугарске.

Шоаски се разликују п говором и оделом од *Торлака*; а разликују се и од правих Бугара¹.

Докле се пак на југ и запад пружа *Торлачка* земља, не могах тачно сазнати. Једни велe: на запад до *Беле Паланке*, а на југ до *Лужнице*. А други кажу да се пружа чак до *Ниша*, и до *Знепоља*!

И *Загорци* се разликују од *Торлака* говором и оделом; саме те разлике не падају одмах у очи невичну гледаоцу.

Загорци своје гуњеве шарају *црвеним* гајтаном, а Торлашци *црним*. Женско ношиво још више им се разликује.

Крсна имена пак славе и једни и други.

Вук у *Рјечнику*, под речи *Торлак*, каже; „Човјек који бити говори чисто српски или бугарски“.

То исто може се поновити и данас за говор Торлака. Он ће се најбоље видети из песама које су стављене на своје место у овој књизи.

Торлашци, откад су потпали под Турке, трпели су, мимо остало, најчешће ове две невоље: спромаштину од своје земље, и опустошавања од војска које су туда грцале к Морави и Шумадији. И једна и друга невоља потискивала их је да се селе. Те тако би

¹ Једни одлични чиповник бугарски, родом из Дунавске Бугарске (чини ми се из Разграда, говораше ми оном лане да његова деца, живећи сада у Софији, заборављају говор *бугарски* а уче говор *шоаски*).

се могло рећи, да се на том земљишту, за мало времена, становништво са свим мењало.

При свему томе Торлаци су у свако време потврђивали да „човек не живи о самоме хлебу“, него о свакој племенитој мисли.

Последњи крвав доказ тој мисли дали су они године 1836, кад се оно сва села листом беху дигла.

На том догађају ми ћемо се задржати малко дуже.

Години 1836^{та} затекла је у Пироту војводу (ајана) неког *Мах-муда Кашиџибашу*, и владика за нишавску јепархију *Јеронима*.

Ова два старешине, и ако су од две супротне вере, и од две несродне народности, били су сложни у нечему. Сложио су глобили људе, над којима су вршили сваки своју власт. Људи су се жалили да им се давак неправедно разрезаје, да се неправилно купи, да се приморавају па разне кулуке, и на небројене глобе.

Међу мироћанима, у то време, био је први човек по имању и по уважењу неки Хаџи-Неша Филиповић, који је обавештавао и војводу и владика да не чине народу зла.

Тим својим радом он је с једне стране стекао уважење пред народом, а с друге мрзост пред војводом и владиком.

Кад изјављивање народнога незадовољства не сумоше ни војводи ни владика; и кад ни жалбе, послане против њих румеливалесу у Битољ, не помогну ништа: онда Хаџи-Неша и други незадовољни мироћани, видећи се пред личношћу, побегну преко границе у Србију, и спусти се у Гургусовац (данашњи Књажевац).

Тако су 27 Јануара 1836 пребегли у Србију: Тодор Лукић из Церове; Цветко Јанкуловић, и Голуб Миленковић, из села Орље; Гојко Марковић, из Вратовца, и Стапко Ранчић, из Доброга Поља.

Од 8 Фебруара до 15^{та} пребегло је у Србију, које из Пирота а које из пиротских села, 47 људи¹.

¹ Ево имена тих људи:

„8 Фебруара — 1 Младен Тодоровић из Суводола
 „ „ „ 2 Живко Младеновић „ „

Тада војвода и владика помисле да ствар може узети веће размере. За то одберу 17 људи из Широта, и натерају их да иду у Битољ румелин-валису, те да правдају војводу и владика, а бегунце да опишују као врло рђаве и немирне људе.

Од 19 до 26 Фебруара пребегне у Србију нових 59 људи.

5 Марта владика Јероним и војвода Махмуд Кашиџбаша, пошљу из Широта у Гургусовац *Ђорђа Јокала* и Турчина *Алију* с писмима у којима бегунце зову да се врате својим кућама.

Бегунци одговоре да се ни један не ће вратити докле су год у Широту војвода *Махмуд* и владика *Јероним*.

Од 10 до 21 Марта пребегне у Србију још 162 човека.

Сви ти бегунци, око 480 људи, находили су се које у Гургусовцу а које по селма сврљашким.

8 Фебруара	—	3 Живко Стаменковић из	Широта
"	"	4 Маца Тошић	"
10 "	"	5 Крста Јовановић	Градашнице
"	"	6 Виден Славковић	"
"	"	7 Митар Спасић	"
"	"	8 Ђорџо Живковић	"
"	"	9 Лазар Петровић	Рагодена
"	"	10 Ванча Спасић	"
"	"	11 Никола Милин	Стапичења
"	"	12 Младен Стаменов	"
"	"	13 Рајко Пешић	Црвенча
"	"	14 Ђорђе Јеленић	Широта
"	"	15 Стамен Цветковић	"
"	"	16 Младен Марковић	"
"	"	17 Стеван Крстић	Осмакова
"	"	18 Панајот Крстић	"
"	"	19 Младен Цолић	Љубатовице
"	"	20 Ђира Нешић	Градашнице
"	"	21 Илија Ђорговић	"
"	"	22 Игњат Стацковић	Орље
"	"	23 Петко Крстић	"
"	"	24 Цветко Јовановић	"
12 Фебруара	—	25 Влатко Јовановић	из Темске

До 31 Марта пребегло их је нових 189 људи.

Од 1 до 10 Априла још нових 265 људи.

Међу тима бегунцима Хаџи-Неша Филиповић из Пирота био је и најразборитији и најчувенији човек.

Некако тих дана пуче глас да је и берковачка нација устала на Турке. Бејаше плануо један покрет за ослобођење од Турака, који је могао захватити и друге области у царевини.

Колико је у томе радила Милошева рука, ми за сада још не знамо. Али ће бити добро да овде изложимо нешто од онога што је Кнез Милош наређивао за утешање ове буне. То ће се најбоље видети из писама која ево овде стављамо редом једно за другим :

"	"	26	Петар Томић	"	"
"	"	27	Станко Цветковић	"	"
"	"	28	Тодор Савић	"	Куманова
"	"	29	Јован Ђорговић	"	"
"	"	30	Стамен Николић	из	Гостуше.
"	"	31	Крста Петровић	"	"
"	"	32	Живко Ђорговић	"	"
"	"	33	Петар Ранчић	"	Доњинца (Дојкинаца)
"	"	34	Ђорго Јовановић	"	"
"	"	35	Ђука Јовановић	"	Суводола
"	"	36	Јован Петровић	"	"
15	"	37	Тоша Лазаревић	"	Извора
"	"	38	Ђорго Нешић	"	"
"	"	39	Ранко Петровић	"	Басара.
"	"	40	Ранча Вељковић	"	Лукање
"	"	41	Ранча Павловић	"	Сопота
"	"	42	Никола Мишић	"	"
"	"	43	Петар Панић	"	Гњилана
"	"	44	Неша Петковић	"	"
"	"	45	Дала Вељић	"	Засковца
"	"	46	Тоша Станковић	"	Покрвеника
"	"	47	Стојан Првуловић	"	Габранице

Кнез Милош Стевану Стојановићу Ћоси :

„Нашему војеному команданту дунавско-тимочкому, полковнику
Стефану Стојановићу
у Неготину

„Чујемо да пиротањци, пребегши из Пирота, куњују оружје и тим сумњу дају Турцима, које не би требало; јер Нам наша политика то не доноси, а и за њих је горе да то раде; по ако је то истина, препоручујем вам, да пиротанима забраните оружје куповати, и Турцима повод давати, да ружно о нама мисле. И ради већег спокојства Нашег похитите што пре с известијем вашим о предмету овом.

„№ 1469.

„21. Априлија 1836
у Крагујевцу.

М. Обреновић
кнез српски.»

Опет Кнез Милош Стевану Стојановићу Ћоси :

„Нашему војеному команданту дунавско-тимочкому полковнику
Стефану Стојановићу
у Неготину

„За ове пиротане, што су на нашу страну пребегли, послао је румели-валија свог мухурдара у Пирот, да извиди како та ствар стоји. Ми пишемо тому мухурдару да у Гургусовац дође, и тамо ствар извиди и испита, а шаљемо тамо и Петронијевића, да се састане с тим везирским човеком и разговори. Желећи да и ви ту будете, препоручујемо вам, да изиђете одма по пријатију овог писма у Гургусовац, и тамо се с Петронијевићем састапете, и с њиме тај посао добро окончате.

„№ 1645. 30. Априла 1836.
у Крагујевцу.

Милош Обреновић
кнез српски.“

Аврам Петронијевић, представник и попечитељ иностранних дела, Кнезу Милошу :

„Ваша Светлост

„Милостивјејши Господару!

„Ономад, кад сам овде дошао, послао сам татарина к мухурдар-ефендији у Шестигабар, близо границе наше, гди је он пре дошао био те на мене очекивао, с известијем да сам овде приспео, и да њега очекујем. Како је примио писмо, јучер је одма похитно овамо,

и дошао је сам он са својим момцима и татариним, никога из Пирота не имавши собом. С г. полковником Стефаном Стојановићем, који је такође из Алексинца приспео, дочекали смо га како лепше може бити, ласкања између се прострли по стамболски, и о *маслаату*¹ пиротском разговарали се својски. Привели смо и овде находеће се пиrhoане, да му искажу зулуме које су им од ајана учинене, но била су излишна сва показивања њина, јербо је он већ био извештен још боље и пространије за све зулуме и неваљалства у Пироту од ондашњих Христијана, од Турака и од самога *мудериза*² пиротског. Сада из свега разговора нашег спјешавам доставити Вашој Светлости следујуће :

„Он вели : ајан је све зулуме, избројане нама и њему од народа пиротског, признао пред њиме, кад су од пре хтели растати се; но да се сада каје плачући, и баца кривницу сву на Х. Хасана ефендију, на владика, и још неке хуље, који су га били ослепили с лажама њиним ; казнио је сам да је Х. Неша једини био, који је деду и оцу његовом служећи, ктео и његов *рз*³ и поштење да сачува, но владика и Х. Хасан ефендија, не могавши због приступа његовог код ајана, да чине она злочинства, која су по том чинили, преварили су га те је *арз*⁴ учинио, да се тај човек у *сургуи*⁵ пошље. Каже међу прочим, да је нао овому на *аман* да умоли Вашу Светлост и честитог везира, да му опросите што је *аџамилук*⁶ учинио, и дао се преварити од владике и Х. Хасан еф., и да имате призрење на *оџак*⁷ његов за љубав деде и оца његовог, с којима вели, да је Ваша Светлост велику љубав и пријатељство имала. Жалим што није још зимус дошао да се са мном састане, те не би до овога дошло, и на питање овога човека, зашто није дошао, казао је да га је владика с Х. Хасаном преварио, уливши му у главу то, да ако би дошао, може бити те би приморао био, да какав трактат с нама свеже. Овому аџамилуку морао сам се, вели, смејати, видећи из тога дела само, какав му је разсудак, и докле су га довели зан људи. После свега описанија овог велп по правди сада подлежи и ајан и Х. Хасан и владика,

¹ *Маслаат*, реч арапска, значи дело, посло, ствар.

² *Мудериз*, научник, професор, наставник.

³ *Рз* = част, поштење.

⁴ *Арз* = представка.

⁵ *Сургуи* = прогон.

⁶ *Аџамилук* = невештина.

⁷ *Оџак* = кућа, племе.

и сви прочи музевирѣ,¹ да се дигну и у сургуи оправе, пак да се други ајан² постави, и у право каже, дошло ми је *сереме* (ваљада *емре*³) да могу и сам онде остати за *забита*⁴, које ће ми румелвалис пуцо одобрити; но ако то учинимо, страх ме, вели, да горе не учинимо из следујући узрока: 1. Што је берковачка, софијска, дупничка тако исто преговарена зулумима, као што је пиротска била, и како ове сосједне Пироту области опазе смеђење ајаиа, због кога већ умољава се *нуфуз*⁵ царев, одма ће се побунити и оне, а како онајам већ су готове без тога па то. 2. Како то буде, с једне стране замутиће се ствар, и ватра простревши се даље у сосједству да ће се сва Румелија наћи у замешателству, па један мах, које неће моћи ни сам румели-валис размрсити и утишати, а с друге стране, мушир-паша који Берковац, сераскер који Дупницу и Три држи, казаће цару да је та ватра из пиротске произишла, и гледаће сву љагу на Вашу Светлост и на румели-валиса да баце, а између тога најпре могу ја, вели, пострадади, и биће шкода за *кашицибашлук*⁶, који ми је цар текем сада дао. Да би пак свега овога избегли, он вели, кад би и Ваша Светлост на то саизводела: да се заповеди свима бегунцима пиротањима, које он на свој врат узима да не ће никому длака из главе фалити, да с његовим једним човеком иду својим кућама, писавши ајаиу да никаква човека својега не шиље по села, док он не дође тамо, пак ондак да са мпом дође код Ваше Светлости, где би, вели, позвали и Х. Нешу, и с њиме пред вама да уговори, за будућу уредбу по којој ће ајап владати сиротињом, одатле да опише чезиру како је свршено, и чија је кривеца, да опреми татарина, пак узевши Х. Нешу собом, до оде у Пирот и њега онде постави коџабашом, с тим уговором: да ајап без њега више ништа не може чинити, а међу тим док се све постави у ред оно што будемо уговорили, докле учини с ајаном и пиротањима *магзар*⁷ против владике, да у Стамбол преко румели-валиса за његово смјененије пошље, и докле дигне Хади Хасана и пеке њему подобне, које му стоји у власти, у сургуц, да ће он сам собом у Пироту остати једно месец дана.

¹ *Музевир* = реч араиска, значи рђав човек, смутљивац.

² *Ајан* или *војвода* = полицијски чиновник. Сад их нема.

³ *Емре* од араискога *емир* = заповест, налог.

⁴ *Забит* = власник, старешина.

⁵ *Царев нуфуз* = царева честитост, царско величанство.

⁶ *Кашицибашлук* је био неки чин кога сада нема.

⁷ *Магзар* = тужба у којој се излаже цело стање ствари.

„Што се данка царског тиче, вели и сам да је претежак, по у њега вели не можемо се мешати; какав је такав је, мора га сиротиња терљити, а снисаћемо га који је.

„Што се пак другога *теклифа*¹ ајанског тиче, како и кудука, виноградско и субашко, у томе, вели, стоји до нас да га уредимо, а *џериму*² са свим укнемо, и још при том и оно што је до сад неправедне џерпме било, да се извиди, и од Х. Хасана или од ајана одузме на ползу сиротиње.

„Јучер сам примио Ваше високопочитајемо писмо од 5-ог т. за № 1742, и разумео у призренију Широта обећање Пертефово. Но исуњене његовог обећања може се продужит, а ова ствар ако се сада не сврши како тако, постаје гнуснија. Друкчије пак да ју ко концу приведемо, него што би сада са овим човеком, страх ме нећемо моћи, и зато представљајући Вашој Светлости речи и вољу вишечепепога мухурдара, очекујем височајшег одобренија и настављенија Вашег врху окопченија овог предмета, примечавајући при том, да пироћани никако не смеду да иду на предају ајану и без Вашег једног човека, које ако саизволите можемо одредити једнога од овдашњи канетапа.

„Придажући и писмо мухурдарово на Вашу Светлост, с истиним високопочитањем јесам

Ваше Светлости

У Гургушевцу ³

7. Мају 1836.

вечер.

покорњезији слуга,

Аврам Петронијевић.“

Кнез Милош Авраму Петронијевићу :

„Нашему советнику, кавалеру,

„Авраму Петронијевићу

у Гургусовцу

„Видивши из известија вашег од 7 тек. мпеније мухурдара ч. румели-валиса о смиреннију пиротског народа, врло смо се возрадовали о тако добром и путном његовом расуђењу. Живећи под сјенију премилостивог цара, који је нарочито на српски народ своје милостиво око обратило, ништа друго не желимо, него све оно чинити што је царској његовој вољи угодно. То смо свагда чинили, и сва-

¹ *Теклифи* = услови, захтеви.

² *Џерима* = глоба без кривце.

³ Не знам за што, али Петронијевић у овој приписци свуда пише *Гургушеви* место *Гургусови*.

гда чинити хоћемо, као што смо и овом приликом засведочили. Јербо смо судили, да не можемо боље испунити жељу царску, него пријатнијем од зулума победшег народа под заштиту, и повраћањем истог закопој разумној и умереној власти, а особито при овако мудро расположенију ч. румели-валиса, и прв целисходному удовлестворенију његовом. Овако поздравите мухурдара, и кажите му, да је ваша жеља следујућа:

„1. Будући да у нашој земљи надазећи се народ пиротски пеће да иде у Пирот без нашег једног човека: то препоручујемо Вама, да баш собом, као ђехаја, отидете с мухурдаром у Пирот, и тамо народ одведете и предате, утврдивши с мухурдаром између ајана и народа примирје и љубав постојању.

„К' тому намеренију с полковником Стојановићем совокупите сав пиротски народ, посветујте га и уверите, да никога ни глава заболети неће, но да сигурно и поуздано кућама иду. Ако би се народ затезао поћи, изјавите им наше совершенно запрењеније, да се ни један не сме на нашој земљи находити. А покажите им' да и ви сами с' њима тамо полазите.

„2. Докле ви тамо народ искупите и поведете, стићи ће вам и Х. Неша, по кога Ми овај час татарина шиљемо. Према је Осек подалеко, ничим мање за 2 за 3 дана стићи ће он тамо, па нека га тамо и постави мухурдар коцабашом, и утврди га са ајаном и народом тамошњим. Волимо, да се ми у то постављање Х. Нешино не мешамо, као што ће то исто сигурно и мухурдар одобрити, почем је боље овако.

„3. Кад се тамо утврди ајан, Х. Неша и народ тамошњи, дођите овамо заједно с' мухурдаром, драго ће Нам бити, да га видимо. А и за њега је сигурније и безинтересантије, да најпре сврши тамо посао, па онда овамо да дође.

„4. За тог владiku, Х. Асава, и њима подобне неотложно је нуждно, да се у сургуп пошљу.

„5. Ми ћемо одма да шиљемо татарина у Цариград, да опишемо аџамилук ајава, и да јавимо, како је овде све на најбољи начин свршено.

„Таквим образом види Нам се најсходније дељи, у овом случају, поступи, и занста ништа силније не желимо, него дати великоможному цару доказатељство, колико смо ради содејствовати к содержанију мира и тишине у царству његовом, за коју тишину готови смо у свако доба много пожертвовати.

„Овим начином желимо да свршите сав тај посао, па онда заједно са мухурдаром дођите к Нама.

„№ 1811
 „9 Маја 1836
 „у Брусници

Милош Обреновић
 Кнез српски

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша свјетлост

„Милостивијејши Господару!

Пре него што прими високопочитајемо писмо Ваше од 9га т: за №. 1,811. дође нам хабар да је и берковачка сва устала на бунт, друмове позатварали, субаше отерали у варош, и два сејменна ајанова, који су *тептил*¹ (у бугарским аљинама), по сели изишли те их ухватили, шесторица сељака доведоше их синоћ овде везане. Овакову ствар да би и овај човек румели-валисов видно, с места сам дао Турке ослободити, и сељане, који су их довели, у апс бацно. Потом узео Турке с мухурдаром, те распитао, како знаду о истом бунту, да нам кажу, и они, ослободивши се, *тахрир*² су учинили, да је сва *мада*,³ за истерати ајана; и на питање мухурдарево по души да кажу, веле, да је истина од ајана велики зулум чињен: а на питање шта вели сиротиња, кажу, да се на Вашу Свјетлост ослања, и тобож да су од Вас ту заповест добили да тако чине. После довели смо од оне шесторнице двојцу, и уворавајући их за поступак њиов и на питање, како су издали реч да ће они од нас какву помоћ имати, и ко им је то казао, одговорили су да их је невоља научила, да тако ураде, и да су сами од себе дигнути, и ако је који рекао штогод за помоћ нашу, да је то само да поплаше Турке, да на њи не иду. После оваког испита договорили смо се са мухурдаром шта би могли учинити, да се сад док је тазе ова ватра утпша, и никако другчије писмо могли паћи, него јутрос позвавши Турке пред мухурдаром и силно изговоривши им он да ајану кажу да никакав *хараџет*⁴ не би учинио против сиротиње, или војску какву да води против њи, или некога чорбаџију у варош да затвори, или сејменна каква за време њеко у село какво пошље, или што ипбуд противно да је учинио, које би дотерало ствар да пушка пукне, да с тим главу своју не изгуби, док румел-валисов човек не

¹ *Тептил*, = арапска реч значи: *преобучени људи*

² *Тахрир* = изјава, исказ.

³ *Мада* = *мука-истерати ајана*.

⁴ *Хараџет* = погрешка, поступак против сиротиње.

дође, кому да ће он описати по своје татарину ствар, и даласмо обонци 100 гроша на трошак, и мензул до Берковице, с препоруком да ајану то искажу, и међу тим да ћемо ми одавде другу оштрију заповест учинити, да се раја растурн своим кућама. По том још у присуствију њином извадили смо једпога старца из анса, и послали га час пре у ову скупштиницу њицу, да докаже народу, да им прво и прво од нас никакве помоћи нема; да ће, ако се још овако бупили буду, доћи војска царска против њи, и кад их стане сећи и робити, не само што неће Срби никога овамо примити, но да ће их и они као и проча војска царска тући и бити, и ако оћеду да непропадиу једини им је лек, да се одма растуре кућама своима; а што се смјененија ајановог тиче, то да ће румели-валис до десет дана царелбу учинити по вољи њипој, и ако који не сме од њи да у град иде за ово време, нека сједи код своје куће увјеривши га да ајан неће смети за сада никога из њп искати док царски човек не дође. И тако распославши ову тројницу, заоставине задржали смо у ансу док не видимо шта ће даље из тога сљедовати.

„Што се Пироћана тиче, Ваше одобреније са свим се допало овом човеку, по будући да је он рад видити се с Вама барем на један дан по препоруци ч. везира, то ми је предложно то, да сиротину пиротску с његовим писаром опремимо данас у пиротску кућама своим, који оће да иде, а који баш не може да се увјери отићи без њега и мене, то нека остане још овде док се из Крагујевца у Пирот не вратимо, пак ћемо им из Ниша јавити да и они тамо дођу.

„До опога времена може бити те ће опет њему доћи *мемуријет*¹ и за берковачку, за коју је ствар данас описао ч. везиру, да ју он с помоћу нашом усмири, а писао је и Сент-Паши у Софију, да не би на зактевање војводе берковачког какву војску пошпиљао, док од румел-валиса не добије налог. Ја сам склоњен на његово предложење, и гледаћу данас и сјутра да испратим кућама своим што више могу бегунаца, па то сам сазвао све к себи и казао сам им да се спреме сјутра поћи одавде, увјеривши их да неће их нико код своји кућа дирати док мухурдар и ја с Хади-Нешом не дођемо у Пирот, а ондак ћемо их позвати к ајану да их с њиме помиримо, и тегобама неким, у колико могуће буде, гледаћемо овамо да им облакшамо, и већа ће част њи поћи сјутра, осим ако остане само једно десетак људи још који су чак од Цариброда и Драгоман-Богазе, који никако не смеју проћи мимо Пирота, док не чују да смо с мухурдаром про-

¹ *Мемуријет* = чин, власт, служба.

шли у Пирот, које ће им се јавити преко гича мајора Пећанина. Докле ово уредим, падам се да ће стићи овде и г. полковник из Неготина, који је опонад отишао тамо, да се за Крагујевац спреми, и коме, пославши данас писмо Ваше, писао сам и ја да дође овамо час пре, да се после мене нађе овде на граници при овом случају берковачком, пак ћу с мухурдаром похитати к Вашој Светлости. Капетанима овдашњим одма сипоћ наложио сам, да умноже страже по границама, и свуда, где путања каква има, пак из села на изменицу наместе по неколико људи, да чувају, да не би каква битанга паша прешла к бунтовницима, и ако би какав отуда амо ишао, да га ухвати и овамо суду везана доведу, или ако би каква већа гомпла наишла на њих, да их *зорилен*¹ патраг врате. Ја сам и тога мјенија, пошто с мухурдаром к Вама дођем, да уговоримо с њиме што ћемо уговарати, пак, предавши му Хаџи-Нешу нека сам иде у Пирот, он ће и сам учинити с рајом опом што би ваљало чинити, ибо како је ова ватра почета од пироћана и у берковачку, страх ме, кад још виде нашега човека у Пироту, да не букне и софијска и дупничка, и самоковска, пак ће се приписати оно зло све нама!

„Мухурдару изјавио сам Ваше поздравље, и благодарећи поздравља и он Вашу Свјетлост. С њиме ми је ласно, зашто је моралија, пак ваздап *косамо* грчки.

„У осталом с истиним високопочитањем, јесам

Ваше Свјетлости

у Гургушевцу
11. Маја 1836
вечер

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић с. р.

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„Опонад у вторник, договоривши се са мухурдар еф., позва-
димо и она пет берковчана из апса, те с угроженијама и науком
пошљемо их оној гомпли блејача, да докажу да Ваша Свјетлост ни
пошто не трпите на граници вашој бунт, да ћете војску против њи
поставити, да ће с друге стране румели-валис с Арнаутима и пиза-
мима на њих ударити, посећи и изробит, ако се кућама својим не раз-
ићу; а ако имају муку какву, нека одма изберу једно 30 — 40 ста-
раца, и у Софији к Сеит-Паши пошљу; он ће их румели-валису по-

¹ *Зорилен* = силом

слати, а овај као царев већид, паћи ће начин да им учини *дерман*¹. С друге стране пека пошљу ајауу у Берковац једног човека, и пека му кажу, да су они само за то скупљени били у гомили док су 40 људи изабрали и послали везиру, пак сад да су се разишли својим кућама, и да их не дира док човек од везира не дође. По том спреживши и пироћане одавде, да с писаром мухурдаревим, својим кућама иду, спремимо се и ми с мухурдаром на пут к Вашој Свјетлости. Но тек што смо изашли по сата напоље, стигне нас један Турчин берковачког ајана, и коџабаша ондашње вароши мензулски, и допесу једно писмо мухурдару, у ком му јавља ајан, како се његова раја подигла, да му је писмом једним јавила, да је Вашом заповешћу то учинила, да међ њима има и неколико капетана српски, између којих најпоглавитији Хајдук-Вељков брат и син, као што ће Ваша Свјетлост благоволети из кошице, коју ајан мухурдару шиље, и писма од варошана на Вас управљеног за А Т А и Б видети². При том да

¹ Помоћ

² Прилажу се оба ова писма :

„Почтенородному государју кирију кир Милошу, нашему милости-
внѣјшему благодјетелу, да подари се сије писаније почтено в
руцје јему.

„Благочтенородни господар, кирију кир Милош, милостивнѣјши, велики
благодјетел, радујеја о господје многољетно!

„Вашему христољубију живот и здравије от Госода Бога просим, от нас
же смиренних молитву и благословеније преносилајем вам, да пребивает на почте-
наго дома вашого во вјекн некончајемо. И друго, поздравленије од мене Хаџи-Ше-
риџаа, берковски војвода, и от свичких православних христијане из Берковица: и
има ли твоје господство хабер? Из твојата земља дошлиса неколицината: половин'
казата (среза) дигнаха; говорат: зашто ваша милос си ги испратил, а у варош
хабер немаме; и от селата који виезове викаха, бирден неотидоха, а они после ги
изврзаха, те ги откараха. И второ писмо у таја књига што је отписаја и испратили
на берковчане турци.

(печат) (печат) (печат) (прст) (прст) (прст) (прст)

Сид иде друго писмо које је овоме прилог:

„Много здравје на Генч-Ага и на Бекчето от мене цар господар Милош.
Таја војска што сам ја испратил у твојата земља: три пљадн, да не речеш: Таја
војска Милушова! Неје; но таја војска царева! И вија хубаво да си берете
памета!

„Можете какво можете да ги испарате, а вија слободно да се не бојите;
јабације једин да не оставите, а вија слободно, да седите; грижа немајте за ни-
што! И ваши деца да се не бојат! А ако можете да се бијете сас цара, а вија
харно се стегајте, зашто царо ракал: Пушка да не пукне никак!

се међу берковачким бупташима и једио 300 пироћана налази. Ово чујући ја ућем у сумњу, да ову ствар нису пироћани возгорели, с мухурдаром вратим се натраг, пошљем пандура, те све пироћане који су већ пошли били, овамо повратим. Пак у договору с мухурдаром, призвавши неколико разборитих људи и укоривши их за тај поступак, за који се они заклињу да ништа не знаду, после дугог разговора, пошто смо их и добро поплашили, дадемо им *изум*¹, да између се пађу људе, за које ће сви прочи добри бити подјемчењем, да неће тамо друкчије учинити него што им ми наложили будемо, и одма опремимо 29 људи главни, да тамо где је та гомила скупљена оду, и све пироћане поврате својим домовима, иначе да ће сви пронасти, куће ћемо им повалити, и шардона пикоме неће бити, а при том нека се берковчанима каже, да час пре онако учипе, као што смо им по њиним људима поручили. Мислио сам јучер, да и сам одтрчим донде, пак да ону гомлу поплашим и растерам кућама, но као без нашега изуна, нисам смео усудити се на то, а пи г. полковника није било овде, да се с њим договорим. Најзад пред вече сипоћ, од једнога пироћанина, од оног *сента*, с преобукама рођаку свом овде дошавша, разумео сам да није истина да опамо има какви пироћана, а и татариш мухурдаров из Пирота дошавши, каже да је пиротска сва на миру, и берковчани који су такав глас издали, наодимо да је дажљив, ибо кад би тако што било, морали би им рођаци овијех или пиротски Турци од тога штогод дознати, и нами јавити. Ноћас је овде стигао г. полковник Ст. Стојаповић, и јутрос с њиме и мухурдаром у договору рјешилисмо, да ја с мухурдаром поведем ову фукару кућама својим и до Пирота отидем, које чинећи сијешавам јавити Вашој Свјетлости, да сада у име Бога полазимо, а људима већ смо дали пут напред с писаром мухурдаревим, пошто смо све једног за другог подјемчили задржавши само неколико из њи у апсу, на које смо сумњу имали, да што не муте, и стојаће тако до нашега повратка из Пирота. Мухурдар ће берковачком ајану из Пирота одговорити, да Вашим знањем пије пропашао тај бунт, ниш да има каква Србина опамо, о чем је, као паметап човек, довољно увјерио се; а Вашл Свјетлост, ако благоволи одговорити што варошанима, или ајану који се зове Хаџи-Шериф-Ага, можете и по на-

„И много здравије от капетани на Берковица Миленко, Хајдуквелков брат.

„И виез Рајко Хајдук, син Велко; да знајете у краља излезнали.“

¹ *Изум* = допус

рочпом татарину. Берковачка пије па граници нашој, по међу нас и њих стоји белоградичка и пиротска; одавде де онога мјеста гди су бупташи, има добра два дана хода, и то преко врлетних плашина.

„Мухурдар поздравља Вашу Свјетлост, и каже да он мора доћи са миом из Пирота, Вашу Свјетлост видити, и одатле *цесват* узети за везира. па писма која вам је писао, и па још једно, које он собом носи.

„Хаџи-Неша, молимо пека час пре с једним татаринцом Вашим уираво у Пирот дође, да опамо пиротска дјела с њим у ред поставимо. Ајапу пиротском писао је мухурдар како се је Ваша Свјетлост смилувала па његову само молбу, и он благодарећи му за ходатајство, благодари и Вашој Свјетлости с писмом својим, овде под воланте приложеном залт. В. —

„Господин полковник био је спреман за Крагујевац, по сада како се је ово берковачко случило, мислећи за пуцко да се овде нађе, остаје два и три дана, дѣк да разбере на чему је сталожила се ова ствар.

„Данас ће мислим доћи пиротани од границе берковачке с извјестијем па чем је остало, пак ако види да се је све растурило, он ће сјутра поћи за Крагујевац, а ако ли не, јавиће Вашој Свјетлости, и остаће до другог височајшег настављенија.

„У осталом с полковником цједујући свјетлау десницу и скут, јесам

Ваше Свјетлости

у Гургусевцу
14. Маја 1836.

Покорњејши слуга
Аврам Петропијевић“

Кнез Милош Авраму Петропијевићу :

„Нашему совјетнику, кавалеру, Авраму Петропијевићу
у Гургусевцу

„Овај час примили смо писмо ваше од 14 тек. којим нас извјештавате о стању берковачке и пиротске паније, и да сте судили за добро сами с мухурдаром до Пирота изићи, да тамо са свим пиротску утврдите. Ово сте добро смислили, и право сте учинили што идете тамо. Прздравите мухурдара, и гледајте с њим што боље можете, те свршујте само да ствар легне.

„Ми у прикљученом писму пишемо ајапу берковачком, у ком му разговетно кажемо, да ми ништа већма не желимо. него цару па услузи бити, чувајући оно што нам је од цара дапо. и не корача-

јући у оно што није наше: а пароди незадовољни свашта измишљавају; да преко границе наше не у берковачкој, која је далеко, по ни једве стопе од границе ни једног нашег војника не има, нити ће бити, нити да аџамилук терамо: да смо свагда дјелом, а летос и лично указали вјерност нашу и приверженост к цару посјећенијем учинљеним му у Цариграду, и да он, ајан, гледа како ће сам са своим народом смирити посла и утврдити међу њим правду и вољу цареву, да се нико није у његову владу, и његов посао умјешао, већ он сам претоваривши парод зулумима, противно Божијој и царевој вољи. Ово писмо саобшчите и мухурдару, и пошљите га реченому ајану: а у прочем сами ово све кањите свакому Турчину кога год видите, па нек ни па кога не бацају кривицу, осим на себе саме.

„Хади-Нешу шиљем тамо: но казали смо му, да се он слободно овамо врати, само ако види, да тамо сигуран није, као што је и право.

№ 1909

15 Маја 1836

у Брагујевцу

Милош Обреновић

кнез српски“

Кнез Милош берковачком војводи:

„Племитому Шериф-Аги, берковачком војводи, и свим православиим христијаном и жителем вароши Берковца у Берковцу“.

„Ја примио сам ваше писмо, и разумјел сам, како јест хабер вама у варош дошао, да је моја војска дошла тамо на ваше нахије, и да чини кавгу.

„Ја сам удивилсја, разумјевши тако лажне гласове, и мислим, да је тај хабер народ тамошњи сам измислио, да бољши успех у бунту получат; ибо ни један човек от мојеја земли не прекорачил граници мојеја. Ја знам повељенија царска, а тако и вољу његову, и желим свагда по његовој вољи и поступати, и тако и чиним. А ви чувајте народ от зулума и угњетенија, и не дајите повода, да он востанија чини, у ком случају јестествено измишљава све што му полезно бити може. А гдје је далеко берковачка нахија? Ја чувам, да се по вољи царевој и граница мирно обдержава, а камо ли, да преко 3 нахије шиљем моје људе у берковачку? Како се овај немир у широтској догодно, послао сам тамо мог хеџају, да се састане с мухурдар-ефендијом ч. румели-валиса, и с њиме широтску да умири; а о берковачкој нико овдје и не мисли ништа. За то дакле потребно је, да се ви трудите сиротињи правду учинити, као

што је и Божија и царева воља, и не угињетавајте царева раје па срамоту вашу, и цјелога света, и да се гњевни на вас премилостивни цар паш. А уверени будите, да ја, као што сам тридесет година руководно с цародом овим честпо и без порока, тако исто руководим и сад, и никад не ћу тако поступати, да се застидим пред премилостивним царем мојим. Колико је пута подобних сирадова било, и ја се никад ни у што мјешао нисам, већ сам свагда остао вјеран цару мојему“.

№ 1911
15 Маја 1836
у Крагујевцу.

Милош Обреновић,
Кнез Српски¹.

Аврам Петровијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

„Милостивјешин Господару!

„У прошлости некак дошли смо овде, а јучер стигао је и Х. Неша са Киром татариним, и примио сам по њима послато ми високопочитајемо писмо Ваше од 15. т. за № 1909, разумео сам шта ми пишете, прочуо сам га и мухурдар-ефендији, а писма за војводу берковачког одма смо послали, по човеку онога, који је она писма, која сам вам из Гургушевица послао, донео. Хаџи Неша примљен је добро и од мухурлара и ајапа. Данас је расписано за неколико људи из пахије да прексутра овде дођу, и гледаћемо кад буду скупиљени да у ред поставимо што се узможе, и што по сиротињу боље буде, пак ћемо поћи с мухурдаром к Вама, и ако могуће буде повешћемо и још некога пироћанина и ајапова човека, као што ми примјечавате.

„Берковчани који су се подигли против ајапа њипог, послали су једно 50 људи овде мухурдару, с тужбама својима, и он је изабрао 18 разумних људи те их је с *арзмазувром*¹ преко Софије послао у Битољ ч. румел-валису.

„Берковачки ајап између тога, док су ови људи овамо дошли, посекао је једно три човека, као што он јавља, а неки кажу и више. Мухурдар му је писао да то не чини, јербо ће паући на се гњев царев, по оће ли се проћи не зна се. Кажу да једнако хода по диванани, и накреће бокал с вином. Ч. румел-валис пише мухурдару, да настане помоћу Вашом да то угаси, и пише му у Крагујевац, мислећи да је тамо, а међутим јавља му, да ће у Берковац

¹ У право: с *арза-мазаром* = извештајем

нарочитог човека другога послати. По овом известију, шиљући јучер око 18 људи у Софију, писао је Сент-Паши да ако буде дошао тај човек онамо, и ако за добро вађе, исте људе, да не шиље у Битољ, већ да их врати собом у Берковац, то тако и пека учипи, а међу тим да и нама овде јави о томе, како би ми друге људе одавде, к оним људима што су у плацини, послали, с уверењем да им нико ништа не ће учипити, те да се кућама својим разиђу. На тај конач задржали смо при себи неколико људи.

Ваше Свјетлости

у Пироту
21 Маја 1836

покорјешии слуга.
Авр. Петронијевић.“

Арам Петронијевић Кнезу Милошу :

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјеши Господару!

„Последњим писмом мојим јавно сам Свјетлости Вашој, да је Хаџи-Неша дошао, да је одма послао по селима да позове из свакога среза по једно 15 — 20 људи разумни, да овде уредбу поставе, за безопасност свакога човека, изкореењепије бившег до сада зулумата и т. п. — У попедеоник неки и неки почели су долазити; по кад у вторник у јутру, осване у вароши преко 8000 људи, који с пусатом, који пак с буцама. Понови са још које каквим бескућницима трчали од села до села, те их тако подигну да од сваке куће по човек овамо потрчи. Турци овдашњи, видећи оваку гомилу, поплаше се, дођу до очајања, потрче сокацима да се с рајом бију, не знам на чију реч то буде, да су сељаци тобож¹ журишли на касабу, затекну на једном сокаку једно 40 људи који су са Хаџи-Нешом к нама у конач долазили, почне пушка пуцати, вредан човек мухурдар-ефендија, повикне на Турке, те се пушка прекриве, забави се нека част људи са Хаџи-Нешом овамо, пека пак хргче бегати патраг к оној гомили, и у том случају док да се прекриве пушка пуцати, изгину неколико људи. Ефендија, посредством војводе и великаша овдашњи, учини Турке да се потргну у касабу, и да ипко за живот пушку не избази. Пошљемо људе к оној гомили, молимо да се разбегну, не хтени, и тако до саме поћи. Једва се склоне пред *акшам*,¹ и изађу из вароши, по пиједан не ктене кућама отићи, већ на ћумице, где по 1000 људи, гди 500, гди и више остану по саат и саат и по далеко од вароши. У среду у јутру пошљем људе к височанима, од којих

¹ *Акшам* = вече.

сам се више бојао, и ваздап молећи их, говорећи им да се окану будалаштине, да не пропаду, једва пред вече даду обећање: да ће у четвртак дати *зеван*. Јучер дакле пошаљем човека мојега с једним Турчином к њима, склоше се те даду једно десетак људи између се, да овде с нама уреде: како ми за боље нађемо, и по томе разиђу се. По том пошаљемо к лужичком колу једне људе, а друге пишавском. Ваздап јучер понављајући, људе шиљући, и молећи да и они тако учине, по до синоћ ништа нису могли окончати. Све је напело главу, и оће да овде никаква Турчина не остане, и ако не отиду Турци с добром да ће ударит на варош. Кажу да само очекују док од Вас стигну топови, и мало нешто иштата, што сте им обећали! Казивао сам им, да од тога нема ништа, и да су они у том преварени; по они једнако се смеју, и кажу да ја не знам ништа шта говорим, и једнако *курдисавају* се. Овакав *хал*¹ видећи од њих, казао сам мухурдар-еф., још у вторици вече, да нешто војске доведе из Софије и Лесковца. Јучер је стигло од Сент-Паше нешто коњика, а сутра надам се да ће из Лесковца нешто доћи. Пишао сам и гургушевачком исправничеству да страже по границама нашим удвоје, и ако би који од пиротапа к њима дошао, да макар једно двојницу на граници одма убију, а неке пошто добро излуцају, везане поврате патраг, да кажу онима другима какав им је иштат од Србаља. Не знам оће ли ме послушати исправник. Но за то јављајући Вашој Светлости обстојателство ово, молим, да отуда Ви наредбу учините како ће се ово слећи, ипаче ништа не ваља. Мене је жао и на исправничество и на неке капетане гургушевачке, што нису узели па ум шта су се пиротани договарали, те ово зло још пре да се пресеке. Сад ме стра да веће зло не буде, и да се ватра даље не пространи. Пиротанима је неко добро напунио главу, да ће им Ваша Светлост помоћ учинити, кад они само почну. Ово им сад нико не може извадити из главе, мањ само Ваша Светлост.

„Берковачке бунташе помирили бијасмо, и мухурдар еф. получио је опомал и од Турака и кадије берковачког идам², да је војвода преко мере *зулумате* чинио, те је румели-валису послао. Ч: румели-валис од пре пишао је п Вашој Светлости да помогнете к усмирењу берковачкога бунта и писмо писмо Вам послали одма, будући да је пре тога већ слегла се била ствар. Сад не знамо од ономад

¹ Хал = стање, понашање

² Идам = извештај

³ *Зулумате* = (множина) зулуме

како ово овуда би, да ли су остали и береовчани мирни, и зато пишемо Вам и то ч. везира писмо, па које ако благовољевате можете му одговор учинити, и овамо послати.

„Ако мислите за добро, можете и једно писмо оштро писати овом народу, и *мензулски*¹ послати са једним капетаном гургушеначким и једним писаром из Гургушевца, да им то писмо проуче, и да им изговоре све што буде потребно к' тому, да се ствар стиша.

„Ја сам овде са мухурдар-еф. у свему согласан, и он је са мном. Дао је Бог те је разуман човек трећно се; да је други ко никако не би се могли сложити, и било би горе.

„У осталом цједујући светлу десницу и скут, изјављујући Вам и учтиви поздрав од мухурдар-ефендије, јесам

Ваше Свјетлости

У Пиrotу
29. Маја 1836.

„Покорнији слуга
Аврам Петронијевић.

Кнез Милош Авраму Петронијевићу :

„Нашему Советнику, Авраму Петронијевићу
у Пиrotу.

„Весма смо се оскорбили разумевши из писма вашег од 29. тек. по Ђиру татарину посланог, замјешателства, која су се породила опет на пово у Пиrotу. Шта ћемо, кад су заблудиле и једна и друга страна. Да нису, најбоље би било.

„Сад у овом педоумјенију не можемо вам ништа друго саветовати, него саопштавамо вам писмо, које смо синоћ из Цариграда добили, т. ј. да је Пертеф-ефендија јошт на прво Наше представљење за пиротска обстојателства већ сменпо и ајана и владику, и писано је румели-валису да из Софије пошље повог ајапа, а за владику долази епископ лемпоски Нектарије, човек мирац и кротак.

„По овим известијама најсоветније је причекати док ти нови људи не дођу, па ћете онда најудобније и најлакше моћи учинити уредбе за будуће стање пиrhoана: а за сад само смирите обе стране, колико је могуће, нека ствар међутим легне.

„К' тому пак намјеренију врло ће потребно бити, да те Арпауте, које сте токорсе смиреница ради довели, одпустите патраг к' кућама својима, на онда да штете, ако вам устреба, из Видина и Софије

¹ *Мензулски* = курирски

пизама, који ће бити у том случају много полезнији, као људи царски. док би ти Арнаути, сложивши се с Турцима пиротским, могли учинити *сијасет*.

„Овде вам прикључавамо рапорт Лазин №. 2125. о босанским обстојателствима.

„Ово кажемо за то, што је врло опасно замјешателство то пиротско, из узрока, што је сва Босна напано у движенују, и ватра се распрострла чак до Пазара, о чему Нам је брат Јован рапортирао, а и људи Нам од туда с таковим гласовима долазе. Зато смо шиљали нарочпог татарина у Сарајево к босна-валији, да се с њим саветујемо, и он је већ послао у Пазар свог човека да ствар примирује. Не дао Бог да букне од Пирота, може се та ватра сојузити с босанском и арнаутском од Пазара, и било би велико зло, које, не знамо, ко би уташкао?

„Зато поздравите мухурдара много животом и здрављем, нека се с вама посгара ту ствар у Пироту смирити, да даље не простире се, а скоро ће доћи и нови ајан и владика, и онда ће се лако паредбе за будуће учинити.

„Гледајте с мухурдаром да се уклони Х. Хасан и његови содрузи зломисленици: јер ће то много у овом обстојателству помоћи.

„Ако Бог да те се мирно растанете са мухурдаром бићете као зечеви у Златибору и Лужници¹, само издалека пријатељи, не желећи се на близу састајати, кад сте таке среће, као што видимо.

„Ч. румелин-валису немамо шта одговарати за сад: почем није онако, као што је он желио.

№ 2130.

31 Маја 1836.
у Пожаревицу.

Милош Обреновић
Блаз српски*

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

Милостивјејши Господару!

„Из случаја берковачког пређе, а по том и пиротског, Румелија се је била поплашила јако, и гласови раздати су свакојаки, узето је у томе по уствима и име Ваше Свјетлости, код пекије може бити и с добре страпе, а код пекије и с рђаве. Да би пак румели-

1. Кнез Милош је знао причу како је зек златиборац долазио у госте у Лужници, па зло прошао. На њу подсећа овде Петронијевић.

валис увјерио се а и царство такође од њега увјерло се, да Ваша Свјетлост ни мало није помјешана била у овај посао, ја сам учинио с овим човеком, пошто сам му доказао четвороуголно то, и пошто је и сам о томе увјерио се из усрдни трудова наши к устияшанију вишеречена бунта, те је извадио од берковачких Турака и кадије *илам*, да је свему тому причина сам војвода одашњи претераним зулумима, и да сиротиња није крива, и што се је односила на неку помоћ Ваше Свјетлости, то је од страха учинила, док су између се људе изабрали, да иду и румели-валису своју муку докажу, то су и људи казали Сент-Паша, који су одавде с *арзогалом*¹ к њему послати. Тај илам послан је румели-валису, као што сам Вам ономадашњим писмом мало напоменуо, и данас одговарајући мухурдар-ефендија румели-валису, што се Берковца тиче, односи се опет на исти илам, и додаје да везир не верује другим каквим небуд допешенијама Хаџи-Шерифагиним. Сада уговорио сам с мухурдар-ефендијом да и одавде један *илам* учинимо. Но будући да овога војводу зашчистава румели-валис, то да не би се њега коснуло, и за оправдати и њега, бацамо сву кривицу на Хаџи-Хасана и владику, који су и тако вукли војводу за нос, као што сам војвода признаје, и сада и сам протестира њи. У иламу ће бити стављено, да је Хаџи-Неша сагласио с војводом позвао био по 15 људи из свакога кола, с којима да овдашња посла у ред поставе; но после Хаџи-Нешова и војводица позива, пошље владика пеке своје попове, те науче народ да се овде стече и мало и велико, како ће овдашње јерлије из тога поцлаштити, и да се кавга заметне. Хаџи-Хасап пак с друге стране наредио његове угурсузе, који су с њиме вилајет јели, те ударе на оно 40 људи, које је Хаџи-Неша изабрао био, из оне гомиле, и повео овамо к мухурдару, да своју пужду покажу. Подробност ове ствари пошто се *одилами*, спасће сва кривица на вишеречена два лица, и перемо се ми, народ, јерлије, и војвода. Синоћ смо се за то разговорили с кадиом, *мудериз еф.*, неким *агаларима*, и Хаџи-Нешом, и како дође војвода пови, одма ћемо га учинити.

»Пошто ово уредим, поћи ћу к Вама; но будући, да све ово зависи од мухурдар-еф. који, да не бијаше се одредио за берковачки посао, мишљаше доћи и сам до Ваше Свјетлости, то мислим добро би било, да му нешто пошљете, док сам још овде, или барем да ме шаље татарин Ваш у Гургушевцу, од куда му могу и писат и послат у Берковац.

¹ *Арзогал* = молба, жалба.

„Давас је прошао *дивитар*¹ новога зета, са бохчалуцима од младе певесте, на Вашу Свјетлост, Јусуф-Пашу, Веџих-Пашу, и Сточевића. Коње му дају овуда за бадава, писао сам и ја да га у Алексићу Апџелко дочека, и ражањски и јагодички мензулдије да му не узму пара за кирију. Сад кад дође близу Вас, ја не знам да ли би требало учинити што везири у таком случају раде. Они изводе на једно по сата мало алаја те причекају доносителџа, а по том везир прима бохчалук код мердивена.

Ваше Свјетлости

У Нироту
1. Јунија 1836.

покорњешни слуга
Авр. Петровијевић“

Опет Аврам Петровијевић Кнезу Милошу :

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Госнодару !

„По оправденију Кире татарина к Вашој Свјетлости, пошљем људе опет к дужничанима и нишавцима, с увјешчаијама да се патраг својим домовима врате ; ваздап онај дап, пису послушали, док пајзад други дап, пошто су видели, да исправникат гургушевачки, везавши 2 човека који су тамо за помоћ трчали, послао их је к мени овамо, упулаше се од тога, и разиђу се, на повторителна увјеренија, да им нико ништа учинити неће, ако се само разиђу. Трећи дан дошли су и кметови од свију срезова к мени, исвали нека облакшава, која им је војвода са мухурдар еф. обећао, и тек што смо ктели да их разашлијемо, да прочи народ извјесте о лакоти која ће им у будушће бити, стигне ђехаја Хаџи-Мехмет-Бега серезлије, брата Јусуф-Пашина, и донесе писмо ч. румели-валиси, којим извјештава мухурдара, да је по заповјести девлета, ајап овдашњи смењен, и на његово мјесто постављен Хаџи-Мехмет Бег. Ово доказавши кметовима, још више су се обрадовали, и одма неке из њи оправдали да на поље кажу и то народу, а после дв сата, пошто је стигао и ексарх од патриаршије да владику дигне одавде у Димно острво, на његово мјесто шиљући лиминског владику, отрчали су и прочи кметови да извјесте народ и о томе. Но исти дап у педељу око подне, кад се је чаршија отворила била, и неки обличњи сељаци већ почели долазити у варош на базар, Хаџи-Хасан ујдурише неколико обешепака својих да пушке изметну које гди по вароши, изда глас,

¹ *Дивитар* = човек који се стара за писаће ствари.

да су ђаурн *бастисали*¹ варош, поплаше се Турци јерлије, позатвара се чаршија, и потече сваки с пушкама на варош хрпистијанску; срећа те се на ђурији трефили софијавци Турци, ополче се против јерлија, хитро дотрчи к њима мухурдар еф. пзвали сабљу, те кога како стигне удри по глави, а софијска војска с њиме, пушкама окомице и кундачки, те их тако расирди кућама. За тим одма зовне бегове и агаларе овдашње, не остави им ни мајке, ни сестре, ни жене, све из реда псујући, и најзад п опима мајку, који каже, да су широтски Турци *ислами*², да међер ни цар, ни незвр нису знали, да још овде има јапичара. Повикне па сеизе, да спреме његове и моје коње, да одавде идемо, а њима, с опроштењем, матер, што им буде на главу дошло, нека трпе. На то почну плакати Турци, падну му на колена, почну молити за опроштење, и обећају се, да ће сами наћи кривце, да ће један за другога подјемчвити се, да више никад и нико пеће икакво зло учинити. Тиме се смири све како треба, кривци су побежежи, и само очекује се да нови војвода стигне, који ће преко-сјутра у четвртак овде доћи, пак ондак да се дигну одавде за у Битољ и Х. Хасан и сви његови носљедоватељи, и да се при том и уредба учини правленија повог војводе. Све је ово описано и јављено румели-валису, писато и лесковачком паши, да војску распусти, и да је овде сада све мирно.

„Берковачка, разумјевши шта је овде у вторник догодило се, дигве се сва на ноге, побегне у планину, и одкажу Турцима, као што ондашњи војвода овде јавља, да они пеће више за Турке да знаду, да су и они Ваше Свјетлости поданици постали, и т. п. — Ово чујући, согласно с мухурдар-еф. опремих к њима одавде два поштена човека, напишем им и ја једно писмо, да се будалаштине окачу, ако ће да пе пропаду, да се слободно кућама разиђу, а за безопасност њицу, да их нико дирати пеће, док царски човек не дође, да пошаљу људе у Берковац, да зовну писара мухурдар еф. с киме ће кућама својима отићи, а кад царски човек дође, нека не пду к њему гомилом, и будалаштину пироћана учине, по нека изберу само паметне једно 100 људи, који ће опамо свој *хал* и сиротински царском човеку показати. Сипоћ дође извјестије из Берковца, да су на овај совјет отишли 4 човека писару берковачком, и да су му одказали, да ће сићи сви кућама, по не смеду још 2—3 дана,

¹ Од *басмак* = напали варош.

² *Ислами* = ирани Турци.

док баш не чују, да је царски *мубашир*¹ дошао. Сад смо им јавили, да је за њих посао одређен овај мухурдар еф. Јучер је подучно представљеније па то од румели-валиса, и учинен је *тертиб*², да се кућама разиђу, а да ће до 4—5 дана и мухурдар еф. тамо отићи, јављено им је да овде очекује само док нови војвода стигне. Писао је писару да сам отидне к њима, и да их поведе кућама. Надам се да ће с тиме и они слећи се.

„Ја морам остати овде још 5—6 дана, док добро не слегне се ствар, пак ћу, у име Бога, поћи за Пожаревац, као што ми налажете високопочитајемим писмом од 24. прош. за № 2037.

„Ајан овдашњи, пошто преда рачуне новом војводи, па позивапије румели-валиса отићи ће к њему да тамо сједи.

„У осталом пједујући свјетлу десницу и скут, јесам

„Ваше Свјетлости

У Пироту
1. Јунија 1836.

Покорљивији слуга,
Аврам Петронијевић^а

Општина пиротска Кнезу Милошу :

„Свјетлому и великому Књазју Господару
Милошу Обреновићу
у Брагујевац

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Государју!

„Ми всепокорљивији раби Вашеја Свјетлости, сви јединодушно и всесердечно пједујући Свјетлаго воскреснија риз ваших, до зјела возблагодарихмо на благодјејанијего Вашеја Свјетлости, што сте се милостиво сожалили на нас бједни и нешчастиви раби вашја, јакоже чадољубиви отец па чада своја. Тога ради ми паки сви с нашими дјечица благодаримо со слезами и радостију; по молимо Вашу Свјетлост да нам простите зашто ми смо спромаси прости и пеучени, та не знамо какво ћемо благодареније воздати Вашеј Свјетлости, по јешче при овим нашим благодаренијем, паки сви јединодушно благодаримо и на милостиву госпођу, и молимо деноношно да Господ Бог поживи и бегове Ваших, и да их подари со императорство: и паки покорљивије молимо Вашу Свјетлост: не заборавите нас! При овим же нашим покорљивијим моленијем, јоште једно бла-

¹ *Мубашир* = изасланик царски.

² *Тертиб* = препорука, припрема.

годареније с нижајним поклонецијем показујемо, заради садашњег нашега војводе по имену Хаџи-Мехмед-Бег, и у дапашњето време со всем се показује добар на рају и народу, но нема што да учини, зашто овија проклети Апп-Аслин сос Махмуд-Војводу давали без мере и без броја новци, да своје капије вечито увржу, они не мислили за Бога и за народ, сирјеч за сиротињу; но претоварили штото не може никад да се свесте. Зато и молимо Вашу Свјетлост Милостив-јејши Государју! да претостојите и от царску страну и от везирску, за овог садашњег војводу, и пак и молимо Вашу Свјетлост да отишете на нашег војводу Хаџи-Мехмед-Бега, како смо данас благодарни за његову добрињу, да буде и њему вјеројатно.

„27. Јунија 1836.

Вашеј Свјетлости

„ми покорјејши раби пиротски:

„Поклоник Неша Филиповић

„Поклоник Ђира Ценовић

Виден Јовановић

Цветко Теодоровић

Георго Ценовић

Апла Крстовић

Стамен Царибродли

Панајот Поп-Јовић

Гога Еленић

Живко Стефановић

Ђира Млаџов

Хаџи Павал.

Кнез Милош пиротској епштини :

„Хаџи-Неша и обществу пиротскому:

„Примио сам ваше писмо од 27. Јунија тек. год. из ког сам разумео, да сте се сада, хвала Богу, ублажили и примирили код ваши кућа, и да вам је садашњи ајан Хаџи-Мехмед-Бег у свему добар. Ова је вест мене врло обрадовала и радујем се, што ћу таковог доста на комшидуку имати. Колико сам могао чинити у делу вашем, толико сам био чинио, и весма ми је мило, што је оконченије истог дела на ваше задовољство приведено. Вама не изостављам препоручити, да цару покорни будете, да се с ајаном у свему соглашавате, и да њега почитујете, а тим ћете утврдити ваше благостојаније све више и више. Ја сам писао и ајаву вашем у умолно га од страпе моје, да и у напредак онако као што сада чини с вама, излупва доброту своју на вас, као вјерне поданике царева, и казао сам му,

како сте се похвалили код мене с његовом дојакосњом добротом и зато изјавили чистосрдечну благодарност своју.

„У прочем поздрављам љубезно вас и чада вапа, и желећи, да се и у будушће са стањем вашим похваљујете, с благоволењијем јесам

Вама

№ 2560.
2. Јулија 1836
у Крагујевцу.

благонаклонн
М. Обреновић
књаз српски.“

Дунавско-тимочки команданат Стеван Стојановић Ђоса Кнезу Милошу :

„Његовој Свјетлости Милостивјејшему
Господару и Књазу Србекому
Милошу Теодоровићу Обреновићу

„Војеног команданта дунавско-тимочког
полковника Стевана Стојановића беспо-
давејши рапорт.“

„Овде смо јуче 3. ов. м. у село Влахово среза сврљинског при граници пашој стигли, и одма смо дали два човека међу пиротање послати за неко тридесет или четрдесет кметова овамо дозвати, да им кажемо да Господарско писмо њима посимо, и да се о овој буни њлној разговоримо, пак нема њи да дођу. Ми пошљемо и друге људе опет међу њи, и овде их очекивасмо, тако до сад ни кметови пиротски, ни наши људи које смо послали, стигли нису, и никаква абера добили писмо, но неки Ђорђе који је још 1-ога о. м. к Пироту послан био, увате га страже бушташке и одведу га у гомилу, пак да је побегао између њи и показује да су пиротањи 2-ог о. м. код мањастира Темског били, и да су се пред поћ истога дана од мањастира кренули пак у село Градашницу полак сата близо Пирота дошли, и опде да су после њега остали.

„За то ми сад до Бегове Ђуприје полазимо да тих сваким пачипом неколико кметова из опе гомиле зовемо, и да им кажемо да од тог њлног посла ништа нема.

„Мајор Милета Милосављевић са војницима присијеће данас на границу пашу.

№ 671.
4. Августа 1836.
у селу Влахову.

Полковник
Стефан Стојановић.“

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Његовој Свјетлости Милостивјешем Господару
Милошу Обреновићу, Кнезу Србскому
у Ваши

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјеши Господару!

„Данас дошавши овде, разумјем да је г. полковник Стефан Стојановић, са друштвом својим, дошао по саата далеко одавдје, у једном пиротском селу, зовомом *Витановцу*; да онамо код манастира, у оној гомили блејача, ни с писмом Ваше Свјетлости, нишпа пак са својим совјетима, није могао ништа учинити, нишпа је ко пристајао да се растура кући, нишпа су Цвјетка хтели између се пустити без крви; да је, најпосле, пошав дружини својој у Асмаково¹, поручио, да ако ће спасеније какво имати, дођу к њему дапас, једно 100 кметова с Цвјетком, да се с њима договори, како ће њи предати Турцима, и Цвјетка Вашој Свјетлости. Да је јутрос получио од њи извјестије, да ће они близу границе наше сви онако како су па скупу доћи, и да је по томе он у Витановац дошао, а по њега и сва ордија пиротске нахије. Како сам ово чуо, пошљем к њему (г. полковнику) једнога момка, кога је он мени на сусрет послао, и дам јавити му да сам ја послан од Ваше Свјетлости, да пиротску сиротињу с Турцима помирим. да ћу ја с неколико кметова њини, које изабрали буду, у Пирот отићи; по да ме трбу забољео, и не могу сада к њима отићи, по он да изиште од њи једно 20 — 30 кметова; с њима, ако ће, нека дође и Цвјетко, да се овдје још вечерас договоримо шта ћемо радити, ибо ја с гомилом, и да би могао доћи тамо, нећу да се разговарам, по оћу само с неколико њи који су паметни. Ово како чује, узме Цвјетка мало на страну, који је већ био почео приближавати се к њему, и као сожаљевајући га рекне му: „Видиш, Цвјетко, како је г. Аврам дошао; он ће ову сиротињу помирити с Турцима, и пошто они разиђу се кућама својима, шта ће ондак с тобом бити: по хајде сада са мном к њему на Пандирало, да се с њиме видиш, пак које он, које ја да се договоримо, и да молимо Господара, да ти одбије кривицу на будалаштину, и да ти опрости“.¹ Овај се на то склони и с Ћосом узјане коња те дође овде. Како је дакле дошао, одма заповедимо момцима те га свежу и овде у алис поставе, за ноћас поставимо одма и страже да никота одавде не пропусте к пиротанима,

¹ Сада то село изговарају *Осмаково* а не Асмаково.

да им то докаже, пак у договору са мном, отидије Ђосо опет патраг у Витановце сам к Туцаковићу и Пери, да каже пироћанима да сам Цветка ја код себе задржао, да се поћас договарамо о којечем, и сјутра рано да иштем да с њиме још једно 50 кметова, који умеду добро говорити, дођу такође на договор, између који не би ли се преварили доћи овамо још једно 5 — 6 који су све ово замутили, да и њи повежемо, пак опдак послати опима другима хабар да се одма кућама разилазе, ако ће да се прифатимо молити Турке за њи, или ако не ктепу, да ћемо јавит Турцима нека они с једне стране а ми с друге стране ударимо на њи, и да после никака спасенија не очекују, а овде видиће да имамо подоста војске српске, и казаћемо да још иде непрестано.

„Ово што је до сад учињено јављам Вашој Светлости, и што будемо сјутра учинили, јавићемо опет.

„Цветка писмо одма окончали, да не би прочи пироћани то видевши у очајаније пали, и после у хајдуклук ударили, те ћемо већа посла с њима имати.

Ваше Свјетлости

У Перишу
5 Аугуста 1836

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић.“

Аврам Петронијевић и Стеван Стојановић Ђоса Кнезу Милошу :

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Како је Цветко ухваћен, Ваша је Свјетлост известија Петронијевићева већ извештена.

„Полковник Стојановић 6. т. м. учинио је наредбу, те су 200 пиротски отмијени људи па страну пашу у село Периш дошли, и тамо војницима нашим окруживши, совјет дали смо, и казали им да су велико зло учинили што су овако почели и т. д. Саслушавши речени пироћани совјет наш, погрешку своју признали су, и она 20. бунтача између себе истуривши, међу бојима и два цопа причисљавају се, нама у руке предали су. Овако с реченим кметовима свршивши све осим криваца исти дан кућама распустили смо, и бунтовнике код нас под тврдом стражом задржали смо.

„Кад смо овако 6. т. м. дјело свршили, татари из Пирота војводи дође пам, да види шта смо с рајом учинили, и тек са овим татарином нашег Богдана, у Пирот преко ноћ с том поруком пошљемо, да војвода на граици дође нама, или да нам људе своје

пошље. Војвода пак примивши извјестије наше, још данас пошље нам сипа свог, Ђехају, два бега из јерлија, Хаџи-Нешу и неколико кметова варошки, да с њима дјело видимо, и ми у Витановцу, првому пограничном селу пиротском, с њима саставши се на сљедујући начин дјело ко кошту приведемо:

„Овде су 30 одабрани кметова, које смо из гомиле пироћана јучер изабрали, наученијем пштим пред бегова сипа, Ђехају, и проче дошли, и жалбу своју пристојним начином предавши, удовлетворителни успјех имали, и за тим кућама својима отпуштени; а кривце пак истим начином заједно с Цветком пред Турке извести дали смо, и Турци пад њима испит учинивши увидили су, да је ова ствар из булалаштине њихове причињена, без никаквог *туђег иобуждења*, и да су између речени 20 криваца само 4 човека њиова, који су и Цветка на то навукли, за најкривље нашли, а проче у сојузу с њима као мање за криве нашли смо, и ове пред Турцима по српском начину казнити дали смо, и том приликом оба попа добро коштиговашв, међу проче кметове све одпустили.

„Речепа 4 пиротска кривца, осим Цветка, Турцима у руке давали смо, да с њима чине шта знаду, но Турци казали су нам, да им ми по вољи нашој судимо. Увидивши, дакле, да Турци избегавају примити их и коштиговати, но одбацујући да све ми то учинимо, закључили смо, да ии Цветка на граници за нишан не оставимо, по сву петорицу заједно у Гургусовац под апс свезане пошљемо. Ми пироћане једно као туђе подајнике потући на граници нисмо могли, а друго, како Тамил-Бег овамо долази, закључили смо, да ћеду нам ови људи за оправдаије наше требати, јер мртви људи, кад Турци своје листове изврну, ништа посведочити не могу.

„Турци показавши се пред нама са свим задовољни, Вашој Свјетлости много *дову*¹ чинећи за помирење ово, обећали су се војводи посведочити и казати, а Ђехаја-бег обећао је, да ће војвода румели-валвсу све како јест описати и на молбу нашу да ће нам ома *тесвит*² њиовог писма у Баљу послати.

„Ми у име Бога сутра подазимо одавде преко Гургусовца у Баљу.

„У осталому целујући Свјетлу десницу и skut, јесмо

Ваше Свјетлости

7 Августа 1836.
у Витановци.

покорњејше слуге
Аврам Петронијевић и
Стефан Стојаковић.

¹ *Дова* = молитва

² *Тесвит* = конценаг

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Примно сам високопочитајемо писмо Ваше Свјетлости од данашњега датума за Н 3201 на путу код Гургушевца. Како сам видео шта заповедате у призрјенију Цветка и прочи буптовника пиротски, одма сам се повратно патраг, и у договору с г. полковником дунавско-тимочке команде, одма смо наредбу учинили, и водимо Цветка како ћемо га *сабајлен*¹ сјутра на граници пиротској у присуствију 7 — 8 седа заглавски и сврљишки убити и па точак поставити, а 4 проча бупташа пиротска по мајору Пећанину послао сам их пиротском војводи, са пазпачењем, да с њима, као својим подданицима чини шта хоће.

„Што смо погрјешили те писмо тако поступио с горереченим преступницима одма сипоћ, ја молим всепокорњејше за милостиво опростење. Ми смо друкчије и о томе судили заједнички и с трима полковницима, а кад нисмо погодили, сад молимо за опростење.

Ваше Свјетлости

У Гургушеву
8га Августа 1836

Покорњејши скуга
Аврам Петронијевић

Стеван Стојановић Ђоса Кнезу Милошу:

„Његовој Свјетлости милостивјејшему Господару и Књазу Српскому Милошу Тодоровићу Обреновићу

„војеног команданта дунавско-тимочког полковника Стевана Стојановића всеподањејши рапорт.

„Одговарајући на височајше претписаније Ваше Свјетлости под 8 т. м. Н 3201 покорњејше Вашој Свјетлости јављам, да сам данас, у сојузу са господином Петронијевићем, на граници пашој и пиротској, на месту *Глогу*, Цветка погубити и ва коло поставити дао, гди је такођер до 250 људи, које из среза заглавског, које пак из среза сврљишког на истому мјесту присуствовало. А четири пак пиротска човека, које смо код себе задржали, по гос. Пећанипу још данас у Пирот к војводи послали смо.

„Страже пак пограничне у ред свој добро поставио сам и данас заједно и гос. Петронијевићем у Вању к Вашој Свјетлости долазиам.

№ 678

9 Августа 1836
У Гургушовцу

Полковник
„Стеван Стојановић“

¹ Рапо у јутру

Пироћани Кнезу Милошу :

„Ваша Књажескаја Свјетлост,

Милостивјејши Государју! Государју!

„Нам же велики благодјетељу, и покровитељу!

„Ми покорњејше прихождајући с понизним писанијем нашим, велико и врло возблагодарихмо, на ово бивше је возмуштеније, си-реч, скорб и утисценије, које смо имали, и управлецијем Вашим паки тишину получили: за које не пропуштамо дан и ношч, час и минуту, воздвизајући руце к вишњему Творцу: Да утврдит Господ Бог дер-жаву Вашу: мати Божија да подарит бегове ваши со императорство! Да живи Господ Бог великују Књађињу Госпожу Љубицу, свагдашњу нашу благодјетелницу, која промишљава за народ свагда! Но при овом нашем благодаренију јоште имамо да нам простите за ово просто наше благодарење: зашто ми смо сиромаси прости и неучени: нето знамо за лошо тужбу да воздадемо, нето за благодареније бла-годарност да воздадемо по достоинству. И ако Ви милостивним оком вашим не би првизирали на нешчасије и нишчету нашу, да ми не би ни покоја, нити па живота имали! Но при овом и даље молимо да неби нас и увапредак заборавили, зашто једнога Бога имамо, и по тим Вашу Књажескују Свјетлост, коју и молимо свагда, зашто и сад се хвале наши Турци јерлије да нас нете у рахат оставити никогда. Зато ако би возможно било, да би се војводи издалека писанијем показадо, да њих смири мадо!

9. Августа 1836

у Пирот.

Вашеј Књажеској Свјетлости

„Ми покорњејши раби пироћани :

Хаџи Неша Филиповић

Хаџи Виден Јовановић

Хаџи Ђира Немовић

Деда Стамен Царибротли

Гога Цепић

Хаџи Гига

Павал Еленић

Панајот Поп Јовин

Цветко Турчибаша

Неша Кузлин

и прочи и прочи.“

Пиротски војвода Хаџи-Мехмед-Бег Ђнезу Милошу :

„Его Њњажеској Свјетлости Г. Г. и Б.

М. Т. О. покровитељу србскоме
у Брагујевац

„Ваша Њњажеска Свјетлост,

Милостивјејши Государу !

„Вашој Њњажеској Свјетлости ми всепокорјејши раби, и раја пиротскаја, клањајући се до лица земљи, и благодарећи сви јединодушно, мали же и велики, от всеја души и сердцем и устнама, да живи Господ Бог Свјетлаго Њњазја и Государја ! Да живи Господ Бог Свјетлају и славију Госпожу, всемилостивују и страпољубивују благодјетелицу, в Србије и в прочих стран. Да живи Господ Бог бегове ваших: и да подарит их со знаменитоје императорство, еже од морја до морја, и от рјек до копец земљи; и да укрјепит Его недвижимо, и непоколебимо до совершенја вјека сего. При овом же нашем благодаренију покорјејше објављајемо како от везира дојде бујурунтија, и прочита се у мехкаме: прости цар и везир на пиротску рају, и једнаг пуштинше онија затвореници от села што беху затворени, и пише у бујурунтију да иду пет људи при везира да виде есан на Хаџи-Асана и на старога војводу. При овом же привјестије наше јешче покорјејше молимо да и у напредак не заборавите нас.

Вашој Њњажеској Свјетлости

15. Септемарија 1836
у Пирот.

Доброжелатељ

Хаџи-Мехмед-Бег
војвода пиротски.

Ми же покорјејши раби:

Хаџи Мена Филиповић

Хаџи Ђира Петровић

Деда Стамен Царибротли

Хаџи Павал

Гога Џенић

Цветко Ђурчија.

Народ округа пиротскога Ђнезу Милошу :

„Ваша Њњажеска Свјетлост !

„Милостивјејши Господарју !

„Вашој Њњажеској Свјетлости покорјејше понизним писанијем нашим прихождајући и цјелујући Свјетлаго воскреслија риз Ваших, саопшчепародно и јединодушно молимо: да нам простите кривицу.

нашу, с коеју отпадли јесмо от Свјетлост Вашу! и учинимо се непо-
 требни Вама, но обаче велика јест милост Ваша, будућа не ћете
 нас заборавити; особито ако би Вашу блистателну порту изгубили,
 куд ми нешчастљиви да имамо се или потужити или похвалити, кад
 смо све порте у лаколо затворили чрез безумије наше; а да нас. Богу
 хвала и Свјетлости Вашој, имамо се похвалити, кад се војвода по
 заповеди Вашој влада, глобе, и зулуме све је дигао, особито и по-
 рез је мало спао, чрез тога узрока молимо Свјетлост Вашу! да нас
 научите да л да пишемо једну иштапцију Цертеф-Паши-Ефендији; ил
 на патрихане да пишемо; ил везиру честитоме; просећи да не би из-
 мјенили овог садашњег војводу Хаџи-Мехмед-Бега. А и Вашу Свјет-
 лост колепоприклопо молимо. Ако би угодно било Вашему сладкому
 параву, да и Ви предстаети за тог вишереченог војводу будете
 А мало је рад њег, више нас нешчастљивих ради. За које всемло-
 стиваја мати Божја да буде предстателница пред сына својега да
 Вам подарит благополучноје здравије и всерепкоје побједителство
 на враги и супостати Вашја. При овом же всепкорњејше рабски
 припадамо љубећи skut опште потписани от општества нашег

Вашој Свјетлости

Новемврија 1836
 у Пирот.

всепкорњејши раби:

Хаџи Неша Филиповић

Хаџи Павал,

Хаџи Ђира Нешовић,

Деда Стамен Царибротли,

Цветко Турчибаша,

Младен Турчија Марковић,

Неша Куклија,

Анла Цуконин,

Манајот Поп Јовин,

Стамен Нишорац,

Ѓага Ценић,

Ђира Стефановић,

Живко Ђоковић,

И три бацабашине от три
 кола, који су филметећи,
 Стамен Станулов от Цариброд,
 Никкола Ценин от Сивац,
 Младен Ђурин от Изатовци,
 Јован от Калуђерено.“

Кнез Милош широтској општини :

„Обшчеству Широтскому“.

„Одговарајући на писмо ваше, у прошлом месецу Нојемвру мени писано, којим од мене неки опроштај штете за летошњу погрешку, јављам вам, да та погрешка ваша није [се мене толико коспула колико премилостивог цара, који] жели свако добро својим поданицима и у свачем. Истина, да је летос неповољност имао од вас, по хвала Богу и њему, те је све мпловство опростио; и радујем се, да сте сад спокојни и с војводом задовољни. Што пак желите, да вам совјет дадем, како бисте учинили, и коме бисте се с просбама одпели, да вам се овај садашњи војвода не промени. Будући да се време приближава, да се *мукада* продаје, то по мојем мњенију пуждно ће бити да неколицина од вас с једним арзавалом и с мало пешкеша отидете к ч. везиру румели-валису, и покажете стиме вашу вјерност, како цару, тако и њему, и замолите га, да вам војводу садашњег остави међу нама, кад је он тако добар, као што се с њиме похваљујете, и надам се да ће он вама на руци у томе бити, а што се тиче; мене, немојте мислити да сам ја вас из какве љутње моје отметнуо, за вас и за свакога поштена човека отворена су моја врата, и можете свагда од мене искати совјета за дјела која не би шкодљива била царству и власти царевој.

„Ово јављајући вам, и желећи да сваки пут за вас и ваше владање добро чујем, поздрављам вас и јесам

Но 4070

18 Декем. 1836

У Брагујевцу.

Милош Обреновић

Књаз Српски“.

Ето тако се свршила и ова буна Хришћана против Турака : тако се уставно и стишао покрет који је готов био да узме велике размере.

Али, и ако се тај покрет стишао, Широћани не престаше жудети за ослобођењем. И они га дочекаше у другој поли Декембра 1877, кад оно дрски унук срећно изврши оно што је мудри дед онако вешто смишљао, и онако неуморно припремао.

Сад да бацимо брз поглед на школе и школовање становника у пиротском округу.

На крају 1882-83 школске године бејаше у пиротској округу свега 23 основне школе, и то 2 за женску децу (у Пироту и Белој Паланци) и 21 за мушку. Од тих школа биле су 4 у варошима а 19 у селима.

Кад број основних школа поредимо са становништвом, онда налазимо, да је долазила једна основна школа

варошка	на 2280 становника
сеоскаџ	„ 3567 „
у опште	„ 3343 „

У овима основним школама радило је свега 36 наставника, и то 8 учитељица (од тих 3 у мушким а 5 у женским школама) и 28 учитеља

У варошким школама било је свега 17 наставника, и то 9 учитеља и 8 учитељица.

У школама варошким било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
у почетку године . . .	629	181	810
оставило је школу . . .	107	28	135
на крају године . . .	522	153	675
У сеоским школама било је			

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
у почетку године . . .	780	2	782
оставило је школу . . .	65	—	717
на крају године . . .	715	2	717

Варошки ученици напустили су школу у далеко већем броју него ученици сеоски.

Од 100 уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	17.0	8.3
ученица	15.5	—
ђака	16.7	8.3

Када број ђака поредимо с бројем школа, онда налазимо, да је долазило у средњу руку на једну школу

	У ПОЧЕТКУ	НА КРАЈУ
	Г О Д И Н Е	
варошкy	203	169
сеоскy	41	43
у опште	69	60

На једног наставника долазило је у средњу руку у школама варошким „ 48 ђака
сеоским „ 41 ђак
у опште „ 45 ђака

Интересно је поређење становника с бројем ђака. Тако од хиљаде становника

	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	У ОПШТЕ
	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
по варошима	134	41	89
по селима	23	0.1	12
у опште	36	5	21

Из ових размера види се, да је од равног броја мушких и женских, походило основне школе

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
по варошима	100	31
по селима	100	2
у опште	100	14

Најпосле, као морална слика Торлака, може послужити и статистика моралности у пиротском округу за последње четири године (1879, 1880, 1881, и 1882) коју овде прилажем:

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		—	2	—	—	2
Крађа	стеари	2	5	—	2	9
	стоке	1	—	1	2	4
	пића и јестива	1	1	—	1	3
	новаца	2	5	2	3	12
Пожара	број вредност у динар.	2 800	2 2.336	1 13.200	3 568	8 16.904
Паљевина	број вредност у динар.	1 402	5 2.321	6 2.816	19 19.931	31 25.470
Убиства	пушком	3	2	—	—	5
	другим оруђем	2	1	—	3	6
	дављењем	2	—	—	—	2
	ваибрачне деце	—	2	1	—	3
Узроци убиства	слађа	2	2	—	1	5
	омраза	1	1	—	—	2
	непознати	3	2	1	2	8
Самоубиства	пушком	—	1	1	—	2
	ножом	—	—	—	2	2
	вешањем	1	1	2	—	4
Узроци самоубиства	болест душевна	1	—	1	4	6
	честољубље и непознати	—	2	2	1	5
Случајне смрти	од глади	—	—	—	1	1
	од пушке	2	—	—	2	4
	утоњено	3	2	—	1	6
	од грома	—	2	1	2	5
	непознати	2	2	3	—	7

Као што се види из овог прегледа, било је за све четири године свега 28 крађа, или у средњу руку по 7 годишње.

Пожара и паљевина било је свега 39, или у средњу руку по 10 на годину. Штета пожарима и паљевинама нанесена износи 42.374 динара, а годишње у средњу руку по 10.594 динара. Кад ову штету поредимо с бројем становника, онда од исте долази по 14 пара на једног становника.

Самоубилаца било је свега 15 у течају ове четри године или годишње по 4. Један самоубилац долази на 19.223 становника.

Убиства било је свега 16 или 4 годишње. Размера убиства према броју становника иста је као год и код самоубилаца.

Случајно погинулих било је свега 23 или годишње по 5.8. Један случајно погинули долази на 13.257 становника.

У поменути четри године било је

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Убиства	16	29.63
Самоубилаца	15	27.78
Случајно погинулих	32	42.59
Свега	54	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазио је један на 5696 становника.

Интересни су подаци о природном кретању становника. У 1882 години било је 789 венчања. На 1000 становника долазило је 10 венчања. У истој години родило се 1835 мушке, 1631 женске, свега 3466 деце. На 1000 становника долазе по 45 рођења.

Међу рођенима било је 8 ванбрачно рођених; дакле од 1000 само 2.3.

Умрло је у тој години 1116 мушких, 1078 женских, свега 2194. На 1000 становника долази 29 умрлих. Вишак рођених износио је дакле 16 процената.

При поређењу рођених с умрлима налазимо да је долазило на 100 рођених

код мушких	61	умрлих
код женских	66	„
у опште	63	„

6. Личности чим било заслужне.

По плану, по ком је писана „Кнежевина Србија“, и по коме се и ови нови окрузи описују, у сваком се округу даје места помену оних људи који су чим било заслужни за свој округ, или и за цео свој народ.

Где се год могло, ми смо се старали да ти помени буду пеке мале биографије које би, осем светлости коју разливају на живот и догађаје дотичног народног посленика, доносиле и друге историјске или географске путоказе за боље познавање округа и његових становника.

У овом округу има доста људи који су у овом или оном народном послу заслужили да се захвално помену, али, на жалост, нама недостају о њима биографска дата, те се не могу никако да саставе ни најкраћи животописи.

Овде би најприличније било штампати сва имена оних јунака и мученика који животом својим откупише Пироту слободу; али, на жалост, ми још немамо гачнога поменика тих имена: јер онај списак, који је штампан у *Рату*, стр. 27 — 40, пул је штампарских веома грубих погрешака¹.

Међу тим јунацима и мученицима сјајно место заузима

Милутин Барановић

Милутин Карановић, пешачки капетан, који се родио 28 Децембра 1841, у Забојници, у округу крагујевачком. Учио је основну школу и један разред гимназије. Ступио је у војску 30 Новембра 1857, постао официр 1 Јануара 1872, а капетан 10 Октобра 1876.

У свим бојевима у којима је био, борио се јуначки. Пао је у крвавој битци на Нишору 15 Децембра 1877, и укопан је више олтара темачкога манастира Светога Ђорђа.

Слава његову имену!

Слава његовим бојним друговима!

в. Места чим било зпатиа

Бабина Глава, вис на водомеђи тимочкој и нишавској. На том вису крсте се два важна пута: онај од Кнежевца к Пироту, и онај од Видина к Белој Паланци. Тако важну за одбрану тачку

¹ Чуо сам да су пеке војне старешине биле почеле исправљати те погрешке, и састављати тачне поменике, па су нешто застале. Колико је тога посла урађено не могу казати; али морам ставити на душу свакоме до кога ствар стоји, да тај посао сврши још док су живи другови и изнаници оних којима Србија дугује за ову своју тековину.

Доције ће и најбоља воља бити немоћна исправити погрешке.

Турци су били утврдили још пре нашега првога рата. С тога је око Бабише Главе било више сукоба у првом рату, а у другом Срби су поселил Бабину Главу 5. Декембра 1877.

Свети Никола, теснац, којим пролази пут од Пирота к Видину, идући преко била Старе Плавине, названи тако по цркви Светога Николе, која је ту близу.

Овај теснац били су Турци утврдили да би заклонили Пирот од напада из Загорја, и из долпе тимочке. Наши су, у другом рату, ударили на ова утврђења, разбили Турке, и теснац освојили 7. Дек. 1878. Турци, разбијени на Св. Николи, побегли су к Белоградцику и Лому.

У том боју пало је наших 16 војника, које мртвих а које рањених.

Овде је командовао трупом официр *Глиша Фрањкић*; одликовали су се поручници: *Веселин Поповић* и *Покорни*.

Бела Паланка, управо мост на Нишави код Беле Паланке, место је нарочито попрекано крвљу 12. Декембра 1877.

Наши су нападали на Белу Паланку и у првом рату (1876). Ти напади нису донели никаква добра, пошто смо дошлице морали Турцима уступити не само Белу Паланку, него и Зајечар, и Њажевац, и Алексинац!

У другом рату пак, 12. Декембра 1877, од 6 сахата у јутру до близу 2 сахата после подне, на мосту испод Беле Паланке, био је крвав бој. На послетку, Турци, опазивши да су Срби прешли Нишаву више моста, и да им већ залазе за леђа од *Кременице* и *Тиловаца*, повуку се с бојиога поља, прођу Белу Паланку, и побегну уз Коритничку реку к Дужници, одакле су мислили или к Лесковцу или к Трну.

Док је отет мост на Белој Паланци, наша је војска изгубила 7 мртвих и 44 рањена војника¹.

Слава им!

Будин Дел (а не *Будим Дел*,¹ као што многи пишу), један крак од косе *Белаве*; он се пружа к северу, и гони Нишаву да

¹ Рат 17 — 20

се подуго обавија око њега. Преко средине тога крака прелази пут од Пандирала к Пиrotу¹.

Мало западније од Будин-Дела, према ушћу реке Темштнице у Нишаву, село је *Станичење*.

Према Будин-Делу онег, на десној страни Нишаве, села су *Нишор* и *Сопот*

На та два села удара пут од Видина к Пиrotу, с којим се раније састаје и пут од Књажевца који иде долином Трговишкога Тимока.

Године 1877, Турци, бојећи се од Срба и Руса, да тим путем не јурну на Пиrot, пожуреше се да Пиrot с те стране јако заштите. Тога ради су Будин Дел, Нишор, и Сопот утврдили што су боље могли.

Наша војска, идући од Пандирала и од Књажевца, први пут удари на та утврђена места 13 Декембра 1877. Ту се отворе они крвави бојеви од 13 — 15 Декембра који су истина нашу храбру војску стали врло скупо, али који су, најпосле, приморали Турке да се повуку, и да нам Пиrot оставе без и једне пушке.

Суводол и *Благо* два су села, једно јужно, а друго северно од пута који води од Ниша к Пиrotу.

Војска српска, освојивши, 12 Декембра 1877, Белу Паланку, пошла је друмом к Пиrotу. Турци, удајући се у Белу Паланку и у Ниш, нису ту страну Пирота ни утврђивали, али ипак, осетивши опасност, одуру се и овој српској војсци. Тако су се започели бојеви још од *Понора*, а најжешћи су били око села *Суводола* и око *Блата*². То је било од 13 — 15 Декембра 1877, а 16 Декембра већ су наши ушли у Пиrot.

г. Вароши, села, куће.

Пиrot (турски: *Шарџој*³), главна варош у округу пиротском. Онде где је Пиротско Поље најниже, и где се из њега пе-

¹ *Будин Дел* су Турци, пошто су га утврдили за одбрану, назвали: *Илдз-тепе*, што ће рећи: *Звездани врх*.

² *Рат* 21 — 29

³ Управо *Шер-кој*, а то ће рећи *варошко село*.

цеђују све воде, настањен је *градић Пирот*, па се уз њега приблиа и варош истога имена.

Са западне стране, од виси *Белаве*, спушта се ка граду Пироту један узан каменити рт. На том рту, над самим Пиротом, познају се нека стара војничка утврђења, и некаква зграда, као да је некакав барутни магацин. Све је то остало иза Турака. Тај рт над Пиротом зове се *Сарлак* (ваљда *Исарлак* = градић).

Кад се брег Сарлак заврши, онда поред њега протиче, и у Нишаву се слива *Расничка Река*, која од села Раснице тече преко Пиротскога Поља.

На десној обали те Расничке Реке, а на левој страни реке Нишаве, баш према Сарлаку, избио је из земље у висину један пласт од стена. На том пласту од стена озидан је стари градић Пирот, око кога је, зиданим ровом, обвођена вода, кад је требало.

Пироћани кажу да је то град Војводе Момчила, који је био ујак Краљевићу Марку. А неки су путници, у раније време, писали да је то град *Милоша Обилића*, као што ће се видети малко ниже.

Постање Пирота, и његову стару судбину, покрива непровидна тама. Бар ми за овај мах не можемо о томе казати ништа¹.

Пре Косовске битке (1389) султанов велики везир бејаше се примакао границама српске државе. И један турски војвода, на име *Јакша-Бег*, некако преваром, ноћу, заузе Пирот, и разори га. Цар Лазар, дознавши за то, заповеди хаброме војводи своме *Митру Војиновићу*, те Турке потера из Пирота тако жестоко, да је кроз теснаце ка Софији сам Јакша-Бег једва изнео своју главу.

Тада се Цар Мурат крене из *Филипопља* преко *Ихтимана*, *Костендила*, и *Кратова* на Србију².

Године 1412 и 1413 српски Деспот *Стеван Високи* утврђивао је Пирот и пиротску околину од напада беснога султана *Мусе Челебије*³.

¹ *Ami Boué Turquie d'Europe* I, 150, каже, да је данашњи Пирот оно што су стари звали *Turribus*.

² *Иречек, Историја Бугара*, стр. 342.

³ *Гласник* XLII. 307.

Године 1433 кроз Пирот је пропутовао, враћајући се из Јерусалима, Француз *Делаброкијер*. Тада су у Пироту већ били Турци¹.

Године 1443 и 1444, српски деспот *Ђурађ Бранковић*, у друштву с Маџарима, бејаше вратио себи од Турака Пирот и околину му². Том приликом маџарски краљ Владислав, војујући са Србима против Турака, даде, у Пироту 22 Новембра (1443), писмо којим допушта деспоту Ђурићу Бранковићу, да међу својим људима избере и препоручи краљу на потврду човека за великог жупана у спољашњој солночкој жупанији, у којој је Деспот имао добра Тур и Варшањ.

Године 1444, месеца јуна, у Сегедину, при углављивању мира, *Пирот* (Шарђој) враћа се Деспоту Ђурићу, као земља његова³.

Године 1578 кроз Пирот је пропутовао *Стеван Герлах*. Овај путник пише, да се Пирот зове: *Град Милоша Обилића*, онога истога, веля, који је распорпо Мурата на Косову 1389⁴.

Године 1688 аустријски ђеперал *Николоминија*, по освојењу Ниша, узме нешто својих коњика, а оно друго Србе добровољце, те с њима отме Белау Палапку и Пирот. Турци ове непријатеље нису ни пчекали у Пироту, већ су се раније повукли к Софији⁵.

Године 1689 српски добровољци, као посада аустријске војске, држали су Пирот. 29 Октомбра звиђу они на Драгоман, нападну Турке, и победе их. Али се доцније Турци приберу, ударе на њих, и разбију их са свим. Ту су добровољци изгубили главног старешину, 3) официра, и 524 војника које мртвих а које заробљених.

¹ *Гласник* VI, 212

² *Мијатовић*, *Ђурађ Бранковић*, I, 350

³ *Годишњаци* III, 339

⁴ *Гласник* XXXVI, 207.

⁵ *Die freiwillige Theilnahme der Serben* итд. У тој збирци има из онога доба ова интересна белешка: „Што смо много рачували на своју срећу, и на неуниђавност непријатеља, на страх који су им задале наше прве победе, мени је увек било неки рђав знак. Мислио сам да ће непријатељ најпосле отворити очи, као што их је и отворио. А наше рђаво понашање, и пагомилавање којекаквих туђих добровољаца у ову земљу (Србију), довело је Србе до тога да су најпосле, полели турски јарам него наше терете. О свему томе ја сам Принцу говорио више пута.“ — Ово пише аустријски војвода!

Године 1719 кроз Пирот је пропутовао посланик цара немачкога, *Гроф Дамњан Хуго од Вирмонга*, идући у Цариград, после пожаревачкога мира; а године 1720, у повратку отуд, опет је ударио на Пирот. Његов секретар и путописац, том приликом, бележи: да у Пироту има 100 јаничара посаде, и три тона; да је земља у пиротском пољу необично родна; да су око Пирота такве баре и пиштолне да се у време кишња, и кад се снег топи, не може прићи к вароши. С тога су, вели, сви путеви насупти пљунком! Даље прича како је у пиротској околини много хајдука, који долазе до саме вароши, и људе хватају и уцељују.

Најпосле, није пропустио описати и како је пиротски кадија посланика и свиту му позвао да, забаве ради, пецају рибу. Путописац, јамачно добар рибојед, описује како су се ваљко и смотрено спремали за тај лов, као да ће бити, вели он, пуно пастрмака, младнца, и смуђева, а оно пзнале само две три кесежпце! . . .

Године 1761 у Пироту је отворена одељта јенархија, која је одвојена од софиске и нишке¹.

Та се јенархија звала *нишавска јенархија Горње Мисије* а владка пиротски звао се *митрополит нишавски*.

Јенархија пиротска пружала се до села Комштнице, до Драгомана, Магова, до Трна (Знепоља) и Брезника; захватала је Лужницу до села Стрелца, и низ Нишаву чак до села Врелца и Сићева².

Године 1836 око Пирота, и у целој нацији пиротској, букнула је буна против Турака. Народ је хтео да се споји са Србијом. На самом „Големом Мосту“ био је крвав бој, на је устанак угушен, и ослобођење одгођено за доцније време.

Године 1877, Декембра 16, после крвавих бојева на Нишору, Сопоту, Будин-Делу, Блату, и Суводолу, Пироту је грануло сунце слободе. Тога дана српска је војска ушла у Пирот, и ослободила га од Турака, после 433 године робовања.

1. Голубински, *Историја цркве*, стр. 148.

2. Ово казује бивши економ нишавске митрополије *Поп Коста Павловић* парох пиротски.

У бојевима око Пирота пало је 100 војника мртвих и 583 рањена.¹

У Пиrotу је освојено 28 турских тонова, 1500 пушака, много муниције за топове и за пушке. И заробљено је 200 Турака.²

Наши војни људи пру се око тога: које су трупе пре ушле у Пиrot: *оне од Нишора и Будин-Дела*, или *оне од Блата и Суводола*?

Разгледајући места, и слушајући казивања, рекао бих да су оне од Суводола и Блата могле бити прве.

Али ипак, место узалудне парбе око те првине, корисније би било проучити саме распореде и радове на тим крвавим местима, те би се, можда, у напредак могли избегавати онако скупи и страшни огледи, какве је наша војска ту плаћала.

Пиротски градић није никаква тврђа против данашњег оружја.

Од града уз воду, левом страном нишавином, она је пола вароши која се обично зове *Пазар*, и у којој су пређе највише живели Турци. На десној страни Нишави пак она је пола која се зове *Тиха Бара*, и у којој су живели Хришћани.

Те две поле снаја *Големи Мост* преко реке Нишаве.

Године 1879, Августа 25, Краљ Милан, желећи испунити молбу мирољубива, а и порадовати се тековини коју је Србији дао, дошао је у Пиrot, где је преседео 26 Августа, давши прилик у малом и великом у Пиrotу, да види избавитеља свога. Августа 27 Краљ се вратио у Ниш.

Године 1879 у Пиrotу је било 8183 душе. Међу њима је Срба 7185, Турака 638, а Јевреја 260.

За турске владе Турака је било у Пиrotу око 2500 душа.

Турци у Пиrotу радили су ове радње: берберску, пушкарску, седларску, дуванџијску; неки су држали механе и каване; неки су купили десетак, а највише их је живело од својих добара која су имали у вароши и по селима у округу. Сад у Пиrotу има само четири турске породице. С онима који се ту баве ради распродаје својих добара — у Пиrotу може бити око 40 душа Турака (1883).

¹ *Рат*, стр. 26

² *Ист*, 26.

Турци широћани одселили су се у Скопље, у Куманово, у Велез, Штип, Приштину, Гиљан, Призрен, Тетово (Калканделе), Гостивар, Серез, Митровицу, Битољ, Солун, Чаталцу, Неврокоп, Силиврију, и у Цариград; а неки у Врусу и Борију (у Азији).

У Широту је било 8 џамија и 2 текије. Сада стоји и ради само једна џамија, тако звана „Царева Џамија“. Друге су све порушене.

За просвету парода у Широту има (1883):

1. *Пчужа гимназија*, са 4 разреда и са 8 наставника. 1882—83 године било је у тој школи 107 ученика и 4 ученице, свега 111 ђака.

2. *Основна школа мушка*, са 9 учитеља и 486 ученика.

3. *Основна школа женска* са 4 наставнице и 162 ученице.

Широт има две цркве:

Стару цркву, у Пазару,

Нову цркву, у Тихој Бари.

У Широту се раде различити занати; а од свих ручних радова у том месту највише су разглашени *широтски килими*, које тку жене и девојке.¹

Уз ткање ћилима иде и вештина бојадисања. С тога у Широту самих бојација има 12 дућана.

После ћилимара долазе *ткачи платнари*. Њихових има преко 70 дућана у којима тку близу 200 разбоја.

Мугава, или кочетара, има мало на број; а њихови се покрович цене као врло добра роба своје врсте.

¹ Ћилима широтских по величини има пет врста:

а) *Батал-бој* (пајвећи) 5 аршина у ширину и 6 аршина у дужину;

б) *Сметеник* (средњи) 3 ар. широк, а 4 аршина дуг;

в) *Шестак*, 2 аршина широк, а 3 дугачак;

г) *Сициде* $1\frac{1}{2}$ „ „ а 2 дугачко.

д) Јаи, то је мандерлук; дужина му је колико ко хоће.

Шаре на ћилимима носе ова имена:

Шара у наоколо прва од ивице зове се *плоча*;

Шара на плочи зове се *решме*;

За тим иде шара која се зове *ћенар*.

У средини ћилима има ових седам шара: *Кубетија*, *Тулови*, *Врашка Колена*, *Огледала*, *Решме*, *Саксије*, и *Софра*.

Пирот има трговачких веза са Софијом, Самоковом, из кога добија самоковске даске, гвожђе, и сукно; с Пловдивом (Филинопољем) и с Калотером. Из овог последњег места Пирот узима шајак и гајтан. Пирот шиње у Једрене и Цариград масло и сир.

У Пироту се може видети што се не виђа ни у једној нашој окружној вароши. Док ви, као путник, ручате у гостионици, дотле ће вам неколики нуђачи нудити ћилимова малих, великих, јастука чарапа, и других ручних радова. Нарочито су познате у Пироту две бабе, које ћете увек видети с ћилимима о рамену и под пазухом; оне иду од скупа до скупа, нудећи људма своју робу на продају. Те две бабе имају смешне надимке под којима су познате. (Једна се зове *Баба Турка*, а друга — *Баба Кисела!*).

Из Пирота се разлазе неколики путеви који га везују за друга мања или већа места, и то:

I. Од Пирота на Св. Николу (к Видину)

Од Пирота до Темске	10.000 км.	2·00 сата
" " " Калне	40.000 "	5·00 "
" " " Балта Берировца	45.000 "	9·00 "
" " " Св. Николе	60.000 "	12·00 "

II Од Пирота преко Темске до границе кнежевачког округа

Од Пирота преко Темске до границе 35.000 км. 7·00 сата.

III Од Пирота преко Ржане до границе бугарске

Од Пирота до Ржане	25.000 км.	5·00 сата
" " " бугарске границе	27.000 "	5·30 "

IV Од Пирота ка Лесковцу

Од Пирота до Власотинаца око	50.000 км.	10·00 сата
" " " Лесковца око	60.000 "	12·00 "
" " преко Круица до буг. гран. око	20.000 "	4·00 "

Пут од Пирота преко Беле Цаланке к Нишу, и од Пирота преко Суковскога Моста до бугарске границе обележен је у опису нишкога округа.

Ови су путови остали од Митад-Паше. Они су просечени и већином насути, само су многи, на врлетним местима, искварени, те пишу сви у свако доба удесни за путовање.

Најпосле, нека се помене и једна реткост :

У Пироту, у Тихој Варп, у Поп-Шемшиној махали, има пеки *Панајот Станковић*, Ђурчија. Том су човеку отпале обе ноге до колева. Тај Ђурчија има дућан у Пазару, Нишави на другој страни, једно $\frac{1}{2}$ часа далеко. И ево како он иде од куће у дућан, и од дућана кући. Он има једног магарца и двоколицу. Жена панајотова упрегне у јутру магарца, и Панајот се умести у двоколицу. Магарац се тада упуту преко пијаце, и, кроз најгушће улице, иде право к дућану. Дошавши до дућана, устукне се сâм тако да стражињи крај од двоколице удари у ћепенак од дућана. Газда се на тај начин искотрља пред врата, и отвори их. Одатле се магарца с двоколицом сам врати кући. У вече га од куће унуте с двоколицом, и он сам дође пред дућан, и намести се тако како му весели газда може убауљати у двоколицу!

Пироћани, с појамним задовољством, причају путницима о овој животињи. Имају и право! Није ли овде путно упитати : За што људи сваку глупост бележе магарењим пшеном? Сој који има оваке представнике није заслужио руг који ми на њега неправедно товаримо!

Бела Паланка (турски: *Ак-Паланка*) 18.750 км. = 3·25 ч. на запад од Пирота, а 37.925 м. = 7·36 на исток од Ниша.

Бела је Паланка на левој страни нишавиној, под Сувом Планином, онде где се у нишавску равницу стаче речица *Коритничка*, и где испод виса *Малог Курилова* извире врло јака вода *Врело*, а то је у ономе котлу преко кога прелазе сада, прелазили су некад, а прелазиле и одсад путови из Мораве на Балкане и од Дунава ка Лужници, Знепољу, и Струми.

Бела Паланка је богата остацима из доба римске владавине у овим земљама. Путници су се свакад устављали на многим каменовима с римским натписима у Белој Паланци. Сви ти каменови и сада су на месту, само што су многи рушевицима притрпани. Али осем

каменова са записима, има врло много зидова у земљи који показују старе и велике грађевине. Тако испод садашњег града, на 20 корака, има у земљи стари римски зид, из кога људи ваде све тесани камен. Зид је тај врло велики. Други је стари зид од стране нишке. Овај обухвата готово сву варошицу. Осем тих, тако да речемо, платна зиданих, има много оделитих зидина од појединих кућа и зграда; за тим има поједних каменова који су морали бити тврђа и украс неким великим зградама.

Тако пред вратима градским с поља лежи глава с вешцем од некаквог стуба мраморскога, с подножјем — доњим делом — од црвеног мрамора. То су сви путници опазили, и стављају га у доба римско.

У зиду градском, окренутом Нишу, беле узидана једна плоча с натписом о цару Јулију Филипу. Та се плоча одржала до сада.

Неки Ђорђе из Паланке нашао је у својој њиви два ступа од камена, и један онакав као што је мало час поменути. Ступови су по хват и по дужине, на врху и дну имају первазе, и по мало су шуњи.

У подруму Ђорђа Јовиног механиције, има један ступ 12 педи дужине. Он стоји у земљи, и још се пружа у кошњану кућу.

Град у Белој Паланци, који се сада руши, и од кога је јужна страна већ оборена, овакав какав је, није дело римско. Њега је, по причању, градио велики везир *Мустафа-Паша*, онај који је и нишки мост оправљао. С тога су Турци до пре 80 година ово место и звали: *Мустав-Пашина Паланка*, а после је отело име *Ак-Паланка* што ће рећи: *Бела Паланка*.

Садашњи је град озидан у четврт, са осам кула на рогљевима и по средини платна. Грађен је од камена и цигаља које су вађене из римских и других ранијих зидина.

Идући из Ниша к Широту, на $\frac{1}{4}$ сахата (највише 20 минута) од Беле Паланке, десно од пута село је *Мокра*, на оном путу којим се иде Дивљанскоме Марастиру. На мокранском врелу има један каменити мост, који се зове *Огњанов Мост*. Имају и развале од цркве Св. Петке. Прича се да је у сваком селу око Паланке била лепа црква. Те су цркве, вели се, овако постале: Душан,

кад је овладао овим крајем, поклонно је за три године државни данак на грађење цркава! Тако су награђене толике лене цркве. Кад је Мустафа-Папа зидао град паланачки, срушио је око Паланке 12 тих цркава, те се од њих камен донео и град озидео.

Докле се је тај град градио, прича се у околини, једна је жена морала чувати и љуљати 70 мале деце, да друге мајке кулуче на граду!

Белу Паланку наши летописци зову *Извори*.

После крвавога боја и победе на *Струми* и Велблужду, 28 Јула 1330. Стеван Дечански примио је у *Изворима* (Велој Паланци) бугарске посланике који су му донели понуду да царство бугарско сједини са својом државом. Дечански такве понуде није примио, него је, задовољивши се изјавама мира и пријатељства, оставио да син погинулога цара Михаила заузме престо бугарски, коме је по правди и припадао¹.

Француски путник *Делброкијер*, који је, враћајући се из Јерусалима, године 1433, пропутовао кроз Белу Паланку, записао је име њене: *Usvourière*. Ваља да, као странац, није дочуо завршетак тога имена, или га је преписивач погрешно преписао.²

До рата аустриског 1688 у Велој Паланци био је један хан, особито леп као грађевина, и врло користан путницима као задужбина. А тада су ћесаровци, принуђени оставити ово место, тај крај сени хан сналили и порушили, „да се непријатељ њиме не користи“!³

Посланик цара немачкога, *Гроф Дамјан Хуго од Вирмонте*, после пожаревачког мира 1719, идући у Цариград, и, 1720, враћајући се из Цариграда, прошао је кроз Белу Паланку. Његов путописац нарочито помиње многе каменове с римским натписима, од којих четири је опширно протумачио учени у оно доба старинар *Хераус*⁴.

Белу Паланку, после крвавог боја на нишавском мосту, освојила је српска војска 12 Децембра 1877.

¹ *Ив. Павловић, Извори* 284 — 285

² *Гласник* VI, 213.

³ *Путопис Грофа Вирмонте*.

⁴ Један пријатељ српске књиге пренео је овај део овога путописа, који се српских земаља тиче, и скоро ће га, надам се, штампати.

Краљ Милан, 25 Августа 1879, идући из Ниша у Пирот, оставио се и ручао у *Изворима Дечанског* (Белој Паланци). Том приликом оназио је главу од онога мраморнога ступа, који мало час помпињасмо, и на ком се устављао и путописац Грофа Вирмонта 1719, и 1720 године. Тај камен стоји данас¹ на оном месту на ком су га путници видели године 1719 и 1720.

До године 1877 у Белој Паланци живело је Турака око 200 душа. Они су имали до 60 дућана у вароши.

Готово сви Турци живели су од својих добара, а неки су и сами обрађивали земљу.

За богомољу своју Турци су имали *једну џамију* и *две текije* у вароши. Сад су обе порушене.

Данас у Белој Паланци живе само два Турчина, и то без породица.

Као што и раније помепусмо, у Белој Паланци се крсте два важна пута:

Пут од Ниша к Софији, и пут од Видина к у опште из Загорја за Лужницу и Зиенољо.

У Белој Паланци има поштанска станица и станица телеграфска.

Ту има основна мушка школа са 3 наставника и 143 ученика; и основна женска школа са 19 ученица и једном учитељком.

Од Беле Паланке до *Бабине Главе* има 12.500 км. 2. 30, часа а до *Калне* 17.500. = 3.30 часа

Села у пиротском округу има 169; она су готово сва мала по броју својих житеља. Највећа су села: *Јаловик-Извор*, *Крушац*, *Темска*, и *Добродо*, па ни једно од тих села нема више 250 пореских глава.

Куће су збијене. Око кућа нема много стаја; а где и има стаја, нема нигде оних великих вотњака као у Шумадији, нити забрана, као у ваљевској.

Села су махом око вода и извора.

Ово су имена свих села у пиротском округу, по срезовима:

1. Гледно сам га 1882.

кад је овладао овим крајем, поклатио је за три године државни данак на грађење цркава! Тако су награђене толике лене цркве. Кад је Мустафа-Паша зидао град паланачки, срушио је око Паланке 12 тих цркава, те се од њих камен донео и град озидан.

Докле се је тај град градио, прича се у околини, једна је жена морала чувати и љуљати 70 мале деце, да друге мајке кулуде на граду!

Белу Паланку наши летионисци зову *Извори*.

После крвавога боја и победе на *Струми* и Велблужду, 28 Јула 1330, Стеван Дечански примио је у *Изворима* (Белој Паланци) бугарске посланике који су му донели понуду да царство бугарско сједини са својом државом. Дечански такве понуде није примио, него је, задовољивши се изјавама мира и пријатељства, оставио да син погинулога цара Михаила заузме престо бугарски, коме је по правди и припадао¹.

Француски путник *Делаброкијер*, који је, враћајући се из Јерусалима, године 1433, пропутовао кроз Белу Паланку, записао је име њене: *Ysvourière*. Ваља да, као странац, није дочуо завршетак тога имена, или га је преписивач погрешно преписао.²

До рата аустриског 1688 у Белој Паланци био је један хан, особито лен као грађевина, и врло користан путницима као задужбина. А тада су ћесаровци, принуђени оставити ово место, тај крајни хан спалили и порушили, „да се непријатељ њиме не користи“!³

Посланик цара немачкога, *Гроф Дамњан Хуго од Вирмонте*, после пожаревачког мира 1719, идући у Цариград, и, 1720, враћајући се из Цариграда, прошао је кроз Белу Паланку. Његов путописац нарочито помиње многе каменове с римским натписима, од којих четири је опширно протумачио учени у оно доба старинар *Хераус*⁴.

Белу Паланку, после крвавог боја на нишавској мосту, освојила је српска војска 12 Децембра 1877.

¹ *Ив. Павловић, Извори* 284 — 285

² *Гласник* VI, 213.

³ *Путопис Грофа Вирмонте*.

⁴ Један пријатељ српске књиге превео је овај део овога путописа, који се српских земаља тиче, и скоро ће га, надам се, штампати.

Краљ Милан, 25 Августа 1879, идући из Ниша у Пирот, уставно се и ручао у *Изворима Дечанског* (Белој Паланци). Том приликом опазно је главу од онога мраморнога ступа, који мало час помињасмо, и на ком се устављао и путописац Грофа Вирмонта 1719, и 1720 године. Тај камен стоји данас¹ на оном месту на ком су га путници видели године 1719 и 1720.

До године 1877 у Белој Паланци живело је Турака око 200 душа. Они су имали до 60 дућана у вароши.

Готово сви Турци живели су од својих добара, а неки су и сами обрађивали земљу.

За богомољу своју Турци су имали *једну џамију* и *две текије* у вароши. Сад су обе порушене.

Данас у Белој Паланци живе само два Турчина, и то без породица.

Као што и раније поменусмо, у Белој Паланци се крете два важна пута:

Пут од Ниша к Софији, и пут од Видина и у опште из Загорја за Лужницу и Знепоље.

У Белој Паланци има поштанска станица и станица телеграфска.

Ту има основна мушка школа са 3 наставника и 143 ученика; и основна женска школа са 19 ученица и једном учитељком.

Од Беле Паланке до *Бабине Главе* има 12.500 км. 2. 30, часа а до *Калме* 17.500. = 3·30 часа

Села у пиротском округу има 169; она су готово сва мала по броју својих житеља. Највећа су села: *Јаловик-Извор*, *Крушац*, *Темска*, и *Добродо*, па ни једно од тих села нема више 250 пореских глава.

Куће су збијене. Око кућа нема много стаја; а где и има стаја, нема нигде оних великих вотњака као у Шумадији, нити забрапа, као у ваљевској.

Села су махом око вода и извора.

Ово су имена свих села у пиротском округу, по срезовима:

1. Гледао сам га 1882.

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Прилика да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
I	Варош Цирот	одавно	1668		
II	Беломолачачки срез				
1	Бабини Кал		64	3 ¹ / ₂	
2	Бела Палака (варошица)	1879	225	4 ¹ / ₂	
3	Букуровац		17	4	
4	Вега	1879	109	6 ¹ / ₂	
5	Витаовац		90	5	
6	Врандол		64	6	
7	Вргудинац		66	5	
8	Глоговац		55	6 ¹ / ₂	
9	Горња Глама		47	4	
10	Горња Корити ца		29	4	
11	Горњи Рињ		34	6	
12	Градиште		74	8	
13	Дивљана		40	5	
14	До		34	4	
15	Долац		58	7	
16	Доња Глама		34	4	
17	Доња Коритница		97	4 ¹ / ₂	
18	Доњи Рињ		27	5	
19	Дражево		24	5 ¹ / ₂	
20	Клисура		122	3	
21	Кље		42	3 ¹ / ₂	
22	Козја		51	4 ¹ / ₂	
23	Космовац		25	7 ³ / ₄	
24	Кременица		48	3 ¹ / ₂	
25	Крупац		42	6 ¹ / ₂	
26	Ланиште		23	7 ¹ / ₂	
27	Лесковице		10	7 ¹ / ₂	
28	Љубатовица		73	2 ¹ / ₂	
29	Мирановац		61	5	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских лаза	Прилижна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
30	Маклиште		171	5	
31	Мокра	1879	122	4 ¹ / ₂	
32	Ново Село		14	5	
33	Ореовац		44	6	
34	Орља		80	3 ¹ / ₂	
35	Цајеш		124	4 ¹ / ₂	
36	Равни До		30	8 ¹ / ₂	
37	Сињац		75	2	
38	Тамњаница		59	6 ¹ / ₂	
39	Тијеновац		39	2	
40	Тополница		81	6 ¹ / ₂	
41	Трешњавци		32	2	
42	Црвени Брег		66	6 ¹ / ₂	
43	Црпча		44	8 ¹ / ₂	
44	Чифлик		12	2 ¹ / ₄	
45	Шнај	1879	86	6	

Свега 2764

III Височки срез

1	Базовик		137	4	
2	Бела		24	4	
3	Брлог		96	5 ¹ / ₄	
4	Велика Лукања		108	3	
5	Гостуша		16	3 ¹ / ₂	
6	Дојкинци	1879	137	5 ¹ / ₂	
7	Завој		167	4	
8	Засковци		69	5	
9	Јеловица		47	5	
10	Ковринштица		52	2 ¹ / ₂	
11	Мала Лукања		19	3	
12	Ореовица		91	1 ³ / ₄	

Редни број	Имена	Ако има школе које је још не установљена	Број пореских глава	Приближна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
13	Паклештица		93	4	
14	Покровеник		67	2 ¹ / ₂	
15	Рагодеш		85	3	
16	Ржана		89	4 ¹ / ₂	
17	Росомач		92	5 ¹ / ₂	
18	Рсовци	1882	164	4	
19	Рудиње		127	3	
20	Темска	1879	243	2	
21	Топли До		105	6	
22	Церова		75	3 ¹ / ₂	

Свега 2252

IV Лужнички срез

1	Бабушинац		13	4	
2	Бежиште		49	4 ¹ / ₂	
3	Бердуј		76	6	
4	Братишевац		44	4	
5	Брестов До		66	6 ¹ / ₄	
6	Вава		86	4 ¹ / ₂	
7	Валниш		68	7	
8	Везули Чивлик		13	4	
9	Велики Бојници	1879	153	8	
10	Горња Крњина		84	3	
11	Горчици		118	4 ¹ / ₂	
12	Грвчар		85	6 ¹ / ₄	
13	До		57	6	
14	Доња Крњина		50	3 ¹ / ₄	
15	Дучевци		71	4 ¹ / ₂	
16	Завидици		96	8 ¹ / ₂	
17	Злокућани		51	4 ¹ / ₂	
18	Извор		100	4	
19	Калуђерево		70	4	

Редни број	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ КОЈЕ ЈЕ ГОДНЕ УСТАНОВЉЕНА	БРОЈ ПОРЕСКИХ ГЛАВА	ПРИБЛИЖНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Примедба
20	Комбелевци		89	5	
21	Кијовац		31	3 ¹ / ₂	
22	Кукавица		136	5 ¹ / ₂	
23	Липово		60	5 ¹ / ₂	
24	Љуберажда		40	5 ¹ / ₂	
25	Мали Бољинци		55	7	
26	Масуровци		38	7	
27	Мезграја		27	7 ¹ / ₂	
28	Модра Стена		73	6 ¹ / ₂	
29	Остатовци		65	7 ¹ / ₂	
30	Пресека		23	7 ¹ / ₂	
31	Проваљеник		46	4	
32	Родињинци		72	6 ¹ / ₄	
33	Радосевац		40	3 ¹ / ₂	
34	Ралин		78	7	
35	Ресник		25	4	
36	Сиња Глава		44	3	
37	Сто		99	4	
38	Стрелац	1879	218	6	
39	Стрижевац	1879	100	3 ¹ / ₂	
40	Студена	1879	158	7	
41	Сурачево		68	4 ¹ / ₄	
42	Шљивовик		93	4	
43	Штрбовац		87	7 ¹ / ₂	
44	Церев Дел		38	6	
Свега			3153		
У Нишавски срез					
1	Алдина Река		58	8	
2	Балта-Бериловац	1882	51	7	
3	Бари-Чифлик		78	3 ¹ / ₄	
4	Басара		46	2 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Прилики да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
5	Бериловац		66	$\frac{1}{4}$	
6	Беровица		34	$2\frac{1}{2}$	
7	Блато		26	1	
8	Велики Јовановац		113	$1\frac{3}{4}$	
9	Велико Село		71	2	
10	Велики Суводол	1879	99	$1\frac{1}{4}$	
11	Војнеговци		60	2	
12	Врапеште		57	2	
13	Вртовци		58	$6\frac{3}{4}$	
14	Габровица		143	7	
15	Гњилан		123	$\frac{1}{2}$	
16	Градашница		65	$\frac{1}{4}$	
17	Добродо		217	2	
18	Држина		78	$1\frac{1}{2}$	
19	Извор	1879	114	1	
20	Иново		46	$6\frac{1}{2}$	
21	Јалботина		41	$2\frac{1}{2}$	
22	Јаловик-Извор		247	6	
23	Јања		37	8	
24	Кална		147	6	
25	Камик		100	$2\frac{1}{2}$	
26	Костур	1879	78	1	
27	Крунац	1878	249	$1\frac{3}{4}$	
28	Куманово		33	$1\frac{1}{4}$	
29	Лопашница		60	1	
30	Мали Јовановац		32	2	
31	Мали Суводол		64	1	
32	Милојковац (Паска Шија)		31	3	
33	Мирковци		41	$4\frac{1}{2}$	
34	Нишпор		80	2	
35	Обревовац		29	$2\frac{1}{2}$	
36	Осмаково		157	$2\frac{1}{4}$	

РЕДНИ БРОЈ	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ КОЈЕ ЈЕ ГОДИШНЕ УСТАПОВЉЕНА	БРОЈ ПОРЕСКИХ ГЛАВА	ПРИБЛИЖНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВНИМА	Примедба
37	Насјача		56	2	
38	Планиница		24	3	
39	Попор		44	1 ¹ / ₂	
40	Присјав		88	2	
41	Равно Бучје		63	8	
42	Расвица	1879	121	1	
43	Ржана		78	1	
44	Смрдаи	1878	119	2	
45	Сопот	1879	118	1 ¹ / ₃	
46	Срећковац		83	2 ¹ / ₂	
47	Стапичево	1879	150	1	
48	Стањаци		97	5	
49	Суково	1878	192	2	
50	Татрасица		72	8	
51	Трњани		70	1 ¹ / ₃	
52	Туштица		141	7 ¹ / ₂	
53	Церовик		25	1	
54	Црвенчево		41	1 ¹ / ₂	
55	Црни Врх		121	9	
56	Црноклиште		75	1 ¹ / ₂	
57	Чипинглавци		117	2	
58	Шести-Габар		224	7	
59	Шугрин		75	4 ¹ / ₂	
Свега			5223		
I	у варош Пироту		1668		
II	" срезу белопаланачком		2764		
III	" " височком		2252		
IV	" " лужничком		3153		
V	" " нишавском		5223		
Свега			15.060		

Поредимо ли становнике с бројем насељених места, онда на-
лазимо, да је у једном насељеном месту било, у средњу руку, по
450 становника. За поједине срезове имамо ове размере : једно
насељено место имало је, у средњу руку, становника, у срезу :

Височком	477
Душничком.	442
Нишавском.	437
Белопаланачком	289

Од свега становништва било је 9120 варошана, и то : 4693 муш-
ких и 4427 женских. Долазило је дакле на 110 мушких 93 жен-
ска. У сеоског становништва била је размера као 100 : 96·7 а
опште код свега становништва као 100 : 96·4. Од ове средње
размере имали су размеру већу срезови : душнички (100 : 98·2)
и височки (96·9); а у друга два среза размера је била мања од
средње (95·8).

У округу широтском било је 824 становника Турака и 7 Евреја,
свега 831 туђе вере, или 1·08 процента од свега становништва.
Посебице било је Турака у Широту 638, и 186 у срезовима : ни-
шавском, белопаланачком, и височком. У срезу душничком није било
Турака.

д. Занимање, стање.

Занимање главно становницима широтскога округа јесте *зем-
љорадња* и *сточарство*. Само у Широту, и нешто у Белој Паланци,
има људи који живе од запата или од трговине, али је број ових, према
броју свих становника, веома мале.

Широтско поље чувено је на далеко као необично родно.

По приближној оцени, коју смо ухватили, захваљујући при-
јатељској услузи људи на месту, сама варош Широт има :

<i>Зиратне земље</i> под разним усевима . . .	6.000	дана	орања
<i>Ливада</i>	5.000	коса	
<i>Винограда</i>	30.000	мотика	
<i>Воденица</i>	9	са	40 вртлова.

Од живог блага варош Широт има:

Коња	400	грла
Магараца	30	„
Волова и бивола	500	„
Свиња	300	„
Оваца	1500	„ и
Кошница око	50	преседа.

Варош Пирот производи вина, у средњу руку, на годишњу по 600.000 ока. Средња продајна цена не скаче више од 20 динарских пара.

У пиротском округу пак, осем општине пиротске, има земље

Под усевима на	85.199	дана орања
Под виноградима за	20.317	мотиба
Под ливадама на	28.291	коса
Даље, има воденица	369	са 752 витла.

Од живе стоке пиротски округ, опет осем општине пиротске, има :

Коња	5516	грла
Магараца	33	„
Волова, крава, и бивола	23.919	„
Свиња	10.753	„
Оваца	116.575	„
Коза	40.409	„
Кошница	5.312	преседа.

Вина реди, у средњу руку, у срезу нишавском на 1,104.000 ока; у срезу белопаланачком на 557.830 ока; у височком на 60.000, а у лужничком тек на 18.000 ока!

Цена му се готово nigде не пење више од 0·20 динара.

Становници пиротског округа не могу сви да се изране у своје завичају, а да не иду кудгод „на печалбу“, на падницу. Највише иду височани и лужничани. Редовно слазе! у Мораву, у Шумадију, па и у Румунију. У њиховим пределима летина доспева на 10 — 12 дана позније од летине у Шумадији. За то се они журе те раније среде што кад доспе шумадинцима и моравцима, па се одмах враћају кућама, да своје усеве сређују кад који сташе.

У надницу иду не само мушкарци, него и жене и девојке, само што се жене и девојке не удаљују тако далеко као људи.

Лети, недељом у вече, може човек у Пироту видети по неколико стотина жена и девојака које из Висока слазе у варош на вонак, да сутра рано пађу рада у пиротском пољу. Ту остају до суботе, када се обично враћају кући да се преобуку, а у недељу, пред вече, опет стотинама враћају се у варош — докле год има пољскога рада.

Има их који граде земљане суде, и по том занату иду у све наше крајеве. Називали су ми за неке грнчаре (тако се зову мајстори који граде земљане суде) из Беле Паланке, који су, тим својим занатом, прошли не само целу Србију, него су били по свој Босни, и тамо се дуго бавили, и лене паре стекли.

Има их који знају занат мутавијски, који предуду кострет, и тка вреће, покровце, струнице, и друго што се од тога може откати. И ти мутави иду по свим нашим крајевима, раде тај свој занат, и зарађују уживљење себи и својима.

Нујпосле, ваља поменути и оне који секу ћернич, и пеку циглу и ћерамиду. У Шумадију су прву ћерамиду донели ћерамидари из округа нишког и пиротског, па и данас тешко се може у Шумадији наћи ћерана, на којој би радили сами домороци, без ових дошљака из округа нишког или из Торлака.

Чак они који су некад (сад је већ престало горе, па је и то постало ретко) здевали пуре, и некли угаљ (ћумур), дошли су из тих крајева, и научили су Шумадијце томе раду.

Данас на београдским улицама често сретате по кога Торлачанина, који гони по неколико коња с врећама ћумура!

Ако Висок није за усеве, он је богат пашом за стоку. Тамо има много више наше, него што треба за домаћу тамошњу стоку.

Митад-Паша, кад имаше Пирот под својом руком, забрани неколико великих пашњака, огласивши их за државна добра. Њих је он давао под аренду трговцима за државни рачун.

Тих великих пашњака (сувата) од Бабини Зуба до Сребрне има осамнаест, па име: *Белан, Вртибог, Бислава, Меџа-Пла-*

нина, Бага, Попор, Говешко Лице, Вртош, Широке Луке, Јавор, Сировишница, Слаш, Тушанац, Ровница, Мала Пољана, Мучи-Баба. Прелесје, и Сребрна.

Ти су нашњаци (сувати) државно имање, и власт их даје под аренду марвеним трговцима и Црновунцима.

Кад поменух *Црновунце* вредно је познати читаоце и с тим људма и њиховим животом.

Црновунци (каракачани) по народности једни су Грци, а други су Цинцари. Они са својим многобројним стадима живе дотле на планини, а зими слазе у долине к Белој Паланци, у Добрич, или даље низ Мораву, где нађу сена за своја стада.

Они се зову *Црновунци* по својим црним овцама; јер у многобројним њиховим стадима, овце су махом гаје. Они веле да су беле овце слабије од црних оваца за ову климу!

О себи Црновунци причају ово:

У Епиру има предео који се зове *Загор* или *Загорје*. У њему су 44 села, пола Грка а пола Цинцара. Весни *Али-Паша Теисденлија* понали многа загорска села. Загорци се од тога разбегну по свету, и настане се где је ко могао. Многи пак, са својим стадима, тргну се у планине. Од тога доба бораве они тако у планини са женама и децом својом, као какви скитачи: у планини се рађају, у планини се жене и удају, а у планини умиру, и сарањују се. И чудноват појав, скоро сваки од њих уме читати и писати. Велики ту уче они један од другог. Путника и изненади и обрадује кад у присоју Конрена или Доброга Јутра сретне кога Црновунца који је одевен према приписима планинске климе, наоружан према суседству вукова и медведа, али, поред арсенала од оружја, за његовим појасом сјаји се жути старински дивит!

Године 1881 Црновунаца, по њиховом казивању, бејаше:

У Славу	20	породица
„ Топлом Долу	10	„
„ Засковцима	10	„
„ Белој Паланци	20	„

„ Конаонику	15	„
„ Црној Трави	14	„
„ Врањској пачји	20	„

Свега 109 породица

са 28 — 30.000 оваца, и око 1500 коња.

Црновунаца *Цинцара* има у округу топличком, у планини *Голаку* и *Пасјани* око 25 породица, са 3 — 4.000 оваца, и до 300 коња.

Друге стокe они не држе.

Сама бачија Црновунаца *Димитрија Дроза*, на Слану, сирн преко године 7 — 8.000 ока сира *качкаваља*!¹ . .

У простој, узаној илетари од пружа, која је као какав општински кош, стоје полице са стотинама сираца „качкаваља“. С друге стране поређане су каце с обичним сиром, па даље чаброви и други суди с маслом и другим белим смоком.

За вуну од оваца, и за овај сир долазе Црновунцима трговци на ноге. И вуна и сир, како они кажу, највише се носи за Цариград и Једрене.

Црновунци, који су заједно, музу своје овце заједнички, по бачијском обичају. Имају и друге врло интересне обичаје при музи оваца. А кад прву овцу остригу особито се веселе, певају, и пуцају из пушака.

Уз њих свакад иду крупни зли пси, који су стаду снажна одбрана од вукова, али га од медведа не могу одбранити.

У овом крају има врло много зверова штеточиња. Кажују сами људи, да трећину од усева и стокe домаћинцима затру зверови! Невичан оружју, свагдашњи другар само „*тојаге*“, кукавни сељак височанин и не мисли да се с медведом може борити. Црновунци су већ дрскији и сироћу тих зверова.

Црновунци су у опште људи чисти, отресни, здрави, и готово сви из реда лени. На женама им одело није тако чисто, као на људма; а и жене се одликују правилношћу тина, и симетријом црта.

¹ „*Качкаваљ*“ је од прилике онаки сир, као и *швајцарски*; само су му сирни тањи; они су као средње позаче.

Многи од њих желе да се гдегод стане на свагда. Бар је тако с неким жаром изјављивао најбатији међу њима, *Димитрије Дроз*. —

Код оволике паше, код оволикога млека, које се сире у сир за који мало ко и зна, колика би корист била, кад би се у ове бачије унело темељно знање овога посла? Кад би се из *Старе Планине* стао изпросити онакав сир какав је данас на гласу у свему свету!

Овде је знање преко потребно.

Гледао сам момче једно које бучка млеко за масло. По што га је неко време бучкало, оно извади котрљ из бучке, изваља из ватре повелики камен белутак, ухвати га једном увитином, одува га устима од непела колико могаше и умејаше, па га спусти у млеко. Докле год се камен не охлади, млеко је кључало!..

На питање, за што чини то? момче одговори:

— Одвајам сир од масла и од сурутке.

А какав је оно камен; шта још може произвести то варење млека; и не би ли се то одвајање могло чинити на какав удеснији начин, оно не знаде да нам каже.

На другој једној бачији причали су ми, како су поткиселили млеко без квасца.

— Бесмо изгубили квасац, рече ми домаћин: — пемађасмо чим поткиселити млека. Онда узварисмо пресног млека, па пустисмо у њега једну сребрну рубљу. За кратко време млеко се укисели!...

Ово све показује потребу да какав стручни зналац оде у та места, да види све што се ради, па што је добро — да утврди, а што није добро — да отклони.

Стање имовно сељака у пиротском округу, према ономе што је казано доде, више је оскудица него богатство. А још кад се догоди да удари град, или друга каква хала на оно мало летиве, онда Висок може да страда од глади.

Кад проради железница долином нишавином; кад производи овога округа добију више тражилаца и кунаца, и код многи љубитељи природе навале лети у присоја Старе Планине, да се надипу

чистога планинскога ваздуха, и да се нагледају чудних лепота природних, онда ће и имовно стаће ових људи бити много боље.

У мало не заборавих казати још што је најглавније — кад се, уговором између Србије и Бугарске, производима једне и друге земље облакпа прелазак преко границе!

е. Одело

Одело у сељака протскога округа чине ови хаљетци :

1. *Кошуља*, од конопљаног платна ;
2. *Брвенеци* (а неки веле: бевевреци), од белог сукна (чакшпре).
3. *Јелек* или *антерија*, од белог сукна, дугачка до колена, а оптока јој је црни гајтан (у Загорју — црвени).
4. *Појас*, црвеп, вуноп.
5. *Кожух*, дугачак до појаса.
6. *Џубе*, без рукава као и јелек, од белог сукна, до испод колена, оточено црним гајтаном.
7. *Дреха* (квашаник), или гуња с рукавима и гуглом за покривање главе од зла времена.
8. *Подорске* (потколенице); њих не носе сви.
9. *Чарапе* беле, кратке до пола цеванице. По чарапама обмотавају тако зване „*навоште*“ од белог сукна.
10. *Опанци*, које сами граде. Врицама од козине (или од кучина) привезују их за ноге.
11. *Баретина* (шубара) на глави, од јагњеће коже.

Женског пак одела ово су делови :

1. *Кошуља*, од лапеног или од кудељног платна. Ако је од платна кудељног, онда су јој рукави памучни; на недрима се кошуљи пришивају тако зване *овшице*. То је памучно платно за два прста ширине. И јака је од памучног платна. По дно кошуље, за једну пед ширине, оцет се удара памучно платно. И тако је женска кошуља сашивена од некаква два или три платна.

2. *Колија*, од танког црног сукна као шајак. Срезана је као и кошуља без рукава, до испод колена. На недрима је прорезана

и опточена црвеним шпиритом и гајтаном. И по дну је опточена црвеним гајтаном.

3. *Тканице*, вунене, црвене. Обично се опасују двојим и тројим тканицама.

4. *Кожух* (зимн), од овче коже, до испод колена дугачак.

5. *Бајица* (црвена), и шамија на глави за жене; а за девојке само шамија.

6. *Каџак*, од козине сплетен дугачак перчип, који прилећу у своју косу, оките га разним парамма, и пусте низ леђа.¹

7. *Чараше*, беле, вунене, кратке, до половинне голеница, које на претима и на пети имају по неку шарку.

8. *Опанци*, од говеђе коже које граде саме, а обувају се врпцама од беле вуне.

Празником жене и девојке имају на себи :

1. *Кожуљу*, од танкога платна.

2. *Јелек*, од басме (куповно шарено ткање), дугачак до појаса.

3. *Сукмањ*, од куповног ткања, дугачак до земље, просечен на грудма, и недра су му опточена гајтаном.

4. *Тканица*, црвена, онако као и радним даном.

5. *Кушак*, велика увијена марама коју опасују новрх тканице.

6. *Колија*, црна, вунена танка као шајак, дугачка испод колена, и потидаћена лисичином.

7. *Цицкле*, место опанака.

Без сумње сваки хаљетак није поменут овде; али се у опште може казати за попливоiproћана, да оно, ако није за око најдепше, извесно је једно од најпотпунијих сељачких одела за здравље.

ж. Говор

Говор торлачана мало се разликује од говора нишевљана и сврљжана. Могло би се рећи да се у говор нишевљана варошана увукло више турских речи, него што их се чује у говору торлачана.

¹ Казују да је некаква була, жена некаквог турског великаша, имала косу неособично дугачку. Ту своју косу силетала је она и пуштала низ леђа. На њу су се угледале, веле, друге жене и девојке; на, не имајући свака своје косе, прилећале су вуне и козине само да *каџак* буде дужи!

Чланови се чују ретко, и то у вароши, а по селима много ређе.

Неке тврде гласове у Торлаку умекшавају више него ми, на прилику, често се чује *ћ* место *к*; *ђ* место *г*. Тако они веле :

Моје руће, место руке; широће луће, место: широке луке; ћирија место: жирија; беле ноће, место: беле ноге; моје слуће, место: моје слуге, и т. д.

Даље, имају *џ* место *ј*, на прилику: Мајка ме моли да *џој* дам, место: да *јој* дам, и т. д.

Све ово се може боље видети у песмама које долазе одмах иза овога чланка.

3. ПЕСМЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Пошла Румена рано на воду...

Пошла Румена рано на воду.

Ој, леле, леле, рано на воду :

Рано на воду по хладовина,

Ој, леле, леле, по хладовина.

Лице да мије, воде да пије,

Ој, леле, леле, воде да пије.

Воде да пије, грло да хлади,

Ој, леле, леле, грло да хлади ;

Грло да хлади, муке да вади,

Ој, леле, леле, муке да вади.

Отуда иде младо сељаче,

Ој, леле, леле, младо сељаче.

Младо сељаче, наше пастирче,

Ој, леле, леле, наше пастирче.

Дума ми дума, ја му не думам,

Ој, леле, леле, ја му не думам.

Воде ми иска, ја му не давам,

Ој, леле, леле, ја му не давам.

Китку ми иска, ја му гу не дам,

Ој, леле, леле, ја му гу не дам.

Целивку сака, ја му не давам,

Ој, леле, леле, ја му не давам.

Клета се пушка сама откачи,

Ој, леле, леле, сама откачи .

Те ми утепа младо пастирче,
 Ој, леле, леле, младо пастирче.
 Румену мајка љуто проклиње,
 Ој, леле, леле, љуто проклиње:
 „Проклета да си ћери Румена,
 Ој, леле, леле, ћери Румена!
 Дума ти дума, што му не думаш?
 Ој, леле, леле, што му не думаш?
 Воде ти иска, што му не даваш?
 Ој, леле, леле, што му не даваш?
 Китка ти сака, што му не даде,
 Ој, леле, леле, што му не даде?
 Целивку сака, што му не даваш?
 Ој, леле, леле, што му не даваш?

Чијо је оно девојче?..

Чијо је оно девојче?
 Нано, нано, нанчице, нано!
 Што рано рани на воду,
 Нано, нано, нанчице, нано!¹
 Што рано рани на воду:
 Сас тија стовпе² зелени,
 На ону чешму шарену,
 На ону траву зелену,
 Пред свију моме најнапред,
 Пред сви певести најнапред;
 Што носи перо на еро,
 И жути дукат на чело.
 Идете те вој³ речете:
 Да спушти поле подоле,
 Да вој се вође⁴ не виде!

Омиле ми у село девојче...

Омиле, Јагодо, омиле ми, Јагодице!
 Омиле ми у село девојче!

¹ Овако се припева после сваке врсте.

² *Стовпе* су *крчази*.

³ *Вој* = *јој* (онде *а* стоји место *ј*).

⁴ *Ного*, али се *г* тако умењшава да се изговара као *ђ*.

Плаво беше, Јагодо, плаво, беше, Јагодице!
 Плаво беше, мени мило беше.
 Али ми га, Јагодо, али ми га, Јагодице,
 Други преотеше.¹
 Не ме жалба што га преотеше,
 Нег' ме жалба што ме окумише.
 Мен' кумише, брата деверише,
 А братавче — младо барјактарче!
 „Венчуј, куме, пемо' да проклнеш!
 Ја не кнем, салт ми срце кне:
 „До недељу — „Кумова кумице!“
 А до другу — „Млада удовице!“
 А до трећу — „Моја суђенице!“

Кад се запреси девојка

Трава травца, девојко!
 Трава полеже, девојко:
 Баште по дворе, девојко!
 Мајће по скуте, девојко!
 Брату по рамо, девојко!
 Спахе по кајници, девојко!

Кад се чини жито за свадбу

Ореј се листом развија,
 Сред' зиму зелен да буде.
 Под њега седи Илија,
 Илија царев терзија;
 Златне си узде он вије,
 Сребрна седаа он шије,
 Оче да иде за Јелку,
 За Јелку добру девојку.
 Далек' су Јелћи дворови,
 И каљни су вој друмови!

Кад иду за девојку

Бре, удри, варди, девојко!
 Јелен ти у двор урени,

¹ Кад се нева, припена се уза сваку врсту „Јагодо“ и „Јагодице“.

Росно ти цвече немасе,
Бед ти босиљак потлачи!

Кад се иде за девојку

Сив соколе, де ћемо на копак?
Господару, де је тебе драго.
Меп' је драго у Буру на копак:
Бура чини једнак три радости:
Сина жени, а ћерку удава,
А трећо му мушко дете плете.
Спахе вије венац од бисера,
Ћерке вије венац од невена,
Сину коње у рахтове стеже.
Њему мила ћерка проговара:
„Несам ли те, тато, послушала?
Спахе вијеш венац од бисера,
А меп' вијеш венац од невена?
Башта ћерке 'вако одговара:
„Када буде у поље зелено,
„Кад' се сретну обоји сватови,
„Спаха заље венац да промени.
„Зет и шура коње да промене,
„Барјактари барјаке да меше!“
Зет и шура коње променише,
Барјактари барјаке менише.
Спаха заље венац не промени.
„Луда ли сам, мила моја заљво!
„Луда ли сам венац да променим?
„Да ти дадем венац од бисера,
„Да ми дадеш венац од невена!

Кад предају девојку деверу

Не предавај се, девојћо!¹
Туђа је рода, девојћо!
Туга голема, девојћо!

Кад одведу девојку

Оста мајка без добру девојку.
Кој' ће мајке воде да донесе?

¹ Често се чује *л* место *к* и на овом месту.

Кој' ће мајке ижу да помете?
 Кој' ће брату канице да ткаје?
 Кој' ће баште кошуљу да реже?

Младожени

Младожено! младо дете!
 Што си, младо, задремало?
 На кума се навалило,
 Куму чашу просницало.

Попој ми слуго царева!

Попој ми, слуго царева!
 Не могу, царе, не могу!
 Тешка ме брига налегла:
 Девет сам цркве градија,
 А на мајстори несам платија.
 За то ме брига налегла.

Попој ми, слуго царева!

Не могу, царе, не могу,
 Тешка ме брига налегла:
 Девет сам моста градија,
 Ни један несам платија.
 За то ме брига налегла.

Попој ми, слуго царева,

Не могу, царе, не могу,
 Тешка ме брига налегла:
 Девет сам куле заградил,
 Ни једну несам доградил,
 Ни на мајстори исплатил.
 За то ме брига налегла!

Бегуница

Ој Лазаре, на воду возаре!
 Харно чувај на воду бродове!
 Синоћ ми је одбегла девојка:
 Ниј' одиела, ни много зацела,
 Одисла ми три товара блага:
 Један товар — све жути дукати,
 Други товар — меке мамудије,
 Трећи товар — све бели тадири.

На васкре
(певају девојке)

Цополе, Цоподе, убава!
Када си болна лежала,
Што песи меше казала?
Да ти ја купим понуде:
Понуде — беле пшенице,
Понуде — беду погачу,
Понуде — вино румено,
Понуде — јагње ђурђевско!

Ивковица лан сејала
Ивковица млада лан сејала,
Лан сејала а Бога молила:
„Дај ми Боже летњу росу,
Да зароси танак лапак,
Да опредем Ивку рухо,
Ивку рухо велиндавско!

Бад кретоноше долазе из ноља
Крсти стоју без бели босиљак,
Мој босиљак доле у ливаде;
Пратих баћту да ми га пабере.
Нема баћте, ни босиљак дојде.
Ведро беше, па се наоблачи,
Покисоше у горе хајдуци,
Покисоше сви редом барјакца,
Само мали Ђура не покисе!

Плачно војно
Првен ми барјак тренерн,
Пред бели двори војнови,
Војно ми седи те плаче.
Стара му мајка говори:
„Не плачи, сипко Стојане!
Хоће те мајка ожени,
Прек' ону празну недељу!

Рањен Марко
Лежи Марко у горе зелепе;
На Марка су до три љуте ране.
Дијом дија те јеле савија,

Једом јекне те гранке обара!
 Код Марка ми пијде пијок пема,
 Само једна сестрица Милица!

О слави

Што је лепо под ноћ погледати,
 Кад кметови рујно вино пију!
 Пред њима је сребрна триеза,
 По триезе калајне папнице,
 У папнице сребрне дожице.
 Уз триезу бело Лале шета.
 На главу му двоји троји рози:
 И у рози нешто уписао.
 Уписао је Петар Ситноковац,
 И писана Мара Ситповеза.
 Петар Маре потихо говори:
 „Чујеш ли ме Маро Ситповезо!
 За теб' кажу јако ситно везеш!
 Да ти дадем један тапак копац:
 Навези ми свиделу кошуљу;
 Што остале немој побашити,
 Невези ми свиделу мараму,
 Кад се жепим — руке да обришем.
 Мара Петру на то одговара:
 „Хвала теби, Петре Ситпоковче!
 За теб' кажу: јако ситно ковеш.
 Да ти дадем једну ситру асиру,
 Да ми сковеш ђердан испод грло.

.
¹

Рапо рапила Јелена...

Рапо рапила Јелепа,
 Да бере росан трајдавпљ.
 Тамац се суну да бере,
 Голем се ђаво докара:
 Јелену змија уједе!
 Јелена седи те плаче.
 Јелепе спаха говори:
 „Не плачи, залво Јелено,

¹ Овде има још два три реда, али их писам упамтно.

Ја имам брата златара,
 Оп ће ти гривну развије,
 Те ће ти рука одахне.“

Веда на Мапојла

Варада се змија и девојка
 У градину, под првему ружу.
 Туда мнцу Мапојло терзија;
 Маши с аршини змију да убије.
 Ту је њега беда подбедила:
 Што имао све за беду дао!
 Имао је девет воденица.
 Све је девет за беду издао.
 Н не може беду да одбије.

Колико ко жали

Пободе ми се млад Стојан,
 У суха дола без воду.
 Мајка му седи при главу.
 Сестра Годора при ноге,
 Љуба Петкана при срце.
 Стојан си мајке говори:
 „Када ти, мале, ја умрем,
 „Докле ћеш, мале, жалити?
 „Жалићу, сине, жалићу,
 Дор Црно Море пресахне,
 Промену да ти донесем“.
 Стојан си сестру питајује:
 „Докле ћеш, сестро, жалити?
 „Жалићу, брате, жалићу,
 Дор суха врба олиста!
 Стојан си љубу питајује:
 „Докле ћеш, љубо, жалити?
 Жалићу, војпо, жалићу,
 Дор да ми слнце отекочи,
 Те да ми роса опадне,
 Те да отиднем у башту,
 Да росну киту наберем,
 Те да си лице закитим!

Бела Рада

Море, Радо, бела Радо!
 Леле, леле, бела Радо!

Дојде ли ти Бег од Бању?
 Леде, леле, бела Радо!¹
 Неје дошао, ни да дојде!
 Там га кажу у офију,
 У Софију на престола,
 У сто седи књигу пише:
 „Да се Рада не ожени!“ (не уда)
 Рада се је оженила,
 Две дечицу изродила,
 Једно мушко, друго женско.
 Мушко дете књигу пише,
 Женско дете јагрук везе. . .

Кад се иде с вонана кући
 Ој Калино, Калино Малино!
 Што не дођеш код мев' на разговор?
 Ја бих дошла — мајка ме не пушта,
 Но ми вели: „Вечерај, на легај!“
 Ја вечерам; не облажа ми се²:
 Спање спавам: сан ми не долази!

Лена Вела

Хвалила се Веле мајка:
 Ладо, Ладо!
 „Код све друшве на кладенац,
 Ладо, Ладо“³!
 Моја Вела најубава,
 Најубава, даровита⁴
 Че дарује две ста свата!“

Деспотица

Дивна, дивна Деспотинце!
 Ладо, Ладо!
 Дваи пород нарађала:
 Ладо, Ладо!
 Све синовни, све бацови,
 Ладо, Ладо!

¹ Припева се уза сваку врсту.

² Није ми слатко.

³ Припева се уза сваку врсту.

⁴ Даровита, значи: има много дара.

Све ћерчице, све краљице!
Ладо, Ладо!

Невестица по дел шета...
Невестица по дел шета:
Ладо, Ладо!
Поле су вој ви'ри-ветар¹,
Ладо, Ладо!
Уста су вој кутијица,
Ладо, Ладо!
Очи су вој два кладенца,
Зуби су вој ситан бисер,
Коса вој је ибришимя!

Какво момче коња игра!
Какво момче коња игра!
Ладо, Ладо!
Уз чаршију, пиз чаршију.
Коњак ли је? Змијак ли је?
Момче ли је? Сковче ли је?
Узда ли је? Звезда ли је?
Арбија му од коњ паде:
„Бери, бери, мала момо!
И додај ми арбијицу!
Да ти дадем и јабуку!

На јупака русе косе.
За појас му остри ножи,
На пожеви и вергије.
Куде сгапе, све трепери!
Куде ходи, све громоче!

На јупака три јелека.
Сви три дава за девојку.
Јелап морав, други зелен,
А трећи је чиста чоха.
Мајка си му говораше:

¹ Ви'ри-ветар = тапке поле на сукињи или на кошуљи.

² Припева се уз сваку вјесту.

³ Сковче рекоше ми да значи копча којом се скопчавала хаљина.

„Не дај, синко, три јелека,
Три јелека за девојку.
Која ти је суђеница,
Она ће ти сама дође!

Јупак језди през горицу,
Коњ му вришти, подскакива,
Да му љуба дочује,
Да му порте отвори!

Хеј Својан е

Хеј, Стојане, млад Стојане!
Ти не падај по конаци,
Него падај по ливаде,
Нека пада роса на те,
И на тебе и на коња!

Сестра и брат договарају се

Сестра брата на обеду пита:
„Јела, брале, да се додужамо!
Коју ћемо за теб' да узнемо?
У село су три добре девојке:
Једна, кажу, јако даровита.
Друга, кажу, много рода има.
А трећа је у Бога сирота.
Да узнемо, брале, даровиту,
Она ће се с дара поносити,
Не ће нашу мајку послушати:
Да узнемо, што то рода има,
Она ће се с рода поносити,
Не ће нашу мајку послушати:
Да узнемо у Бога сироту:
Рода нема, с род да се поноси,
Дара нема, с дар да се поноси.
Она ће ни мајку послушати.

Божана и Манојло

Бегала беда Божана
Од мила војна Манојла.
Три годин' га је варала:
Првњу му годин' велеше:

„Чекај ме, војно, млада сам !
 Другу му годин' велеше :
 „Чекај ме, војно, дар немам !
 Трећу му годин' отказа :
 „Не ћу те, војно, старо си !
 На је отишла у гору :
 „Гороле, горо зелена !
 Собарај лисје од тебе,
 Те ми заличуј трагови;
 Да ме не најде Манојло:
 Три годин' сам га варала :
 Првљу му години' велејох :
 „Чекај ме, војно, млада сам !
 Другу му години' велејох:
 „Чекај ме, војно, дар немам !
 Трећу му години' отказах :
 „Не ћу те, војно, старо си !

У очи Ђурђева дне
 Здравче, венче, беру ли те моме ?
 Беру, беру, како да не беру ?
 Кад те беру, куде те девају ?
 Меце вију у зелене венце.
 Кад те вију куде те девају ?
 М'ћају ме на то влакло јагље!

Драгана

Телаа ми виче по село :
 Сељани дома да иду
 Сас кола, и сас волови,
 Да иду рапо у плашип'
 Да сечу шуму зелену,
 Да праве турски одрови,
 Ђе дојде јутре војвода.
 На си нитује сељани :
 „Јоште ли седи Драгана?
 Драгана башта говори :
 „Драгано, ћерко Драгано !
 Да хоће болест да дојде,
 И теја црне бођиње,
 Та да ти лице огрубе,

Та да ти коса онадне :
 Већ ми досади војвода
 За тебе, ћерко, питајућ.“
 Драгана оде у гору.
 Сучке набрала од јасен,
 Па је наклала три огља :
 На првњи тури кошуље :
 „Горете моје кошуље!
 За вас ми нема свекрве!
 На други тури чаране :
 „Горете моје чаране !
 За вас ми нема сватови!“
 На трећји тури капице :
 „Горете моје капице !
 За вас ми нема залвице!

Играла се Севделица..

Играла се Севделика,
 Од пољане до пољане.
 Шеро перо изгубила.
 Набедила калуђера :
 „Ти ми, кале, перо најде!
 „Несам ти га ни видеја,
 А камо ли ти узеја!

Полетело сиво соколенце..

Полетело сиво соколенце.
 Па је пало на тимочко коло.
 Опazi га тимочка девојка :
 „Ој Бога ти, сиво соколенце !
 Ти ми летиш редом по Крајине,
 Здраво ли је војска у Крајине ?
 Проговори сиво соколенце :
 „Здраво јесте војска по Крајине,
 Сад' погибе Бура барјактаре !
 Кад то чула тимочка девојка,
 Жалила га три године дана.
 Једну годин' киту не послала,
 Другу годин' хоро не играла,
 Трећу годин' несам не појала !

Ој Стојане, море Стојане!..

Ој Стојане, море Стојане!

Ваши си сиви волови,

Разори моји дворови,

Те посеј моји јадови,

Те гледај што ће да пицне.

Ако ти пицне босиљак.

Босо ћеш по мен' да ходиш;

Ако ти пицне невенак,

Свагда ћеш за мен' да венеш;

Ако ти пицне цволнка,

Цвелно ћеш по мен' да ходиш!

Тодор и Тодора

Тодор Тодоре претеше:

Бре ћу те украдем. Тодоро!

Не можеш море, Тодоре!

Девет су брата на врата,

Десети башта на порту,

И он си држи сеђиру,

Кој' мвне, да га посече.

Тодор се краде, прикраде,

Младу Тодору украде,

На плашину гу изнесе.

Тодора у сая' говори:

„Додај ми, мале, водиче!...“

„Овде ти нема мајчице,

Већ ти е Тодор, млад војно!

Милкана

Милкане, момо Милкане!

Милкане, пиде шарено!

Буди ми дрво високо,

За што ми неси весела,

Како то првџа година?

„Бути, Турчице, не думај:

Како ћу да сам весела?

Татка ми Турци вапуди

За туја турску мирију!

Брата хајдуци врзали ;
 Мајка ми болна умире ;
 Како ћу да сам весела ?
 Милкане, момо, не лудуј !
 Ја ћу ти татка измолим,
 Ја ћу ти брата одвржем,
 Ја ћу ти мајку уконам,
 Па тебе младу да женим (удам)
 За тоја младо Једрепче,
 Хубаво момче бећарче !
 Ћути, Турчине, не збори !
 Сас момче то смо роднина ..
 Дубока вода брод нема.
 Хубава мома род нема !

Ој јаворе, зелен боре...

Ој јаворе, зелен боре,
 Благо тебе среди горе !
 У зиму ти зима неје,
 У лето те град не бије.
 Што си малко род родила,
 На две грање, две јабуке,
 А на трећу соко седи,
 Соко седи, обедује.
 Обедује, разглеђује :
 Где два брата коње брзе,
 Илијнца и Грујица :
 Илијнци коњ утече
 У градине девојачке :
 Са зенгије невесн бије.
 Узду влачи, цвеће тлачи.
 Девојке га искарују :
 Коњче, враћче, пуст остаја !
 Девојке те пахраиниле,
 А момци те папојили !

Најтежа рана.

Рањен јунак у горице лежи.
 На њега су до три љуте ране :
 Једна рана оди остру сабљу,

Друга рана оди танку пушку,
 Трећа рана — зуби девојачки!
 При њег' седи Милица сестрица:
 Сузе рони те ране омива,
 Венац троши, те ране засађа.
 Питује га Милица сестрица:
 „Браде, Дале, боде ли те ране?
 „Сестро, Миљо, боде си ме ране.
 Што то рана оди остру сабљу,
 Она боли, и јако не боли;
 Што то рана оди танку пушку.
 Она боли — хоће да завене:
 Што то рана — зуби девојачки,
 Она боли, и хочу да умрем!“

Краљевић Марко и Вила Пештеркиња

Рано рани Краљевићу Марко,
 Рано рани у свету недељу.
 Бога Марко нигде не помиње.
 Рано рани у гору зелену,
 Да улови сивога јелена,
 Ја л' јелена, ја л' сива сридака.
 Сву је гору Марко проходно,
 Нигде нема сивога јелена,
 Ни јелена, ни сива сридака.

Стаде Марко гору да си куне:
 „Бог т' убио горо, пуста горо!
 „Тол'ко ходих по теб' за балјава:
 „Нигде нема дова да си најдем.
 „Пуста горо, пуста да останеш!

Вила Марку из гору говори:
 „Не кун', Марко, зелену горицу;
 „Овај гора никад неје била
 „Без онуја студену водицу.
 „Клета да је Вила Пештеркиња!
 „Хајде доле низ гору зелену,
 „Има доле једно дрво сухо,
 „Све је сухо, само врх му зелен.

„Тука има девет кладенаца,
„И па њима девет катанаца.

Марко иде низ гору зелену,
И најде си девет кладенаца,
И па њима девет катанаца.
Он сасече девет катанаца,
Те си пушти горе бистру воду,
И напоји што год је у горе.
Све што живи водницу се напи.

Упази га Вила Пештеркиња :
„Ти, ђидво, ко си, одкуде си ?
„Како смеде воду ту да пушташ ?

Моли гу се Краљевићу Марко,
И дава гу све дукати жути :
„Кад би Вила дукати примала,
„Сву би гору златом окитила !“

Марко дава све бели талери.
„Кад би вила талери примала,
„Од талвр' би калдрму градила !

Таг говори Краљевићу Марко :
„Ти, ђидво, Вило Пештеркиња !
„Молба бива до два, до три пута ;
„После молбу, други збор се збори !

Па си трже троструку камџију,
Те ју бије по танке кошуље.
Проз кошуље крвца прокапаше.
Вила рипа од јелу на јелу,
Марков шарко од брдо до брдо !
Таг ми стаде Вила Пештеркиња
Да си моли Краљевића Марка :
„Стани Марко, побратим да си ми !
„Од саг ћу ти воду испуштати !

Једну мајку имам...

Једну мајку имам.
Боље да гу немам.

Плачи, мајко, плачи,
Не наплакала се !

Жали, мајко, жали,
 Не нажалла се!
 Што ме песи, мајко,
 У школу праћала?
 Жали, мајко, жали,
 Итд., итд., итд.
 У школу праћала
 Књигу да научим!
 Жали, мајко, жали,
 Итд., итд., итд.
 Књигу да научим
 Капетан да стапем.
 Жали, мајко, жали
 Итд., итд., итд.

Од Висока Станко.

Хоро игра под Булића града.
 У тој хоро мушка глава нема;
 Само су ми невесте и моме.
 То спазно Станко од Висока.
 Хоће д'иде под Булић на хоро.
 Стапку дружба потихо говори:
 „Тако т' Бога од Висока Стапко!
 Немо' д'идеш под Булић на хоро;
 Девојке су хитре, ђаволасте,
 Заиграће игру ђаволасту,
 А тебе ће жеге одолети;
 Скипућени си свилене доламе,
 Свипуће ти пушке и поласке,
 Свипуће ти токе на пазухе,
 Спазиће те Турци јавичари“.
 То не слуша од Висока Станко,
 Нег' отиде под Булић на хоро;
 Девојке су хитре, ђаволасте,
 Заиграше игру ђаволиту.
 И Станку су жеге одолеле.
 Стапко скиде свилену доламу:
 Свипуше му пушке и поласке.
 Свипуше му токе на пазухе.
 Спазише га Турци јавичари,

Спазише га, па га ухватише.
 Секоше му руке до рамена :
 „Кажи, Станко, дружбању остаду!
 Ћути Станко ништо не говори.“
 „Секоше му поге до колена :
 „Кажи, Станко, дружбању остаду!
 Ћути Станко, ништа не говори.
 Обе очи њему извадише:
 „Казуј, Станко, дружбању остаду!
 „Кад не казах за јуначке руке,
 Што су много Турци посекнуле;
 Кад не казах за брзе си поге,
 Што су много Турци побрзале;
 Те да кажем за мамљиве очи,
 Што су мене млада премамиле.
 Те су мене млада погубиле! ?

Крсно има славе у Торлаку као и у Шумадији, ма да има неких малих разлика. Тако, на прилику, о слави домаћини, хотећи звати на свето, шиље буклију вина, ако зове на вечеру; а чутуру ракије, ако позива на ручак.

Званица, долазећи свечару, назива Бога. Свечар, прихватајући Бога, износи хлеб и со. Званица се прекрсти, целива хлеб и со, па се онда љуби у образ с домаћном и осталима.

Свадба такође бива као и у Шумадији, само има много више некаквих откупа. На прилику, девојачки дом не отвара порте од своје куће сватовима докле се што не да; за тим се не ће ни кутња врата отворити, докле се који цванцик не протурн упутра.

У девојачком дому *арекнда се арид*, то јест, преклда се: шта девојка носи дара, а шта момак даје ударја. Кад се то сврши, девојку изведе брат, и преда је деверу, пошто је овај од брата чим било откупи.

За тим се одива опрашта с родом својим, и уседла на коња. Редовно се девојка *носи* на коњу. За то се и не чује реч *довести*, него *донети* девојку.

На свадби се пије, наздравља, и жели што се лепше може и уме; али се не заборавља ова једна здравица младенцима:

„Да младенци поживе дуго, и да остаре, да обеле како Стара Планина!

и. Управна подела

За Турака, пиротски је округ био *мутесарифлук*, у који су улазили: Три са Зисцољем; Брезник, Висок, Лужница, и Бела Паланка.

Мутесариф пиротски био је под *косовским валијом*.

Последњи мутесарифи у Пироту били су: *Јордан-Паша* и *Сали-Срџи-Ефендија*.

У Белој Паланци и у Цариброду седео је по један *мудир*; а у Лужници, Високу, и Нишави биле су *буљубаше*, којима се није знало стално место. Ти предели звали су се: *Нишава-коли* (нишавски срез), *Висок-коли* (височки срез), *Ак-Паланка-коли*, и *Лужница-коли*.

Кад смо ми те крајеве ослободили, онда је (14 Маја 1878) пиротски округ за управу подељен овако:

Пирот — столица окружној управи и суду.

Цариброд — столица срезу височком;

Брезник — столица срезу брезничком;

Темска — столица срезу нишавском;

Три — столица срезу триском, и

*Бабушинац*¹ — столица срезу лужничком.

Бела Паланка је тада била потнала под Ниш.

Доцније, кад берлински конгрес постави границу између Србије и нове бугарске кнежевине, и нас сузби овамо за ту границу, онда пиротски округ би раздељен (6 Фебруара 1879) на ове срезове:

Нишавски, са столицом у Пироту;

Височки, са столицом у Великој Лукањи (сад је и он у Пироту),

Белоаланачки, са столицом у Белој Паланци, и

Лужнички, са столицом у Бабушницу².

¹ *Зборник XXXII*, 308

² *Зборник XXXIV*, 196. Многи ово место где је среска канцеларија, зову Лужница, ма да се Лужница зове сав овај крај дуж реке Лужнице.

Бабушинац нема поште ни телеграфа. Најближе му је пошта и телеграф у Пироту ($3\frac{1}{2}$ — 4 часа).

Та уравна деоба стоји данас.

ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Нових тековина још нема много; али ће их бити скоро.

Путове многе градно је Митад-Паша. Данашњи начелник настојава да села нишавска веже пасишма за главни пут који иде долином нишавском, и већ 14 села има која су те пасице начинила.

Варош Пирот исправља се по плану, који је одобрен у министарству грађевина. Скоро ће бити неколико улица регулисано.

Место старот „Големог Моста“, гради се нов каменити мост на 4 ока, 60 метара дугачак.

Осем тога, скоро ће се градити зграде за гимназију, за основне школе, и за апотеку.

У селима пак: Завоју, Лукањи, Темској, и Дојкинцима граде се нове школе по плану.

III

ВРАЊСКИ ОКРУГ

~~I Границе~~

Границе су врањском округу: са севера — округ *нишки* (срезови: *лесковачки* и *власотипачки*), с истока — *Кнежевина Бугарска*, а с југа и запада — *Стара Србија* (коју сада држе Турци). На западној страни овај се округ нешто мало граничи и *округом топличким*, на име — *срезом јабланичким*.

Тачна гранична пруга између Србије и државе турске, и између Србије и Бугарске, обележена је у записницима оне међународне комисије која је ту границу поставила 1878 и 1879¹. У протоколима те комисије записапа је свака важнија тачка, и одређена њена стад (положај) и висина. Ја ћу овде поменути само имена оних тачака на којима данас стоје наше граничне страже сирођу Турске и сирођу Бугарске. Та места почећу ређати од топличкога округа. На тај начин доћи ће

I у срезу топланичком

- 1 *Воловски Камен*
- 2 *Вела Глава*
- 3 *Црна Чука*
- 4 *Хајдушка Црква*
- 5 *Копиљак*
- 6 *Мустафина Кућа*
- 7 *Трстена*
- 8 *Фетина Кућа*
- 9 *Голеш* (преслап)

¹ *Commission internationale pour la delimitation de la Serbie. Protocoles, Belgrade, 1878, et 1879.* Две књижнице у 8, стр. 1 — 23; и 1 — 143.

- 10 *Црни Камен*
- 11 *Лазарев Кладенац*
- 12 *Хајдуки Кладенац*
- 13 *Криво Дрво*
- 14 *Голема (широка) Ливада.*

Ове страже су све једна од друге далеко по један час моста.

II у срезу ичињском

- 1 *Китка*, 1 час даљине
 - 2 *Новоселски Пут*, $\frac{1}{4}$ часа
 - 3 *Свети Илија Честелински*, $\frac{1}{2}$ часа даљине;
 - 4 *Уши*, $1\frac{1}{2}$ час
 - 5 *Гола Глава*, $\frac{1}{4}$ часа
 - 6 *Козарник*, $\frac{1}{4}$ часа
 - 7 *Црква Горњег Вртоша*, 1 ч
 - 8 *Давидовац*, $\frac{1}{2}$ ч.
 - 9 *Рајистовац*, $\frac{1}{2}$ ч.
 - 10 *Кршевица*, $\frac{1}{4}$ ч.
 - 11 *Цер*, 1 час
 - 12 *Руси — Свети Илија*, $\frac{3}{4}$,
 - 13 *Летиници*, ч.
 - 14 *Шумка*, 1 ч.
 - 15 *Мотина*, $\frac{1}{2}$ ч.
 - 16 *Ханови Свети Илија*, $\frac{1}{2}$ ч.
 - 17 *Грамађа*, $\frac{1}{4}$ ч,
 - 18 *Ближник*, $1\frac{1}{4}$ ч.
 - 19 *Бабина Пољана*, $\frac{1}{2}$ ч.
 - 20 *Тамна Буква* (управо: *Томна Буква*). $\frac{1}{4}$ ч.
 - 21 *Службиште*, $\frac{1}{2}$ ч.
 - 22 *Патарница*, $\frac{3}{4}$ ч.
 - 23 *Црни Врх*, 1 ч.
- Све ове страже стоје према држави турској.
- 24 *Мусуљ* (управо „*према брду Мусуљу*“), $\frac{1}{2}$ ч.
 - 25 *Просеник*, $1\frac{1}{2}$ ч.

III у срезу масуричком

- 1 Претвор (или Вилоколо), 2 $\frac{1}{2}$ часа даљине.
- 2 Пантин Гроб 1 ч.
- 3 Букова Глава 1 ч.
- 4 Власина (царина) 1 $\frac{1}{2}$ ч.
- 5 Гаџина Пољана 1 ч.

Горње четири (у срезу пчињском), и ових пет стража (у срезу масуричком) стоје према Клежевини Бугарској.

2 Планине

Планине највеће, које се могу у овом округу поменути, нису целе у округу врањском. Највеће су оне које су међу Моравом и међу изворима Пчиње и Струме; а од тих планина само западна и северозападна страна припада врањском округу, по што је државна граница српска проведена баш билом тих планина.

Међу тима могу се поменути:

Чемерник, на северистоку среза масуричког, голетна про- страна планина, обрасла само бујном травом, која је стоци врло питна паша.

Варденик, на југоистоку од села Сурдулице. На Варденику је највиши врх *Велики Стрешер*, који изгледа као пласт сена. На врху Великога Стрешера руски су официри године 1878 закопали неке записе и друге неке знаке.

По Варденику је врло богата и питна паша. Ту Црновупци пасу неколико хиљада оваца, и неколико стотина коња.

Букова Глава, изнад језера Власине, где је развође рекама: Морави, Јерми, и Струми.

Пантин Гроб, *Меџид-Планина*, *Дебели Рид*, и *Мали Стрешер* висови су дуж границе српско-бугарске.

Код *Стрешера* је преслап *Вилоколо*, који се, као падина, не може видети из далека, него се свакад радозналу путнику из далека показује лепи врх *Стрешеров*, као обележје *Вилоколу*.

Вилоколо се даље чује, а *Стрешер* се даље види.

Виљоколо је преслап између *Претвора* и *Малог Стрешера*.

На северном боку тога преслапа извире вода, доцније на гласу као *Врла Река*, која се састаје с реком масуричком.

На јужну страну од Виљокола тече речица *Виљокоштица* која се слива у Струму.

На самом побиљу тога преслапа, међу изворима *Врле Реке* и *Виљокоштице*, има једно коло, као какво врло велико гувно. На средини тога кола, где би био стожер, кад би то било истинско гувно, земља је малко издигнута. И ивица томе колу виша је од остале земље, као да ју је неко навалице марљиво ивичио.

Ко је градио то коло? Шта је ком оно требало на том месту?

Личи да је ту неко разанињао некакав велики шатор, на око шатора објарчињао, да вода не би податекла. Али на оволикој висини, и на овакој стрмени, није никад могло бити опасности од поводња.

Сељаци из околних села на питање: шта је то? одговарају: да је то *Виљоколо*, то јест *коло горских вила* које ту играју своје вилинске игре; а оно место што је издигнуто на средини, веле да је за свирача, који свира тим планинским играчицама.

Граница српско-бугарска ударила је посред *Виљокола*. Али како се баш на том месту ломи правац планинскоме билу повијајући се више к северу, то је само једна четврт од Виљокола ушла у Србију, а три четврти остале су у Бугарској.

Кад је копан гранични јарак, ни један од сељака из оближњих села није хтео ударити будаком у Виљоколо, бојећи се вила; него су га раскопали неки Турци војници, који су се ту десили.

И сада се трава око Виљокола коси, а на самом колу нико не сме ни сламке да узбере.

С Виљокола, ма да је оно преслап а не вис, диван је поглед на две стране.

Мали и велики Стрешер малко су на запад од Виљокола.

Даље су: *Војинов Рид*, *Вршиник*, *Просеник*, *Бесна Кобила*, *Барје*, *Црни Врхови* (њих су три), *Курицак*, *Прекорница*, *Патарина*.

На Патарици је тремења државама : српској, бугарској, и турској ; а ту је и *развође* трима рекама: *Морави*, *Вардару*, и *Струми*. Кад киша пљусне на Патарицу, онда оно воде што потече с тога брега на запад — иде у *Мораву* ; оно што се обори на југ — слива се у *Пчињу* па у *Вардар* ; а оно што јурне на север и на исток — стаче се у *Струму*. По томе, овде је веће развође него на Власији.

На врху Патарице, као на тремењи, Турци су озидали од камена једну белегу, као какав стуб, који казује докле се данас пружа њихова царевина¹.

Кључ, у хатару селâ : Брезовице, Средњег Дела, и Вишеваца.

Ретке Буке, брдо у брезовачкој општини.

Мотина, у хатару села Ђурковице.

Соколовац и *Јаловик*, у хатару села Јелашнице.

На левој страни Мораве пак, ови су висови, или била планинска :

Кукавица, почиње од села *Крушевс Главе*, па се пружа на исток до у саму клисуру код селâ : *Теговишта* и *Мртвице*. Ова планина има два била : једно је на северозападу, и зове се *Липовица*, а друго је на југоистоку, и зове се *Диволов* или *Душељев*.

Облик Велики и *Облик Мали*. Велики је Облик, по казивању, 950 метара виши од Врање. Находи се међу селима : *Урманицом*, *Секирјем*, и *Обличким Сенима*. Овај вис пада у очи не толико својом висином колико својом сликом. Јер, као што се *виџ* Ртањ међу долинама моравском и тимочком, тако исто лепо изгледа, и мами путнику очи, Облик међу Моравом и Ветерницом.

Гоч, за турске владе и арнаутске силе, бејаше стан свих арнаутских лупежа. На Гочу је био један сукоб између Орба и Турака 1878.

Црни Камен, на граници српско-турској.

Прича се да је на том брду, за Цара Лазара, била некака граница. Испод тога брда има извор „Лазарев Кладецац“, који веле да је пронашла војска Цара Лазара, кад је једном туда пролазила.

¹ О овој белези вреди прочитати оно што је записано у мојој књижици „*С Дунава над Пчињу*“ од стр. 75 — 76.

Коиљак, такође на граници српско-турској. Прича се да је у старо време испод брда *Коиљака* ишао некакав друм. Сад се налазе зидине од некаких зграда, за које сељаци веле да су биле путне гостинице.

Године 1878 на Коиљаку је била битка у којој су погинули: *Стеван Стаменковић*, из Големог Села, и *Илија Стаменковић*, из села Влаха.

Плачевица, у хатару села Дреновца. Испод тога брда било је арнаутско село *Девотин*, које је остало пусто.

Крстиловица. Овоме брду, и оном пред њим, прича се да су имена постала овако: Краљевић Марко дође од некуда, после некаквог страшног боја, у ком је порушен град, који се сад зове *Марково Кале*. Видећи ту несрећу, Марко се прекрсти од чуда. И брду остане име *Крстиловица*. За тим Марко пређе на друго брдо, и ту, видећи несрећу која је снашла народ, и, осећајући ону која ће га текар сналазити, *заплаче се*. Од тога, вели прича, оста овом другом брду име *Плачевица*. Ту причу причају мештани. Њу су и туђини чули и записали. Али ми, којима је лашње издевати местима имена, него разабрати како се она зову, не ћемо да чујемо ту причу. Ми све једнако и говоримо и ишпемо веселу *Плачевицу* — *Плачкавица*. Па већ и мештани, поводећи се по нама чак и кад грешимо, често реку:

— Тако је, тако; све једно је, како да речеш: *Плачевица*, или *Плачкавица*!

У планинама и шумама врањскога округа има: вукова, лисица, јазаваца, творова, зечева, куна, лисица (цвестица), веверица, и срна. Медведа нема, мањ кад који дође са стране.

3 Воде

Вода највећа у врањском округу јесте Морава, која у том округу нити извире нити увире: она само протиче кроз њега, примајући у се његове реке и потоке.

О Морави је казано што се могло казати у опису водâ нишкога округа, стр. 5.

После Мораве, у овом је округу врло важна река *Ветерница*, које је долипа најкраћа путна пруга од Лесковца у Врању; а и та је река поменута међу водама нишкога округа, у коме она пада у Мораву, стр. 9.

Врла Река. Извире, као што је раније речено, из севернога бока преслапа *Вилокола*, и тече на северо-запад к Морави. У селу *Алакинцима*, испод Масурце, састаје се с *Масуричком* Реком, која извире испод Варденика. Неки причају да се Врла Река у старо време звала *Пешчаница*, и да је текла кроз *Виногшт* у Мораву. Ако би ово казивање било основано, онда би излазило да се *Иногшт* пружао и на десну моравску страну.

Ми ово овде бележимо само као напомену за даље испитивање.

По именима сѐдâ кроз која тече, Врла Река добија разна имена, а улива се у Мораву према *Владичину Хану*, мало више од чота *Ушке*.

Јелашиница. Извире у хатару Новог Села. На овој реци има у повоселском хатару впр *Дамњаник*. У тај впр људи су пуштали греду од 16 стопа дужине; и она, веле, потоне, па је сутра дан вода избаца. Испод Дамњаника има три вира, као три каце од самотвора камена, све један ниже другог.

Корбештица. Извире из места *Саборштице*, више села *Славнице*; тече кроз *Клисурицу*, и слива се у Мораву, више села *Превалца*.

Бањштица. Извире у хатару села *Бабине Пољане*, и испод једнога *Црнога Врха*. Прима у се *Црну Реку*; тече кроз *Прволек*, *Дуге Луке*, па удара на *Бању*, где прима сву врелу воду из бањских извора; за тим се слива у Мораву сироћу села *Мостанице*.

Тибушка или *Златокошка Река*. Једно јој је врело у селу *Лукову*; друго — код цркве Св. Пантелије, а треће је *Лева Река*, која сама има три извора.

У Мораву се слива код села *Златокоша*.

Требешинска Река. Извире под брдом *Светим Илијом* и *Мотиниом*, а тече кроз село *Купинице* у Мораву.

Преображенска Река. Извире у осоју брда на ком је хан *Свети Илија*. У Мораву пада у село *Ратају*.

Брањска Река. Има два извора: један је *Девотински Поток* који тече из планине *Крстиловице*, а други је *Мала Река*, која извире у присоју брда *Плачевице* и *Дуге Лазине*. Под Марковим Градом састају се те две воде, па теку кроз варош Брању.

На овој реци, од Маркова Града до њеног утока у Мораву, има више воденица и ваљавица. Кроза саму варош, она се наводи на ваде, те јури улицама, и помаже да би се варош могла држати чисто. На њој има 2 дрвена, и 5 каменних мостова. Све су те мостове градили поједини Турци, као своје задужбине. Неки *Хаџи-Усеин-Паша* начинио је два, и његова жена *Емили* два моста од камена.

Брањска се река слива у Мораву испод села које се зове *Доње Брање*.

Лененица. Извире у јужном подножју планине *Кукавице*; иде на југоисток до вуса *Бабиног Носа*, протичући поред села *Костомлатице*, *Јагњила*, *Равне Реке*, и *Солачких Сена*, до манастира *Бацануна*; одатле окреће право на исток, протиче кроз село *Кацапуц*, и *Лененицу*, па пада у Мораву, с леве јој стране, у хатару *лепеничком*.

Белишева. Извире на северном крају села *Белишева*, а на јужном подножју вуса *Јовице*. После доста кривудавог тока, пада у Мораву, пошто протече кроз село *Стубао*.

Власинско Језеро (Власинско Блато).

Међу *Чемерником*, *Милијиним Ридом*, и *Буковом Главом*, има једно језеро, које се пружа с југоистока на северозапад. Оно има у дужину 8 км, а у ширину 3 км, ма да му ширина није свуд једнака.

У то језеро стачу се из околине многи кратки потоци, а из њега на северозапад отиче речица која доцније тече кроз село *Црну Траву*, и које се зове *Власина*. О овој реци *Власини* била је реч у округу *нишком*, стр. 7

У средини својој Власинско је Језеро бистро као кристал, и вода је, веле сељаци, дубока толико да јој се не може дна наћи, а с крајева језеру ухватио се густ шевар, који се креће и гмб на води као каква лађа.

Околни сељаци причају да у Власинском Језеру живи некаки *црни водени бик*. У старо време, веле они, бик је тај ноћу излазио из воде на обалу, пасео траву, и боо се са сељачким говедима, која су пасла око језера. Он је, на тај начин, поубијао многа говеда сељацима. Најпосле досети се некакав ковач, те своје воду окује рогове гвожђем, и пусти га на нашу крај језера Власине. Воденак изиђе, као обично, и полети на ковачева вола, да га прободу, а кад га овај мазне својим окованим ропчићем, он заборави и нашу и бодуће, него стругне на траг у језеро.

После тога, говеда су, вели прича, била мирна од воденога бика.

Само године 1827, пред рат руско-турски, и пред годину 1876, кад ће се закрити Срби и Турци, бик је, веле, из језера тако страшно букао, да се је сва околина тресла, и из воде су избијали на површину велики клубуци.

То причају Власинци и Црногравци, који су језеру најближи суседи.

У водама врањским има: мренова, кркуша, скобаља, кленова, и пастрмака (које се овуда зову *стрек*).

У Морави има рибе крушне, а по другим водама сва је риба ситна.

Бања, вода минерална, на исток од Врање, једно два часа путовања, на десној моравској страни, у једном живописном месту поред реке *Бањитице*. Вода та кључа из неколиких извора; врела је, и за то се зове *Бања*.

Ту се наводи неколико кунаоница које су грађене у старо време.

Најврелији извор има око 70° R.

У врелу бањску воду меша се доста студене воде од реке Бањитице, која тече поред самих извора.

Људи из околине, у тој топлој води, киселе и испирају многу

конопљу. Тим радом они много кваре и лепоту места и чистоту ове лековите воде.

Не ће бити на одмет ако се овде помене једно богатство балканских земаља.

Осем ове вреле воде, има бања у *Костендилу*; у *Јохирама*, под Витошем; у *Софији*; у *Бањи Нишкој*, под Коритњаком; у *Сорљигу*, крај Тимока; у *Шарбановцу*; у *Брестовцу*; у *Соко-Бањи*, под Озреном; у *Рибарима*, под Јастренцем; у *Врњцима*, под Гочем; у *Јошаници*, под Копаоником; у *Лукову*; у *Бањској*, у Топаници, и у *Сјарини*.

Све те вреле воде извиру на простору који може имати у четврт највише 40 — 45 часова хода.

4 Равни

Равнице је мало у врањском округу. Поред Мораве од Врање до Владичина Хана има неколико лука равних и родних, али су незнатне величицом. Највећа ће бити она у западном крају старог Иногоста која се почиње од села *Прибоја* па се пружа до села *Суве Мораве*, на левој моравској страни.

И поред Врле Реке, од њених става с Масурицом до утока у Мораву, има неколико равница које су такође врло родне. Од ових је најзнаменитија она што се зове *Масуричко Поље*, или: *Добро Поље*.

Пољаница је корутина која је сва окружена висовима, али ни она није глатка раван, ма да су готово свуда по окомцима омањих њених брда њиве и ливаде. Чисте равнице у Пољаници највише биће онде где је настањено *Големо Село*.

5 Шуме

Шумâ врањски округ има: у Пољаници, у Црном Камену, у Кониљаку, у Вељој Глави, и готово свуд до границе према Турској;

а има је и границом до среза лесковачког у планини Кукавици и у Влахињи.

У срезу масуричком највеће су шуме: *Краковица*, од села Ђбиторађе и Прекодолаца на поред села Залуђана до села Ружића; и *Дикава* између села Кознице, Мачкатице, Лескове Баре, и Залуђана.

Дрво је највише буково. Церовине, граничевине, и растовпне има само по браницима.

6 Рудно Благо

Руднога блага из земље врањскога округа вадиле су људи до сада врло много, а остало га је, без сумње, још доста да се вади.

Ја ћу се постарати да овде само поменем *рудна места*, где су руде или вађене, или тек пађене, остављајући стручњацима да тачније одреде где чега има, и колико га има.

Сурдулица, село у долини масуричкој, у ком је канцеларија среза масуричког. У том селу је пађен изданак оловних руда, и то на вису испод села Кијовца, на 2000 метара северозападно од средње канцеларије. Ту се појављује олово повисоко, где трахити продиру кроз микашист и гнајс.

Овде има и фосилнога угља; воде доста за кретање махлина, и довољно глине која се одупире ватри: дакле све што треба за повољне топioniце.

Масурица, село које је дало своје име целој срезу ком је управа у селу Сурдулице. Испод села Масурице, 10 км на југо-исток од Сурдулице, наводи се *Масурички Самаков*. Овуд се опажа микашист и гнајс. Руда је одвише ситна; с тога није за радњу у велике, и на дуже време.

Врла Река, која извире испод *Виљскола*, има рудних остатака на 10 км од Сурдулице. Ту има и руде и угља, што је остало од Турака.

Власина. Око Власинског Језера не виђа се трахита, него

микашист, гнајс и хлороташист. Те су стене обала Власинском Језеру. Око самих ивица језерских има доста гвоздене рђе; има кристала, магнетита и порита. На вису је примећено гнездо од гвоздене руде и од графита, али је све то од мале важности.

Горке ваде, на југонсток од Језера Власине. Ту се је радила руда за Турака. А прича се да се је ту вадила руда још за српских краљева.

За време некога Хусејин-Паше, у овом је крају ковало којекаквих 25 самокова, где се израђивало гвозђе.

Осех тога, помињу се још: *Козничка вада* и *Антина вада*.

Људи vele да је Хусејин-Паша добијао од свих тих самокова око 14 — 20.000 возова руде (1 воз је 500 ока).

Ваде се зову они јазови којима се води вода на zgodне скокове, да креће *самокове*. Те су ваде некад дугачке по 5 — 6 часова.

Самоков се у овим крајевима зове свака радионица у којој вода креће справу која кује гвозђе, или иначе израђује руду.

Грдиличка Клисуре. У овој клисури има кристалних стена, микашиста, гнајса, гранулита, а највише хлороташиста. У наносима свију већих река: Грдиличкој, Цепској, и Козарекој наводи се гранита, гранулита, и трахита, тако да је десна моравска обала од самих ерутивних стена.

Од Калиманаца до Прибоја виђа се трахитски туч, који се пружа левом моравском обалом на 10.000 метара, и изгледа као кречна стена. Док је јакован, теше се лено, а после се стврдие тако да је врло добра грађа за мостове, стубове, и друге грађевине.

Мрка Пољана, место где су рађеве руде за Турака. Ту је самоков, а мало даље вигљеви.

Околина је, поред руднога обиља, богата буковом гором.

Стена је микашист, а по наносу има и трахита. Главни масив трахитски јесте највећи вис *Љутен*, код села Мутежа.

Гузевје и *Лебедска Река*. И овуда је микашист продрт

трахитима. Уз Лебедску Реку, код села Лебеда, један је *вигань* који припада самокову мркопољанском.

И овде има добре букове горе.

Још су били вигњевци у Гарванци, али сада су већ готово са свим порушени.

Марганци. — У хатару овога села, у погоку *Стисси*, нађен је фосилни угаљ, али јако перпетуран.

Слатина. — Говори се да је некад у овом селу вађена со. Сад се не може да уђе у траг соли, а и сумњати је да је има, по што је подлога наносне околине гранит.

Мрговица, у срезу пољаничком. На 2000 метара западно од Мораве у Репинцу и Граову наводи се угаљ од најбоље квалитете.

Како ће туда јурити железница, овај рудник има врло лепу будућност.

Сушевје. — Спрам Краљеве Цркве у Мртвинци нађен је фосилни угаљ, и геолошке су прилике онаке каке и у селу Марганцима.

7 Остаци од старина

Старине, до сад виђене у врањском округу, ово су:

Марково Кале (Марков Град), изнад Врање, међу Плачевицом и Крстиловцом, куда је пролазио стари пут од Лесковца преко Иногошта у Врању.

Прича се да је то био град Краљевића Марка. За то се и зове *Марков Град* (*кале* је реч турска, и значи *град*).

Неки додају да се тај град звао *Голубиње*; али ово треба узимати с предосторожношћу до бољег објашњења.

Старо Градиште, у Грахову, у Класури. У селу *Прибоју* на једном вису између врхова који се зову *Уши* и *Велика Борча* наводи се то *Старо Градиште*.

Стража, друге градиште, на вису изнад манастира *Качакуна*.

Градиште, треће на број. Између села Власпице и Витврђе имају остаци од старог града. Сељаци причају да од тога градишта има тавишк кроза земљу који изводи чак на планину Чемерник.

Романов Град. Под Врдеником, у селу Доњем Романовцу, имају остаци од старог великога града. А испод тога града, прича се, да је била велика варош.

Краљичин пут. У месту *Тамној Букви*, врло стрменим осојем између *Службеништа* и *Плашевца*, има стари пут тако раван, тако простран, да њим угодно могу интови трчати. Тај пут држи више од часа.

Прича се да је тај пут градла некаква *Краљица*, и да је изедепо 70 крава јаловица, докле је начињен.

Света Тројица, зидине од старе цркве, под брдом Кретиловицом.

Мост на Морави био је код Владичина Хана, на путу који је водио уз Врлу Реку ка Власини. Од тога моста сад се познају само остаци од стубова (тумбаса).

Остра Глава. У Големом Селу, у Пољаници, под брдом овога плепа, зидине су од старог манастира, поред кога се познају остаци од неке друге зграде, где је, прича се, живео некакав испосник.

У *Мртвини*, у *Стублу*, и у *Кацашуну*, имају старе цркве од тесаног камена. За мртвпчку и стубаоску прича се да их је градпо Краљевић Марко¹. Стубаоска се зове и *Бела Црква*. *Кацашун* је међу висовима Бабиним Носом, Милковим Врхом, Стражом, и Јовицом.

Свети Прокопије, стара црквина, за коју се прича да је зидана још за Цара Лазара, на доцније, за Турака, порушена. Кажу да су у старо време тој цркви долазили на богомољу људи из далека, па чак и *Немци* из *Немачке*!

Кукавка, у селу Власима, на брду Кукавци, стара црквина о којој се не прича ништа, само јој је име тужно.

Латинска Црква. У селу Градњи имају темељи од некаке цркве, коју сељаци зову *Латинска Црква*; а само место где су ти темељи зове се *Света Петка*!

¹ *Маркова Црква* је на великој висини. Њој је тешко прићи. Прича се да у њу није смејо ући женско чељаде, него је долазило само до у порту, на му је ту лавано причешће.

Латинска Манастирина у селу Дреновцу, остаци од неке старе зидине, која се тако зове, ма да сељаци само оно место на ком су те зидине зову *Свети Борђе*.

Свети Ранђел. Изнад села Дреновца, на северној страни, развале су од старе цркве која се зове *Свети Ранђел*. Поред цркве је старо српско гробље с крстовима без потписа.

Сељаци из Дреновца и из Секирја долазе о Св. Аранђелу на ту црквину, те паде свеће, и моле се Богу.

У селу *Секирју* има стара црквина, о којој се ништа не прича.

У селу *Смиљевцу* била је стара црквина, на је на њеним темељима начињена садашња Смиљевачка Црква, која слави Свету Петку.

Јелашница село, има једно црквиште. Никакве приче о њему не знам.

Јасење, село, има црквиште. Никакве приче.

Тараниште, више Сурдулице, уз Врлу Реку, на месту Ђурковици.

Калуђерско Гробље, старо црквиште у хатару села Ђиторађе.

Света Гора, и *Цигуљка*, старе зидине у хатару општине буштрапске.

Свети Никола, у селу Репишту, био је некад богат манастир, у ком је, по причи, живело 70 калуђера. Испод манастира је место *Пашина Лука*. На том месту оставио се некад некакав паша с војском, не знајући да ту близу има манастир. Калуђери ноћу, из пенада, ударе на војску, разбију је и растерају. Остане само један младић. Он је чуо, како су калуђери, после сече, говорили: „Нека зна Турчин како сече црногаћа калуђер.“ Чувши то, младић убоде себе трпом, и те речи запише на ноћу од палца. Иза тога пекако умакне, и јави Турцима за погибију ове војске.

Турци дођу с великом силом, те манастир нохарају и спале, а калуђере све исеку.

После те паљевине тај манастир није ни обнављан.

И код ове црквисе, као и код оне у Мртвици, има испод земље велика пећина, коју народ зове *Гробница*.

Хајдучка Црква, на граници српско-турској. Задужбина неких хајдука. Сад су саме развале.

Краљева Кућа, село 2 $\frac{1}{2}$ часа од Врање, сад за границом у Турској, има старих зидина, а близу је ту и село *Караџић*.

Још нешто. У селу Градњи, у Пољаници, до саме цркве, има гробље. Каменови, који су ударани чело главе мртвима, једини су прави крстови, а други више личе на какву слику крилата човека (анђела). На првима има записа (али нема старијих од 1837 године) а на овим другима нема ништа писано.

Људи причају, да у старије време Турци нису давали ударати крстова на гробове, него су се Срби довијали те камен секли налик на крилата човека или анђела, па тако Турке варали, јер и то је онет неки крст! Тек у новије време почели су Турци трпети да Срби могу ударати крстова на гробове својим жртвима!

8 Становници

а. Њихове историјске судбине

Становници врањскога округа, живели у моравској водопаћи, којом је најлакше продрати на *Косово*, и којом је најпрече било Турцима прилазити к *Новоме Брду*, запаутили су све велике најезде на стару државу српску.

Косово Поље, на ком су често „сабље делале царства“, и *Ново Брдо*, извор богатства и моћи старих српских владалаца, привлачила су к себи Турке освајаче, докле год и једно и друго није пало под власт њихову.

Најлакши пут и к једноме и к другоме, освајаче је водио преко врањског поморавља.

А зна се како је земљи куда често пролазе војске!

Не ће бити од штете да овде поменемо понешто из причања Турака наметара¹ о њиховој влади у овоме крају. Али причања ова нека су као ређа биљка на земљи нашој, а никако као поуздани извори историјској светлости. Турци, како су алватни у свачем другом,

¹ *Сулејман Зефировић-Бага*, из Пољанице, и *Ајрадин Аметовић*, из Сураулице.

тако су немарни и у тачности исторјских истина. Ево шта говоре ти турски наметари :

„Откако су Турци освојили Солун, Прилип, Битољ, Једрене, и друга ближа места, има 450 година; а од како су освојили Скопље, Приштину, и Врању, има 350. За тих 350 година само шест месеца нису у тим крајевима владали они, јер их је била протерала хришћанска војска, која се, иза тога, врло брзо повукла натраг.

„Пре 180 година, веле даље турски наметари, долазила је опет војска хришћанска до Њопљака у Пољаници.

„Тада су испред те војске бегали ка Скопљу и Турци и Хришћани. И тада се та војска врло мало задржавала.

„Пре 80 година дошли су до Грдилице Срби из Шумадије, ударили су на Дедобарски Хан, и ту потукли многе Турке. Њих је предводио Хајдук Стреља. Беше Субота, назарни дан у Врањи, кад дође глас о том што су Срби учинили на Дедобарском Хану. На пазару беше много народа. Оружје су онда послали и Турци и Хришћани. И тако оданде, с пазара, дигну се и Турци и Хришћани, заједно с турском војском, те дођу у Клисуру да Србе сузбију.“

Ово су они српски хртници, који су 1809, при опсади Нипта, били послани у Грдиличку Клисуру, да на Просечепци пресеку пут врањскоме паши. Њих је одиета предводио Војвода Стреља (Гледај стр. 116 ове књиге).

Ове јуначке хртнике није толико сузбио овај отпор турски о коме говори наметар, колико велика српска несрећа на Каменици.

И тако је Турцима остала влада над овим крајем све до године 1878, докле Краљ Милан није развио српску заставу.

У врањском округу помиње се неки злогласни Хусејин-Паша (око 1837), који је чувен по тиранској својој управи, и по великој грабљивости туђе имовине.

Године 1877 и 1878 становници врањскога округа, и они у Пољаници, и они у Морави и Сурдулици, и они у Пчињи помагали су колико су више могли да им час пре сване дан ослобођења.

Бог да прости мртве који дадоше главе своје за слободу отаџбини, а слава живима који су радили, и дочекали жуђену слободу!

Овде стављам кратак преглед злочинних дела у брањском округу за године: 1879, 1880, 1881 и 1882, као једну црту за моралну слику становника брањскога округа :

С Л У Ч А Ј Е В И		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		1	2	4	1	8
Крађа	ствари	3	2	4	5	14
	стоке	6	3	3	1	13
	пића и јестива	1	3	—	—	4
	новаца	1	3	4	3	11
Пожара	број вредност у динар.	2 1.280	3 2.420	5 1.543	14 10.453	24 25.696
Палењина	број вредност у динар.	7 5.731	16 6.235	6 1.900	33 9.844	62 22.710
Убиства	пушком пожем	6 —	4 1	2 1	3 —	15 2
	другим оруђем	2	1	2	1	6
	дављењем	2	1	—	—	3
	Узроци у- биства	спађа омраза непознати	3 2 5	2 — 4	3 — 2	2 1 1
Самоубиства	пушком вешањем	1 1	1 —	2 2	— 3	4 6
	Узроци са- моубиства	болест душевна непознати	1 1	— 1	2 2	1 2
Случајне смрти	од пушке	2	2	1	—	5
	од мраза	1	2	—	—	3
	од ватре утоњено	1 —	— 1	— 3	1 —	2 4
	од грома	—	1	—	1	2
	од пића непознати	1 1	— 2	— 6	— —	1 9

Као што се види из овог прегледа, било је у течају од че-
тири поменуће године свега 42 крађе, или по 10 на годину.

Број пожара и паљевина био је врло велики, и то свега 86 за четири године. Штета од пожара износила је свега 48.406 динара. На поједини случај долази, у средњу руку, по 562.80 динара. Кад ову штету поредимо с бројем становника, онда видимо, да је од исте долазило на једног становника по 19 пара годишње.

За све четири године било је у врањском округу свега 10 случајева самоубиства, годишње дакле по 2.5. Долази, по томе, један случај на 25.938 становника.

Убиства учињено је свега 26 или по 6.5 годишње, и то половина због свађа и омразе. Једно убиство долази на 9822 становника.

Случајно погинулих било је такође 26. Размера је према становништву пета као и за убиства.

Према наведеном било је у врањском округу за четири године :

	СВЕГА	ПРОЦЕНАТ
Самоубиства	10	16.14
Убиства	26	41.93
Случајно погинулих	26	41.93
Свега	62	100.00

Од неприродне смрти умрлих долази дакле годишње један на 4.183 становника.

О природном кретању становника у врањском округу имамо ове податке за 1882 годину.

Венчања било је у тој години свега 647, и по томе долази на 1000 становника по 10 венчања. Родило се исте године свега 2950 деце, и то 1520 мушке, а 1430 жепске. На 1000 становника долази по 4.5 рођених. Вавбрачно рођене деце било је свега 6, и то 4 мушка и 2 женска. Од 1000 рођених било је само 2 вавбрачна.

У истој години умрло је свега 1861, и то 960 мушких, а 901 жепских. На 1000 становника долази 29 умрлих, и по томе роди се по 16 више но што умре на сваку 1000 становника.

Размера рођених према умрлима била је :

код мушких као 100 : 63

код женских „	100 : 63
у опште „	100 : 63

Сад да бацимо летимични поглед на школе и на школовање становника овога округа.

У врањском округу било је на крају 1883 школске године свега 11 основних школа, и то 10 за мушку и 1 за женску децу. Две су школе биле у Врањи, а 9 по селима. Долази, дакле, једна основна школа

у Врањи	на 4146 становника
по селима	„ 6284 „
у опште	„ 5895 „

У основним школама радио је свега 21 наставник, и то :
у школама :

	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
врањским	5	7	12
сеоским	9	—	9

У школама вароши Врање било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године	566	87	653
на крају године	496	82	578
школу је оставило	70	5	75

У сеоским школама било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године	343	8	351
на крају године	290	8	298
школу је оставило	53	—	53

Од 100 уписаних напустило је школу

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	12.4	15.5
ученица	5.8	—
ђака	11.5	15.1

У средњу руку долазило је на једну школу

варошку 327 ђака

сеоску 39 „

у опште. 91 ђак,

а на једног наставника школа

варошких 54 ђака

сеоских 39 „

у опште 48 „

Ако број ученика и ученица поредимо са становништвом, онда налазимо да је од хиљаде становника

	мушких ученика	женских ученица	у опште ЂАКА
варошких	130	22	79
сеоских	12	0.3	6
у опште	27	3	15

Кад ове размере међу собом поредимо, ми налазимо, да је од једнаког броја мушких и женских становника било у основни школама

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
по варошима	100	17
по селима	100	3
у опште	100	11

У врањском округу има :

цркава 32

манастира 3

• Свега 35 места где се народ збира на молитву

6. Личности чим било заслужне

Ћесар Угљеша

У почетку прве десетине од XV века, у Врањи находимо *Ћесара Угљешу*, као *господара Врањи, Иногошту, и Прешеву*.

О Ћесару Угљешин до сада мало знамо. Највише је оно што је о њему прибрао марљиви сабирач и општроумни ценилац чињеница из наше старе историје, г. Иларион Руварац (у Гласнику XLVII. 190 — 194).

Могло би се рећи да Ћесар Угљеша пије био само *управник* Врањи, Иногошту, и Прешеву, него да су те земље биле његова држава, по ондашњем значењу те речи.

Године 1402, кад је оно Деспот Стеван Високи (и брат му Вук) био онај страшни бој с Турцима на Трипољу код Грачанице, Ћесар Угљеша, господар врањски, држао је с Турцима; али је ипак био Деспоту Стевану велики пријатељ и помагач, јављајући му шта Турци раде, и шта смерају да раде.

Доцније Угљеша остави Турке са свим, и пређе на страну српску, под власт Деспоту Стевану, и земљу своју **отъу̀скоу̀ю** : **Вра̀ню, Иногоштоу̀, и Прѣшево прѣиѣмь и оу̀зрѣжа, и вѣсть тако нѣкоѣ крыло Христианомь**“.

По што је оставио Турке, и пришао Стевану, Угљеша је био заклон и заштита Србима на овом крају.

Ћесар Угљеша био је у Врањи и године 1412, кад оно бесни Султан Муса, у сред зиме, јурну из Софије преко Врање на Ново Брдо

Г. Руварац мисли да је ово онај Ћесар Угљеша, **господарь. Срьблемь и подоу̀накню**, који **въ лѣто 6931 = 1423** записе манастиру Хиландару село *Врање*.

Али ко је управо тај Ћесар Угљеша? Ко су његови стари? Где је његов гроб? На та питања још данас не можемо дати одговора.

У манастиру Љубостињи, на једној плочи у патосу, пише: **а се лежи Стефань, кесарь оу̀глеше синь**“. Сва је прилика да је тај Стеван син овога Ћесара Угљеше.

Толико за сад можемо казати о овој знатној личности врањскога округа.

Од новијих људи која су се заузимали за народне послове, и тога ради некад муке трпели, помињу се:

Поп Живко

Из села Кршевице

Овај Поп Живко купио је по Пчињи добровољце, и с њима тукао Турке у оно време кад су Немци били освојили од Турака Ниш и Приштину.

Поп Неша

Поп Неша из Кршевице, у Пчињп, сада за нашом границом. Поп Неша јо седео у Преображењу, а пород је оставио у Буље-совцу; умрљо је као игуман у Светом Прохору. Прича се да се је мно-го заузимао за цркве, за веру, и за народност српску.

Миша Шијаковић

Миша Шијаковић, из Врање, много је претрпео мука од Турака, бранећи народ од безакоња. Ишао је, тога радп, чак у Цариград. Најпосле су га Турци отерали у заточење, и тамо је умрљо.

Хаџи-Анђелко

Хаџи-Анђелко, из села Руџа. Тај је човек неколико пута окриван и терап у Цариград, све због заузимања за народна права. У рату за ослобођење одликовао се у боју на Власотинцима. Умрљо је 1881.

За тим, помпње се, као бранилац народа, некаки *леворечки ко-сач* (имена му не могах сазпати), кога су Турци, због великог за-узимања за народ, посекли на мосту код села Златокопа.

Ђорђе М. Стојићевић

Ђорђе М. Стојићевић, рођен у Београду 1857, учио је основну школу, 6 разреда гимназије, и војну академију. Постао је официр 10 Декембра 1876.

У боју на Девотину, 18 Јануара 1878, тешко је рањен и од те рана умрљо је 19 Јануара.

Ово је праунук Милоша Стојићевића, прослављеног јунака из Поцерја.

26 Августа 1876 гледао сам га у боју на Поповој Могили, више Зајечара.

Пре боја наручиваше једноме другу своме: како ће му јавити оцу, ако тога дана погине.

— Немој му одмах казати, говораше он: — да сам погинуо; него најпре пиши: Тешко је рањен; после — рана се дала на зло, на већ најпосле — умрљо! А сабљу, молим те, гледај да ми сачу-ваш; не дај да падне Турчину у руке!

Из тога боја, и из многих потоњих, он излђе здрав и чптав ; али освојење Врање плати својом јуначком главом.

Слава му !

Међу пољаничанима помињу се, као хвале достојни, сељаци из Голског Села, из Градње, Студене, Тумбе, Крушаве Главе, Мијаковца, Влаха, Дреновца, и Сескирја. Исто тако хвале се поименце попови : *Симеун Стојиловић*, *Василије Поповић*, и *Стојиљко Поповић*.

У Сурдулици се опет хвалом помињу попови *Тома Михаиловић*, из Власине, и *Пош Стеван*, из Црне Траве.

Пош Тома је дигао своје сељаке, те потукао Турке низаме који су били на Власини. У том боју је погинуо *Цветко Стојановић*, и рано се *Златко Стевановић*, оба из Власине.

в. Места чим било знатна

Свети Сава, у животу оца свга Стевана Немање, побрајајући места и пределе које је овај присвојно држави српској, помиње и „*гмолемъи Врани*.”¹

Варош Врању мештани и данас зову *Врање* (као јагње, у средњем роду) ; само смо ми, отишавши онамо с војском, од *Врања* начинили садашњу *Врању* (као Вању).

Испод вароши има село које се зове *Доње Врање*.

Та места бележимо овде само за то што за толико стотна година нису променила именâ својих.

Вања Врањска, о којој је била реч кад се говорило о водама овога округа, вреди да се помене и овде, као место на коме *Никола Скобалић* овако славно разби турску војску, 24 Септембра 1454.

Јануара 14, године 1878, на тој Вањи, би бој између српских добровољца и Турака. Турци бише потиснути ; мост на Морави заузеле Срби, и примакоше се ближе к Врањи.

Преображење, црква и село више Хотуле Горње и Доње, на један час и нешто јаче од Врање.

Ово се место може именути из два разлога : а. њега је дао

1. *Ис. Павловић, Извори за историју*, стр. 13

Цар Душан Арапеловој цркви у Призрену, задужбини својој¹; и б. у њему живе сами Цинцари или Куцовласи, којих више нема ни у једном месту у овом округу.

Јеврем-Ђунар, извор испод брда Плачевнице. Изворе испод камена који се зове *Крклар* (40 мученика).

Држи се да је вода из овога извора лековита.

Догор. — На десној страни моравској, код села Корбевца, недалеко од Бање, има место које се зове *Догор*. Прича се да су се ту некад били Срби и Турци. Прича додаје да Турци не би могли Србима ништа, да им није некака баба проказала тајну путању до места Градишта, одакле су Србима наудили.

Да ли ова баба није она кума Николе Скобаљића, о којој се прича у животоу Скобаљићеву?

Владичин Хан. — На левој моравској страни, спрoћу села Калиманаца, начинио је пре 10 — 12 година врањски владика *Пајсије* једну механу, која је данас путницима позната као *Владичин Хан*.

Само место где је тај хан зове се *Калиманци*, а пре су ту била два села: *Рајчик* и *Неманица*, па се данас зове *Рајчик* само једна махала од села *Калиманаца*, а *Неманица* се кад и кад изговори *Неменца!*

Ово се бележи само да се подсети како нова имена могу да заслоне стара.

✓ На месту „Владичину Хану,“ предали су се Арнаути Србима 1878.

Ранутоваци и *Девотин*. — Јануара 18, године 1878, мајори Радомир Путник, и Михаило Срећковић, и потпуковник Јован Поповић, с рудничанима, београђанима, и смедеревцима, освојилише турске *стади* (положаје), а за тим и само село. Турци нападну на Девотин, али буду одбијени. Потпоручик Степан Степановић нападне на Турке на Гочу, а потпоручик Ђорђе Стојићевић са стране Девотина. Турци уступе, и њихова места заузму наши.

У том боју (18 Јануара 1878) честити праунук Милоша По-

царца, Ђорђе Стојићевић, буде самртно рањем, и сутра дан умре (Што је казано мало пре, на своме месту).

Вароши, села, куће.

Врања је окружна и једна варош у данашњем врањском округу који, по берлинском уговору, није Србији припао онолики колики је био за Турака.

Да речемо две три речи а имену ове вароши:

Стари српски легионисци сав овај предео зову *Врани* (множина).

Данашњи мештани зову окружну варош: *Врање*, као што се изговара јагње¹.

Испод вароши има село које се зове *Доње Врање*; а онамо преко Мораве, идући к Власини, има друго село које се зове *Себе-Врање*.

Све троје рода средњега.

Ми пак, од првога гласа о освојењу овога места, рекосмо и написасмо *Врања* као *Бања*. Тако пишемо и изговарамо и данас.

Толико о имену.

А сад да погледамо малко у прошлост. Не ћемо се бацати у давнашњу старину, када је, по причању врањанаца, испод *Врање* било велико језеро, које је отекло и пресушило тек по што је просечена *Просеченица* испод *Цене*, према селу *Граову*. Него ћемо тек летимце погледати на оно што се на *Врањи* и око *Врање* догађало од краја *XI* века на овамо.

Године *1093* велики жунап рашки *Вукан*, крчећи пут којим ће доцније ићи *Стеван Немања*, нападе на земље грчкога царства, и освоји: *Врање*, *Скопље*, и *Полог* (испод планине *Шаре*). Али на скоро мораде се повући испред веће силе.

Први пут тада помиње се *Врање* међу местима која су Срби отели од Грка.

1. Неки врањанци причају да се варош *Врања* некад звала *Голубинац* или *Голубице*, по властелину *Голубу* који је, вели, зидео град међу *Плаченицом* и *Крстиловицом*. Сада се тај стари градић зове *Марково Кале* (Марков Град, и мисли се да га је градио Краљевић *Марко*).

У другој поли дванаестог века, *Стеван Немања* оте од Грка : Ниш, Лесковац, Лицљан (то јест Косово) и Врању и врањско поморавље.

И то освојење није остало непроменито. Кад је Краљ Милутић ступио на краљевски престо, нашао је, вели летописац, земљу српску јако притешњену. За то завојшти на Грке ; оте од њих (1282) : оба *Полога*, с градовима и окрузима њиховим; *Скопље*, *Овче Поље*, *Злетову* и *Пијаначи*.

Он тада и *Врању* и *Врањско Поморавље* врати српској држави. Од тога доба Врања се није одвајала од српске државе, докле је нису освојили Турци 1455.

Године 1389 Цар Мурат, идући с војском на Косово, није хтео на Качаник, него се од Ђостендила упути на Мораву и Врању. Цар Лазар се падао томе ; за то је гледао да му пресеке пут ; али Мурат разбије предње Лазареве војске, сиђе на Мораву, пређе је у шест колона за једну ноћ, и онда испадне с бока у Косово, где га је Лазар чекао с главном својом сплом.

После косовске битке (15 Јуна 1389), у Врањи виђамо *Ђесара Угљешу* који се зове „*Господар Врањи, Иногошту*, и *Прешеву*“. Земља овога „Господара Угљеше“ могла се пружати од Прешева у Моравици¹ доле до Владичина Хаџа, а можда до Ушке или и до Просеченице, и од границе кумановске до северне међе ингошке према Лесковцу².

На тај начин, Угљеша је држао источне путове који су водили у државу Лазареву.

Бивши неко време наклоњен Турцима, Угљеша се користио приликом те познао њихову политику, и њихову ратну вештину.

Године 1402, Новембра 2, *Деспот Стеван Лазаревић*, код Грачанице, потуче Турке. За ту славну победу Стеван је имао много захвалити Ђесару Угљешу, који му је помогао боље него ико. Од тада је Угљеша постао „као неко крило Хришћанима на крајини“³.

1. Од Врање до Прешева (у Моравици) које је сада остало под Турцима има око 3 часа даљине.

2. Ст. *Новаковић*, у *Годишњаци* III, 311

3. *Гласник* XLII, 232

Године 1412, у зимње доба, бесни Султан Муса, желећи како год отети од Срба *Ново Брдо* и његове богате руднике, крете се из Софије по снегу и цичи најбржим ходом, предре преко Трна, Знепоља, Чемерника, и груну на Врању тако из пенада да у мало не ухвати жива Цесара Угљешу.¹

Године 1454, Септембра 21, код Врањске Бање, војвода *Никола Скобаљић* потуче Турке и, тиме, за онај мах, заклони Врању од турске најезде.

Али Врања се није дуго сладила слободом и миром.

Султан Мехмед II, да би осветио погибију своје војске на Бањи, сам се крете из Једренета, пређе Врању, потуче се са Скобаљићем на *Трешањи*, разби му војску, и, као што је већ на свом месту казано, њега и стрица му живе наби на коље, 16 Новембра 1454.

Године 1455 Турци се онет упуте на Ново Брдо.² Ласно је замислити како је било Врањи, и њеном округу, кад је туда пролазила она војска која је ставила под мач новобрђане који су јој се на веру предали!

И тако је Врања пала под Турке 1 Јуна 1455.

Године 1878, Јануара 16, српска војска, идући уз Мораву, приближила се к Врањи, и отпочела бити се с Турцима који су Врању држали.

Мајор Радован Милетић, с три баталиона, и једном брдском батеријом, зађе Врањи за леђа, по што је обинао утврђен турски логор на Плачевици.

¹ О овом Цесару Угљешин глед. више у *Прилозима к. Руварца (Гласник XLVII. 190 --- 194).*

² *Ново Брдо*, 10--12 часова на запад од Врање, у присоју *Веле Главе*, бејаше изишло на глас као прва и најславнија варош у унутрашњости Балканскога Полуострва од 1350—1450. Ту су били они богати рудници који су Деспоту Бурђу давали на годину чиста дохотка 200.000 дуката. Турци су, више пута, великом силом, ударили на Ново Брдо, и, најпосле, по крвавој битци, оно им се је предало на веру 1 Јуна 1455.

18. Јануара би бој на Врањи. Турци нападше на српску војску на Бресници и Девотину. Према Бресници у почетку успеваху, и Србе потискоше отевши им стад *Камен*. Добивши помоћи, Срби Турке оставише, и сузбише их. Ту се борио пуковник Нлићфор Јовановић.

Њеперал Велимарковић упути једне трупе на вис Чеврљугу, кључ турскоме положају; потпуковник Димитрије Ђурић управи друге на Турке с бока и с леђа. Српски топови груну врло успешно на турски положај. Њих је управљао мајор Миловап Павловић. Цешаци, добивши помоћи, још жешће нападну на Турке, који почну узмицати. Срби тада оту Чеврљугу на јуриш.

Турци били истерани из свих својих положаја, осем *Плачевице* и *Три Брата*.

19. Јануара Турци, растерани с Чеврљуге и с других положаја, не оставише се ни у Врањи, него побегоше даље.

Наша војска уђе у варош и заузео је.

Мајор Драгомир Путинк, са хртиницима, гони Турке који беже ка Куманову. На Бујановцу се бегунци уставе, огледају да се бекју, али на скоро побегну опет.

Срби почну нападати на Плачевицу. Нападом управља потпуковник Јован Поповић. Турци опсађени, видећи да су остали сами, положише оружје (њих 4 баталнона), и предадоше се Србима.

Турској војсци на Врањи били су команданти: дивизијски ђенерал *Асаф-Паша*, и бригадни ђенерали: *Ибраим-Паша* и *Есад-Паша*.

У бојевима око Врање рањени су: поручници *Јован Шанић* (остао хром у ногу), *Љубомир Христић*, *Милан Божић*, и *Коста Бокман*.

Варош Врања на месту је лепом, здравом. Од северног ветра њу заклања висока плапина од које два виси, Плачевица и Крстиловица, падше су се пад саму варош. С јужне и источне стране, испун час места, вијуга се река Морава, која ту није једрија од Млаве на ушћу. Само широко корито њено показује како ве-

лика може некад да дође. Са запада и истока зелене се грозни виногради.

У врх варош има једна цамија коју врањаници зову *Крстата Цамија*. Кажу да је озидана на месту где је некад била црква *Света Петка*. *Крстатом* су је прозвали за то што у оној стрелици која штрчи на врху сваке мунаре има некакав мали крстић, или нешто налик на крстић.

Црква у Врањи велика је, висока и пространа, ма да се с поља не познаје да је така. Она се мало разликује од нове цркве у Швроту, и од цркве Светог Краља Милутина у Софији.

Кад су наши, 1879 пописали Врању, било је у њој 8271 душа, Варош Врања за Турака је била раздељена на 14 махала, и те су се махале звале :

- 1 *Једик-Паша*
- 2 *Дурмиш-Бег*
- 3 *Курт-Оглија*
- 4 *Пош Никола*
- 5 *Сефер-Челебија*
- 6 *Јеребакан* (гледа у земљу)
- 7 *Клисе*
- 8 *Табан*
- 9 *Панађуриште*
- 10 *Сефер-Челебија Хришћански*
- 11 *Једик-Паша Верум*
- 12 *Варошка Махала*
- 13 *Ковачка Махала*
- 14 *Амбарска Махала*.

У *Амбар-Махали* била је црква *Јован Крститељ*. По што је Патријар Арсеније IV отишао преко Саве 1737, Турци су ту цркву претворили у текију; а Срби, кад су освојили Врању, ту су текију срушили.

За Турака, особито последњих година њихове владе, кад већ беше покрепуте бугарско црквено питање, у Врањи су се укрштали

утицаји: српски, бугарски, и грчки. Жалост је слушати какве су последице некад излазиле из тих сунротних радња, и како су се од тога трвења свакад користили само злотвори и Срба, и Бугара, и Грка.

Поред многих обичних радња и заната, у Врањи се израђује многа конопља. Села у Пчињи сеју многу конопљу *јужарку*. Ту конопљу, после, у највећој мери, преду, сучу и израђују врањанци. И од оне конопље која се сеје око Лесковца велика се количина довозила у Врању на израду.

Осем тога, у Врањи се тку врло лепи покровци, који су онако на гласу, као што су на гласу пиротски ћилими међу другим ћилимима.

Док није било границе српско-турске, у Врањи је човек могао кушити западних фабриката јевтиније него у Београду, јер их је она добијала преко Солуна митровачком железницом. Данас пак, пошто је граница одсекла од Врање горња моравска села, и целу Пчињу, не само да је радња с конопљом јако опала, него и цела Врања тек животари.

Села која су остала за границом у Бугарској вапију, да им се допусти долазити у Врању на пазар. Најживљи интереси светују и једној и другој влади да ову молбу чују.

За просвету народа у Врањи данас има:

1 *нижа гимназија*, са 3 разреда¹ и 7 наставника, 77 ученика и 2 ученице.

1 *основна школа мушка* с 10 наставника и 566 ученика.

1 *основна школа женска* с 2 наставнице и 87 ученица.

Свега дакле учioniца у Врањи има 3, наставника 19, ученика 643, ученица 89 = свега 732. Ово су бројеви из школске године 1882—83.

Ево имена свих села у врањском округу редом:

¹ У почетку 1883—81 школске године отворен је и IV. разред.

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број поресних глава	Прилижна да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
I	Варош Браћа	1858	1245		
II	Масурчки срез				
1	Алакшици		42	5 ³ / ₄	
2	Баџијевац		25	7	
3	Биновци		37	6	
4	Битврђа		53	8	
5	Бричевје		33	9	
6	Власица	1879	492	11	
7	Вучој Део		35	9	
8	Гариње		38	8	
9	Горњи Ромаповци		44	7	
10	Гузевље		13	11	
11	Дикава		48	7	
12	Дугојиница		31	5	
13	Дојино Село		22	9	
14	Доњи Ромаповци		37	6 ¹ / ₂	
15	Дуги Део		11	6 ¹ / ₂	
16	Дупљани		52	6 ³ / ₄	
17	Житорађа		39	6	
18	Загужани		28	6	
19	Јелашинца		143	3	
20	Калиманци		10	5	
21	Кијевац		134	7	
22	Козница		29	7	
23	Копитарци		20	7 ¹ / ₂	
24	Кржишци		30	6 ¹ / ₂	
25	Лебет		18	10	
26	Лескова Бара		30	8	
27	Луковица		7	6	
28	Љутеж		37	9	
29	Манојле		28	6	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број поресних глава	Приближна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
30	Мањак		55	10	
31	Масурница		87	5 ¹ / ₂	
32	Мачкатица		109	10	
33	Предеана	1873	59	9	
34	Прекодолци		51	6	
35	Ружићи		85	7	
36	Сурдулица	1879	129	6	
37	Сумевје		38	8	
38	Топли До		29	10	
39	Цена		25	7	

Свега 2235

III Пољанички срез

1	Бачвиште		46	4
2	Белановци		74	4
3	Белишево		120	4 ¹ / ₂
4	Брестово		34	5 ¹ / ₂
5	Власи		112	4 ¹ / ₂
6	Големо Село	1879	271	5
7	Горије Јабучково		51	6
8	Градња	1870	112	5
9	Доњи Балиновци		26	5 ¹ / ₂
10	Доње Јабучково		45	6
11	Дреновац		121	2
12	Зебинци		38	6 ¹ / ₂
13	Јагњило (или Бабини Нос)		32	5 ¹ / ₂
14	Јастребац		87	7
15	Јовац (за Турака Јовац)		108	3 ¹ / ₂
16	Калиманци		33	5
17	Кацанун		39	4
18	Костомлатица		13	5 ¹ / ₂

Села 1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 41, 43 и 44. Била су старог Иношића а друга су, и за Турака, припадала Пољаници.

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Прилижна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
19	Крушева Глава		59	6	
20	Кукавица		13	7	
21	Куново		126	5	
22	Далинци		45	6	
23	Ленинца		58	3 ¹ / ₂	
24	Летовиште		39	6	
25	Мазараћ		29	2 ¹ / ₂	
26	Мијаковци		28	6 ¹ / ₂	
27	Мртвица		88	9	
28	Островица		62	2 ³ / ₄	
29	Прибој	1879	64	2	
30	Равна Река		79	5 ¹ / ₂	
31	Рдово		22	6 ¹ / ₂	
32	Ренинци		32	5 ¹ / ₂	
33	Рениште		88	10	
34	Рождаци		31	10	
35	Секирје		80	3	
36	Сена Солачка		41	5 ¹ / ₂	
37	Смиљевих		46	4	
38	Српећи До		14	5 ¹ / ₂	
39	Ставци		29	4	
40	Стрешак		69	6	
41	Стубао		129	2 ³ / ₄	
42	Студена		38	6 ¹ / ₂	
43	Сува Морава		43	4	
44	Теговиште		54	8	
45	Тумба		28	6 ¹ / ₂	
46	Урманица		40	4	
47	Ушевци		53	3 ¹ / ₂	

Свега

2889

Редни број	Имена	АКО ИМА ПКОЛЕ, КОЈЕ ЈЕ ГОДИШЕ УСТАВЉЕНА	Број ПОРЕСКИХ ГЛАВА	ПРИВЕЖНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Крпмедба
	IV пчињски срез				
1	Александровац (за Ту- рака — Бок)		65	1 ³ / ₄	
2	Бабина Пољана		64	6	
3	Бања		129	2	
4	Барбарушници		50	3	
5	Бели Брег		10	1 ¹ / ₂	
6	Богошевац		49	4 ¹ / ₂	
7	Бојни Део		42	2	
8	Брезовица		84	5	
9	Брвеница		29	1 ¹ / ₂	
10	Бујковац		78	2	
11	Буљесовци		18	2 ¹ / ₂	
12	Булушевци		42	¹ / ₂	
13	Буштрапе		215	3	
14	Вишевци		59	3 ¹ / ₄	
15	Врбово		73	4	
16	Гор. Балниовци		24	¹ / ₂	
17	Гор. Вртогош		84	2	
18	Гор. Жапско		41	2 ¹ / ₄	
19	Гор. Нерадовци		34	1	
20	Гор. Отуља		23	1 ³ / ₄	
21	Гор. Требешиње		34	2	
22	Гумеринште		62	2	
23	Давидовци		48	2	
24	Декутници		12	4	
25	Дуга Лука		58	4 ¹ / ₂	
26	Доброшево		9	1	
27	Доње Врање		37	¹ / ₄	
28	Доњи Вртогош		101	2	
29	Доње Жапско		68	2	
30	Доњи Нерадовци		84	1	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године установљена	Број пореских глава	Прилижица да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
31	Доња Отуља		24	$1\frac{3}{4}$	
32	Доње Требешње		169	$1\frac{3}{4}$	
33	Дубница		127	$1\frac{1}{2}$	
34	Дулан		29	1	
35	Златови		65	1	
36	Изъмна (Изумна)		61	$2\frac{1}{2}$	
37	Катун		57	$2\frac{1}{4}$	
38	Клашиница		27	$\frac{1}{n}$	
39	Клисурница		83	$3\frac{1}{2}$	
40	Коњско		43	2	
41	Конањани		37	4	
42	Корбевац		97	2	
43	Крива Феја		128	7	
44	Кумарево		47	$1\frac{3}{4}$	
45	Кушиници		20	$1\frac{1}{2}$	
46	Лева Река		53	3	
47	Лепчинци		71	4	
48	Линовац		26	$2\frac{1}{2}$	
49	Луково		91	$2\frac{1}{2}$	
50	Марганци		14	4	
51	Мечковац		12	1	
52	Миливојци		21	2	
53	Моштавица	1879	102	2	
54	Наставци		27	3	
55	Несврта		44	5	
56	Ново Село		78	$9\frac{1}{2}$	
57	Обличка Сена		43	2	
58	Павловци		65	$1\frac{1}{2}$	
59	Паневје		29	$2\frac{1}{2}$	
60	Плачковица		5	$\frac{1}{2}$	
61	Преображење	1852	98	2	
62	Полом		40	$4\frac{1}{4}$	

РЕДНИ БРОЈ	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ КОЈЕ ЈЕ ГОДИШНЕ УСТАПОВЉЕНА	БРОЈ ПОГРЕСНИХ ГЛАВА	ПРИЛИЧНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Примедба
63	Првоиек	1883	108	4	
64	Превалац		11	2 ¹ / ₄	
65	Пуношевици		18	4	
66	Рајнстовац		64	2	
67	Рапутовац		19	1	
68	Ратаји		103	1 ¹ / ₂	
69	Рашка		5	1 ¹ / ₄	
70	Рибници		40	3 ³ / ₄	
71	Русци		33	4	
72	Рђавица		16	4 ¹ / ₂	
73	Себе-Врање		70	4	
74	Сливница		60	5 ¹ / ₂	
75	Собина		71	1 ¹ / ₄	
76	Содерци		44	1	
77	Средњи Део		56	2 ¹ / ₂	
78	Стајковци		42	5	
79	Стари Глог		23	4	
80	Стронско		10	1	
81	Струганица		23	2	
82	Суви До		17	3 ³ / ₄	
83	Сувојница		94	5	
84	Сурдуљ		58	4	
85	Тесовиште		46	2 ¹ / ₂	
86	Тибужде		142	1 ¹ / ₂	
87	Топлац ¹		91	1 ¹ / ₂	

¹ Неки наши писци од имена овога села *Топлица* хоће да начине ону *Топлицу* и оно поље *Добрнич* где је Дечански, по Данилу, искипио своју војску 1330, кад се оно спремао да одбије зета онога Краља Михаила.

Желећи сазнати штогод више о тој претпоставци, много сам распитивао и у Врању и у околини, и од свуда сам добијао једнаке одговоре: да тамо нема *никавога великога поља*, и да нико не зна места које би се звало *Топлица*, или *Добрнич*.

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године установљена	Број пореских глава	Припадница да- љна округе- ног места у часовима	Примедба
88	Туковац		151	1 $\frac{1}{2}$	Штаврици су, изазак, ко- ји је састављен с Врањком а, долаз је општин со- општин, којој је издак и један део од стране Врање.
89	Турковица		35	4	
90	Црни Врх		50	6	
91	Црни Луг		48	2	
92	Честелин		12	1 $\frac{1}{4}$	
93	Шапранци		47	—	
Свега			5166		

У овом округу има још напуштених — пустих арнаутских села :

1 Биљаница, 2 Гагинци, 3 Гор. Округлица, 4 Девогци, 5 До-
бројајци, 6 Доња Округлица, 7 Драгобужде, 8 Дуњељево, 9 Липо-
вица, 10 Меосово, 11 Мијовци, 12 Остра Глава, 13 Равни Део.

Пре неколико дана јави ми начелник среза пољопривредног, г. М. Богвићевић,
да је нашао једног сељака, који му је казао: да се у старо време звадо *До-
брнич* сва десна страна моравска, од села Топлаца до Бање (Врањске); и да
је он то чуо од г. Панте Срећковића професора.

Али та десна страна није сва поље ни равница. Од мештана ту нико не
зна места које би се звало *Добрнич* или *Топлица*.

Прави, Данилов Добрнич, гледај ниже међу знатним местима у округу то-
пличком.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ВРАЊСКОГ

Редни број	Срезови	Б р о ј					ОСНОВНИХ ШКОЛА				СТАНОВНИКА		
		ВАРОШИ	СЕЛА, ЗАС.	НАСЕЉЕНИХ МЕСТА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНС.	СВЕГА			
1	Врања	1	—	1	1	1	2	4.350	3.941	8.291			
2	Масурички	—	39	39	3	—	3	6.994	6.797	13.791			
3	Пољанички	—	47	47	3	—	3	8.540	8.197	16.737			
4	Пчњински	—	93	93	3	—	3	13.354	12.671	26.025			
	Свега	1	179	180	10	1	11	33.238	31.606	64.844			

Врањски округ заузима 1915 ккм., и по томе мањи је од остала три округа.

Једно насељено место долази на 10.6 ккм.

У свима местима биле су 10.134 куће; долази дакле на једно место у средњу руку по 56 кућа.

Кад број насељених места поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је у једном месту било по 360 становника, а посебце долазило је на једно насељено место у срезу :

пољаничком по 356 становника
 масуричком „ 354 „
 пчњинском „ 280

У овом округу има само једна варош. Од свега становништва долази на варошко 12.8 процената.

Сексуалне размере ове су : на сто мушких долазило је женских

у Врањи 91
 по селима 96
 у опште 95

Пописом од 1879 године нађено је у врањском округу свега 2251 становник турске вере, и то :

у Врањи	437	или	5·27	процента
„ срезу масуричком	1·410	„	10·22	„
„ „ пчињском	279	„	1·07	„
„ „ пољаничком	125	„	0·75	„

У целом округу долази на Турке 3·47 процента.

Кућа у врањском округу има 10.134; махом су илетаре (од чатме). Покривене су кровном а ређе ћерамидом (Ћерамида се јавила на крову српских сељачких кућа тек после ослобођења). Подрума под кућама ретко има. Становници сами граде себи куће.

Боља сељачка кућа има ове сувоте: напред је *чардак* (то је оно што се у Шумадији зове *диванана*), за тим *кућа* (или кујна, где гори ватра), и *соба*.

У кући је, осем огњишта, *полица* за *каленице* (кујинске суде), *водник* где стоје *канате* с водом (то јест, крчаци). Канате се у вишком и протском округу зову: *стовне*.

По собама (где их има) пећи су земљане.

Око куће обично су још ове зграде: *кош* за кукуруз, по негде *амбар* за бело жито; *илевња* за сепо, сламу и пашу. Плевња често служи и као кошара за стоку.

д. Занимање, стање

Занимање становника у врањском округу јесте земљорадња и сточарство.

У самој *Врањи*, која је једина варош у округу, има на 1500 дана земље под разним усевима; винограда пла на 10.000 мотика, ливада на 100 коса, и воденица 15 са 23 витла.

У округу врањском има, и то:

1. у срезу *пчињском*:

Под разним усевима	16.979	дана	орања
Под виноградама	6.180	мотика,	
Под ливадама за	3.931	коса.	
Воденица има	227	са	260 витлова

2. у срезу *пољаничком* (и старом Иногшту):

Под разним усевима	12.801 дан орања
Под виноградима	128 мотика
Под ливадама	5311 коса
Воденица има	142 са 146 витлова.

3. у срезу *масуричком*:

Под усевима	33.119 дана
Под виноградима	77 мотика
Под ливадама	20.940 коса
Воденица има	90 са 118 витлова.

У целом округу пак има:

Под разним усевима	64.399 дана
Под виноградима	16.385 мотика
Под ливадама	30.282 косе,
Воденица	474 са 547 витлова.

Од живогa блага врањски округ има, и то:

1 *Варош Врања*

Коња	300 грла
Магараца	200 "
Говеда и бивола	500 грла
Свиња	150 "
Оваца	1.500 "
Коза	500 "
Кошница	180 преседа.

2. *срез шчињски*

Коња	942 грла
Магараца	127 "
Говеда и бивола	6.809 "
Свиња	2.664 "
Оваца	21.683 "
Коза	6.653 "
Кошница	462 преседа.

3. *срез пољанички*

Коња	773 грла

Магараца	3	грла
Говеда и бивола	4.045	"
Свиња	4.848	"
Оваца	12.643	"
Коза	7.983	"
Кошница	1.109	преседа.
4 срез масурички		
Коња	2.143	грла
Магараца	33	"
Говеда и бивола	12.203	"
Свиња	1.931	"
Оваца	27.028	"
Коза	3.032	"
Кошница	628	преседа
У целом округу, дакле:		
Коња	4.158	грла
Магараца	353	"
Говеда и бивола	23.557	"
Свиња	9.593	"
Оваца	62.854	"
Коза	18.170	"
Кошница	2.389	преседа.

Сеје се: пшеница, рж, јечам, овас, мумуруз (кукуруз), просо, лимац (крупник), леће (сочиво), грах, и *уров* (неки усев као леће), а највише конопља.

У број воденица узета је и једна ваљавица.

А треба поменути и једну *барутану*, у селу *Загужанима*, која гради врло добар барут за потребе онамањњих сељака.

Конопља је усев од кога многи живе у овом округу. Брања као и Лесковац, води велику трговину конопљом, и рађевницама конопљаним, које највише раде становници са селâ.

Доста их је који се баве занатом *мутавацким* израђујући покривце, вреће, струнице, и друге торбе од кострети.

Стање становника, према томе, доста је талко. Но је срећа

што они, нри тако танкој својој заради, живе врло смерно, те тако немају потребе надати у дугове.

е. Одело

Одело у мушкараца јесте :

Шубара, од јагићеће коже, средње величине. У повије време многи носе капе војничке (шајкаче);

Кошуља, од конопљана платна, дугачка до колена;

Чакшире (гаћа не носе), од белог, или сјаваог сукна;

Јелек, од црног сукна, без рукава;

Појас, шарен;

Долама, с рукавима, дугачка до појаса;

Гуњче, дугачко до колена, с рукавима до лаката;

Чараше, и

Опанци, обувени врцама.

Чараше у пољаничана плету се од жутог плетива, на преплећу црвеним, зеленим, и плавим. Међу свим саљацима из околине, пољаничанин се познаје по своји чарапама.

Жене носе :

Кошуљу, од конопљана платна :

Сају, хаљину без рукава, до повише колена;

Долактнициу, то је опет хаљина, везена ширитима, с рукавима до лаката;

Хаљину, без рукава а дугачку до повише колена.

Главу жене повезују шамијом; око врата носе ћердане од ћинђува и од новаца, а опасују се, осем појаса, коланом на коме су *павте*

На ноге обувају чаране и опанке.

На женском оделу виђају се ове боје: жута, црвена, алена, крмезна, рујева (највише), „мировиљка“ (?), зелена, и врана.

У брдским крајевима, ближе к Власници, женске носе поврх кошуље „*Литак*“ од вранога шајка, који саме жене ткају, враће, кроје, и шију. То је као црпа поновска доња хаљина, само без рукава. На подрима је расечена, а по дну оивичена пиком. По њој се опасују, и онда облаче летп *ћурче* а зами — *цубе*.

Девојке иду гологлаве, а жене се повезују белом марамом.

Ж. ГОВОР

У вароши Врањи опажа се у говору више грешака, него што их се срета у говору по селима. Па и у селима није свуда једнако: у селима која су у источној поли округа чешће се чују особине говора бугарскога, а у онима која су у западној поли — особине говора српског.

1 Септембра 1880 покојни Даничић бејаше се извезао с г. Дрм Матковићем и г. Р. Бадемлићем у Грдилничку Клисуру.

Г. Бадемлић, разговарајући се с неким сељацима, упита:

— Колико је одавде до Просеченице?

— Биће *комај* пола сахата, одговори један сељак (а то ће рећи: биће *од прилике* пола часа).

Даничић се врло обрадовао, чувши реч *комај* у Грдилничкој Клисури. А та се реч говори у Врањи и у свему врањском округу.

Осем те чују се и многе друге речи, као што су: *цресје* (плитке ципеле), *кљачиста* (израђена обућа), *царевница* (кукуруз), *синаш* (слачица), *зуграф* (живописац), итд.

Мале заменице: *ми*, *ти*, *си*, *му*, врло се често говоре, на прилику: Мени *ми* је за тебе, а за мен' *ми* је колај работа; теби *ти* је добро овдека; њему *му* је жал за дете, а жена нека иде. Ћу *си* купим кућу, итд, итд.

Врло се често премештају гласови, и слогови у речима, на прилику: *черемика* (место чемерика), *забоварити* (место заборавити), *покрива* (м. коприва), итд.

У врањском округу Цигани се зову само они који су турске вере, а који су крштени, ма и да су соја циганскога, зову се *Ђорговци* а не Цигани.

За познавање говора у врањском округу могу, у неколико, псмоћи и особна имена мушка и женска која се дају на крштењу, или која се надевају од милоште.

Ево неколико десетина тих имена. Тек ваља казати да се многа од њих чују и у друга три нова округа.

Адам	Вељин	Горча	Душко
Агич	Вељко	Гође	
Агна	Вемпија	Гоца	Баконије
Анакије	Весел	Господин	Бева
Андон	Виден	Грга	Бела
Авђа	Видојко	Гргур	Берго
Апђелаћ	Видосав	Грига	Бига
Апђелинко	Влимон	Гроза	Борго
Апта	Витан	Гроздап	Борђије
Апостол	Витко	Груја	Боша
Ариз	Влаја		Бурђе
Аризац	Власаћ	Давитко	Бурђен
Арсен	Влатко	Дачко	
Атавас	Војин	Данол	Желеско
Ацко	Војча	Дачча	Живул
Ашлап	Вота	Дејан	
Ашлутин	Вујадин	Делча	Зайко
	Вујко	Денко	Зарко
Бавко	Вука	Денча	Зашир
Богдан	Вукадин	Дика	Звездан
Богоје	Вукап	Дикопија	Зелен
Богосав	Вукашин	Димитр	Златац
Богосава	Вудета	Димша	Златко
Божил	Вуча	Дина	
Божица	Вучић	Динча	Ига
Бојана		Диса	Иносава
Бојко	Гаца	Дича	Искрен
Боца	Гачча	Диша	Истатије
Бошко	Гвозда	Добрен	Истатко
	Гвозден	Добротније	Ица
Ване	Гига	Дола	Ицко
Васиљко	Гида	Доца	
Ваца	Глиша	Донча	Јаблана
Велија	Гмитар	Драгач	Јагруш
Велип	Гога	Драгија	Јакона
Величко	Гођа	Драгосав	Јеврема
Велоје	Голуб	Драгосије	Јегруна
Велча	Гопа	Дугач	Јелецко
Вељи	Гоуча	Душач	Јелепча

Јовка	Малец	Недељко	Радоил
Јовча	Малин	Нејко	Радоња
Јонча	Мана	Непко	Радосава
Јордан	Манасија	Ниче	Радошин
Јота	Манасије	Новак	Радул
	Манча	Новко	Разуменка
Кадова	Марисав	Ноја	Рајка
Камеп	Марко	Нопа	Рака
Кара	Маргин	Нераца	Ранча
Каравил	Мађин	Нипа	Ранђел
Китап	Менко	Нипко	Ранђео
Коле	Метођије	Нинча	Ратко
Колча	Миканло		Раша
Кона	Милацко	Огњан	Рапко
Копча	Милаћ	Огњапа	Ресмија
Костадин	Милев	Ордап	Ризан
Кота	Милвја		Ризван
Коца	Милкан	Павал	Ризпа
Крагуј	Милојко	Павупко	Риста
Крепуј	Милошин	Панча	Ристосија
Крсман	Милутин	Паупко	Румепија
Крстана	Милча	Пејча	Русијан
	Мива	Пенча	Русин
Дала	Минча	Перуп	
Лата	Миона	Петројка	Саздан
Латин	Мира	Петруп	Салтир
Лаћа	Мирјана	Пеца	Самвида
Левко	Мисанл	Пеша	Сввлеп
Лека	Митан	Постол	Сева
Леноје	Митрашко	Пота	Севка
Лила	Миче	Првул	Секула
	Мичко	Прокоп	Сепија
Љога	Момчил	Пужа	Сента
Љубап	Монко	Пуја	Сибип
Љубеп		Пупа	Сипадин
Љубисав	Најдан	Пунча	Сипија
	Нака		Славко
Мала	Наско	Радепко	Сокол
Маба	Наца	Радичко	Сота
Максијана	Негоје	Радојло	Сотир

Сотирко	Стојан	Тане	Убавенко
Спаско	Стојанче	Танча	
Срдап	Стојимир	Таско	Цака
Сретеније	Стојмен	Тача	Цаца
Стаира	Стојица	Ташко	Цветан
Стајко	Стојча	Тијапа	Цека
Стамен	Стоиљ	Тимча	Ценко
Стапијан	Стоиљко	Тодорча	Циља
Стаписав	Стола	Тошко	Цола
Стапимирко	Стоша	Тречча	
Стапиша	Стратија	Тричко	Џика
Станојко	Стратије	Тројан	Џона
Стапул	Страхви		Џува
Стануша		Ћира	
Станча	Така	Ћирко	

У врањском округу многи се људи баве *мутавским занатом*. Отуда многи знају и језик *мутавски* (мутавишки). Томе језику писмо могли ући у траг, него ево бележимо из њега тек неколике речи, које су нам умели казати познаници с којима смо о том говорили.

Ево тих речи:

1 <i>Големаш</i>	=	Господин	12 <i>Циља</i>	Нога
2 <i>Тоњар</i>		Трговац	13 <i>Нерен</i>	Турчани
3 <i>Калџан</i>		Поп	14 <i>Крша</i>	Арнаућин
4 <i>Чкаван</i>		Човек	15 <i>Досанка</i>	Свиња
5 <i>Пљака</i>		Жена	16 <i>Циљати</i>	Доћи
6 <i>Вајза</i>		Девојка	17 <i>Мостати</i>	Ћутати
7 <i>Беларче</i>		Дете	18 <i>Фољати</i>	Говорити
8 <i>Ижа</i>		Кућа	19 <i>Фољај!</i>	Говори!
9 <i>Букар</i>		Хлеб	20 <i>Нерен чкаван</i>	Рђав човек
10 <i>Ордуј</i>		Вино	21 <i>Вољати</i>	Обећати
11 <i>Дзура</i>		Вода		

3. ИГРЕ, ПЕСМЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Певало се мало у врањском округу кроз равне 423 године. За то је и сада тамо мало песама. Чак глас на који се певају

те песме, више личи на глас туговања, него на глас весела певања!

И народна песма носи знаке од народне судбине; носи обе-
лежје од прилика кроз које народу живот пролази.

Ево неколико песама:

Девет ћери и један син

Имала мајка до девет ћерке,
И само једно мушкарче дете.
Па ми дођоше Црви Арапци,
Ти црви Турци дођоземци,
И покараше мушкарче дете.
А повикнуше твоја девет сестри:
„Немојте Трци, мушкарче дете,
Само њег' једног мајка и има,
Оставише га Турци Арапци,
А откараше сестру пајмању,
Сестру пајмању, мому Фидику!

Стапа и Јелен

Садила Стапа босиљак
А у тој гори зеленој.
Доходи нешто те пасе.
Отиде Стапа да чека.
Дође си Јелен те пасе.
Потрча Стапа по њега;
Заплива Јелен у Дунав,
Заплива — па и преплива
Заплива Стапа — не може!
И виче Стапа до Бога:
„Да л' имам кога од рода?

Лазаричка песма

Голубица воду пије, дост, дост!
Насред село, па језеро, дост, дост!
Спазио гу сиви соко, дост, дост!¹
Па се сагну да је узне.
Спазила па стара напа:
„Немој соко! сиви соко!

¹ После сваке врсте узвикује се: Дост! дост! То јест, пријане, пријане:

Та то пије голубица —
То је мајке мушко дете! . .

Лудо Младо

Лудо младо коња игра,
Коња игра, цилит цита;
И фрљи га моме двору¹,
Искрши јој струк босиљак!
Мома га је љуто клела,
Љуто клела и проклела:
„Кол'ко реда на мој ђердац,
Тол'ко града да проминеш,
Како мене — да не цађеш!
Тако белу и црвену.
Тако танку и високу!

Ђавол Мома

Ђавол мома, ђавол очя,
Ђаволски се чардак качи,
Чардак јој се зеленеја,
Грло јој се забелело
Дукат јој се зажуतेја,
Сва момчета испуцаше:
Што си беше нежењено,
Ален појас искрдаше,
Стезајући половину:
Да су танки и високи,
Да су бели и црвени!
Што си беху ожењени,
Младе жене искрљаше!

Да Паун перје шири

Ластавице, по пебо леташ, дост, дост!
Облаци збираш, роса да роси, дост, дост!
Трава да пица, паун да пасе, дост, дост!
Паун да пасе, перје да шири, дост, дост!

Христу уз Колевку

Усред двори сребрни столи, дост, дост!
На столи седи млада невеста, „ „

¹ Моме двору = момином двору.

У руке држи сина Христоса, дост, дост!
 „Распи ми, распи, сине Христосе, „ „
 Да ми пораспеш, до врана коња „ „
 До танке пушке, до оштре сабље! „ „

Ђура тамничар

Два се орла на плавицу вију.
 Од њих тече река Романија.

У тамнице Ђура тамничариц.
 На руци му сиви соко седи.
 Прсте крпи, те га месом храни.
 Сузе рони, те га водом поји!
 Пита соко Ђуру тамничара:
 „Да л' ме храниш, да ме препродаваш?
 Или ме храниш, далеко да праћаш?
 „Не храним те, да те препродавам,
 Но те храним далеко да праћам,
 Да те пратим у моје дворове.
 „Тако м' Бога, Ђуро тамничаре!
 Сишоћ сам ти кроз двор прошегао.
 Твоји двори у пелин зарасли;
 У сред двора суво дрво стоји.
 На њем вију до три кукавице:
 Једна кука, и већ је промукла;
 Друга кука јутром и вечером;
 Трећа кука вече, кад се сети.
 Њему вели Ђуро тамничаре:
 „Та што кука и већ је промукла,
 То је моја остарела мајка;
 Та што кука јутром и вечером,
 То ми јесте мила сеја моја;
 Та што кука вече, кад се сети,
 То ми јесте вереница љуба.
 Таг се Ђура с душом растануо.

Брат и војно

Повела је Јелка
 Два коња на воду:

Један коњиц војнов ;
Други коњиц братњев.

Војновога коња
Бистром водом поји
Из сребрне чаше !
Братњевог коња
Мутном водом поји
Из кадене чаше.

Питају је друшке :

„За што тако, Јелке?

„Ето тако, друшке :

Кад било размрство,

Брат ме је одвео

У Невен планину,

Па ме оставио !

Војно ме је паш'о

Па ме је узео,

Па ме је обук'о

У чобанско рухо,

Па ме је провео

Кроз три катке војске.

Једна кита збори :

„Ој, чобан' чобанче!

Баш да си девојче,

Пусат бих си дао,

Па бих теб' земао.

Друга кита збори :

„Ој, чобан' чобанче!

Баш да си девојче,

Сахат бих си дао,

Па бих теб' земао.

Трећа кита збори :

„Ој чобан' чобанче!

Баш да си девојче,

Хата бих си дао,

Па бих теб' земао!

Ето тако друшке !

Јован чобан и три девојке

Заљуби Јован, заљуби чобан,
 Заљубио је до три девојке !
 Једна девојка из винограда ;
 Друга девојка из Овче Поље ;
 Трећа девојка из Цариграда.
 Та што девојка из винограда,
 Она му праћа хабер за хабер,
 Хабер за хабер, писмо за писмо :
 „Нек' дође Јован, нек' дође чобан,
 Много му се је вино родило !
 Та што девојка из Овче Поље,
 Она му праћа хабер за хабер,
 Хабер за хабер, писмо за писмо :
 „Нек' дође Јован, нек' дође чобан,
 Много су му се овце јагњиле !
 Та што девојка из Цариграда,
 Она му праћа хабер за хабер,
 Хабер за хабер, писмо за писмо :
 „Нек' дође Јован, нек' дође чобан,
 Мушко му се је чедо родило !
 Стаде се Јован чудом да чуди :
 Да ли да иде у винограда ?
 Да ли да иде у Овче Поље ?
 Да ли да иде у Цариграда ?
 Вино је вода — расипаће се ;
 Овце су роса — полипсаћеју :
 Мушко је чедо — кућа голема !

Лепотиња и хубавиња

Стапо, Јано, црвена јабуко !
 Црне очи, црвени образи,
 Бело лице, црне обрвице,
 Омиле ми твоја лепотиња,
 Омиле ми твоја хубавиња !

* * *

Ако сам ти тол'ко омилела,
 А ти дојди к ноћи нолу поћи.
 Не узјахуј коња аџамију,

Не припасуј сабљу димскију,
Нит' си турај сокола на руку!

* * *

Од радости момче не дочуло,
Па узјаха коња аџамију,
И припаса сабљу димскију,
И тури си сокола на руку.
Па си појде девојчину двору.

* * *

Коњ завришта — двори озавнеше,
Сабља сѣну — двори огрејаше,
сокол прну — иранорци грмнуше!
Пробуди се девојчина мајка:
„Што ћеш овде, море, лудо младо!
Ја не имам ћерку за давање,
Нити имам сина за женидбу.“

Нејави Јован

Мајка пиша Јову, лудо дете;
Ем га пиша, ем му песму пева:
„Нини, нини, моје мушко дете!
Да ми синјеш, ем да ми порастеш;
Да порастеш коњу до зенгије,
До зенгије, и до остре сабље.
Таг ће напа тебе да ожени,
Да ожени од цара девојком,
Царском ћерком, бановом унуком.
Ега би нам дарство припаднуло,
Ега би ми на столи седнали!“

То дочули царски саанари.¹

Доказаше цару на дивану:

„Слушај царе, слушај господине!

Мајка пиша Јову, лудо дете:

Ем га пиша, ем му песму пева:

„Нини, нини, Јово, лудо дете!

Да ми спаваш, те да ми порастеш!

¹ Саанар = од персиско-арапскога *Сенафар* = поштовалац, онај који се моли Богу за здравље и наредовање царево. Слично је с тим *Сенавер*.

Да порастеш коњу до зенгије,
 До зенгије, до јуначке сабље!
 Царе шиље своје саанаре:
 „Отидите Јовапове мајке,
 Узмите гу Јову, лудо дете,
 Фрљите га на дно у тамницу,
 Нека лега за девет година!

Јова лега девет годинаца.
 Мајка кука како кукавица,
 А преврће како даставица.
 Дочуо је царе са дивана,
 Па говори царе са дивана:
 „Чујете ли, моји саанари!
 Отидите у тамницу клету,
 Извадите кости Јованове,
 Однесите Јовапове мајке,
 Ега би јој гласи престанали!..
 Отидоше царски саанари.
 Отворише те доње тамнице.
 Јовап лежи на меке постеле.
 У левој му руци Света Петка,
 А у десној Света Недељница!¹

Илија и Марија

Сабра се сабор големи:
 На тоја поље широко,
 Под тоја дрво високо.
 Нај на крај седи Илија,
 До њега сестра Марија,
 У руке држи Ристоса.
 Духиуше вихри ветрови;
 И однесоше Ристоса!
 Виче Марија да плаче.
 Брат је Илија тешаме:
 „Не плачи, сестро Маријо!

¹ Предмет ове песме, само лепше описан, слушао сам од своје мајке у Ришњу још кад сам био дете. Ту песму, доцније, штампао сам у *Часовима Одмора*, књ. I. стр. 31.

Ујакни коња крилата,
 На стигни сна Ристоса !

Стојан и Љиљана

Стојане, сине Стојане !
 Послушај мајку што збори:
 Куни си сиви волови,
 Поори њиву голему,
 Посеј си белу пченицу,
 Намоли мобу голему,
 Све ћев девојке да дођев,
 Љиљана мома ће дође.

* * *

Стојан си мајку послуша,
 Куни си сиви волови,
 Поора њиву голему,
 Посеја белу пченицу,
 Намоли мобу голему,
 Све му девојке дођоше,
 Љиљана мома не дође !

* * *

Стојане, сине Стојане !
 Послушај мајку што збори:
 Направи чешму шарену,
 Све ћев девојке да дођев,
 Љиљана мома ће дође !

* * *

Стојан си мајку послуша .
 Направи чешму шарену ;
 Све си девојке дођоше,
 Љиљана нема да дође !

* * *

Стојане, сине Стојане !
 Послушај мајку што збори:
 Направи цркву у село,
 Све ћев девојке да дођев,
 Љиљана мома ће дође !

* * *

Стојан си мајку послуша :
 Направи цркву у село,

Све си девојке дођоше,
Љиљана нема да дође.

* * *

Стојане, синко Стојане!
Послушај мајку што збори:
Полегни, сице, те умри,
Мајка ће простре покрови,
Мајка ће свећу упали,
Па ће да викне да гласче;
'Таг' ће Љиљана да дође.

* * *

Стојан си мајку послуша:
Полеже Стојан те умре,
Мајка му простре покрови,
Упали свећу воштану,
Повикну мајка да кука!

* * *

Љиљана двори метеше;
Фрљи са метлу из руке,
Па си улзе у кућу:
„Ој мајке, мајке, мајчице!
Пусти се гласи разносав,
Да ми је Стојан умреја.

* * *

Уђе у башту зелену,
Набри си цвеће шарено,
Усука свећу воштану,
Однесе момку Стојану,
Занави свећу Стојану,
Тури му китку на груди:
„Ој Боже, Боже, Божице!
Оваког мрца не видех:
Што су му уста на посмех,
Што су му очи на поглед,
Што су му руке на похват,
Што су му ноге на поскок!

* * *

Тада св Стојан рипнаја,
Па си ухвати Љиљану:

„Пушти ме, пушти, Стојане!
 Да си отиђем код мајке,
 Да ти допесем дарове,
 Да ти дарујем сватове!
 Стојан Љиђану не пушта!

Стојанка и Сулиман војвода

Стојанке, мори, девојко!
 Куде си била шетала?
 По пусти бели пазари:
 Стојанке, мори, девојко!
 Што има нема по назар?
 Сулиман, мори, војвода!
 Чудпо сам чудо гледала,
 Куде се Турци писујен.
 Стојанке, мори, девојко!
 Да ли ме мене писаше?
 Писаше, Суљо, писаше;
 Најнапред тебе писаше;
 Млад буљубаша да биднеш.
 Пред силна војска да идеш,
 Тај бели бајрак да носиш,
 И остра сабља да пашеш!
 Стојанке, мори, девојко!
 Да ли те тебе писаше?
 По тебе мене писаше:
 Младо сејменче да будем,
 Твојега коња да шетам!

Лена Анчица

Анчице, девојко, не стој према мене!
 Не стој према мене, изгорех за тебе!
 Изгорех за тебе, како лан за семе;
 Како лан за семе, босиљак за воду;
 Босиљак за воду, Турчин за кокошку;
 Турчин за кокошку, ерген за девојку!

Колико су драги девојачки џенови

Изгори ме, Јовке, исуши ме!
 Направи ме, Јовке, суво дрво;

Суво дрво, Јовке, орахово.
 Иструпи ме, Јовке, па три трупа,
 Наклади ме, Јовке, па три оња,
 Направи ме, Јовке, прах и пепел,
 Па ме збери, Јовке, у шивета,
 Па ме носи, Јовке, па мумџије,
 Да направе, Јовке, ракли-сапун;
 Да ме дају, Јовке, па девојке,
 Да ме носе, Јовке, у џенчета!

Где су каке лепонице

1

Седех, што седех, нане, појдох од Битоља
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
 Битоља, ђене, кузун Битоља!

2

Појдох од Битоља, нане, дојдох на Прилеп;
 Приленски моми, нане, све чарапчики.
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
 Битоља, ђене, кузун Битоља!
 Манастир, ђене, кузун Манастир!

3

Појдох од Прилепа, нане, дојдох на Велес;
 Велешанки моми, нане, све *алафранга*!
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
 Битоља, ђене, кузун Битоља!
 Манастир, ђене, Бабо-Манастир!

4

Појдох од Велеса, нане, дојдох на Куманово;
 Кумановски моми, нане, све боси ходав;
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
 Битоља, ђене, кузун Битоља!
 Манастир, ђене, Бабо-Манастир!

5

Појдох од Кумапова, нане, дојдох на Врање;
 Врањански моми, нане, све плавооки;
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.

Битоља, ђене, кузун Битоља !
 Манастир, ђене, Бабо-Манастир !

6

Појдох од Врање, нане, дојдох Лесковцу :
 Лесковачки моми, нане, све конопљарки ;
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
 Битоља, ђене, кузун Битоља !
 Манастир, ђене, кузун Манастир !

7

Оставих Лесковца, нане, дојдох до Ниша :
 Нишевачки моми, нане, гологлави ходат ;
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
 Битоља, ђене, кузун Битоља !
 Манастир, ђене, кузун Манастир !

8

Појдох од Ниша, нане, дојдох на Прокупље ;
 Прскувачки моми, нане, сами вода посат ;
 Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
 Битоља, ђене, кузун Битоља !
 Манастир, ђене, кузун Манастир !

Лена Шана

Шапе, душо Шапе, морн отвори ми врата.
 Отвори ми врата, душо, да ти дам дуката !
 Ој, леле, леле, изгорех за тебе ;
 Изгори ми срце, душо, за тебе !
 Кад ти видех лице, Шапе, пукнах за тебе.
 Ој, леле, леле, изгорех за тебе ;
 Изгори ми срце, душо, за тебе !
 Кад ти видех очи, Шапе, морски пијавици,
 Ој, леле, леле, изгорех за тебе ;
 Изгори ми срце, душо, за тебе !

Игре колске најобичније зову се : Четворка, Србијанка, Чачанка, Ситници, Вртешка, Осмача, Корча, Потрбушка, Влахиња, Арнаутка, „Шано, душо!“ Ове две последње играју се уз гоч (бубањ).

Свирке, у које се обично свира, зову се :

Сурла (зурла). подужа свирајка, на дну раширена.

Гоч, то јест, бубањ.

То су инструменти које носе *Борговци* (покрпители Цигани).

Дудук, дугачка свирајка.

Шушљка, мала свирајница, и

Гајде с мешвином, као и по другим местима.

Слава се слави у врањском округу, као и по другим местима.

Неки славе један пут у години, а неки два пута.

Од *прича* у врањском округу поменућемо ове две:

Страшна клетва

На десној страни моравској, у Клисурци, у хатару села *Душана*, има много каменова који стоје усправо, као какве пирамиде. Једна така стена из далека јако личи на оне статује које представљају грчке богиње. Тај камен зову мештани *Мома* (девојка), а Арнаути су га звали *Цена* (девојка).

Мештани о тој каменитој моми (девојци или цени) причају ово:

Горе по брду, изнад места где данас стоји каменита Мома, по камењу, било је село. Из тога села људи су слазили на Мораву да захватају воду. Жене и девојке обично су на Морави белиле платно и прале рубље.

Поред Мораве ишао је од памтивека царски пут, који се и сада познаје.

Девојка једна сиђе на Мораву да бели платно; за њом пође од куће и мало куче, које је она врло волела.

Девојка је белила платно, а куче се играло, на најносле, кад угреје врућина, завуче се негде у хлад и легне.

На један мах девојачка мајка, видевши из далека турску војску, завиче ћери својој да бежи кући.

Девојка сабере платно; метне га себи на главу и пође, али се сети кучета, које је веома миловала, и стане вабити га.

Нестриљива мајка учеста викати ћери да бежи, а ћи, измичући, често се освртала и застајкивала, да би довабила куче.

У једном таком застанку мати смотри ћер да не иде; па, мислећи да се она осврће да гледа војнике, цикне и прокуне је тешко:

— Еј ћерко, ћерко, да Бог да окаменила се и ти и то твоје псето!

Клетва се збуде! . .

И девојка с платном на глави, и ниже ње псето, претворе се у камен!

То се данас зове *Мома*.

По тој моми, зову многи и овај теснац *Момина Клисуре*, ма да има и друга *Момина Клисуре* чак иза Витоша.

Друга прича је о Светоми Сави:

Ишао Свети Сава по овим крајевима, те учио народ. Он је носио уза се петла, који му је певао, те казивао које је кад време. У Власотинцима му неко украде тога петла. Светац се наљути, и прокуне: да у том месту петлови певају и дању и ноћу!

Кажу да одиста петли много певају и данас у Власотинцима!

Кад светитељ дође у Грдилицу, украду му лејку (врг), а он их прокуне: да им лејке по грау скачу! И сада су гушави многи грдиличани.

Из Грдилице Св. Сава дође на Власицу. Ту га власинци угосте леним сиром, и он их за то благослови: да до века имају добра сира.

И сад се власинци хвале да се за њихов сир зна чак на цариградској пијаци!

Још нешто. У овим крајевима људи врло поштују јелене, и не убијају их. Кад су Турци дизали хајке и ловили, сељаци су навалице одводили ловце од оних места, на која су мислили да ће ударити јелени.

Кажу да и данас у Луђици живи некакав јелен коме има преко 50 година! Њега би могао многи убити, или не ће ни за боје новце; јер се држи да он чува летину (берићет).

Село *Црна Трава*, на реци Власини, у старо време, давало је 7 ока и 1 литру суве настржке (стрјке) некој цампији у Цариграду. Другога никаквог пореза нису Турци тражили од Црнотраваца. Тако се прича.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Врањски округ, за турске власти, био је, *за управу*, раз-
дељен на четири среза (кола), који су се звали :

1. *Срез моравски* (Морава-коли),
2. *Срез пчињски* (Пчиња-коли),
3. *Срез иногешки* (Виногеш-коли)
4. *Срез власински* (Власина-коли).

Кад су наши освојили Врању и врањски округ, поделили су
та на ове срезове :

1. *Власински*, са столицом у селу *Сурдулици*.
2. *Пољанички*¹, са столицом у селу *Градњи*;
3. *Моравски*, са столицом у *Врањи*, и
4. *Пчињски*, са столицом у селу *Шајинцима*².

Доцније, по што је, по берлинском уговору, повучена граница
између Србије и Турске, и по што је велики део врањскога округа
остао онамо за границом, учињена је нова подела за управу³; и
тада су изашли ови срезови :

1. *Пчињски*, са столицом у *Врањи*;
2. *Пољанички*, са столицом у *Големом Селу* (а за време у
Врањи);
3. *Масурички*, са столицом на *Власини* (за сад у *Сурду-*
лици).

Та подела стоји и сада.

За Тураба, Врања је имала свога владика, који је седео у
тој вароши. Данас су Врања и врањски округ део нишкој је-
пархији.

¹ У овај пољанички срез узела су и села среза иногешкога, а на име :
Прибој, Стубао, Островица, Мазараћ, Лепеница, Бачвиште, Каџанци, Сува Морава,
Јаовац, Равна Река, Белишево, Белановци, Кушово, Брестово, Јагњило, Српчи До,
Костоматица, Солачка Сена, Кукавица, Калиманци, Реници, Доњи Балиновци,
Горње Јабучко, Доње Јабучко, Јастребац, Зебници, Летовиште, Рдово, Мртвица,
Рениште, Теговиште.

² *Зборник XXXII*, стр. 308.

³ *Зборник XXXIV*, стр. 196.

ј. Нове Тековине.

Нова тековина није велика у врањском округу. Они који редовно затиру и руше где год владају, нису ни у Врањи чинили изузетака од свога духа и својих правила. Једини Митад-Паша, чувени реформатор турски, желећи се показати као човек подобан за јевропску цивилизацију, просекао је и преко врањскога округа неколике путове, и то:

Пут који иде од Ниша и Лесковца преко Врање за Куманово и Скопље; и

Пут од Приштине преко Врање и Власине к Трну и Софији. Овај последњи само је довршен од Приштине до Врање, а од Врање преко Власине негде је просечен и насут, негде само просечен, а негде тек трасован, па тако и остао.

Наши су, по освојењу, овај пут просекли и насули од Мораве до Сурдулице. За тим начињен је пут за ратне потребе из долине моравске до у Големо Село.

У вароши Врањи начињена је лепа зграда за војничку болницу. То је све што је за овај мах готово.

Међу тим баш сада се гради железница од Београда преко Ниша на Врању. Ова ће се пруга везати са железницом солунском.

Ово је једна велика, скупа, историска тековина, од које не само Врања и њен округ, него и сва отаџбина наша има да се нада великим последицама!

IV

Топлички округ

1 Границе

Границе су топличком округу: са севера — *округ крушевачки* (билом Великога и Милога Јастрепца); с истока — *окрузи нишки и врањски* (од Суповца до сирам села Брестовца — Моравом; даље — не приметним билом које дели воде Јабланица и Пустој Реци до близу Прекопчелице; одатле граница слази на Јабланицу, пресеца је близу села Свираца, излази на водошећу Јабланица и Ветерници, иде к југу до изнад села Барја, спушта се Ветерници у долину, и одатле се сучељава с округом врањским, до границе српско-турске на Копањаку); од југа и запада *граница* је она иста пруга која, на тој страни, дели Србију од државе турске. Та граница, по белегама међународне граничне комисије¹, иде од Копаоника билом које цела воде: на запад — Ибру, на југ — Морави, а на север и исток — Топлицу, Косаницу, и Ветерници.

Наше страже, које чувају ту границу, намештене су на по-

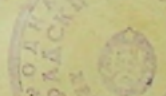
¹ Прилажемо овде једно писмо из времена када је та граница повлачена. Оно није без интереса за читаоце. Гласи овако:

„На Преполцу 1 Јула 1879

„Драги и поштовани Господине!

„После 9 дана путовања из Ниша, ево нас данас на Преполцу. Знам да с нестриљењем очекујете од мене извешће о путовању и раду комисијском; па да не би ваше нестриљење било потенцирано мојим ћутањем са овако важне тачке, ево вам подробног извешћа о путовању и раду делегитацијоне комисије:

„21. Јуна, у 6¹/₂ сата у јутру, пошли смо из Ниша. У подне дођосмо у Лесковац, гди смо ручали и мало се одмарали. Конак је

требној даљини једна од друге дуж граничнога илота. Ово су имена местима на којима стоје наше страже :

- 1 *Китка*
- 2 *Бели Камен*
- 3 *Шајкић*
- 4 *Метла*
- 5 *Свирици*
- 6 *Новаквва Чука*
- 7 *Дабншевачки Вис*
- 8 *Хајкобила*
- 9 *Дабншеваи*
- 10 *Трха*
- 11 *Прапаштица*
- 12 *Гуриште*

тога дана био у селу Мирошевцу, 4 сата у југо-западном правцу од Лесковца. Путовање је било повољно, изузимајући што се је Француз мало љутио и викао, када смо из Ниша пошли, а то за то, што кочијаши нису дошли у 6 већ у 6^{1/2} сата. Разуме се да је та љутња била по његовом темпераменту моментана, јер се је при ручку у Лесковцу већ одбровољно. Када смо у Мирошевце стигли, дознадосмо да су Арнаути, пре 1 дана, силазили у село, и отерали 30 грла говеда, и ако је граница више од 6 сата далеко од села.

„22. Јуна пођосмо из Мирошевца у 7 сата изјутра, и, путујући уз реку Ветерницу, стигосмо у 3^{1/2} сата по по дне на место тако звано Копиљац (на карти га нема) на Голаку. Ту смо затекли 1 батаљон стајеће војске из Врање, који је одређен био да нас прати границом. На Копиљаку седнли смо до 25. Јуна, чекајући на турског комесара, који је требало да дође из Врање пошто је пређашњи комесар Јаја-Паша због слабости? остао у Нишу. Комесари су због турске комотности били веома нестрпљиви, и 24. отпавили су једну депешу Јаја-Паши у Ниш, којом су се тужили на турски јавашлук. Особито се љутио аустријски комесар, који је и на Енглеза био папао, када је исти хтео да извини Турчина, са речима : „Јесте ли ви Турчин или Енглез“ ?

„25 Јуна дошао је и жељно очекивани турски мајор Абдул-Хамид уз пратњу 2 чете турских пизама, те смо са грдном свитом

13 *Мали Брајински Вис.*

14 *Брајина*

15 *Броеник*

Осем ових 15 великих стражара, има на Брајини и две мале страже (два пикета).

Даље су ова места где стоје страже:

16 *Камењар*

17 *Скреи*

18 *Барајина*

19 *Мокри Камен*

20 *Мокри Кремен*

21 *Вулово Брдо*

22 *Хртчица (брдо)*

23 *Мировачки Врх*

и треном од 40 и више коморџија ишли вододелницом уз Годак планину. Копак нам је био Веља Глава. Обележавање ишло је без никаквих сметња.

„26ог Јуна пошли смо у 6¹/₂ сати изјутра из Веље Главе а дошли смо у 6¹/₂ сати пред вече на копаку Зајечевац. На карти је одстојање мало, али је де факто много веће. Ишло се такође вододелницом, и пије било никаквих сметња, само што се је код једног малог арнаутског села — Шајића — врло мало одступило од средње вододелнице. По правилу требало је да се село сече, и тада би 2 куће арнаутске и једна мала њива од 1 дана ораће земље остала на пашој страни. Но како је већина комисије, с призрењем на то, што исто село нема никаквих поља, пошто су им остала поља на нашој страни у потоку, била за то да им се на молбу учини та мала концесија, те да им се уступе те две сламаре и она њивца то је и наш комесар на то пристао, констатујући да је тиме учињена: Турцима концесија. По моме мишљењу врло је добро учињено, јер за такву једну маленкост, која нема вредности ни 200 гроша, платило би главом бар 5 до 6 људи приликом подизања плота. Када смо, идући даље, дошли до села Свираца, од кога је доња половина на пашој а горња на турској страни, осечена је једном Арнаутину њива од прилике за пола дана ораће земље. Молио је да му се то не чини, наводећи да смо до сада били добре комшије

- 24 *Мировачка Висораван*
- 25 *Решоња (врх)*
- 26 *Орлишки Врх*
- 27 *Друм Куришумлија — Приштина*
- 28 *Горњо-Дубњачки Вис*
- 29 *Превитачки Вис*
- 30 *Буњачки Вис*
- 31 *Доњорешки Вис*
- 32 *Пециски Вис*
- 33 *Тачевачки Вис*
- 34 *Смиљевић (висоравап)*
- 35 *Кртињак (врх)*
- 36 *Угљарски Криш*
- 37 *Мадљика*

и да краљу није стало до пола дана земље. На послетку, када му није било поможепо, рекао је да ће оп сам ићи краљу у Ниш, и молити га. Држим да се и ту не ће моћи плот лако подићи. Међу тим то парче нема баш никакове вредности ни са војеног ни са другог каквог гледништа.

„27. Јуна пођосмо изјутра из Зајечевца а дошли смо у подне код Грапашнице, које је село на турској страни. Ту смо поћили, и сутра дан дођосмо на конак у Сикирачу. И туда је обележаваће ишло без никаквих сметња, јер се је свуда тачно придржавало вододелнице.

„29, на Петров дан, била је цело пре подне киша и магла, те смо се тек у по две могли даље кревнути, и тог дана дошли смо на конак код тако зване Мачије Степе. (На карти нема ни Сикираче ни Мачије Степе). Од Мачије Степе граница иде са свим друкчије него што је на картама комесара обслежепа, и то друкчије односи се на нашу корист. На карти је обележено зеленом бојом да иде поред брда Бака, али вододелница иде сасвим друкчије, пошто река Брвеница на карти није добро означена, јер ова не извире близу Бака брда, него негде код Хртице-Васиљевца, и тако ми добијамо неких близу 30 километара више него што је на карти географског друштва обележено. Граница наша иде поред Хртице на Мировце

- 38 Суваја (висоравап)
- 39 Тупоњар
- 40 Сребрница (висоравап)
- 41 Јавор
- 42 Пилатовица
- 43 Калуђерски Вис
- 44 Шанап Врело
- 45 Локвица
- 46 Солила
- 47 Травнички Вис
- 48 Ушке Курељског Потока
- 49 Обадски Вис.

Даље је већ крушевачки округ.

Стражаре од 1 — 15 припадају срезу *јабланичком*, а оне од 16 — 49 према срезу су *косаничком*.

сироћу Подујева, остављајући нама дивне позиције, које доминирају над целом долином Лаба, тако да је Преподац, по мишљену свију комесара, према овим позицијама, позиција другог реда. То ми је потврдио и руски а и пруски комесар. Турци су почели биш да се одупиру што се је граница удаљила од Бак-брда, али су их комесари убедили да је то погрешком карте учињено те је граница тако обележена, и да се они морају придржавати вододелнице. а вододелница иде сасвим на другу страну. — Са једног виса поред села Хртинце, гдј је наша граница, види се лено Косово Поље и султана Мурата гроб. Какве тужне успомене човека обузимљу кад баци поглед на жалосно Косово?!

„Са Мачије Степе стигосмо синоћ на Преподац. На нашој страни с леве стране идући из Куршумије Приштини има 2 велика виса, од којих први нижи до самог је наспна за Приштину, а други виши, који доминира над првим, и који је главна позиција наша, лежи за 1 километар источно од првог а у продужењу од истог. Питање о Преполцу решиће се сутра и то, како ме уверава руски и аутријски комесар, у пашу корист. Главна позиција остаће код нас, а први вис до самог наспна, можда ће се мало сећи, али опет

2 Планине

Планине топличког округа све су гране и огранци Копаоникови. Копаоник пак једном својом полом, и то већом, припада округу крушевачком, а другом иде у округе: топлички, и вучитрпски (последњи је сад у Турској).

Планине топличке све су обрасле гором, боље него ма које у предња три округа.

Од Сувога Рудишта, највишег темена копаоничкога, одваја се једна планинска грана на исток, или на североисток. Било тој грани веруга се онако као што се обично веругају планински повијарци, али кад му се сва дужина у цело разгледа, види се да оно иде од запада или од југозапада на североисток. То се било снизи тек кад хоће да удари у Мораву, код села Суповца.

На том планинском билу вреди поменути ове више тачке:

толико, да ће на нашој страни остати довољно простора, да друго утврђење подигнемо. По казивању руског комесара, а и по мишљењу наших стручњака (комесара), када је главна позиција у нашим рукама, онда овај први вис нема никакове вредности. јер се са главне позиције у главу туче, и тако ће се питање код Преполца у нашу корист решити. Остаје још Канидуг, о коме сам данас руског комесара за мишљење његово питао. Рекао ми је да се на сигурно нада да ће и тамо по нас повољно испасти, и да неће бити никога осим Турака, који нам могу сметње правити, но то неће ништа кварити. На питање да не буде аустријски комесар противан да се оно неколико српских села око Канилуга нама да, одговорно је: да то никако не држи; јер кад је Аустрија, сигурно не познавајући изванје ове ужасне позиције око Преполца, предложила на конгресу, да се иде гребеном, и тиме дала у руке Србији овакове позиције, што би имала узроча и интереса да брани и да стапе на пут, онда неће ни тамо сметати, већ ће гледати да нам се покаже пријатељски расположена, јер то неколико српских села припадало нама или Турској, за њу ће све једно бити. Међу тим он ће се такође заузети, „као што се је и свуда заузимао а уз њега ће сигурно бити пруски и талијански комесар“, да и тамо у нашу корист граница испадне. — У опште могу вам казати да сам констатовао, да се је мишљење

Вис Мрамор, први до Сувог Рудишта, личи на пласт сена, а између села је Брзећа и Кнежева.

Вис Брложник, као камара сламе, шумовит; туда иде пут између села Радмапова и Левића.

Вис Огледник, шиљаст и голетан.

Вис Владичинац и

Дељанска Чука, која личи на јаје; између села Шошња и Грашевца.

Даље су нижи висови: *Жаревачко Брдо*, с преслапом на *Локсенику*, међу селима Жаревом и Липовцем.

Маговско Брдо, на онда

Вис Туганац. Оба су ова виса шиљаста и шумовита.

Мала Лица, између села Паваштице и Батота.

Коњски пут иде од села Батотâ к селу Сагоњеву на вис *Црни Чуку*.

код свију комесара од последње паше поте, управљене силама, знатно у корист нашу променило.

„Што се самих комесара тиче они су према нама различно расподожени. Руски и талијански комесар увек су за нашу ствар заузети, за тим долази аустријски, који нам се такође доста пријатељски показује, и сваком могућом приликом доказује ми како Аустрија за нас чини, и како је рада с нама да буде у пријатељству. Истина да му и ја подилазим и уверавам га да су наши интереси тесно скопчани са њиховом монархијом, и да смо ми увек ради да живимо у пријатељству с Аустријом, и да његово мишљење није ни у колико основано: да ми Аустрију мрзимо. Тако ми се исто жадно и руски комесар. Разуме се да сам и њега уверавао да није све тако као што он мисли, да немају пријатеље у Србима, и да ми умемо ценити добра која нам је Русија учинила. Због дописа оног, што је у *Истоку* изишао, страшно је био озлојеђен, и неколико дана био је сасвим нерасположен. Дапас ми је говорио да је он увек био на српској страни. Да у омеђавању српско-бугарске границе није био пристрастан, и да је онај допис у *Истоку* лажан. Он није ишао у Софију да тражи од Дондукова војску да пошаље у Трн, већ је ишао што га је Дондуков знао, да се извести о раду комисијском, и да се с

Даље већ иде *Јастребац Велики* па *Јастребац Мали*.

Ова планинска грана заклања Топлицу од северних ветрова; она је на свом присоју равнија и удобнија за обрађивање, а на осоју је обрасла лепом храстовом и церовом гором.

Било те планинске гране беше граница између Србије и Турске од 1833 до 1875. Данас је оно граница између округа крушевачкога и округа топличкога.

То било од Сувог Рудишта до Суновца има више преслана; али вода га пробија само на *Јанковој Клисури*, кроз коју протиче речница Блаташница¹.

Друго планинско било, пошавши од *Сувога Рудишта*, иде па југ, или па југоисток ка Голаку. Оно дели воде: Бањској, Косањци, и Медвеђи на лево, а Ибру и Лабу на десно.

Овим је билом проведена 1879 граница између Србије и Турске.

Њиме споразуме односно предавања власти у Триу. Што се тиче војске што је нешто у Три дошло, то је учињено ради одржавања реда, јер су били многи људи доста раздражени, па да се не би какви перед десно и т. д. Он је, шта више, имао нарочиту инструкцију да буде сасвим беспристрастан, а мисли да је такав и био, и да ми као нигде нисмо, према берлинском уговору, били оштећени. Рече ми је да је тај допис сковао сам уредник *Истока*, па га је онај руски дописник *Зусман* из истоковог прес-бироа узео и у руске новине послао.

„Што се Француза тиче и он је према нама доста добро расположен, премда лично симпатизира према Арнаутима, или, као што их он а и остала комисија назива, Албанезима. Он је по темпераменту свом прзивца, и за мале којакакове ситнице паљуту се и виче, али се опет брзо одобровољи, особито чим му поднесем по коју чашницу горке ракије — амер — коју за њега увек у приправности држим.

„Енглески комесари више пагињу Турцима, и ми се надамо да ће они мало сметње како сутра код Преполца, тако и код Капилуга

¹ Овде се природа, па чудо људима, малко поиграла. Постављајући велики и виђен раздеољак водама топличким и расинским, она је, па један мах, између села *Блаца* и *Стубле*, сиустила тај раздеољак толико ниско да га певичке очи не могу ви да оназе; а олакшала је Блаташници да велико Јастребачко било претруже, и тако да пачини чувену у потоња времена *Јанкову Клисуру*, кроз коју данас тече те се слива у Расипу.

На том блу има више висова и преслана. Ми ћемо овде поменути неколике :

Туртеново, вис, личи на камару сламе, са запада шумовит а с истока голетан; за тим преслап *Влашка Раван*. На западној страни ових висова и преслапа села су: Марушићи и Бело Брдо, а на источној, у Србији, село Бозовић.

Чир, вис, налик на пласт сена, а голетан са свих страна; већи је од Туртенова.

Копривница, вис, као камара сламе, голетан. За њим долази преслап *Рајчев Крст*, преко кога иде пут у село Црепњицу на западној страни (у Турској) из села Боранца на истоку (у Србији).

Од Копривнице планинско блу иде право на исток. Први му је вис (после Копривнице): *Пилатовица* који је, после Копаоника, на целој овој грани највиши. Он личи на пласт сена, и голетан је. У присоју Пилатовице, у Турској, село је Борчани, а у осоју, у Србији, село Штава.

Даље, вис *Тумба*, шиљаст и голетан.

Кркина Чука, која је шиљаста, али шумовита.

За тим, вис *Мадљика*, личи на камару сламе, и голетан је.

Између Мадљике и Кркине Чуке има пресло преко кога иде пут из осоја у присоје к селу Речици. Преко саме Мадљике прелази пут из села Пардуса на северној страни, у село Речицу на јужној.

После Мадљике долази *Угларски Крш*, личи на пласт сена, и шумовит је.

правити заједно са Турцима, али ће, по речима руског комесара, бити „furchtbar geschlagen“ (ужасно потучени) Vederemo!

„Што буде даље пово јавићу вам, а ово нека вам буде за данас доста, јер не могу више; незгодно ми је под шатором.

„Пишите ми шта има пово. Како је стање здравља у округу, како је са говеђом бодестиј?

„Поздравите све моје укућане. Данас сам добио од куће одговор на моју јучерању депешу.

„Поздравите, итд.

Ваш

Dr. D.

За тим долази *Бесонишки Вис*.

Између Угљарскога Ђрша и Бесонишког Виса има пресло преко кога иде пут из села Растељице у осоју, у село Мавриће у присоју.

Даље је *Буњачки Вис* на коси којој су на северу села Бесоница, Дуги Део, и Тачевац, а на јужној страни Репа и Метохија *Горњодубњачки Рид*, личи на подину сена; по врху је голетан а около шумовит.

Од Горњодубњачкога Рида било иде на *Преисолац*¹. На овој је коси прелаз куда иде главни пут из Топлице у Приштину.

Од Пренолца идући на исток, вис је *Орлишки*, коме је на северу село Орлиште, па за тим

Врх Репоња који је као пласт сена, и обрастао је шумарицама.

Сад долази *Мировачка Висораван* која је по врху равна и голетна.

Туда је пролазио стари пут из Мале Косанице на Косово, и на самом преслапу извор је Малој Косаници, а ту је и село Боранац, са северне стране.

После Мировачке Висоравни долази *Васиљев Врх* који је шиљаст и голетан, и коме је у осоју село Васиљевац и Шаша Лука.

На *Вулово Брдо*² шиљасто и шумовито, а иза овога

Барајински Вис, већи од околних, личи на кров од куће, и шумовит је. Према њему је, преко преслаца, *Марков Вис*, који личи на онај горе, само је мањи.

Одатле се прелази на *Голак*, који је голетан до самог *Сикирачког Камењара*.

Од тога главнога планинскога била одваја се један огранак на север, између Косанице, Топлице, и Пусте Реке, и дроби се у многе мање огранке и оделите висове. У том планинском описегу јесу :

Мадан, и његов огранак *Гајтан-Планина*.

¹ Мештани изговарају *Препелац* а не *Преисолац*

² Неки веле и *Вуљско Брдо*

Прашатица, које билом неко време иде граница Краљевине Србије, и ту се је најближе примакла к Приштини.¹

Радан, и његов огранак *Пасјача*, која се види из Ниша.

За тим *Планина Бак* и *Петрова Гора*.

3 Воде

Вода најчпвља у овом округу јесте река *Тоулица*, која је дала своје име свему овом округу.

О реци *Тоулици* вреди рећи коју реч више.

У Копаонику, испод Сувог Рудшта, има село *Равниште*. На врх тога села има једно место које се зове *Запланине*. Ма да сељаци причају да се то место некад звало *Златне Планине*, ми ћемо се држати његовога данашњег имена. У тим *Запланинама* има два извора: Један извор зове се *Врело*, и око њега, кажу, има више старих црквинā. Вода од тога Врела тече кроз села: Штаву, Мрче, Луково, Калиманце, Жалицу, и Мерћез. Ова се вода најпре зове *Штавска Река*, а после *Луковска Река*.

У селу Мерћезу била је, за Турака, једна путна куда, са 10—15 чувара и једним десетаром (онбашом). Ту су била и три четири дућана, у којима су продавани клинци, потковице, кремене, барут, и др. А могло се наћи и довољно соли, јер је ту било главно стовариште оној соли која се преко Јанкове Класуре, вршом, преносила из Србије у Турску.

Вода од онога другога извора у Запланинама тече кроз села: *Берекаре*, *Горњи Левић*, *Судимље*, *Доњи Левић*, *Бабицу*, *Трећак*, *Магово*, па у *Мерћез*. Ова се вода зове *Берекаруша* до *Мерћеза*, где се састаје с оном првом водом која тече од *Врела*, и која се дотле зове *Луковска Река*.

Кад се пак састану *Берекаруша* и *Луковска Река*, добијају обе једно корито и једно име: *Тоулица*.

Уз реку *Берекарушу* иде пут за Пазар; и кад изиђе на Влашке Равни, обори се на ниже к *Ибру*.

¹ Кажу да се одатле стиже у Приштину за 4 часа

И Ђерекаруша и Луковска река имају од извора до става око 25 км., или 5 часова тока.

Од Мерђеза, Топлица тече поред села Пачарађе, Сенове, Жуче, Влахиње, Перунике, Дуге Луке, Сриња, Данковиња, Доње Микуљане, и, кад Куршумлије, прима с десне стране реку *Бањску*, а на 800 метара ниже и *Косаницу*. Ток топлички доведе има око 22 км., или 4½ часа.

Одатле Топлица тече поред Крчмара, Мачвовца, Грабовнице, Богујевца, Точана, Барлова, Плочника, Виче, Баца, где прима у се с лева Гргурску Реку, која се овде зове *Бацка*, а докле тече кроз Тмаву — *Тмавска Река*.

Даље, Топлица иде поред Коњуше, Прекадина, Топонице, Дреновца, Кончиња, Губетина, Прокупља.

Дотле прима у се, с леве стране, Велико-Планску и Речичку Реку, које обе извиру Јастрепцу у присоју, а с десне стране реку Арбанашку.

Од Куршумлије до Прокупља ток топлички може имати 35 км., а од Провуља до утока у Мораву 25 км.

Бањској је један извор под самим Преполцем; одакле до Куршумлије има 20 км; други јој је извор на југоисточној страни Виса Мадљике, у селу Растељици.¹ Одатле тече кроз Жегрову, Шатру, Врело, Црквеште, па се састаје с оним другим потоком од Преполца, код саме Бање, у селу Бањској. Ова се вода до ових става зове *Жегровска Река*, и дугачка је 22 км. А од тих става до утока свога у Топлицу зове се *Бањска*, и има 10 км. Више саме Куршумлије Бањска прима у се *Мирничку Реку*.

Косаница извири из једног огранка планине *Мадана*, па име из *Трхе*. То се зове *Велика Косаница*. Она тече поред: Заграђе, Иванове Куле, Зебице, Мачије Стене, Васиљевца, и, код сеоца Купинова, више села Раче, састаје се с *Малом Косаницом* која извири у осоју Мировачке Висоравни, код села Боранца.

¹ Осем села Растељине, има и шума *Растељица*.

Велика Косаница, од свога извора до састанка с Малом Косаницом, дугачка је 20 км., а Мала — око 7 км.

Од Купинова пак до Кастрата, где се слива у Топлицу, има око 16 км.

На овој Косаници села су: Рача, Лубница, Рудари, Висока, и Кастрат.

Код Лубнице, с десне своје стране, Косаница прима реку *Поломску*, а с леве један поток који извире у Самокову.

Пуста Река зове се и вода, и предео дуж те реке.

Пуста Река је овај предео, у јабланичком срезу, који се пружа испод планина *Радана*, *Петрове Горе*, и *Мадана* до *Кремманске Шуме* изпад села Печењевца, и између реке Топлице и реке Медвеће.

Средином тога предела тече вода *Пуста Река*, која у свом току окреће на југ, а за тим се улива у Топлицу близу утока ове у Мораву према Курвинграду.

Пуста Река извире у планини Мадану, огранку Раданову, на врх села Богудјевца, где се зове *Богудјевачка Река*. Док тече кроз ово село, она се пробија кроз врло велике кршеве и просеца Петрову Гору. Код села Драгог Дѣла спушта се у равницу, протиче између села Буклице и Магаша; даље, тече поред села Брестовца, Славника, Речице, Црквице, Бојника, Драговца, Ђинђуше, Лонатице, Стубле, Кацабаћа, Горњег и Доњег Бријања, и, као што је већ казало, према Курвинграду пада у Топлицу.

Дужина ове реке од извора до села Драгог Дѣла (где излази из Планина) може имати 15 км., а одатле до утока око 35 км.

Пуста Река прима у се с десне стране:

Бориначку Реку, која извире из самог врха Петрове Горе, више села *Боринца*, па, протичући кроз села *Ображду* и *Ивање*, утиче у *Пусту* код села Речице. Дугачка је око 15 км.;

Каменичку Реку која извире такође из Петрове Горе, више села Слипана, па тече поред села Лозапа, преко села Каменице

и, између Драговца и Војника, утиче у Пусту. Дугачка је око 12 км.

Прекопчеличку Реку, или реку *Ђак*, која извире из Петрове Горе, више села Вучумета, тече кроз село Мијалицу, Прекопчелицу, и Мрвеш. Овде се та речица зове *Ђак* или *Ђака*, јер се прича да су се некад ђаци од *Мрвешке Цркве* подавили у њој. Утиче у Пусту испод села Драговца. Може имати дужине до 20 км.

С леве стране пак у Пусту утиче река *Злата*. Река *Злата* има два извора, или две притоцице које се састају у селу *Злати*, и тако чине *Реку Злату*. Прва Златина притоцица извире у селу *Статовцима* у планини, а друга у планини *Пасјачи*, више села Мачине па, протичући поред селанца Момчила, састаје се са Статовачком реком, која дотле већ прође кроза село Ћитни Поток.

Обраћамо пажњу историцима на предео који се данас зове *Пуста Река* а који, до нашега рата 1878, није био пуст ни родом ни народом, и који се можда до одласка Срба у аустро-угарске земље није ни звао *Пуста* него само *Река*.

Да ли то није онај крај који Немањини биографи пишу „и глагољимне рѣке?“¹

Крајковачка Река, а неки је зову и *Мерошинска Река*, извире у присоју Малога Јастрепца, и тече најпре на југ до села *Мерошине*, а одатле окрене на север, и пада у Мораву према селу Међурову.

Бугариновачка Река. И ова извире Јастренцу у присоју. Тече на југ до пута који води од Њина к Прокуњу, а одатле се обрне к северу до утока свога у Мораву.

Језера: *Забарје*, језеро у хатару села Бошњака, у срезу јабланичком; и *Петрово Језеро*, у хатару села Слпшана, такође у срезу јабланичком.

¹ *Ив. Павловић, Извори за српску историју, стр. 4.*

Минералне Воде: Бања Сјаринска. На левој страни ре-
чице Вањице, између села Свираца, које је на левој, и Сјарине, на
десној страни, има једна *Бања*. Купатило, и друго што је било
зидао, сад је већ јако порушено. За време рата 1878 та је Бања
малко прочишћена, и у њој су се наши војници купали и лечили.
Неколико корака више купатила кључа врела вода, у којој се скува
јаје дакле се изброји 20.¹

Топла Вода у селу Лукову, поред Луковске Реке која је
притока Топлици. Вода је топла до 55° С. Осем топлоте она је
још малко и накисела.

Бања, у селу Вањској, у срезу косаничком. Има два извора:
један накиселе а други сумпоровите воде. *Г. Ракић* вели да је била
топла 37° Р. када је је он мерно.²

4 Равни

Равни топлички округ може имати бар онолико колко нишких
с Лесковцем.

Међу веће и родне равни понајпре се може узети поље *До-*
брич, на левој моравској страни, међу Малим Јастрепцем и Топлицом.³

После Добрича, највеће су и најродније равнице у дољи Пусте
Реке, која носи име сурутно правога свога стању. Предео *Пуста*
Река, као што рекох малко пре, до нашега рата 1878 имао је

¹ *Ракић, Огаџбина*, књ. 16, стр. 551.

² *Ракић, Огаџбина*, књ. 14, стр. 208.

³ Управо поље *Добрич* не доише Топлици до обале, јер од Комиге (према
Курвинграду), између леве обале Топлице и десне обале реке Крајковачке, пружа
се једно омиже било, које најпре иде на запад, а после на северозапад, докле се
не споји с Малим Јастрепцем. То било не да водама с присоја Малега Јастрепца
сливати се у Топлицу, него их повија те се стачу у Мораву. На аустријској
карти од године 1876 то је било ивичито оцртано, и записано: *Dobrič pl.*; а на
издању од 1881 процртано је од Комиге ка Сушовцу напоредо с Моравом. Не знам
рашта тако? Записано је ипак *Dobrič pl.*! На нашем *Сливу Јужне Мораве* то
је било оцртано како треба, али је записано: *Јазбине*. Међу тим, цело то било
нема јединога оштега имена, него равни његови висови и увале имају своја вла-
стита имена, као: *Комига, Китица, Кулина, Старо Лојзе, Пешина Коса, и Дубоки*
Поток. У том потоку тек имају неке *јазбине*.

112 села, и није био пуст ни родом ни народом, него напротив народом најнасељенији а житом најбогатији.

Може бити да је овај лепо и богато предео био опустео онда кад су га Срби оставили, и врат сломили преко Саве и Дунава, да траже нову отаџбину. У тако *опустелу Реку* уселили су се Арнаути, па јој задржали име *Пуста* и доцније, када се је она на ново папурила народом!

Има равни и у Горњој Топлици, око места Крње Цамије, између Великог Јастрепца и реке Топлице; за тим, у оном простору између Куршумлије и Јапкове Класуре, а и дуж реке Косанице.

5 Шуме

Шумом је топлички округ богатији од сва три предња округа (нишког, пиротског, и врањског).

Шуме има

у срезу добричком:

На планини *Пасјачи*, на којој је по врховима лепа крушна гора, махом букова и храстова.

У срезу прокулачком лепа је шума на брду *Видојевици*, највише букова и храстова; крупне горе има изнад *Букове Равни* и око засеока *Пестина*, само у мањим честима. Даље, *Црна Чука*, на десној обали топличкој, обрасла је лепом, младом шумом; Брдоравањ изнад *Тулара*, *Белоњина* и *Баца*, има лепу младу растову шуму. *Крушевичка* је општина врло брдовита и врло шумовита.

У срезу јабланичком:

Планина *Радан* обрасла је крушном буковом гором:

Петрова Гора покривена је младом највише издавачком храстовом гором;

Мадан (планина) сав је под лепом буковом и другом гором;

Планина *Клајићско-Радевачка* сва је под старом буковом гором.

Планину *Кремен* обужмила је млада храстова шума.

Сав простор овога среза од *Бучуметског* и *Бувачког Виса*, од

Радана и *Петрове Горе*, па све до *Мадана* и до границе турске, врло је брдовит и шумовит.

У срезу *косаничком* :

Сва брда у овом срезу обрасла су шумом, нарочито храстовом и буковом.

На огранцима планине *Мадљике*, нарочито на *Дамњан-Чуки*, лепа је гора церова, беликова, дужникова, грабова, брестова, а на висовима, букова пзмешана с јаспковом.

Близу *Куришумлије* и села *Пљакловића*, има једна врло добра још млада честа, која ће некад, ако се сачува, вредети много.

На планини *Баку* гора је дужникова и церова.

Планина *Соколовица* сва је у густој старој, мешовитој гори.

Планина *Триско-Вучанска* има доста храстове и букове горе.

6 Рудно благо

Рудно Благо није јеште знапо у топличком округу; али кад се узме: да већу полу земљишта топличкога чине косе и огранци копаонички, а рудно богатство копаоничково чувено је и слављено још одавна; кад се зна да је у присоју *Голака*, планине овога округа, *Ново Брдо*, тај стари сребрни српски град; кад се, најпосле, помисли па многе законине, поткопе, окна, и топионичке остатке, или на остатке од справа за испирање злата (какви су, на прилику, у селу *Злати*) који се и сада виђају овде онде у овом округу: онда се с великом вероватношћу сме тврдити, да топлички округ има доста руднога блага, које чека ум и капитал, па да пзиђе на површину људима на корист.

Испод вароши *Прокуља*, поред реке *Топлице*, место је *Марков Камен*. Ту се опазило да је геолошка природа прокувачке околине: микашист, гнајс, гранит, и грапулит.

7 Остаци од старина

Међу *старинама* у топличком округу било би у реду најпре поменути *Хисар*, стари град, на чоту поврх *Прокуља*, на левој

страпи реке Топлице, баш у сутесци која раздваја Горњу Топлицу од Топлице Доње, али о томе граду биће говора кад дођемо на варош Прокуље.

За сад да поменемо друге остатке од старих утврђених места.

Злата, село у лепој нијтомој дољи, које има остатке од некаких зидина, као од некака града. Међу зидинама имају и остаци од неке цркве која пије окренута право на исток, него на југоисток. За тим има стари зид, к југу окренут, који пресеца река од села *Житнога Потока*. До реке има зида 12 метара, а широк је 2 метра. Све је од саме старе цигље без камена. У самој реци има одломак од зида 2^м висок и 3^м широк. Њега прекида речица. За тим опет настаје, у истоме правцу, зид 16^м дугачак а 10^м висок!

Село је то 1878 било опустело.

Мисли се да је онај зид преко реке био устава којом је зајавана вода, па је морала отицати само кроз отоку, која је била високо у зиду, а све, што је вода собом спела, морало је у том кориту остати, па наравно и златни несак, који је вода из Мачинске речице доносила. По што би вода отекла, тај би се несак копао и препирао.

Према свему, изгледа да је *Злата* била главно место за *истирање злата*.

Има и прича: да је ту седела некака краљица *Злата*.

Г. Хан мисли да је то морао бити римски *Наттеит*¹

Царичина или *Старичина*. — Ниже села Мијалнице, а више Прекопчелице, река прекопчеличка обилази једну висораван, и окружује је као како полуострво. Површина те висоравни може имати 10 хектара, или до 15 дана орања. Сва је опкопана малим шанцем. То се место зове *Царичина* (неки веле: *Старичина*). Ту се сачувало платно од неке куле, високо 3, а широко 2 метра, зидано старинском четвртастом онеком (циглом). Говори се да тога зида има далеко у наоколо.

Има прича да су *Злату*, *Царичину*, и *Курсинград* градиле три рођене сестре! —

¹ *Ракић, Отаџбина* 15, стр. 356 — 357.

Иванова Кула. — На десној страни *Велике Косанице*, једно пет часова хода од њенога ушћа у Топлицу, на једном чогу од рта који се одваја од планине *Ђака*, има стари градић, који су Арнаути звали *Иван-Кула*, Турци просто: *Куласи*, а Срби: *Иванова Кула*, али и они *Иван-Кула*.

Чот на ком је *Иванова Кула* биће висок (над морском површицом) 881.0^м. По томе од Авале је виши 365.0^м; од планине *Ђака* нижи је 488.0^м; а од Куршумлије је виши 519.0^м.

Од Иванове Куле, билом планинским, може се отићи на *Ђак*, а одатле опет билом на Пасјачу, па, поред *Латинске цркве*, сићи на Топлицу на мост код Прокупља.

Кула је на дивном месту, с кога је милина погледати на све стране.

Кула је зидана у четврт; стране су јој широке по 7·0,^м а у висину има је сада 11·0^м. Зидана је врло солидно каменом и малтером. Што је од зидова још остало, то се држи врло добро.

Поред куле, на северној и северисточној страни, било је још неких зграда, и дубоких врло солидно зиданих подрума. То је све сада срушено; само стоје гомиле камења. На јужној страни нема трагова од каквих зграда.

Чот је према Великој Косавици врло стрмен.

Од става двеју Косаница (Велике и Мале) до Иванове Куле биће скоро час хода.

Од Иванове Куле до града *Новога Брда* биће 8-10 часова. Најпоузданије би било ићи од Иванове Куле на Сикирачу, преко брда Брвеника, села Приора, Браљине, планине Гранашвице, села Пранаштице, на к Новоге Врду. Туда се може отићи на коњу за 8 часова.

Сва је прилика да је римски пут ишао од Топлице уз Косаницу до става, а одатле уз Малу Косаницу на *Мрдар*; јер је туда земљиште врло повољно за колекни пут. Туда су Турци били трасовали железничку пругу. У том случају Иванова је Кула остајала за један час на страни од тога пута.

Али прича се да је један пут водно од Прокупља за Приштину преко Пасјаче, Мрљака, Статовца, на испод планине Бака на село Заграђу (до Иванове Куле), и спуштао се у Велику Косаницу, а одатле се нео на Трпезу (Цара Лазара), на преко Мачије Стене и Хртице слазио ка Приштини.

И на Пасјачи и на Трпези има трагова од некаквог великог крченика.

За *Трпезу* Арнаути чак причају да је ту била она *Косовска Вечера* у очи славе Цара Лазара (15 Јуна 1389)! За то се, веле они, и зове та висоравац „*Трпеза*.“

Село *Кула* (са 3 — 5 кућа) врло је близу Ивановој Кули, а тако и *Заграђе*, које има 15 кућа.

По зидинама Иванове Куле има доста отровних змија — шарана. Испод Куле, на преслању, кључа извор лепе воде. Воћа има и доста и лепога. А за неке крупне орахе причају да им је семе остало још од Иван-Бега.

Крупне горе око Иванове Куле нема толико колико би требало да има у том планинском крају.

Прича се да су Арнаути штедили Иванову Кулу, и пису давали ником да је руши.

Они пак Арнаути, који су живели у селу Ивановој Кули, говорили су да су ту од Косова, и да су божем наследници тога имања још од Иван-Бега!

Градеште. — На левој страни реке Мораве, за $2\frac{1}{2}$ до 3 километра од *Мрамора*, а за $1\frac{1}{2}$ до 2 километра од Мораве, село је *Градеште*. На генералштабној аустријској карти то је место забележено. Находи се у потоку *Крајковачком*, који тече с *Јастрепаца* (На карти пише *Мерошина-Мерошина*, али га у месту слабо зову тако). То је село готово састављено с другим селом које се зове *Балајинци* (на карти погрешно *Balasince*).

Селаци из Градеште тај поток зову само: *Река*; када се пак почну питати: „која река? онда неки кажу „*Крајковачка Река*.“ а неки — *Мерошинска Река*, јер долази од села *Мерошине* (није Мерешине, као што стоји на карти).

Над самим селом *Градиштем* има један стари *градик*, који се зове *Кулина*.

Лева страна Крајковачке Реке блага је стрмен, која се по-стунно спушта к реци, без икакве теренске промене. Десна пак страна, одмах од саме реке, стрмена је, и диже се у вис у облику *врхова*, *главица* са *ирслашима* између вуса и вуса. На једном од ових врхова или главица, над самим селом *Градиштем*, био је стари град, за који један стари човек причаше ово:

„Кад сам ја био млад, и кад сам ипао за стоком, овај град је био онако висок као и *Курвинград*. Па једном дође заповест од Турака, те су сељаци раскопавали зидове, и камен и цигљу носили у Ниш, где су се онда зидале неке цампе, и друге неке грађевине. На том граду било је много оне старе лесе четвртасте цигље. Тада је цео тај град порушен до земље, и све су цигље однесене у Ниш.

„Онда, наставља тај сељак, кад су сељаци разваљивали тај град, и послали цигље у Ниш по турској заповести, бејаше у нашем селу неки *Чича Никола*, врло стар човек. Тај Чича Никола причаше, како је он слушао од старих људи, да је од Курвинграда и Комиге (оне црквине на левом моравском брегу, према Курвинграду) свуда овим венцем био град до града. Од Мерошине до Комиге према Курвинграду могла је прећи мачка све с ћерамиде па ћерамиду“. А сад је остала само ова једна *Кулина*.

Из тога старог града, више села Градишта, прича се да је извађен некакав сто из некакве цркве, и однесен је у Ниш; али та црква није била унутра у граду, већ венцу на боку кад се слази ка Градишту.

Сељаци уверавају да је на том месту био велики град, и да је јужно од града била врло велика варош. И доиста се туда, свуда где се закопа, паходе темељи од кућа и велике четвртасте римске цигље.

Осем оне горе поменуте порушене цркве, има друга у самом селу, стара и опала, али се још може оправити. Село мисли да

је справи. У овој цркви има један камен, за који се мисли да је био *часна траеза*.

Из оне прве цркве један је камен давно донесен у Ниш. Донео га је неки *Хасан-Бег*, господар села Градишта, и наместио пред свој хамбар.

Константин Философ, који је писао живот *Деспога Стевана Лазаревића*, прича како су *Стеван* и *Мехмед*, утврдивши у Брушевицу сајуз против Мусе, дошли под *Коуријан*: просити его **Откешташе сүштен кь немь: Иже оубо по вон царь воудеть, градь еговь кьсть. Тоу же на Добруню и Аркенець прииде, кьже оть Моусне!** . . .

Према овим нарочито последњим речма, ја бих град *Коуријан* тражио пре у *Градишту*, о ком је напред реч, него где на другом месту! —

Комига или *Комиг*. — На левој обали моравској, према Курвинграду има стара црква, од које сада стоје тек зидови до 3 метра високи. Неки сељаци зову *Комига* цело брдо на ком је та црква. На север од црквине има један шунаљ камен, који сељаци држе да је лековит; за то се у болести провлаче кроз њега.

До Мораве пак има врло родно поље које се зове *Бисерка*.

Градиште бресничко. — Више села Бреснице, у општини крушарској, имају развалине од старога града које сељаци зову *Градиште*. Оно је на ушћу двеју река које теку од старе границе Кнежевине Србије. Од тога Градишта до Мораве биће један час хода и нешто јаче.

Коира. — У селу Сечаници, по часа од Мораве, има брдо које се зове *Коира*; а неки га зову и: *Коирин Чукара*. Кажу да је пре 50 — 60 година некакав *Стеван Коира* био господар томе брду. Огуда је месту остало име *Коира*. Никаквих зидина неба на *Коири*.

Света Ђогородица, према ушћу Косанице у Топлицу.²

¹ Гласник XLII, стр. 308.

² Јевана Павловића, Извори за Историју (Житија краљева српских) стр.

Пошто је Стеван Немања примио део своје очевине: *Топлицу, Ибар, Расину, и Реке*, озидео је, на левој страни реке Топлице, баш према ушћу Косанице, *Цркву Светој Богородици*.

Давши тој цркви земаља за издржавање, украсивши је сваким украсом црквеним, и сабравши у њу велик број побожних кадуђерица, предао ју је на управу жени својој *Ани* која је, по том, водила бригу о том манастиру.

А кад се Немања, после 37 година владања, покалуђерио у Студеници (на Благовести 1195), онда се је, исти тај дан, покалуђерила и његова жена *Ана*, добила име *Анастасија*, и отишла у *Расу*, у *манастир Свете Богородице* (по свој прилици у овај исти); и ту је провела остатак живота свога.

Кад се иде од Прокупља у Куршумлију, па се већ дође спроћу реке Косанице, онда се лево од пута, у шипрагу, према ушћу Косанице у Топлицу, виде развалине од те *Богородичине Цркве*. Данас стоји усправо само један западни зид: друго се све срушило, и пало по земљи, па по њему никло трње и шипраг тако да се, без велике муке, не може да распозна колико је места заузмала та црква, и да ли је око ње било каквих других зграда. Око цркве је било и надгробних плоча, па је неки Арнаутин и те плоче и други бољи материјал од те развалине одвео те зидао воденицу на Топлицу. Доцније му је вода ту воденицу однела, а боље камење распели су околни сељаци.

*Свети Никола у Топлици*¹. — Немања је, по сведочанству сина његовога, после оне Богородичине цркве, озидео *Манастир Светоме Николи*, на левој страни реке Топлице, баш према ушћу реке *Бањске*.

Зидање овога манастира који је, уз гред буди речено, морао бити необично леп, даде повода старијој браћи Стевановој да га упитају:

— За што радиш тако, без договора с нама, старијом браћом својом?

¹ *Ив. Павлов. Извори*, итд стр. 5.

— Ми јесмо браћа, одговорио им је Немања: — али ја што радим, радим на мојој деоници. И ви, сваки на својој деоници, радите што вам срце жели. Ово што чиним ја, ако је добро — моје је; а ако је зло — опет је моје“.

Овај одговор не умири браћу. Него, напротив, букну унутрашњи рат, из кога је као победилац изишао Немања.

У том манастиру Светога Николе, Свети Сава је био намењено столицу топличкој јенископји.

Црква Свети Никола одржала се много боље од цркве богородичине. Она стоји и данас готово цела; проваљено јој је кубе, пробијен је десни зид, и оборен леви ступ (она је имала са западне своје стране, једноставно с њом зидана, два ступа, као два тороња), иначе се држи још цела зграда.

По незнању, неки су ову цркву приписивали Страхинићу Бану.

У патосу, у цркви, има три старе гробне плоче, и на свакој по један стари запис¹.

¹ По молби мојој, г. капетан *Лазар Чизмић* снимио ми је ове записе. На пиљући њих, каже да је нашао један прицрквак дозидан уз велику цркву с леве стране, гледајући к олтару. Над зидовима од тога параклиса каже да је било са читава два човечија боја рушевине, која се сва морала откопати, па се тек тада дошло до патоса. Тада се нашао каменита часна трезва у олтару. По зидовима се познаје да је овај прицрквак (параклис) био спојен с великом црквом, и да је с њом ошћо кроз једна врата, а и с њом је имао оделити улазак. Обоја врага су затворена доцнијим зидом у колико се то може познати по начину зидања и по материјалу. Патос је од обичних неправилних плоча, али га нема ва толиком простору, колики би могле заузети две гробнице, и на њима две велике надгробне плоче.

Продуживши копање одмах до часне трезве, на једну стону даљине, а на левој страни зида, г. Чизмић је нашао неколико малих комада већ трула дрвета. За тим, од прилике две стоне испод патоса, нашао се је са свим пожутели човечији костур, покривен црном свилом. Од костију стоје: ноге, стопала, пете, цеванице, колена, и бедре до кукова. Све је то здраво. Само кукови нису потпуни, а од коша, руку, главе, нема ни трага. Свила се распада чим се додирне, и није се могла никако од земље одвојити ни за један или два квадратна сантиметра одржати цела. По саставу земље на оном месту где би требало да се нахођи трул, види се да је туда већ раније преконавано.

Да ли је костур мушки или женски, није се могло распознавати. Гледао га је и окружни физикус, па и он није могао ништа одређено казати. Изгледа да су два лица била уклована у том параклису.

Године 1880, Септембра 3, с Даничићем и Матковићем, бејаш у овој цркви. Записе те видесмо, али их немасмо кад прочитати. После тога ме пут ни једном не одведе у Куршумлију. За то сам се морао обраћати и власти и познаницима. И они су чинили што су више могли, али се снимци са записа не могуше добити такв, да би се могли прочитати. Остаће да их прочита и обелодани ко буде срећнији од мене.

Први запис има 19 реда. Он је из године 1292 или из 1343. Тако се бар може мислити по словима која означавају летонис. Друго се ништа, без марљивијег снимања, не да прочитати.

Други запис има 8 врта. Он је од 5 Јула 1349. У њему се каже да се је тада представно, утонувши у реци Нишави, *Никола* зван *Вратко син Чи(хо)риџа Вратка*.

Трећи је запис од 13 врта. Из године је 1332 или 1339, месеца октобра. У њему се каже да је преминула, и ту сахрањена, *Агрипина*, световним именом *Мирослава*, кћи *(Ба)лишина*, а жена жуцана *Ми(ле)на*.¹

То је све што ја за сад о њима могу казати.

Штавска Црква. — У селу Штави, у Копаонику, у срезу косаничком, на запад од Куршумлије једно 7 часова хода, има стара црква у којој имају записи које би ваљало марљиво прочитати. Из записа тих види се да је та црква грађена „*при архијепископу свих српских и поморских, и подунавских земаља, патриарху пећскому кир Пајсеју, и митрополиту грачаничкому кир Силвестру*.“

Мештани пак причају, да је црква та грађена на 37 година после Косова.

Зидана је тесаним каменом, а у сводовима ситом. Дугачка је 6 хвата, а широка 3 хвата; покривена је плочом.

Изуцтра је сва живописана, и живопис се одржао добро, осем што су многим светитељима очи понабадано.

¹ Што је у загради то је сумњиво прочитано.

Ображда, стара црквица у селу *Ображди*. Прича се да је та црква, док је служила, славила *Свету Ображду*. За ту светитељку сељаци воде да пада оних дана кад се први пут оре и бразда бразди (?!).

Црква је веома порушена. Има две препрате по 6 корака дужине, и по 4 ширине. Познају се остаци од живописа; над вратима је *Богородичино Успеније*. Прозора нема, осем једне уске пушкарнице на олтару. То показује да јој је светлост долазила озго кроз кубе.

Вреди прочитати оно што онако лено пише *Ракић* о тој цркви, и о светитељци *Ображди*, у *Отаџбини XV*, стр. 361.

У *Мрвешу*, стара, разваљена црква. На зидовима се још познају ликови светитељски.

Стара црква у селу *Космачи*, у Пустој Реци, доста добро одржана. У ове су цркве стубови пред олтаром и рамови од врата од тесаног грањта. Црква је имала две препрате и олтар.

У селу *Плочнику* (које се помиње и на другом месту) има стара црквица, од које се тек зидине познају. На $\frac{1}{4}$ часа од Плочника, у селу *Точанима*, била је нека зидина коју народ зове *Јеринина Кула*.

У селу *Ивањи* има стара црква од које стоји још само зид од врата: друго се све срушило.

Више Сјарничке Бање, у срезу јабланичком, имају неколике старе црквине, које су већ јако порушене.

У долини реке Медвеђе има неколико старих, већ јако порушених цркава, које не привлаче пажњу путника ни својом величином, нити својом грађевинском страном.

Најпоследње, прича се да је у присоју јастребачком, од Суновца код Мораве, па горе до Јанкове Клисуре, било 77 цркава!

Сада су те цркве готово све пуне. И причање о њима само служи као сведочанство о густини некадашње насељености у Топлици.

8 Становници

а. Њихове историјске судбине

Историја становника топличког округа, кад би се потанко сазнала и описала, изишла би доста различна од историје нишевљана, ма да су они топличанима први суседи.

На топличкој земљи подиже Стеван Немања оне две цркве (Свету Богородицу и Светога Николу) због којих браћа његова усташе на њега, и тако му дадоше прилику да их надбије и, доцније, да све српске земље уједини.

А кад је, у потоња љута времена, туђинска најезда ударила на српску државу, и срушила је, онда су Њаш притискивали Турци, а Топаџи и Турци и Арнаути.

У летописима се обично бележи врло кратко, на прилику, овако :

„Лето 6962 = 1454 оузе Мехемедь опеть Топаџоу, и пороби Србле, и оузе Острвицоу.“¹ Али ми већ знамо, поред све те краткоће, како је било Топаџи која је на путу сваком кретању турском, или низ Мораву и Њшаву, или уз Мораву.

Михаило Островичанин пише да је Султан Мехемед, имајући намеру да отме Цариград од Грка, и желећи, тога ради, бити миран од стране српске, углавном с Деспотом Ђурђем примирје, које, вели, није мислио одржати. Тада је он, да би дао више доказа о своме пријатељству, испратио с великом чашћу у Србију царицу Мару, ћер деспотову, која је била за Царем Муратом, давши јој, вели, *Топаџи* и *Глубочицу* на уживање.²

У потоње време, кад зло турско већ бепіе догуљало, српски првосвештеници, вођени клетом мишљу: *да народ може наћи среће ван своје отаџбине*, дигоше и топличане, и одселише се с њима преко Саве и Дунава. Онда Топаџа, особито Горња, оста пуста, и у њу се спустише Арнаути, и заселише је тако да је то, до нашега другога рата, била готово са свим арнаутска земља, у

¹ Гласник X, стр 272.

² Гласник XVIII: 108.

коју хришћанска нога није ласно могла ступити. Ту је била права државина арнаутска, у којој је владало право песничко право, или, још правије, у којој је владао грлић од арнаутскога ништоља.

Арнаути, који су живели на земљи данашњег топличког округа, били су, по казивању неких између њих, од седам етосова или племена. Та се племена зову: *Соба*, *Красић*, *Барџи*, *Кљмен*, *Жџра*, *Бџић*, и *Хџа*.

Племе *Соба* држи се да је близак род, и не узима се. Друга се сва узимају.

Највеће је племе *Красић*, а најмање *Бџић*.

Топлички Арнаути, дајући турскоме цару све дажбине, причали су с пеком поноситошћу, да *Горња Дибра*, у правом арнаутлуку, и *Шкодарска* „не давају ништа!“ *Малесија* пак „дава што хоће“¹.

Све то побележено је по причању самих Арнаута.

У први мах, кад је наша војска освојила Топлицу и Пусту Реку, Арнаути су се сами иселили пред наше војске, а доцније, после Сан-Стефанског мира, многи су се повраћали у своја села. Ове су наше власти иселиле силом.

Ова мера извршена је оштро; али до сад још није осветљена са сваке стране: једни мисле да је тим учињено добро; а други се боје да ми не будемо, тим насилним исељењем Арнаута, наудили даљим интересима своје отаџбине?

Да морална слика становника овога округа буде потпунија, прилажемо овде *Статистички Преглед* рђавих дела у топличком округу за последње четири године (1879, 1880, 1881, и 1882):

¹ *Ракић, Отаџбине*, свеска 16, стр. 519.

Самоубиства била су само два за све четири године.

Убиства било је свега 26 или 6.5 годишње. Највише (19) у 1882 години. Једно убиство долази у средњу руку на 6.464 становника

Случајно погинулих било је 16, или по 4 годишње, и према томе долази један случај на 10.500 становника.

У наведене четири године било је

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Самоубиства	2	4.55
Убиства	26	59.09
Случајно погинулих . .	16	36.36
Свега	44	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазило је дакле годишње један на 3819 становника.

Стављамо овде податке о природном кретању становника округа топличког у 1882 години.

Те године било је свега 735 венчања. На 1000 становника долазило је дакле по 17 венчања. Родило се 1324 мушке, 1209 женске, свега 2533 деце. Долази дакле на 1000 становника по 60 рођених. Интересна је та околиност да није било ни једног ванбрачно рођеног детета.

Умрло је 575 мушких и 527 женских, свега 1102. Кад овај број поредимо с бројем становника, онда видимо да је на 1000 становника долазило по 26 умрлих; вишак рођених износи дакле 34!

При поређењу рођених с умрлима налазимо да је долазило на 100 рођених

мушких	43 умрлих
женских	44 умрлих
у опште	43 умрлих

Сад да бацимо један брз поглед на школовање становника у Топлици.

И школама је овај округ веома сиромашан; према томе је и народно школовање доста назадно.

На крају 1882-83 школске године, било је у топличком округу свега 11 основних школа, и то 10 за мушку и једна за женску децу. Од школа биле су три варошке и 8 сеоских.

Кад број основних школа поредимо с бројем становника, онда налазимо да је долазила једна школа :

варошка	на	927 становника
сеоска	„	4.904 „
у опште	„	3.839 „

У овим школама радило је свега 16 наставника, и то : 12 учитеља и 4 учитељице. У варошким школама радило је 8 наставника и то : 4 учитеља и 4 учитељице.

У варошким школама било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЉАКА
у почетку године	279	70	349
на крају године	259	62	321
школу је оставило	20	8	28

У сеоским школама било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЉАКА
у почетку године	352	—	352
на крају године	256	—	256
школу је оставило	96	—	96

Од сто уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	7.2	27.3
ученица	11.4	—
љака	8.0	27.3

Кад број љака поредимо с бројем школа и наставника, онда налазимо да је долазило на једну школу

варошку	116 љака
сеоску	44 „
у опште	64 „

На против долазило је на једног наставника школа:

вчрониких	44	ђака
сеоских	44	„
у опште	44	

Кад број становника поредимо с бројем ђака, који су походилил основне школе, ми налазимо да је од једне хиљаде становника

	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	У ОПШТЕ
	БИЛО У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА		
	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
по варошима	182	56	126
по селима	17	-	9
у опште	29	4	17

Интересе су размере које добијамо кад варошску децу поредимо с децом сеоском. Тако, ако узмемо да је од извесног броја мушких становника било у основним школама сто ученика, онда имамо од равног броја женских становника

по варошима	31	ученицу
по селима	0	ученица
у опште	14	ученица

У топличком округу има цркава	6
црквешта	4

Свега 10 места

где се служба Божја служи.

6. Личности чим било заслужне.

Личности заслужних јамачно је било доста у Топлици која је и положајем својим и односима становника давала повода и прилике родољубима заузимати се за користи свога народа. На жалост о таким људма ми, за овај мах, немамо никаквих гласова: нити прича, нити записа! За то се морамо задовољити само поменом имена главнијих ратника који падосе на мртво, докле се Топлица не ослободи.

Та честита имена ово су:

Сима Петровић

Сима Петровић, из Гроцке, у београдском округу. Ступио у војску 19 Априла 1870; постао официр 19 Маја 1876; доби

чини поручнички 10 Октобра 1876; борио се свуд као прави јунак; нао је на Куршумлији 28 Декембра 1877.

Слава му!

Драгутин Аранђеловић

Драгутин Аранђеловић, рођен у Пожаревцу 26 Октобра 1852; учио подугимназију и војну школу, постао официр 1 Јула 1875. У оба рата био се јуначки па, за време примирја, убише га Арнаути из преваре, 26 Маја 1878, код села Лопашнице.

Милан Петровић, поручик, и *Мијат Црноглаван*, четовођа, падоше у боју на Куршумлији, 31 Декембра 1877.

Сва је прилика да су ова два честита борца најпре била тешко рањена, па онда пала у руке непријатељу, који их је уморио страшним мукама.

Главе њихове нашли су наши на плоту испред турског мезгара, кад су, 7 Јануара 1878, по други пут ушли у Куршумлију.

Осем ове четворице пало је око Куршумлије, на разним местима и у разне дане, близу 200 мртвих и око 1.000 рањених војника, докле је Топлица на тој страни очишћена од непријатеља.

Мир нека је праху њиховом! На костима мученичким и зграда се она света зграда која се зове именом нада сва имена, која се зове — *Отаџбина!*

в. Места чим било знаменита

Од места у овом округу, на којима се догодило што знаменито у историји, ваља нам понајпре поменути

Добрнич (неки изговарају *Добрнице*) поље међу Јастрепцем, Моравом, и Крајковачком Реком.

Добрнич је право поље; на њему се тек овде онде види по које веће дрво; а има повише некога нискога трња, које се зове *чалија*.

Добрнич није онако глатка равна, као што је Мачва или Банат. Идући од Мрамора преко Добрнича ка Прокупљу, путник има да превади неслике косе и неколике падине међу тим косама. И косе

и падине те пружају се од Јастренца к Топлици или, правије казати, ка Крајковачкој Реци, која тече поред оне највише косе што дели воде Топлици и тој Крајковачкој Реци.

Писац Цароставников, *Архијепископ Данило*, каже да је *Стеван Дечански*, спремајући се (1330) да одбије напад зета свога краља *Михаила Шинмановића* (1323 — 1330), био прибрао своју војску на *пољу Добричу*,¹ на тек одатле отишао к Велблужду и к Струми, где је победио нападача.

Неки наши писци, узимајући на ум где је била столица краљу српскоме, а где је место на ком су се судариле војске српска и бугарска, пишу да српска војска није ни долазила на *ово* поље Добрич, него се сабрала на некакву пољу сироћу Врање, код данашњег села *Топлаца*².

Нама је тешко претпоставити да је Данило могао толико погрешити. Та он је био толико близак Краљу Дечанскоме, и места је тако добро познавао, да се не може мислити да се је помео, или рђаво обавестио. Напротив, баш по његовом описивању, ми тврдо верујемо да је Дечански сабрао војску своју на овоме Добричу о коме говоримо. Ево разлога за што тако мислимо:

Бугарски краљ Михаило Шинмановић седео је у Видину. Кад су се пријатељски односи побркали, и кад је наступила опасност да се зет и шурак зарате, онда је Дечански, са свим путно, могао мислити да ће његов противник, полазећи из Видина, ићи правце преко Ниша. За то је и сабрао војску на Добричу.

Али дрски Шинмановић облети околу, и појури да Стевана обавије, да му чак с истока упадне у државу, и да јурне на престоницу његову.

Ту дрску маневру сазнао је Дечански тек на пољу Добричу, од својих *сходњика*. За то се онога часа кренуо с Добрича, и журно похитао пред дрекога противника!

За ондашње војске које нису возиле данашњих тешких топова,

¹ *Ив. Павловића. Извори за срп. историју*, стр. 273.

² О том је говорено у врањском округу, стр. 307.

с Добрича је било више путова којима се могло проћи на Струму, у предсет непријатељу.

Прочитавши све што Данило пише о том догађају, и поставивши непријатеље једнога према другоме из столица њихових, ми находимо, да се је војска Дечанскога, године 1330, била сабрала на Добричу, који се налази између Мораве, Јастрепца, и Толице; и да је одаде журно потегла на Струму пред непријатеља.

На Добричу су се оставили Деспот Ђурађ Бранковић и мађарски краљ Владислав, пошто су разбили Турке на Куновци. *Михаило Константиновић* вели, да су ту углавном с Турцима мир¹.

Плочник, мало село, у срезу прокупачком, на левој страни реке Толице, поред пута који води у Куршумлију, два часа испод тога места.

На *Плочнику*, године 1387, Цар Лазар и босански краљ Твртко, са 30.000 војника, разбише војску султана Мурата тако да је, по сведочењу историка, једва цети Турчина изнео главу из тога страшнога боја.

И друго једно село у Косаници, 4 часа од Куршумлије, које се за Турака звало *Прекорађа*, Срби су, не знам рашта, прозвали *Плочник*².

Бојник, велико и лепо поље дуж Пусте Реке. Томе је пољу са запада *Петрова Гора*, а са северозапада *Радан* планина. Прича се да је некад на томе пољу био некакав страشان бој. По боју томе веле да се и поље прозвало *Бојник*.

Мрамор, село на левој обали моравској, онде где преко Мораве прелази пут од Ниша к Прокупују.

Турци су били утврдили Мрамор, и бранили су га и у првом и у другом рату.

Декембра 6, године 1877, Краљ Милак, јашући на коњу, дође из Алексинца на Мрамор. Студен беше велика. А Турци, ви-

¹ *Гласник* XVIII, 92 — 98

² Кажу да су у том селу живели сами Арнаути, који су испред наше војске сви побегли, а наши, не знајући имена остављену *цесту* селу, назову га *Плочник*?

дећи да се српска војска приближује, оставише утврђења на левом моравском брегу, и повукоше се на десну страну, покваривши у неколико иза себе мост на Морави.

Краљ је ту остао цео дан, наређујући шта ће ко радити, и соколећи свакога на своју дужност.

Тако је он прославио своје крено име, Светога Николу, 1877!

Други пут Краљ Милан је био на Мрамору 26 Децембра 1877; прешао је преко направљена моста к војсци, која је нападала на *Абди-Пашиниу Табију* на Бубњу. Овај је напад чинио за то, да би се олакшало оној нашој војсци која је, с друге стране, нападала на *Марково Кале*, на Горици.

Самоков. — У новим окрузима има више места која се зову *Самокови*. Ни један тај Самоков није Србину толико при, колико овај изнад Куршумлије; ни на једном од њих нису Срби толико своје крви *узалуд*¹ пролили, нити видели толико љутих мука, колико на овом о ком је овде реч.

Од Преполца, или, боље рећи, од онога била које везује Косаница с Голаком, одваја се, и иде на север, или можда на северисток, међу Вањском и Косаницом, један рт који својим крајњим чотом удара чак у Топлицу. Тај чот, а и сав рт, зове се *Самоков*. И о њему, као месту које је заливено српском крвљу, имамо тешку дужност да речемо две речи.

Чот Самоков наднео се над варошицу Куршумлију, и ту је оном својом страном која је окрепуга Вањској и Топлици, врло омагач. Самоков је Вањској на десној страни, а Косаници на левој; Куршумлија пак налази се у ставама међу Вањском и Топлицом, према Самокову.

Децембра 12, године 1877, српска војска, под командом Ст. Виничког, удари на Куршумлију. Изубивши 15 људи на мртво, и

¹ Ко би желео знати сву тешку ове речи *узалуд*, нека, у свесци 56 *Отаџбине* (Голина Пета, књига XIV) прочита оно што је написано од стране 582 -- 591, па ће се уверијати кад види каквих је војвода имала српска војска!

37 рањених, Бинички заузме Куршумлију, а Турци се повуку на Самоков.

Од тога дана, борба се понављала на Самокову, на брду Соколу, и на селу Механи: 22, 25, 26, и 31 Декембра 1877; затим 11, 16, 17, 18, 19 и 22 Јануара 1878.

22 Јануара српски војници нападаху на турска утврђења на Самокову. Беше дуга зима и цича. Војске се обе бију очајнички. Срби отму предња утврђења турска и стрељачке ровове под самим главним утврђењем. Ту их ухвати мрак. Они остану ту да преноће, на сутра изновице да нападају. Али те поћи стиже глас о примирју. Борба се устави. Српски војници, због тога, повукоше се на своје раније стади (позиције).

У тим бојевима ми смо изгубили 168 мртвих, 124 нестала, и 874 рањена војника!

Главну команду на овом месту имао је *Милојко Леијанин*. Ниже старешине биле су: *Јован Прашоретовић*, *Аксентије Јакољевић*, *Бранко Васиљевић*, и *Сава Петковић*.

Одликовали су се: *Стеван Борђевић*, *Миладин Лишанин*, и *Петар Грубић*.

Рањени су: *Коста Стојковић*, поручник; *Стојан Николић*, капетан; *Марко Шилковић*, наредник (који је умрло од ране); *Јаков Максић* и *Милан Стојановић* капетани, и најпосле, *Тимотије Иковић*, поручник.

Белошип и *Мачковица*. — 31 Декембра 1877 Турци нападоше српску војску у ова два села. Вој би жесток. Турци бише одбијени.

Орлић и *Кнежевско Брдо*, на Конаопику. — 3 и 4 Јануара 1878 ту беху бојеви. Турци бише потиснути са својих места (подожаја).

Бријање, *Кацабаћ*, *Придворица*, и *Дубоко*, у Пустој Реци. На тим селима, 6 и 7 Јануара 1878 бише бојеви с Арнаутима који су потиснути даље.

Кривача и *Текија*, у долини реке Медвеђе. Ту је био бој 8 Јануара 1878. Арнаути су разбијени и растерани.

Слишан и *Гајтан*. 13 Јануара 1878, био је сукоб између Арнауца и наше војске на *Слишану* и *Гајтану*, на околцима *Петрове Горе*. Наши заузеле и Слишан и Гајтан.

Мадан, спрам *Преполма*, и *Рујанкови* на реци Медвеђи, где, 14 Јануара 1878, Арнаути били потиснути и растерани.

Свилице и *Вртоп*, на планини Ђаку. На тим местима, 15 и 16 Јануара 1878 беху омањи сукоби и пушкарања између Срба и Арнауца. Арнаути су растерани.

Трха, *Триеза*, и *Доња Хртица*, на Мадану и на Ђаку (планини). На свим тим местима било је бојева с Арнаутима 17 Јануара 1878. Свуда су потиснути Арнаути.

Механа, село у Косаници. 17 Јануара, тражећи везу с дивизијом дунавском, наши се сукобе с Арнаутима на десној страни Косанице. После жестоког боја с Арнаутима, један јагодински вод залута и изгуби се.

Ту је командовао нуковник М. Лешјанин.

Шајкови, село у Лабу, на ком је био бој с Арнаутима 19 и 20 Јануара 1878. После кратког боја, непријатељ се повукао, а места су му заузели наши.

Макидомци и *Мачедол*, у долини реке Медвеђе. Ту су 21 Јануара 1878 Арнаути растерани, и села је та заузела српска војска.

Ту је рађен пешачки поручик *Јевђеније Јуришић* (Штурм).

ВАРОШИ, СЕЛА, БУКЕ

Варош је окружна у топличком округу *Прокуље* (турски и арнаутски: *Урџуб*), на левој топличкој обали, у оној сутесци која раздваја Топлицу Горњу од Доње.

Река Топлица од Крње Цамије тече на исток, пагињући врло мало на североисток. Дошавши до Прокуља, она удара у један каменити чот, који јој се на пут испречио. Не могавши пресећи тога чота, она га мора обилазити. Тога ради се повија у десно на југ, и чак на југозапад, докле ту пречагу не обиђе, па се онда упућује на север, за тим, остављајући на својој десној страни допу

равницу, окреће се к југу, и тек доцније узима свој обични правац ка истоку.

На оном чоту, који је Топлицу натерао да га толико оптиче, познају се зидине од старог римскога града. Варош пак Прокупље испод тога је града, малко на северозапад.

Прокупље је место врло старо. Зидине од старог града, на оном чоту више вароши, Турци су звали *Хисар*. Том арапском речју, која означава замак (градић), они су звали све такве старе градове.

Срби пак веле да је то био *Град Југбогданов*. По народним песмама требало би да тако и јесте. Јер, кад оно *Марита Деволка* кори срењског *Војводу Рајка*, зашто Турци земљу претеше, Рајко, правдајући себе својом у борби непоштином, и набрајајући старе српске градове, и у њима војводе, који су земљу бранили од Турака, за Прокупље вели:

„У Прокупљу граду бијеломе,
Онђе бјеше стари Југ Богдане“!

Да допустимо да је Богдан био војвода у Топлици, и заповедник у Прокупљу, ништа Хисару не смета бити постањем много старији од Богдана. И сумње не може бити: то је био град римски. Сва је прилика да је то био један од оних градова који су чували пут из долине моравске у долину ланску и ибарску.

На ту околност позваћемо пажњу читалаца доцније.

Сад ћемо погледати на старину овога места, у колико се она може познати по остацима од самога града, и по другим некадашњим зградама.

Прокупљани, кад копају подруме, наилазе на врло старе зидове од цигаља. Један је домаћин у Прокупљу, копајући темеље за неку зграду, нашао пет старих бакарних новаца римских. Новци су ти још једном ополки колика је наша динарска пара. На једном од тих новаца пише: *Secur: republ.*; и на другим новцима натписи су латински, али се не могу да прочитају. Нађен је и један златан новац римски, колико наш златник.

На источном крају вароши имају зидине од некаквога купатила, за које се држи да је остало од Римљана.

Сам Хисар, као што већ рекох, првобитно је дело римско. У доцније време могао је у њему заповедати и Југ Богдан; могао му је он што и дозидати, или президати; али су Хисару Римљани били први господари.

Градови из старога доба разликују се од градова које је градио средњи век.

Они први грађени су или око вароши, да их заклоне од напада; или на важним сутескама, да затворе пролазе; или су, најпосле, били *утврђени одморци* за војску (етане).

Као што се зна, у старо доба, људи су били врло вешти у оцађивању градова, и у проламању градских зидова; с тога су градови из тога доба обично дебели и високи. И куле у тих градова некад су високе до својих 15 метара!

И Хисар је био један од оваких градова. Сведочанство је теме она була на запад од града, на топличкој обали, која је цела и данас.

У средњем веку напавалише са севера на Јевропу многи народи, који не беху вешти у оцађивању градова, као што су били вешти стари. Онда су се против оваких нападача могли дизати градови и нижи и слабији. За то су у тих градова из средњег века нижа и платна и ребарне куле.

Само они градови, који су грађени на излаку средњег века, личе на градове старе, ако још не иду у нови век, паравно, с новим склопом и с новом направом.

Градови средњег века обично су властеоски замци, а ови, који се налазе по нашим земљама, личе на утврђене збегове; јер су највише на местима заклоњеним, по висовима, по чотовима, којима је тешко приступити. Ласно може бити да су многи од њих зидани у време Деспота Ђурђа Бранковића, кад су такве тврђаве баш биле од потребе, и кад народне песме криве Ђурђеву Јерину за то, по њиховој оцени, раскоштво у зидању.

У старо време Ниш су окружавали многи градићи, који су држали у својој власти све пролазе који воде к Нишу. Ту службу са западне стране чинило му је Прокупље. Али се помиње да су нишки градићи били на 9 километара далеко од Ниша, и, по том рачуну, Прокупље би било ван нишкога прстена од градића. Тек то не смета; јер на овој страни нема ни једног угоднијега за одбрану места од прокупљачке сутеске. Поред тога, од Прокупља левом топличком страном, венцем на *Градчице*, на *Комизу*, према *Куршумграду* к *Маркову Калету*, морао је бити појас од тврђава које су Ниш заштићавале.

Само би, у такој претпоставци, од Прокупља и до Јастренца морало бити још какво год утврђење, које би затварало приступ и с те стране.

Сад да погледамо на пут који је у старо време ударао на Прокупље.

Нама се чини много приличније, да је стари римски пут из долине моравске у долину ланску ишао Топлицом и Косаницом, на се, преко планискога бјела, спуштао у долину ланску. Али овде народно причање казује другу линију.

На реци Топлици, испод данашњег општинског прокупљачког суда, стоје два стара ступа (тулбаса) од старог моста преко Толице.

Прича се да је туда ишао стари пут на Косово, и да је тим путем прошла и војска Цара Лазара, и војска Сибињанина Јанка, када су оно грчале на Косово.

Од тога моста на Топлици, пут је, по причању, ишао на *Белу Воду*, на па села *Бучинац* и *Добротић*; одатле косом на село *Власе* испод планице *Бака*, па на *Иванову Кулу*; преко косе *Трпезе* на *Васиљевац*, одакле се слази у *Подујеву*.

Ово је најкраћи пут из Прокупља у Косово (Мало), јер се туда може стићи за 7 немачких часова, а на Куршумлију и Преполац треба добрих 12 часова!

Између Бучинца и Добротића има једна црквица која се зове „*латинска*“, а око ње је гробље.

Ако је одиета пут ишао туда, онда је са свим за веровање да је прокуначки *Хисар* чувао тај пут на уласку у теснаце, а *Иванова Кула* му је била заштита на изласку.

Ближе проучавање овога предела, разбило би таму с овога као и с многих других питања.

Садашње је Прокуље варошица сиромашна; а у старо време оно је било велико и богато. Данашња је варош сва на рушевинама старе вароши, која се пружала и десном обалом топличком, а један њезни део био је и под самим *Хисаром*. Свуда се туда и данас находе зидине.

Не зна се откуд је дошло име *Прокуље*.

Неки мисле да је од некаког топличиног *прокопавања*! То мишљење не носи у себи никакве збиље.

Други би хтели да пађу неку везу између имена топличке окружне вароши и имена историка *Прокопија* (500 † 565) који је био секретар војводи византјском *Велизару*, и који је писао историју *Цара Јустинијана* и *Царице Теодоре*.

Трећи, најпосле, држе да је име ово дошло од имена *Светога Прокопија*, великога мученика за Христову веру, који премину 290 године после Христа, и кога су мошти неко време почивале у ово вароши.

Нама се чини да је ово последње мишљење најприличније.

После Византијана, у старо време, Прокуље је дошло у руке Србима.

Од Срба су га отели Турци, али их је, ако је веровати причи, стало скупо.

Прича се да је седам наша, седам чувених војвода турских, било Прокуље; и сви седам да су изгинули, докле су Прокуље освојили!

Турци, захвалили својим војводама, свој седморици су у Прокуљу и околини подигли *тулбе*, то јест, богомоље, као споменике на гробовима. Четири те тулбе стоје и сада, а од три се познају само темељи.

Освојивши Прокупије, Турци су га држали докле пије, после дугог времена, хришћанска сила допрла да им га отме.

Тако находимо из аустријских ратова с Турцима о Прокупиљу ове белешке: ¹

„Године 1689, аустријски ђенерал *Пиколоминија*, после освојења Ниша, заузео је Прокупије и Лесковац, сместио у њих посаду, па се вратио ка главној војсци.“

За тим у другом извештају вели се ово :

„У Прокупиљу сам оставио Пиколоминијевце и Сардуовце, и један део коњика од регименте хановерапске. Показао сам како ће се утврдити палисадима, те да сузе пространство вароши и одбране, и тако да се заштите од напада из пенада.“

Године 1690: „Сутра дан писао сам принцу Хановерапском: да у Прокупиљу остави само капетана *Рушамбаха*, са 40 добрих јахача и неколико Срба; а с осталом војском да се ноћу повуче к Нишу. Прокупије им је служило и чинило добре услуге, све до свршеног нашег одступања, и ја сам га све дотле држао у нашој власти.“

Те исте године, сами Немци о Прокупиљу пишу ово :

„Истина да је лукави непријатељ имао намеру да посаду у Прокупиљу из ненада нападне, али му је та пада била узалуд, јер је чувени српски капетан *Антоније*,² још за приближавања непријатељева, *Прокупије* порушио, па се, за тим, кроз тешко пролазне плашине, повукао ка Крушевцу.“

Као што је познато, Свети Сава је дао топличкој јепархији парочитога јенископа, коме је столица била у манастиру Светога Николе, у данашњој Куршумлији, према ушћу Бањске у Топлицу.

Не зна се да је та столица кад год преношена у Прокупије, а не зна се ни да је име јепархији топличкој мењано. Међу тим

¹ Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen. Wien, 1854.

² Не могах ништа више сазнати за овога капетана *Антонија*. Само се још помиње неки *Капетан Антоније* (и *Нои Тома*) као команданат призренске посаде, која је, при повлачењу, страдала од Турака.

у вароши Прокупљу, испод цркве, има пека црвена кућа, која се зове *Митрополија*.¹ У цркви ариљској пак, у ужичком округу, међу свецима на зиду, има лик једног светитеља с оваких записом:

„Св. арх. прокоупски и моравски Іекстатне.“²

Према чему излази: или да је столица јенископска била преносена из Куршумлије у Прокупље, или да се је јенархија топличка некад звала *прокупска и моравска*.

Године 1734 у Нишу беше митрополит *Јаникије*. Он се звао „*нишки и белоцрквански*“ (то јест куршумлиски). Тај митрополит записао је у својој књижци за прокупачку цркву, и за сав округ ево ово:³

„Лета господња 1734, да се зна, кога се поче понављати у Прокупљу црков Светога Великогученика Проконија, месеца маја 27, на понедељник, на дни царствујуштаго цара Султан-Махмута турскаго, и тогда бивши на Урумелији Беглер-Бег Ахмет-Паша Топал, Осман-Пашин син, и то биет прво Божијим повељенијем и честитаго цара помилованијем, при блажењејшему господину патријарху лекскому, кир Арсенију Јовановићу, и при нам грешним митрополиту Јоаникију, нишкому и белоцркванскому, и тогда придше прокупски варошани к нам у Ниш, и од прокупске нахије клезови и кметови и общте христијани, и узеше у Божиј зајам од Исака Јенишехерлије Ахмет-Пашинота Сараф-баше 1240 гроша, и сви се учинише један за другога јемци ниже писани, и узеше аспре Јунија 1-ога.

Прво варош Прокупље. Јемци: Живан Ђурчија, Николче Кафтаџија, Ђура Туфекџија, Јован Самарџија, Иван Ђурчија, Вуча Ђурчија, Стојко Терзија, Јаћим Сапуџија, Марко Терзија, Ђмџа Механија.

¹ Питао сам у Прокупљу: за што се та кућа зове Митрополија? Одговорше ми неки прокупчани, да је у тој црквеној кући одседао нишки владика кад би долазио у Прокупље, па се за то кућа та прозвала *Митрополија*!...

² *Гласник* X, 333.

³ *Гласник* XLIX, 11, 12 и 13. Ово се могло штампати и Кириловским словима, али овако ће се боље разумети. У језику пак није мењано *ништа*.

Пашија Прокуиска

Од Кацулице Кнез Маринко, од Судимље Јован Милошевић, од Музаћа Вучета, од Рашице Јанко, од Ђуревца Флако, од Јошанице Павун од Потурџије Павле, од Драгуше Милован, од Претежана Станоје, од Горње Сварче Петар, од Бреснице Кнез Ђора, од Горње Бреснице Радосав, од Кољухчића Никола, од Меровца Јован, од Ресница Петар, од Плана Никола Јаблац, од Доње Трнавe Вуча од Релица(?), од Доње Речице Станиша, од Горње Речице Степан, од Баботница Самарџија Стојан, од Вајчица Живадии, од Костенице Вукан, од Жиголе Станоје, од Девче Стефан. од Горње Девче Радован, од Ђешуловца Јован Шиндар. од Крушевице Веселин, од Црканџице Миља, од Ђурковца Милосав, од Кољуша Станоје, од Шишмановаца Златоје, од Губетина Живво, од Топонице Јован, од Вериља Станко, од Лукомира Младен, од Војурна од Младен, од Подине Цветко, од Главшине Стојан, од Смрдића Ђорко, од Житорађе Стојан и Дамњан, од Јасенице Јанко, од Клекуша Митар Стамболија, од Поличница Живко, од Вадљевца Марко, од Горњег Цриатова Никола, од Доњег Цриатова Риза, од Шарлинца Милутин, од Шаниовца Илија, од Кочана Стојан, од Пуковца Митар, од Орљана Секула, од Мекшиша Митар, од Дражановца Јован, од Ђакуса Јован, од Вучића Богоје, од Расохаче Ђора, од Батуџица Ђора, од Баланице Ђорго, од Градишта Степан, од Бреста Проконије, од Мерошине Марко, од Роџине Ђора, од Облачине Станисав; од Биљега Сава.

И пак и на том потврђујемо ми више писани како јесмо један за другога јемци и остасмо дужни Ахмет пашину Сарафбаше Шнор Исаку хиљаду и две ста и четиридесет гроша за 6 месеца дана. Тако знати се свакому. То бист јунија *а.* у Нпшу“.

Године 1877, Декембра 6, у 3 часа после подне, наша је војска заузела Прокуље и сва утврђења око њега. Турци су огледали да се одупру, али, после кратке а врло жестоке артиљеријске ватре, повукли су се. Одступајући, запалили су варош, те је изгорело око 30 кућа и дућана; остало је спасла наша војска.

Још су Турци, пре него што ће оставити Прокушље, тројицу прокунчана Срба, који су им пали шака, исекли на комаде, а двојицу су тешко обрадили.

Прокушље је данас главно место топличком округу. У њему су оружане власти: начелство и суд за сав округ; даље, ту су канцеларије за срезове добрички и прокупачки.

Прокупље има једну школу мушку са 5 наставника и 235 ученика, и једну школу женску са 2 наставнице и 64 ученице.

У Прокушљу данас међу пореским главама 19 њих верују веру Мухамедову.

Куршумлија, варошица у топличком округу, у ставама међу Бањском и Топлицом¹.

У овој вароши или, боље рећи, код ове вароши, у манастиру Светога Николе, који је зидао Стеван Немања, Свети Сава је поставио столицу јепископу топличке јепархије².

Како се то место онда звало не знам; сва је прилика да се звало *Топлица*.

Доцијје, то се место прозвало *Беле Цркве*, јамачно по двема белим Немањиним црквама. Јепархија пак, коју је свети Сава назвао *топличком*, доцијје се звала *белоцркванска*; а има бележака по којима се може мислити да се некад звала и: *прокупска и моравска*.

Топличка јепархија, у доцијје време, спојена је с јепархијом вишком тако да се године 1734 и 1737 митрополити вишки *Јанићије* и *Ђорђе* називљу: *нишки и белоцрквански*.

Године 1737 митрополит нишки и белоцрквански *Ђорђе*, у друштву с патријаром *Арсенијем IV*, оставио је своју столицу и своју отаџбину, па се одселио преко Саве и Душава. Тада Топлица сва па, наравно, и Беле Цркве, оста пушта. У тако родна места, а без становника, спуште се Арнаути, и наседе их тако да,

¹ По мерењу наших официра, средина варошице Куршумлије само је 154.0 метра нижа од наше Авале.

² Од јепископа топличких старог доба знамо *Варасима* који је био топлички владика за владе Краља Милутина, и за архиепископа *Јевстатија* второг (*Миклошић, Monumenta Serbica, p. 60*)

до нашега другогa рата, у Куршумлији није било више него три Србина; па и за њих се готово није знало да су Срби.

По својој прилици, тада се је и име *Беле Цркве* заборавило, а никло име *Куршумлија*, како неки веле, од тога што је црква *Свети Никола* била покривена оловом (куршумом).

На Куршумлију је, у старо време, ударао онај пут који је од Дубровника (с мора) ишао на Пазар, преко Ибра и преко кошаоничких коса низ Топалицу на Прокупље к Нишу, и даље на Софију к Цариграду.

Тај пут је ударао на ова места: *Свој Бог, Цековиће, Врачеве* (црква), *Хрватску, Велуће* (овде је прелазно преко Ибра), *Камен, Остраћ, Силмиште, Обаде, Лескову, Бело Брдо* (овде је прелаз преко планинскога била), *Влашке Раони, Берекаре, Горњи Левић, Трећак, Мерћез, Пачарађу, Сенову, Перунику* и *Станице*. Одатле тмавском реком у топаличку равницу.

У Станицама се још види нешто мало старе калдрме.

Од Куршумлије нак ка Прокупљу пут се тај држао највише саме Топалице.

А од Прокупља, идући к Нишу, могао је хватати више у лево, ако није ударао на Градиште, кад је оно било онако велики град, како се данас само прича.

Године 1877, Децембра 12, већ бише крвави бојеви између српске војске и турске на утврђењима око Куршумлије. Турци бише стерани у Куршумлију; 13 Децембра они се повукоше из ње, и заузеле висове самоковске, на десној страни Косанице.

Српској војсци старешине беху: потпуковник *Стеван Банички*; мајор *Илија Ц. Живоковић*; и капетани: *Милан Стојановић* и *Лазар Павловић*.

Одликовали су се у бојевима: поручик *Сима Петровић*; четовођа *Арсеније Златојевић*, и капетан *Илија Цветковић*.

Године 1878, последњих дана месеца Августа, први пут сам видео Куршумлију. Тада сви њени житељи беху војници, и тек нешто допљака. Називаше ми да у целој вароши има само једна

једна жена. И чиновници су, који се онда ту нахођаху по служби, чак у Ниш и у Алексинац слали своје рублине да се неру; у Куршумлији их није имао ко опрати, поред све воде која дере Бањском и Топлицом!

Сад у Куршумлији има 752 душе; једна основна школа с једним учитељем, 44 ученика и 6 ученица.

Ту је наша царина спровођу вароши Приштице.

Ту стоји један баталион редовне војске.

Села у топличком округу, по службеним списковима, има 486. Ево овде њихових имена по азбучном реду:

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна да- љина од обрзе- ног места у ча- совима	Примедба
I	Прокупље (Урђуб)		553		Заселак Гарића с 8 пореских глава, припада Прокупљу.
II	Добрички срез				
1	Александровац		—	2 $\frac{1}{2}$	има 20 кућа
2	Арбанасац		32	1	
3	Асановац		6	3 $\frac{1}{2}$	
4	Бабини Цоток		25	$\frac{3}{1}$	
5	Бадњевац		50	3	
6	Бајчињац		23	3	
7	Балајчињац	1879	95	3	
8	Балицовац		16	2	
9	Баличевац		73	2	
10	Батушница		60	4	
11	Бела Вода		12	$\frac{3}{1}$	
12	Бериље		7	$\frac{1}{2}$	
13	Биљег		28	2 $\frac{1}{2}$	
14	Божурња		20	$\frac{3}{1}$	
15	Брвеница		105	3	
16	Брест		48	2 $\frac{1}{4}$	
17	Бугариновић		25	1	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Прављена да- љина од округ- ног места у часовима	Примедба
18	Бучинац		—	2 ¹ / ₂	има 8 кућа с 8 глава.
19	Бучић		35	1 ¹ / ₂	
20	Влахово		28	1	
21	Водиче		11	3 ¹ / ₄	
22	Вољчинци		59	2 ¹ / ₂	
23	Глашници		17	2	
24	Гор. Девча		9	2	
25	Гор. Дреновац		24	3 ¹ / ₂	
26	Гор. Кординци		12	2	
27	Гор. Ресавча		17	1	
28	Гор. Стржава		36	3 ¹ / ₄	
29	Гор. Цриатово		28	3	
30	Градиште		43	3	
31	Грудеш		12	3	
32	Губетин		20	1 ¹ / ₄	
33	Дешиновац		23	2 ¹ / ₂	
34	Доброгић		—	1	има 12 кућа с 13 глава
35	Доња Девча		9	2	
36	Д. Дреновац		24	3 ¹ / ₂	
37	Д. Кординци		15	1 ³ / ₄	
38	Д. Ресавча		32	1 ¹ / ₄	
39	Д. Стржава		11	3 ¹ / ₄	
40	Д. Цриатово		28	3	
41	Дољевац		11	3 ¹ / ₂	
42	Драшковац		32	5	
43	Дражанаовац		30	2 ¹ / ₂	
44	Дудулајница		37	3 ¹ / ₄	
45	Бакус	1879	46	2	
46	Житорађа	1879	103	2	
47	Злокућани		3	1	
48	Јасеница		38	2 ¹ / ₂	
49	Клисурница		17	2 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
50	Костадиновци		22	1	
51	Костеница		6	3	
52	Кочани	1879	97	4	
53	Крајковци		77	3	
54	Крушци		53	3 ¹ / ₄	
55	Ленаја		31	2	
56	Лукомир		54	1 ¹ / ₂	
57	Међа		27	3 ¹ / ₂	
58	Мекши	1879	61	3	
59	Мерошница		32	2	
60	Микуловац		28	3	
61	Момчилово		23	3 ¹ / ₂	
62	Мрамор		43	3	
63	Нова Божурња		—	3 ¹ / ₄	има 16 кућа.
64	Ново Село		4	1 ¹ / ₂	
65	Ново Село		9	2 ¹ / ₂	
66	Облачина	1879	27	2 ¹ / ₂	
67	Орљани		102	3 ¹ / ₂	
68	Пасјача		—	2	има 10 кућа са 17 глава.
69	Пејковац		69	2 ¹ / ₄	
70	Петровац		27	2	
71	Подина		36	1	
72	Појата		4	1 ¹ / ₄	
73	Поток		13	2 ¹ / ₂	
74	Пуковац		202	4 ¹ / ₂	
75	Речица		39	2	
76	Рожица		54	2 ¹ / ₂	
77	Самариновац		34	2 ¹ / ₂	
78	Сечаница	1881	100	4	
79	Смрдић		21	2 ¹ / ₄	
80	Студенац		8	2 ¹ / ₂	
81	Топоница		16	3	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Привилегија да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
82	Туковац		20	$\frac{3}{4}$	
83	Шајиновац		42	$3\frac{1}{2}$	
84	Шарлици		48	3	
85	Цигољ		42	$2\frac{1}{2}$	

Свега 2906

III Јабланички срез

1	Балтич		—	—	
2	Богојевац		—	6	има 10 кућа
3	Богуновац		—	—	има једну кућу.
4	Бојник		58	6	
5	Боринци		21	6	
6	Боровци		—	$15\frac{1}{2}$	има једну кућу
7	Бошњаци	1880	135	8	
8	Брајина		—	—	
9	Брајшор		—	—	види број 24.
10	Брвеник		—	—	
11	Брестовац		41	5	
12	Бублице		36	$4\frac{1}{2}$	
13	Бувци		12	$10\frac{1}{2}$	
14	Бучумет		29	10	
15	Велики Копрен		—	—	
16	Власи		—	14	има 2 кућа
17	Врановци		26	$8\frac{1}{2}$	
18	Врапци		—	16	има 8 кућа
19	Велики Војловци		42	$8\frac{1}{2}$	
20	Врбовац		—	—	
21	Врповци		—	$9\frac{1}{2}$	види број 105.
22	Вртои		—	—	види број 24
23	Вујаново		21	6	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна да- љина од округ- ног места у ча- совима	Примедба
24	Гајтан		29	7	Села под бројевима 9, 22, 24, 40, 65, 93, 119. 125 сада сасганају једно село под именом Гајтан
25	Газдари		—	10	Има 10 кућа са 16 н. глава
26	Гегља		17	8	
27	Гласовик		32	4	
28	Гор. Бријање		34	6	
29	Гор. Коњувци		29	6	
30	Грабовница		—	—	
31	Граница		13	5	
32	Грбовци		—	15	Има 12 кућа
33	Гргуровац		36	10	
34	Губавци		—	—	Има 2 куће.
35	Дедих		—	10	Има 16 кућа
36	Дервиш		—	—	Види број 108.
37	Доњи Коњувци		39	6 ¹ / ₄	
38	Драги Део		20	6	
39	Драговац		52	6	
40	Драјинци		—	—	Види број 24. — Има 3 куће.
41	Дрводеља		—	11 ¹ / ₂	Има 8 кућа.
42	Дубово		69	4	
43	Дуват		—	4	Има 4 куће
44	Ђићуша		—	6 ¹ / ₂	Има 2 кућа.
45	Ђулекарн		—	11 ¹ / ₂	
46	Ждеглово		36	8	
47	Житни поток		77	4	
48	Зајечевац		—	—	
49	Злата		20	6	
50	Зуба		—	—	
51	Ивање		40	5	
52	Каменица		—	6	
53	Канић		9	11	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Црквена да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
54	Кацабаћ		66	6	
55	Клајићи		17	10 ¹ / ₂	
56	Кожинци		19	4	
57	Коњина		46	8	
58	Кривача		11	7 ¹ / ₂	
59	Лаличица		25	8 ¹ / ₂	
60	Ланатинци		38	6 ¹ / ₂	
61	Ланаштница		—	11 ¹ / ₄	Има 9 кућа.
62	Лебани		39	8	
63	Лозани		19	6	
64	Лугари		27	8 ¹ / ₄	
65	Љеца		—	—	Има 3 куће. Ви- ди број 24.
66	Магаш		20	5	
67	Мајковац		—	6	Види број 81.
68	Мали Копрен		—	—	
69	Маровци		—	—	
70	Маћедонци		—	—	
71	Мачина		6	—	
71 ¹ / ₂	Медвеђа		—	—	17. п. гл.
72	Медевци		—	—	
73	Мијајлица		17	9	
74	Минскић		—	—	Има 6 кућа.
75	Мрвеш		—	—	
76	Мркоња		—	12	Има 8 кућа 6 п. гл.
77	Мушница		—	—	
78	Негосавље		—	10 ¹ / ₂	Има 6 кућа 6 п. глава
79	Несушта		—	—	
80	Ображда		10	6	
81	Орање (и Магаш)		23	7	
82	Петрати		107	8 ¹ / ₄	
83	Петриља		—	—	
84	Плавци		15	5 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Привилегија да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
85	Поновац		20	9 ¹ / ₂	
86	Порошница		—	—	
87	Прекончелица		48	7	
88	Придворица		29	6 ¹ / ₄	
89	Приоре		—	—	
90	Пусти Војиловци		13	8 ¹ / ₄	
91	Пусти Шилово		—	10	Има 19 кућа 23 га.
92	Равна Бања		—	14	Има 5 кућа.
93	Равниште		—	7	Види број 24.
94	Радевци		—	12	Има 19 кућа.
95	Радиновац		7	9 ¹ / ₂	
96	Речица		17	6 ¹ / ₂	
97	Ретко Церје		—	10 ¹ / ₂	Има 20 кућа, 11 п. га.
98	Рунковац		44	10	
99	Савицол (Цекницол)		10	7	
100	Свирци		19	14	
101	Свињарица		12	7 ¹ / ₂	
102	Сјарина		—	12 ¹ / ₂	Има 22 куће.
103	Славник		13	6 ¹ / ₂	
104	Слишани		66	7 ¹ / ₂	
105	Смрчаје (с Врновцем)		35	—	
106	Спонци		—	—	
107	Стара Бања		—	15	ма 5 кућа.
108	Статовац		39	5	Места под бро- јевима 20, 108 и 111 образују сеоо Статовац.
109	Стубла		56	8	
110	Стубла (Берина)		—	6 ¹ / ₄	Има 11 кућа.
111	Тович		—	—	Види број 108.
112	Тогочевац		85	8 ¹ / ₂	
113	Топале		18	11	
114	Тулари		—	12	Има 9 кућа, 6 п. га.
115	Турјани		21	6	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Црњеница да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедаба
116	Теновац		53	8 ¹ / ₄	
117	Туковац		11	4	
118	Ђуревци		—	—	
119	Цекавица		41	8 ¹ / ₄	
120	Црводинк		—	7	Види број 24.
121	Црквица		21	6 ¹ / ₂	
122	Црни Врх		—	10 ¹ / ₂	Има 16 кућа. 17 п. гл.
123	Шајић		—	15 ¹ / ₂	Има једну кућу
124	Шарци		—	—	
125	Шилово		56	9	
126	Шљивово		—	7	Види број 24.
127	Штулац		32	7 ¹ / ₂	
128	Шумани		108	8 ¹ / ₂	

Свега 2332

IV Косанички срез

1	Бабица	30	13
2	Бај-Бара	8	—
3	Бањска	3	9
4	Барлово	8	5 ¹ / ₂
5	Баћоглава	13	7 ¹ / ₂
6	Бачићи	4	17
7	Бело Брло	25	18
8	Бело Поље	11	6
9	Бело Поље	21	15 ¹ / ₁
10	Бесолица	пенасељ.	10 ¹ / ₂
11	Блажево	20	15
12	Бозољни	36	15 ¹ / ₄
13	Боранци	14	15 ¹ / ₂
14	Боровци	—	—
15	Брестовац	—	9

Редни број	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ КОЈЕ ЈЕ ГОДИНЕ ПОСТАЛА	БРОЈ ПОЧЕТКИХ ГЛАВА	ПРИБИЛИКА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧА- СОВИМА	Примедба
16	Буџаци		3	10	
17	Буринци		2	20	
18	Бучје		—	15 ¹ / ₂	
19	Васиљевац		непасељ.	21	
20	Висока		24	9	
21	Витом		6	16	
22	Власи		11	8	
23	Влахиња		22	9	
24	Вобе		5	9 ¹ / ₂	
25	Воднице		непасељ.	21	
26	Водичић		—	—	
27	Врела		4	8 ¹ / ₂	
28	Вршевци		11	6	
29	Вучјак		2	20	
30	Галибара		5	10	
31	Гор. Дедињац		7	7	
32	Гор. Крчмари		4	6 ³ / ₄	
33	Гор. Левић		29	14 ¹ / ₂	
34	Гор. Микуљана		8	8	
35	Гор. Шатра		8	9 ¹ / ₂	
36	Гопићи		2	16	
37	Грабовница		27	5	
38	Градац		17	15 ¹ / ₄	
39	Гуревина		непасељ.	—	
40	Дабиповац		6	11	
41	Данковић		11	7 ¹ / ₂	
42	Дегрјес		4	16 ¹ / ₂	
43	Дешинка		9	12	
44	Добри До		17	—	
45	Доњи Дедињац		20	10	
46	Д. Крчмари		24	6	
47	Д. Левић		17	14	

РЕДНИ БРОЈ	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ, КОЈЕ ЈЕ ГОДИНЕ ПОСТАЛА	БРОЈ ПОРЕСНИХ ГЛАВА	ПРЕДЈИНА ДА- ЉИНА ОД ОБУЖ- НОГ МЕСТА У ЧА- СОВИМА	Примедба
48	Доња Микуљана		10	7 ³ / ₄	
49	" Шатра		4	9 ¹ / ₄	
50	Домишевина		19	15 ¹ / ₄	
51	Дуги Део		непасаељ.	10 ¹ / ₂	
52	Дуга Лука		7	8 ¹ / ₂	
53	Бака		11	19	
54	Берекаре		5	15 ¹ / ₂	
55	Жалина		11	14	
56	Жегрова		18	9 ¹ / ₂	
57	Жељево		—	16 ¹ / ₂	
58	Жуча		22	9 ¹ / ₄	
59	Заграђа		22	18	
60	Зебница		9	17	
61	Земаница		7	19	
62	Иванова Кула		4	19	
63	Игриште		14	10	
64	Иричић		18	15	
65	Јелење		6	18	
66	Калимаџи		3	15	
67	Калудра		3	13	
68	Каменица		3	13	
69	Кастрат		26	8	
70	Клежево		14	15	
71	Ковизла		8	15	
72	Космача		20	9	
73	Кравари		непасаељ.	21 ¹ / ₂	
74	Кртог		15	9 ¹ / ₂	
75	Крчмари		—	—	
76	Купина		9	19	
77	Куршумлија (варошица)	1879	250	7	
78	Кутлеш		8	12	
79	Куч		13	6	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
80	Лескова		6	18	
81	Лозна		9	8	
82	Лубинца		25	10	
83	Лугић		3	9	
84	Луково		25	14	
85	Љутена		3	9	
86	Љутова		5	15	
87	Љуша		26	8 ¹ / ₂	
88	Магово		12	12	
89	Мала Река		—	13	
90	Маричић		ненасељ.	6	
91	Марковићи		—	—	
92	Марушић		5	17	
93	Маторова		2	17	
94	Мачија Стена		ненасељ.	21	
95	Мачковац		67	6	
96	Мерћез		—	12	
97	Механе		12	8	
98	Мијоковић		19	18	
99	Мијочић		—	16	
100	Микуљана		—	—	
101	Мириница		31	9	
102	Мировци		—	21 ¹ / ₂	
103	Мрдаре		ненасељ.	—	
104	Мрча		10	15	
105	Муљевић		—	9 ¹ / ₂	
106	Невада		—	9 ¹ / ₂	
107	Ново Село		16	6	
108	Обади		1	19	
109	Орача		—	—	
110	Орлиште		3	18	
111	Поваштица		—	11	

РЕДНИ БРОЈ	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ, КОЈЕ ЈЕ ГОДИНЕ ПОСТАЛА	БРОЈ ПОРЕСКИХ ГЛАВА	ПРИБЛИЖНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Примедба
112	Панашица		5	20	
113	Пардус		—	16	
114	Пачараџа		19	11	
115	Пенелсвац		20	5 ¹ / ₂	
116	Перуника		14	9	
117	Плашница		8	17 ¹ / ₂	
118	Плочник		2	—	
119	Пљаково		26	6	
120	Полом		8	14	
121	Порада		3	15	
122	Преветица		4	—	
123	Прекорађа		непасаељ.	20	
124	Пунавац		5	11	
125	Пушавица		16	10 ¹ / ₂	
126	Равниште		13	16	
127	Радуње		5	15 ¹ / ₂	
128	Раковица		непасаељ.	20	
129	Рап		"	20	
130	Растељица		"	13	
131	Рача		31	10	
132	Рача (још једна)		—	15	
133	Рударн		14	9 ¹ / ₂	
134	Сагоњево		33	11	
135	Свињиште		непасаељ.	20	
136	Селова		14	10	
137	Сеоце		15	15 ¹ / ₂	
138	Сикирача		4	—	
139	Српн		3	7 ³ / ₄	
140	Стануловић		6	18	
141	Судимље		29	14	
142	Тачсвац		непасаељ.	10 ¹ / ₂	
143	Тијовци		10	8	

РЕДНИ БРОЈ	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ КОЈЕ ЈЕ ГОДИШНЕ ПОСТАЛА	БРОЈ ПОРЕСНИХ ГЛАВА	ПРИЛИЧНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Примедба
144	Товрљан		24	10 ¹ / ₂	
145	Трха		5	—	
146	Требиње		21	16	
147	Трећак		15	13 ¹ / ₄	
148	Трешњица		ненасељ.	16	
149	Трмка		7	10 ¹ / ₂	
150	Трнеза		4	21	
151	Црквиште		1	—	
152	Цриатово		6	19	
153	Чокотар		8	15 ¹ / ₂	
154	Шајин-Бара		—	13	
155	Шама Лука		ненасељ.	19 ¹ / ₂	
156	Шниовац		—	14 ¹ / ₂	
157	Штава		50	17	

Свега 1785

V Прокупачки срез

1	Алабана	20	5 ¹ / ₂	
2	Арбанашка	17	7	
3	Баботинац	17	2	
4	Бапе	44	5	
5	Барбатовац	—	6 ¹ / ₄	Гледај бр. 44
6	Белоњин	46	3	
7	Бејчиновци	—	0	Гледај бр. 109
8	Блаце	106	6	
9	Богужевац	14	5 ¹ / ₂	
10	Бресје (Бресник)	7	5	
11	Бреснички	46	2	
12	Букуло Равно	8	4	
13	Булатовац	—	1	
14	Бумберек	—	1 ¹ / ₂	Гледај бр. 31

РЕДНИ БРОЈ	И м е н а	АКО ПИМА ШКОЛЕ, КОЈЕ ЈЕ ГОДИШЕ ПОСТАЛА	БРОЈ ПОРЕСКИХ ГЛАВА	ПРИБЛИЖНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИЦА	Примедба
15	Велика Плана	1882	132	2 ¹ / ₂	
16	Више Село		—	7 ¹ / ₂	Гледај бр. 68.
17	Вича		11	4	
18	Гор. Беаштица		8	4	са засеок. Д.
19	Гор. Бресница		34	3	Брес. чине село
20	Гор. Врбовац		—	6 ¹ / ₂	
21	Гор. Драгуша		—	5	
22	Гор. Јошаница		53	—	
23	Гор. Јошаница		60	4 ¹ / ₂	
24	Гор. Гургуре		—	7	Гледај бр. 103
25	Гор. Куњуша		23	3 ¹ / ₂	
26	Гор. Кутловац		—	7	Гледај. бр. 44
27	Гор. Плочник		—	4 ¹ / ₂	
28	Гор. Пребраза		—	7 ¹ / ₂	Гледај. бр. 47
29	Гор. Речица		26	2	
30	Гор. Сварча		—	3 ¹ / ₂	
31	Гор. Тршава		25	1 ¹ / ₂	са зеок. Бумб. и Ковануком.
32	Гор. Топоница		17	2 ¹ / ₂	
33	Гор. Точани		9	—	
34	Гор. Трбуње		—	6 ¹ / ₂	види бр. 51.
35	Гојиновац		17	3	
36	Грабовац		7	5	
37	Доња Беаштица		9	3 ¹ / ₂	
38	Доња Бресница		—	3	види бр. 19.
39	Доњи Врбовац		39	6	
40	Д. Гургуре		—	6 ¹ / ₂	види бр. 108
41	Д. Драгуша		24	5	
42	Д. Јошаница		60	4	
43	Д. Куњуша		44	3	са засе. Вербат. и Гор. Кутлов. ма околико пореских глава.
44	Д. Кутловац		44	7	
45	Д. Плана		51	1 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Привидна да- љина окруж- ног места у часовима	Примедба
46	Д. Плочник		—	4 ¹ / ₂	
47	Д. Пребраза		42	7	са Гор. Пребур. има ово. пор. г.
48	Д. Речница		39	1 ¹ / ₂	
49	Д. Сварча		—	3 ¹ / ₂	
50	Д. Топоница		10	2	
51	Д. Точани		27	—	
52	Д. Трбуње		92	6 ¹ / ₂	Сл. Дов. Трбу. има ово. пор. г.
53	Д. Триава		71	3 ¹ / ₄	
54	Древина или Брњи Град		13	3	
55	Дреновац		13	1 ¹ / ₂	
56	Ђуровац		21	6 ³ / ₄	
57	Ђушици		15	3 ¹ / ₂	
58	Жегрова		—	—	
59	Жуча		—	—	
60	Здравље		22	3	
61	Јабучје		11	4	
62	Калудра		—	5	
63	Качанур		—	6	
64	Кашивар		12	6 ¹ / ₂	
65	Кованлук		—	1 ¹ / ₂	види. бр ј 31.
66	Кочичи		55	1 ¹ / ₄	
67	Концел		20	2 ³ / ₄	
68	Коњува		37	7 ¹ / ₂	зас. Вино-село приг. Коњуви.
69	Криваја		17	5 ¹ / ₂	
70	Манастирица		—	7 ¹ / ₂	види бр. 76
71	Крушевница		—	—	
72	Мађаре		47	3	
73	Меровац		29	2	
74	Међуана		32	5 ¹ / ₂	
75	Мрљак		15	—	
76	Мршел		16	2	
77	Музаће		29	7 ¹ / ₂	с Манас. има ово. пор. г.

Редни број	Имена	АКО ИМА ШКОЛЕ, КОЈЕ ЈЕ ГОДИШНЕ ПОСТАЛА	Број ПОРЕСНИХ ГЛАВА	ПРИМЕРКА ДА- ЛИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧЛ- СОВНИМА	Примедба
78	Обртиници		7	1	
79	Орашац		19	—	
80	Пашинац		12	1	
81	Пестиш		9	5	
82	Пискаљ		10	3 ¹ / ₂	
83	Понова		35	6 ¹ / ₂	
84	Поток		22	1 ¹ / ₂	
85	Потурџија		—	6	види број 133
86	Прасковчић		—	8	
87	Прекадини		17	2 ¹ / ₂	
88	Прекаштица		9	3 ¹ / ₂	
89	Прескочња		—	—	
90	Преконупце		27	2 ¹ / ₂	
91	Претежаца		16	4 ¹ / ₂	
92	Прецрешња		25	6	
93	Придворица		43	6	
94	Равници		43	—	
95	Рашица		18	8	са ас. -Цукла-
96	Ргаја		21	6	
97	Рељинац		—	2	
98	Ресинац (Ревеници)		19	2	
99	Сибница		52	7	
100	Смрдан		22	2 ¹ / ₂	
101	Спаници		30	6	
102	Стубао		24	6	
103	Суваја		13	5 ¹ / ₂	
104	Суви До		68	5	
105	Тмава		45	5 ¹ / ₂	
106	Тович		—	—	
107	Триов Лаз		12	6	
108	Тулари		41	4	
109	Церовица		68	7 ¹ / ₂	са засеок, бр. 24 и 40 има овољ. пореск. глава

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Прелимина да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
110	Чунгула		55	6	Са засеоцима број 7 и 81 има оволико пор- ска.
111	Чучале		28	7 $\frac{1}{2}$	
112	Шиљемани		18	5 $\frac{1}{2}$	
113	Широко Њево		10	6	
114	Шиншановац		13	3 $\frac{1}{2}$	
115	Џенница		14	7 $\frac{1}{2}$	
116	Џукела (Џекеље)		—	8	
Свега			2558		

Села у топличком округу разликују се од селâ у другим окрузима. За то је различна и њихова статистика.

Тако, у списку села овога округа, има :

1. Места поред којих је обележена даљина од окружне вароши, а није означен број пореских глава, него у примедби има само број кућа.

То је с тога што су та места скоро насељена, а насељеници, као дошљаци ослобођени законом за прво време од пореза, нису још ни пописани у пореске главе.

2. Има места у којима је означен број пореских глава, а није казана даљина од окружне вароши, или је казана даљина, а нема броја главама пореским, и, најпосле

3. Има места поред којих није означен ни број глава, ни даљина од окружне вароши, јер се ни једно ни друго није могло тачно да сазна.

И така места узета су у овај списак, колико да се и она помену, а на потоњима је да о њима кажу више.

СТАТИСТИЧЕИ ПРЕГЛЕД

ОБРУГА ТОПЛИЧКОГ

Редни број	Срезови	Б р о ј						ОСНОВНИХ ШКОЛА			СТАНОВНИКА		
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА, ЗАС.	НАСЕЉЕНИХ МЕСТА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНС.	СВЕГА		
1	Прокупиње	1	—	—	1	1	1	2	1.390	1.170	2.560		
2	Добрички	—	—	85	85	7	—	7	7.251	6.696	13.947		
3	Јабланички	—	—	129	129	1	—	1	5.172	4.659	9.861		
4	Косанички	—	1	156	157	1	—	1	2.973	2.805	5.778		
5	Прокупачки	—	—	116	116	1	—	1	5.235	4.633	9.868		
	Свега	1	1	485	488	11	1	12	22.021	19.993	42.014		

По простору, округ топлички највећи је у новим крајевима, јер заузима 3679 ккм., дакле више од једне трећине свега простора ова четири округа.

Према овом простору долази једно насељено место у топличком округу на 7·5 ккм. Округ овај најслабије је насељен, јер на једном ккм. живе тек по 11 становника.

Кад број насељених места поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је, у средњу руку, долазило на једно насељено место по 86 становника, а посебице у срезу :

добричком	164 становника
прокупачком	85 „
јабланичком	76 „
косаничком	37 „

Кад становништво поделимо на варошане и сељаке онда имамо :

	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА
варошана	1.536	1.244	2.780
сељака	20.485	18.749	39.234

Према том проценат варошана износи 6·62 од свега становништва.

На сто мушких долазило је женских у

варошана	81·0
сељака	91·5

Сексуална размера била је посебице за становнике:

У срезу косаничком	као	100 : 94·4
„ „ добричком	„	100 : 92·3
„ „ јабланичком	„	100 : 90·7
„ „ прокупачком	„	100 : 88·5
„ вароши Прокупљу	„	100 : 84·2
„ целога округу	„	100 : 90·8

Становника, Мухамедоваца, било је

од 1 0 становника

У варош Прокупљу свега	113	4·41
„ срезу добричком	347	2·49
„ срезу јабланичком	587	5·95
„ округу топличком	1047	2·49

Осем тога нађено је приликом пописа 1879 године у Прокупљу и 7 становника Јевреја.

Куће становника у топличком округу, до ослобођења Топлице, могле су се разделити на две главне групе.

У Топлици, и у свим местима равнијим и насељенијим, где је власт била ближа, и потреба за самоодбрану мања, куће су биле и чатмаре, покривене кровином.

У Голаку пак, и у свим брдским селима, где је лична бедност висила о нушци, куће су биле само од тврдих брвана.

И распоред унутрашњи у кућа није био једнак. Оне у местима равним имале су готово онаке исте изнутрице, као и куће по селима око Ниша и Лесковца. У Голаку пак цела кућа, срезана од брвана, има једну сувоту, којој на средини гори ватра, па на једној страни живи домаћин са својом чељадом, а на другој му је коњ и друга стока.

Сада, после ослобођења, куће се граде лепше, и обично се покривају ћерамидом.

д. Занимање, стање

Занимање становника у топличком округу јесте земљорадња и сточарство.

Земља је у овом округу боља и угоднија за свако културно семе, него и у једном од нових округа. По врх тога у овом округу има обилно горе и ситне и крупне.

По приближној оцени у овом округу обрађевине овако стоје :

1 у срезу добричком :

Зиратне земље (под разним усевима) има	25.930 дана
Винограда	5.955 мотика
Ливада	5.136 коса
Воденица (22 са)	37 втл.

2 у срезу прокупачком :

Зиратне земље	16.321 дан
Винограда нема	— —
Ливада	4.733 косе
Воденица (114 са)	129 втл.

3 у срезу косаничком :

Зиратне земље	1.674 дана
Винограда нема	— —
Ливада	1.930 косе
Воденица	87 втл.

4 у срезу јабланичком :

Зиратне земље	17.698 дана
Винограда	5 мотика
Ливада	5.651 коса
Воденица (134 са)	168 втл.

Најбоља су вписка места : Прокупле и његова околна ; за тим села : *Бакус*, *Божурџа*, *Орљани*, и *Биљег*.

Кад је година средња, вина се пабере на 15.000.00 хектолитара (око 1,000.000 ока). Средња му је цена 20 динарских пара од оке, или 14.20 динара од 1 хектолитра.

Из села Биљега добија се најбоље вино.

За Турака, топличко се вино извозило у Босну, и нешто за Стару Србију. Сада се не извози готово никуд преко границе.

Од живогa блага топлички округ има

1 у срезу добричком :

Коња	1.966	грла
Магараца	18	"
Говеда и бивола	9.121	"
Свиња	7.946	"
Оваца	21.915	"
Коза	2.644	"
Кошница	1.483	преседа.

2 у срезу прокулачком :

Коња	1.784	грла
Говеда и бивола	3.761	"
Свиња	5.149	"
Оваца	26.853	"
Коза	8.110	"
Кошница	745	преседа

3 у срезу косаничком :

Коња	402	грла
Говеда и бивола	2.433	"
Свиња	545	"
Оваца	5.675	"
Коза	3.436	"
Кошница	330	преседа

4 у срезу јабланичком :

Коња	2.245	грла
Магарца	2	"
Говеда и бивола	10.309	"
Свиња	3.715	"
Оваца	26.934	"

Коза	8.084	грла
Копница	1.008	преседа

За обрађивање земаља и за подизање питомога воћа и Арнаути су саслужили да се помену.

Колпко су Арнаути били тешки суседи и обесни господари, докле су Топлицу држали Турци, толико њих данас топличани помињу због њихове вредноће, њихове трезности, и укуса за питомо воће.

Сва су арнаутска села била окпћена свакојаким питомим воћкама, а особито красним крушкама, које су чувене падалеко.

Арнаутским језиком *крушка* се зове *дарда*. С тога се мисли да је и име *Дарданија* дошло од крушака. На тај начин *Дарданија* би значила само један велики *Крушик*¹.

Држи се да, од свих места у повим окрузима, најбоље жито рађа у *Житном Потоку*, у *Злати*, и *Лозани* — селима у *Пустој Реци*.

У Пустој Реци, између Стубле, Плавца, Границе, и Лопатнице, има арнаутско село које се зове *Кацабаџ*². То је један простор од својих 2.500 хектара (до 4.000 ланаца). Сва је та земља задржана за потребе државне, на прилику, за оснивање државне ергеле, или за какав други сточарски завод у оном крају. За то се и није ником давало да се ту насељава.

Још ваља забележити да у планини Пасјачи и под Конаоником има велики број *Црновунаца* с њиховим многобројним стадима.

е. Одело

Одело у топличана староседелаца слично је с оделом крушевљана и жупљана.

Сукно, од кога кроје хаљине, сигаво је, онако како је од природне вуне сигавих оваца. Главни су хаљетци: кошуља, чакшире, и гуњ с рукавима.

¹ По Хану, М. Ракић, *Отаџбина* 16, стр. 361

² Може бити да је то име постало од турске речи *Касабачик*, то јест, *касабица*, *варошина*.

Људи око главе завијају пешкире као и Арнаути. Наши чиновници у крушевачком округу забрањивали су и забрањивали те пешкире, па нису могли уништити тога обичаја. Можда ће садашње капе *шајкаче* више учинити против тих пешкира него пајоштрије заповести старешинске.

И у тој ситуацији посведочава се она истина, да се навике лашње замењују него уништавају.

Због тих пешкира око главе, сељаци из других крајева, у којима нема тога обичаја, кад хоће да се подсмехну онима који те пешкире носе, рекну им да су „*пешкирани*“.

Одело у допљака пак толико је разнолико, колико су разна места из којих су они дошли. Тамо видите и црногорску струку, и ужичке пеленгире, и ртањске скорје, и новоазарске црвене памадане, птд. птд.

И то ће трајати док се не подере што је ко донсо. Доцније ће одело у свију бити сличније.

ж. Говор

Говор је топличанима староседеоцима сличан с говором раскинаца и жуњлана.

У Горњој Топлици и акценат и употреба падежа ближи су ибровцима и студеничанима.

У Доњој Топлици пак срастају се оне особине које се онађају у језику нишевљана и лесковчана. Осећа се приметно уклањање од 6^г падежа, а 4 се редовно узима место 7^{га}.

У именима села и вароши у овим новим окрузима, као и у многим другим крајевима нашега народа, онађа се често да се четврти падеж узима место првога.

Као што се онамо преко Дунава и Саве говори : Николинце, Ртковце, Лединце, Винковце, место : Николинци, Ртковци, Лединци, Винковци; као што се у Стигу каже : Макце, Бикотинце, Брадарце, место : Макци, Бикотинци, Брадарци; као што се у Старом Влаху рече : Ерчеге место : Ерчези; исто се тако и у новим крајевима вели : Влаسه, Белановце, Братмидовце ; Брејановце ; Одоровце, Тријане, Винарце, Крајинце,

Сликовце, Дупљане, Џабљане, Кукуловце, Мирошевце, место: Вла-
си, Бедаповци, Братмиловци, Брејановци, Одоровци, Трњани, Дуп-
љани, Џабљани, Мирошевци, итд.

Ја сам имена местима редовно писао у првом падежу, било
једнине било множине; али у нишком округу (од стр 120 — 125)
навлаш сам оставио триестину села с именима у *четвртом* падежу место
првога, да се види како мештани говоре.

Дошљаци пак, који су сада главно насељење у Топлици, до-
нели су сваки свој језик. И тако данас Топлица по језицима или,
боље рећи, по говорима врло личи на оно што се прича о Вавилон-
ској Кули.

3. ПЕСМЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Ахмед Пелливан и Скадарка Девојка

Излетела два бела голуба,
И паднула Скадру на крајише.
У суботу чадор курдисаше,
У недељу игру изводише.
Најнапред је Ахмет Пелливане;
Сву је војску Ахмет надиграо.
Гледала га Скадарка Девојка,
Гледала га, па је говорила:
„Благо мајке, што сина родила!
Благо сестре, што брата пишала!
Да је мени онај млади јунак,
С очи бих га водом напојила,
С уста бих га шећером хранила!

Опклада

Облага се момче и девојче:
Кад спавају, да се не дпрају.
Момче даде хата и сахата,
А девојче ђердан испод грла.
Момче спава како вакло јагње,
А девојче како живи ђаво:
„Обрни се! — не обрнуја се!
Заграм те! — усахла ти рука!

Целивај ме! — отпала ти уста!
Ја прежалих ђердац испод грла,
А ти немо'ш хата и сахата!

Златокрили Соко

Сиви соко по трпезе шета;
Златца су му крила до рамена,
И обадве поге до колена,
А на главе крупа од бисера.
Питају га редом господари:
„Сив сокоде, право да ни кажеш:
Кој' ти злати крила до рамена?
Кој' ти злати поге до колена?
Кој' ти даде крупу од бисера?
Сиви соко господе говори:
„Јед' питате, право ћу ви кажем:
Служно сам Краља Милутина:
Краљ ми даде крупу од бисера,
А краљица крила до рамена,
Краљско чедо поге до колена! . .

Илија Делија

Што је врева у ту горњу махалу?
Да ли су ти силни Срби на конак?
Или ти је стара мајка умрела?
Нити су ми силни Срби на конак,
Нити ми је стара мајка умрела;
Већ ми дош'о млад Илија делија,
Те ми пије рујно вино окама;
Наздравља му Хаџи-Таса Хаџика:
„Здрав да носи млад делијо Илијо!
Ако љубиш другу мому, сем мене —
Пушку носиш — да Бог да те убила!
Сабљу пашеш — да Бог да те посече!
Коња јашеш — коњ под тобом цркаја!
Воду газиш — да Бог да те однеда!
Ако љубиш другу мому крај мене!

Милош и Љуба

Свиоћ ми дође Милош јунак
Из туђе земље,

А јутрос му књига стиже,
 Опет да иде.
 Верна љуба коња држи,
 И сузе рони.
 Не плач', не жал', верна љубо.
 Опет ћу ти доћ'.
 Не ми квари чарне очи,
 Опет ћу ти доћ',
 Не ми квари бело лице.
 Опет ћу ти доћ'.
 Како ћеш прећи Вардар воду
 Мутну, крваву ?
 Ласно ћу прећи Вардар воду,
 Ноге белећи !
 Како ћеш проћи широко поље,
 Пуно чобана ?
 Ласно ћу проћи широко поље,
 Коња трчећи !
 Како ћеш проћи Шару планину,
 Пупу хајдука ?
 Ласно ћу проћи Шару планину,
 Пушке међући.
 Ласно ћу проћи,
 И теби доћи !

Хаџи-Ћир-Јованче

Лов ловио Хаџи-Ћир-Јованче,
 А по горе, а по Романије.
 Лепога је лова уловио,
 Лепа лова, невен до колена,
 И босиљак дори до рамена.
 У певену заспала девојка,
 У босиљку младо неженето.
 'Туд' пролети соко са планине,
 И пробуди младо неженето.
 Пробуди га, па га упитује :
 — Да а' си жепет', да ли си неженет ?
 — Несам жепет', нит ћу да се женим,
 Док не љубим у невен девојку !
 То слушала браћа девојачка.

Саградише кулу од мермера,
 И дуваре од ситна бисера;
 И у кулу сестру затворише.
 Бога моли из куле девојка:
 „Дај ми, Боже, ветар са планине,
 Да обори кулу од мермера.
 Дуварове од ситна бисера.
 Што молила, то гу Бог и даја.
 Духну ветар озго од Горњака,
 И обори кулу од мермера,
 И дуваре од ситна бисера,
 Те из куле изиђе девојка,
 И отиде младу неженету.

Сва се војска Шишману предала...

Ој, ти горо, горице зелена!
 Могу ли те за дап, за два минем?
 За дап, за два, за целу недељу?
 Да отидем Бапу на вечеру?
 Ја му не ћу господску вечеру;
 Да му кажем до две, до три речи:
 „Сва се војска Шишману предала!
 Ја не жалим што се је предала,
 Него жалим ту добру девојку.
 Вредна беше за три нова града:
 Чело гу је алтап хамајлија,
 Зуби су гу два низа бисера,
 Очи су гу два бистра кладенца,
 Веђе су гу морске пијавице,
 Уста су гу шећерли-кутија,
 Лице гу је као јарко сунце!

Краљевић Марко и сестрић му Огњак

Коња игра Краљевићу Марко,
 Сас Огњана мила сестричића;

¹ Ова песма, с другојачијим почетком, штампана је у пипском округу, стр. 143; али у првој поли ове песме има неколико реда, који ми се чине да још јасније подсећају на догађаје из године 1330. За то је и овде увршћујем.

Коња игра под гору зелену.
Играјући у поћ улегнули.
Туј говори Краљевићу Марко:
„О, Огњане, мили сестричићу,
Куде ћемо к поћи поћивати?
Одговара Огњан, дете младо:
Мили ујко, Краљевићу Марко!
Да поћимо у горе зелене:
Зелен' трава — свилена постелеа.
Ведро небо — шарени јоргани!
Говори му Краљевићу Марко:
„О, Огњане, мио сестричићу!
Хајд' д'пдемо у Латина града,
А оному краљу латинскому.
Туна ћемо конак да наћемо.
И одоше краљу латинскому.
Далеко их краљу упазно,
Од близу им врата отворно.
Прелеп ти су конак задобили!
Најпре служе жежену ракију,
По ракију господску вечеру,
По вечера оно вино рујно.
Кад почеше вино да си цију,
Искочила *за чудо девојка!*
Сама се је свећа угасила.
Она светли као јасно сунце,
И служи им оно вино рујно.
Кад је Огњан видео девојку,
Једнак дете мапу да вечера.
Таг говори Краљевићу Марко:
„Тако т' Бога, краљу Латинице!
Можеш ли се сету досетити,
Межеш ли се чуду дочудити:
За што млади Огњан не вечера?
Краљ Латиници Марку одговара:
„Не могу се сету досетити,
Не могу се чуду дочудити,
За што млади Огњан не вечера.
Ондај вели Марко Краљевићу:
„Огњан хоће ћерку да ти проси! . . .

Зачуди се краљу Латипине,
 Па говори Краљевићу Марку :
 „Ако хоће ћерку да ми проси,
 Када сутра зорно доба буде,
 Нека сиреми и себе и коња,
 Нека иде у гору зелену.
 Тамо има бездапо језеро.
 Нек' ухвати иловку златокрилку,
 Нек' улови перо пауново,
 И откине зрно малиново,
 И донесе краљу на колено.
 Па да води моју милу ћерку.
 Када сутра зорно доба дође,
 Огњан рани, свога коња стеже,
 Коња стеже, ујку не питује.
 Говори му Краљевићу Марко :
 „О, Огњапе, мили сестричићу!
 Немо' д'идеш сас твојега коња,
 Твој је коњак јоште ненаука ;
 Него узми ујкинога шарца ;
 Ујкин шарко језеру обик'о.
 Иди право кроз гору зелену.
 Када будеш језеру на брегу.
 Окрену се и десно и лево,
 Помоли се Богу јединоме,
 И помени Светога Николу,
 Па загази у бездан-језеро,
 Када будеш језеру на среди,
 Туја има хала троглавиња,
 Хоће шара у воду да стове.
 Немој ми се, дете, уплашити !
 Већ извади сабљу из пожница,
 Па ти удари шару по грудима.
 Из шарца ће крвца полетети,
 И шарац ће на брег да излегне !
 Узе Огњан коња ујкинога ;
 Оде право кроз гору зелену.
 Кад је био језеру на брегу,
 Окрену се и десно и лево,
 Помоли се Богу јединоме.

И помену Светога Николу,
 Па загази бездано језеро
 Кад је био језеру на средн,
 Истин' шара у воду потоцу.
 У мал' хтеде дете да потоне.
 Ал' се Огњан брзо досстио,
 Трже сабљу, удари шарипа.
 Црна крвца проли се из груди.
 Па изиђе језеру на брега,
 И ухвати пловку златокрилку,
 И откиде перо паупово,
 И довану зрно малиново,
 Па закпти и себе и коња.
 Право оде краљу Латвицу.
 Кад Огњана сагледао краљу,
 Много му се јесте зачудио.
 Таг изведе своју милу ћерку,
 И испесе три товара блага.
 Огњан благо своме ујку даје,
 Себи узе прелепу девојку.
 „Што ће мени три товара блага?
 Благо ми је убава девојка!

Прича народних, оних целих, уређених створова народнога духа, нисам био срећан за овај мах наћи у Топлици, не мислим за то што њих не би било, него за то што сам мало прилике имао да их чујем и побележим.

То ће учинити други, срећнији од мене. У Топлици се врло често помињу многа имена из српске прошлости, и везују се за нека и нека места, и за неке и неке остатке од старина.

Од људи из народне појезије и историје најчешће се помињу: Југ-Богдан, Цар Лазар, Вановић Страхиња, Милан Топлица (за њега се тврди да је родом из ове Топлице), Милош Обилић, Краљевић Марко, Иван Косачић (мисли се да је био из Косанице), Спобињанин Јанко, Карађорђе, Кнез Милош, Кнез Михаило; а све завршује Краљ Милан који је топличане ослободио од Турака.

У селу Штави, у Копаонику, има неки Васа Стевић-Јовић. Сељаци уверавају (ма да он одриче) да Васа има турски берат, и некаку чашу од сребра (неки веле да је чаша од сувога злата).

И берат и та чаша дошли су Васи овим путем: Давно још некакав Васили чукундед био је, веле, врло вешт рудар у копаоничким ковницама, па слије од сува злата једну јабуку, и пошаље је на дар цару. Цар се обрадује и, као уздарје, пошаље вештоме ливцу берат на неколико околних села, међу којима је чак и *Белољик* у данашњем прокупачком срезу, и скупоцену чашу да њома пије вино.

Други омет веле да је цар тога Васиного прадеда, као врло вешта ливца, водио преко мора у Азију, у некаке своје руднике, те му тамо учио друге рударе. И за то му је, веле, дао берат и чашу.

и. Управна подела

Данашњи топлички округ за Турака није био једна управна целина; него су то биле неколике *казе* (срезови), које су припадале неколиким околним окрузима, па прилику:

1 Урђуб-казаси (срез прокупачки)

И м е н а с е л а	И м е н а с е л а	И м е н а с е л а
1 Урђуб (Прокупље)	15 Доња Девча	29 Дудулајница
2 Костадиновци	16 Дешиловац	30 Сечаница
3 Горња Расовача	17 Ново Село	31 Крушици
4 Доња Расовача	18 Микуловац	32 Поток
5 Пејковци	19 Бајчињац	33 Мрамор
6 Самарниовац	20 Арбанасац	34 Горња Стржава
7 Бакус	21 Горњи Кордици	35 Бабини поток
8 Бучић	22 Доњи Кордици	36 Доња Стржава
9 Цигољ	23 Калеурица	37 Божурња
10 Костеница	24 Цетровац	38 Ново Село
11 Бугарниовац	25 Батушница	39 Појата
12 Злокућани	26 Балајница	40 Водица
13 Балиновац	27 Градиште	41 Бела Вода
14 Горња Девча	28 Бресница	42 Туковац

Имена села	Имена села	Имена села
43 Губетин	80 Асановац	117 Претежана
44 Бучинци	81 Кованлук	118 Горња Сварча
45 Доброткић	82 Бунбурек	119 Блаце
46 Баличевац	83 Доња Трпана	120 Горњи Врбовац
47 Рожина	84 Булатовац	121 Доњи Врбовац
48 Меровиња	85 Пашинац	122 Попова
49 Брест	86 Доња Речица	123 Горња Пребреза
50 Биљег	87 Горња Речица	124 Доња Пребреза
51 Ленаја	88 Горња Трпана	125 Ђуровац
52 Крајковци	89 Рељинац	126 Џенина
53 Облачина	90 Баботинац	127 Чучале
54 Подина	91 Поток	128 Сибиница
55 Глашници	92 Доња Плава	129 Стубаљ
56 Вољчници	93 Велика Плана	130 Музани
57 Смирдић	94 Ресинац	131 Рашица.
58 Лукомир	95 Доња Бресница	132 Кондељ .
59 Речица	96 Горња Бресница	133 Доња Коњуша.
60 Влахово	97 Орашац	134 Вича.
61 Бериље	98 Меровац	135 Прекадни.
62 Пасјача	99 Мртвељ	136 Јабучје.
63 Житорађа	100 Кончич	137 Горња Беашница.
64 Студенац	101 Мађари	138 Доња Беашница.
65 Мекши	102 Доња Сварча	139 Обрткици.
66 Шарлинци	103 Преконци	140 Пискаљ.
67 Дражанаовац	104 Бресничкић	121 Шиншановац.
68 Орљани	105 Дреновац	142 Гојиновац.
69 Кочани	106 Здравинье	143 Горњ Топоница.
70 Драшковац	107 Горња Драгуша	144 Доња Топоница.
71 Шапновац	108 Доња Јошаница	145 Ђушници
72 Долевац	109 Горња Јошаница	146 Сърдац.
73 Пуковац	110 Прецрешња	147 Букуло-равно
72 Јасеница	111 Придворица	148 Прекашница
75 Доње Црпатово	112 Качапур	149 Пестини.
76 Горње Црпатово	113 Међуана	150 Широко Дњево
77 Горњи Дреновац	114 Шилемаши	151 Рагаја
78 Доњи Дреновац	115 Суваја	152 Трнов Лаз
79 Топоница	116 Алабана	153 Тович.

2 Куршумли-казаси (срез куршумлиски)

И м е н а с е л а	И м е н а с е л а	И м е н а с е л а
1 Куршумлија	37 Кастрат.	73 Кнежево
2 Бело Поље	38 Кртог.	74 Жалица
3 Данковић	39 Полом.	75 Магоно
4 Мирица	40 Власи.	76 Мерџез
5 Доњи Крчмари	41 Лубица.	77 Мала Река
6 Горњи Крчмари	42 Љуша	78 Шајин-бара
7 Рача	44 Каменица.	79 Бозовин
8 Бањоглава,	44 Грабовица.	80 Равниште
9 Бањска.	45 Дешинска.	81 Радуже
10 Пљаково.	46 Панастица	82 Дервин
11 Ново Село.	47 Бурини.	83 Криваја
12 Вршеви.	48 Влахиња.	84 Доња Драгуша
13 Пенезавац.	49 Жуча.	85 Горња Трбуња
14 Мачковац.	50 Селова,	86 Доња Трбуња
15 Љутена.	51 Перуника.	87 Горњи Гргури
16 Горња Микуљана.	52 Муљевин.	88 Доњи Гргури
17 Доња Микуљана.	53 Игриште.	89 Горњи Кутловац
18 Српни.	54 Врстовац.	90 Доњи Кутловац
19 Дуга Лука	55 Сагоњево	91 Бербатовац
20 Лугни	56 Невада.	92 Магастирница
21 Тијовци.	57 Паваштица.	93 Цукела
22 Врела.	58 Пачарађа.	94 Више Село
23 Жегрова.	59 Луково.	95 Коњува
24 Доња Шатра.	60 Порада.	96 Прескочпа
25 Горња Шатра.	61 Љутова.	97 Церовица
26 Трика.	62 Шиновац.	98 Тјава
27 Куч.	63 Калимаши.	99 Снанци
28 Маричић.	64 Сеоце.	100 Чунгула
29 Лозна.	65 Гошићи.	101 Суви До
30 Космача.	66 Пардус.	102 Тулари
31 Барлово.	67 Растељица.	103 Горњи Плочник
32 Горњи Дединац	68 Бабица.	104 Доњи Плочник
33 Доњи Дединац.	69 Горњи Левин.	105 Калудра
34 Товрљан.	70 Доњи Левин.	106 Баце
35 Пупавица.	71 Требак.	107 Бејчинови
36 Висока.	72 Судимље.	108 Потурђија

Имена села	Имена села	Имена села
109 Белоњини	111 Богујевац	113 Бресје
110 Точани	112 Горња Коњуша	114 Грабовац
3, Лесковац-казаци (срез лесковачки)		
1 Мачина	29 Вујаново	57 Каменица.;
2 Кожици	30 Речина	58 Кацабањ.
3 Злата	31 Славник	59 Мрвеш.
4 Бублица	32 Брестовац	60 Шилово.;
5 Драги Део	33 Магаш	61 Гегља.
6 Богујевац	34 Равиште	62 Штулац.
7 Житни Поток ¹	35 Црводик	63 Црекончолца.
8 Гласовик ²	36 Шљивово	64 Лебани
9 Статовац	37 Мајковац	65 Шумани
10 Бошњаци	38 Гајтан ³	66 Руњковац.
11 Тогочевац	39 Драјинце	67 Радивовац.
12 Пертали	40 Вртоп	68 Кривача.
13 Кеповац	41 Љеца	69 Мијанлида.
14 Лугари	42 Брајшор	70 Свињарица.
15 Пусто Војиловци	43 Дубово	71 Сакнцол.
16 Цекавица	44 Гравица.	72 Лалиновац.
17 Враповци	45 Ланотинци.	73 Бучумет.
18 Велики Војиловац	46 Горње Бријање.	74 Враповац.
19 Коњина	47 Стубла.	75 Поповац.
20 Ждеглово	48 Плавци.	76 Гргуровац.
21 Смирче	49 Придворица.	77 Клајићи.
22 Ивање	50 Ђинђуша.	78 Врбовац.
23 Слишан	51 Драговац.	79 Шарци.
24 Ображда	52 Бојник	80 Пусто Шилово
25 Борници	53 Црквица	81 Дедињ.
26 Орање	54 Горњи Коњувци.	82 Црви Врх.
27 Лозани	55 Доњи Коњувци.	83 Газдари.
28 Турјани	56 Туковац.	84 Негосавље.

¹ Махале су му се звале: Старо Село, Бреговица, Буревац.

² Махале су му се звале: Гласовик, Аματοво, и Асан-Кута, пређе: Смирљина, Точич, и Дершин.

³ Сва ова села сада се зову само Гајтан.

И м е н а с е л а	И м е н а с е л а	И м е н а с е л а
85 Грабовица.	87 Грудеш.	89 Међа.
86 Леноштица	88 Момчилово.	90 Бадњевац.
1 Вучитри-казаси (срез вучитрпски)		
1 Штава	6 Мијачић.	10 Домишевица
2 Бачићи	7 Требиње.	11 Боранци.
3 Мрча	8 Бело Брдо.	12 Бучје.
4 Жељево	9 Стануловић.	13 Епшош.
5 Трешњца		
2 Приштина-казаси (срез приштевски)		
1 Раковица.	17 Прекорађа.	33 Орача.
2 Купина.	18 Мачија Стена.	34 Стубла (Бернша)
3 Рударп.	19 Васиљевац.	35 Зуба.
4 Мрдари.	20 Трнеза	36 Мискић.
5 Зебице,	21 Свињаште	37 Ђулекаре.
6 Механа.	22 Рап.	38 Ланаштица.
7 Воде.	23 Калудра.	39 Ретко Церје.
8 Бувади.	24 Кутлеш.	40 Копрен Велики.
9 Дабиновац.	25 Гуревца.	41 Копрен Мали.
10 Точевац.	26 Орлиште.	42 Несушта.
11 Дуги Део.	27 Шама-Лука.	43 Брајина.
12 Бесолпа.	28 Дагрмен.	44 Приоре.
13 Ђака.	29 Мировци.	45 Маћедомци.
14 Заграђа.	30 Водице.	46 Брвеник.
15 Ивалова Кула.	31 Маторова.	47 Снопце.
16 Вучјак.	32 Кравари.	
Јени-Пазар-казаси (новопазарски срез).		
1 Блажево,	6 Марушић.	11 Чокотар.
2 Мијоковић.	7 Земаница.	12 Градац.
3 Ковизла.	8 Јелење.	13 Бело Поље
2 Лескова.	9 Плавиница.	14 Ирчић.
5 Црватовс.	10 Берекаре.	15 Црешњца.

Гиљап-каиззи (срез гиљански)

И м е н а с е л а	И м е н а с е л а	И м е н а с е л а
1 Тулари	8 Боровци.	15 Маровци.
2 Богуновац	9 Сјарина.	16 Стара Бања.
3 Мркоња.	10 Равна Бања.	17 Петриња.
4 Порошница.	11 Власи.	18 Зајечевац.
5 Медевци.	12 Грбавци.	19 Губавица.
6 Вранци.	13 Шајињ.	20 Балтич.
7 Свирци.	14 Мушица.	

Кад су наши ослободили Топлицу од Турака, начинили су од ње оделити округ, који се је најпре звао *курумљски*, и делио се на ове срезове:¹

1 *Прокупачки* (погрешно су га писали *прокупљански*), са столицом у *Прокупљу*;

2 *Курумљски*, са столицом у *Курумлији*;

3 *Ибарски*, са столицом у *Жушеву* (ибарском), и

4 *Вучитрски*, са столицом у *Подујеву*.

Доције, кад јевронска комисија, по берлинском уговору, повуче границу између Србије и Турске, и кад села у водонамама Лаба и Ибра осташе за том границом, онда је, законом од 6 Фебруара 1879², *Курумљски округ* добио име: *Топлички округ*.

Столица окружним топличким властима јесте *Прокупље*.

Срезова пак има четири, и то:

1 *Добринки*, са столицом власти у *Прокупљу*;

2 *Прокупачки*, са столицом у *Белоњину*, а за сад је и она у *Прокупљу*;

3 *Косачички*, са столицом у *Курумлији*; и

4 *Јабланички*, са столицом у *Лебанима*.

Та подела вреди данас.

¹ Закон од 14 Маја 1878, у *Зборнику XXXII*, стр. 308.

² *Зборник XXXIV*, стр. 196

³ Лебани су ближе *Лесковцу* него *Прокупљу*. За то и пошту добијају преко Лесковца а не преко Прокупља.

ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Нових текovina још је врло мало у топличком округу.

Највећа нова текovina, која сва и не припада њему, јесте нови мост преко Мораве; но тај је мост поменут у округу нишком.

Начињен је *нови пут* од Прокупља до насипа нишко-лесковачког пдући ка Лесковцу; а просечен је и, у неколико, насут и онај пут од Јанкове Клисуре до Вацкога Хава.

Варошица Куршумлија, за време рата, сва је снађена и порушена. Сад се диже и опоравља, али још у њој нема ни једне тврде зграде која би могла дуго трајати.

У Прокупљу је била нова врло лепа школа, па су је Турци запалили пред рат 1876.

Крај

РЕГИСТАР

I

НИШКИ ОКРУГ

		СТРАНА			СТРАНА
А					
Аврам Петронијевић послан у Ниш да мири буну 1835 г.	37	Бања, село		125	
Алекса Андрејевић, јенис- кон ужичко-ахиљски . .	32	Бањица, топло врело, у селу Островници		11	
Али-Пашу команданта Ниша погубио 1821 Хусејин Паша	66	Бањска Река (Равнобањска)		9	
Ами-Бује	6	Барје, село		122	
Анатома због назарног дана у Нишу	34	Барометар у Нишу		106	
Ант. Орешковић, командант при освајању Ниша . . .	91	Батуловац, село		118	
Арачић поручник, командовао бригадом при освојењу Ниша	91	Башаловац, планински врх		4	
Арсеније IV, патријар пећ- ски, у народном покрету, 1736 год.	32	Беглик, данак за време Ту- рака		134	
Атила опсађује Ниш с Хунима Аустријанци, с помоћу Срба, освајају Ниш 1689 год. .	88 90	Бедел, откуи од службе у вој- сци за време Турака . .		134	
Б					
Бабичко-јашуњска планина	3	Беклеме, стара караула на Куновици		73	
Бабичко, село	120	Белановце, село		122	
Багрена Вода, место, има раствора галице од пирита и гвозђа	15	Бела Паланка, варошица .		7	
Бадинце, село	122	Бела Река, извор Топоници		7	
Бајир, место где је предат уговор о предаји Ниша .	85	Бели Камен, планински врх		4	
Банцарево, село	125	Белимарковић Јован, ђенерал, при освајању Ниша . .		83, 91	
Бања, пшевачка	11	Боли Мехмед, у Нишу . .		52	
		Бели Поток, село		122	
		Белова Глава, врх у Пече- њевцу		82	
		Белотинац, село		125	
		Бербатово, село		125	
		Берчинац, село		125	
		Биљаница, село		120	
		Бинач		5	
		Благоје Маслар, откопао ста- ру цркву на Горници . . .		19	
		Бобен, планински врх . . .		4	
		Бобиште, село		122	

	СТРАНА		СТРАНА
Богојевац, село	122	Виктор, владика пишки	34, 35
Војиштина, село	118	Виландрица, село	120
Бољари, село	118	Вина, село	122
Борба Срба усташа, у Вучју у Дилавербеговој кули, 1877	54	Винарце, село	122
Бранковић Ђурађ, деспот, по- тукао Турке на Куновици	74	Виник, брдо код Ниша, и тур- ска утврђења на њему	4, 80
Братиловце, село	122	Виногради у нишком округу	130
Брозник	7	Вирмонтон путопис о зидању Ниша	93
Брезовица, село	118	Витез Валтер, вој Крсташа у Нишу	88
Брејановце, село	122	Витина	5
Бреница, село	125	Вишеград, планински врх и стара порушена градина	4, 17
Брестовац, село	122	Владисав Карановић, офи- цир, погинуо при освајању Ниша	71
Брза, село	122	Владике у Нишу	31—35
Брзи Брод, село, газ на Ни- шави, и пушкарање с Тур- цима 1877 год.	84, 125	Влајко Стојановић у Вучју у Дилавербеговој Кули	54, 71
Брод, село	118	Влајковић Ђока, на Грдлици	83
Бубињ, село	125	Власе, село	122, 125
Букова Глава, село	7, 122	Власина, језеро	7
Буковић, предео (сада срез власотиначки)	7	Власина, река	7
Буна у нишком округу 1835	36	Власотинци, варошица	7, 115, 116, 118
Буниброд, село	10	Власотиначки срез, и села у њему	118
Бунуша, село	122	Влахиња, планина	3
В			
Ванос, брдо у општини пече- њевачкој	82	Воде у нишком округу	4
Вардар и Морава, на својим изворима	5	Воде пијаће у Нишу	106
Вароши, села и куће у ниш- ком округу	86	Воденице у нишком округу	131
Велика Грабовница, село	122	Вође у нишком округу	131
Велика Камара, планин. врх	84	Војска српска ушла у Лес- ковац	115
Велика Копашница, село	122	Врело, село	118, 125
Велики Вртоп, село	120	Вртешка, планински врх	3
Велики Крчмир, село	120	Вртиште, село	125
Велико Трњане, село	122	Вукманово, село	125
Венедикт I, владика пишки	33	Вучанска планина	3
Венедикт II, владика пишки	34	Вучје, село	9, 122
Вергија, порез, који је Тур- цима плаћао	134	Вучји Дел, брдо и борбе с Турцима	83
Ветерница, река	9	Г	
Ветрови у Нишу	107	Габровац, манастир близу Ниша	28
Вешање Срба у Нишу 1860 г.	52		
Вида и Ниша, прича о по- стању Ниша	86		

	СТРАНА		СТРАНА
Габровац, село	125	Градац, хумка испод Власо- тинаца	18
Гаврило, владика нишки, по- слеђњи из пећске патријар- шије	32	Градиште, село	118
Газдарска Река (Грабовничка Река)	9	Градић, више Кнез-Села	17
Галице има у Багреној Води	16	Градска, село	118
Гаре, село	118, 120	Градиште, рушевине на реци Топоници, и на вису Дец- ској	18, 24
Где је здравцу најбоље, песма	141	Градиште, порушени градић код манастира Црковнице	28
Глигорије, владика нишки	33	Грајевац, село	120
Гложани, село	118	Грамада, место	4
Говор у нишком округу	137	Грамада, прича о њеном имену	87
Годеч, село	6	Грамада, ту обешен Живко Ранчић, из Сићева	70
Годечка Река	6, 7	Граница између Србије и Ниша, кад је повучена	36
Голена Река	7, 9	Граово, село	122
Голуб Мутавџија, обешен у Нишу	65	Грацка Река	7
Горина, село	122	Грданица, село	120
Горица, планински огранак	4, 80	Грдилица, остатак од ста- рпна	19, 83
Горња Врежина, село	125	Грдилица, стари (латински) градић, село у теснацу Мо- раве и догађаји ту	19, 83, 118
Горња Јајина, село	122	Гркиња, село	120
Горња Локошница, село	120	Гризбах	6
Горња Стопања, село	122	Гроб погинулих на Нишу 1877 код манастира св. Бого- родице	28
Горња Студена, село	125	Гроф Кастељан	6
Горња Топоница, село	125	Губеревац, село	122
Горње Власе, село	120	Гундулић пева о Куновици	74
Горње Драговље, село	120	Гундулић пева о родности нишкога предела	129
Горње Крајинце, село	122	Гуњетина, село	118
Горње Међурово, село	125		
Горње Синковце, село	122	Д	
Горње Трњане, село	122	Дадинци, село	118
Горњи Барбеш, село	120	Дај Лено моме! песма	140
Горњи Буни-Брод, село	122	Да знаш мила, песма	143
Горњи Душник, село	120	Данило, владика у Нишу	33
Горњи Комрен, село	125	Дарковац, село	118
Горњи Матевац, село	125	Дарковачка (Драјпначка) пла- нина	2
Горњи Присјан, село	120	Два се млада, песма	146
Грабовничка река, (в. Газ- дарска река)	9	Дебели Део, планина	3
Градашница, село	120		
Град Николе Скобаљевића, стари градић од камена	21		
Градац, онао стари градић	17		
Градац, онале градине код Сићева и Малче	17		

	СТРАНА		СТРАНА
Девџтак, како је Турцима давао	135	Доња Стопања, село	123
Девица, планина	4, 7	Доња Студена, село	125
Дев-Казан, језеро над Вучјем	10	Доње Бријање, село	123
Деда, каже се сваком духовнику	152	Доње Драговље, село	120
Деда Стојанова прича о Скобаљићу	62	Доње Крајинце, село	123
Дедина Бара, село	118	Доње Међурово, село	125
Дедобарски Хан, бој Срба и Турака 1809 год.	79	Доње Синковце, село	123
Дејан, село	118	Доње Трњане, село	120
Денска, нема је као села	82	Доњи Барбеш, село	120
Денум (види Дулум)	134	Доњи Буни Брод, село	123
Дервишка Чука, планински врх	4	Доњи Душник, село	120
Деруни-Баба, турски светац и гроб му у Нишу	98	Доњи Комрен, село	125
Десна Чука (у општини Габровачкој)	13	Доњи Матевац, село	125
Десетак како је Турцима давао	134	Доњи Присјан, село	120
Деспот Ђурађ Бранковић потукао Турке на Куновици	74	Драга све може, песма	144
Дибочица, звао се Лесковац	112	Драгобуџдо	9
Диздаров Поток, извор Топоници	7	Драјиначка (Дарковачка) планина	2
Дилавербегова Кула у Вучју и бој с Турцима 1877	54	Драшкова Кутана, село	120
Димитрије Ђурић, шеф корпусног штаба, у борби на Грдилци	83	Дрводеља, село	123
Димитрије Манвић, иницијална заслужан за цркву св. Пантелије у Нишу	104	Дреновачка река	9
Доба дана у Нишу	107	Дрђевац, село	120, 123
Добра Глава, стари порушени градић	23	Дуга Пољана, село	120
Добровиш, село	118	Дукат, село	120
Добро у чичиним дворима, песма	146	Дулум, турска мера за земљу. Један дулум има 207 и $\frac{84}{100}$ квадр. хвата	134
Добро Поље, село	118	Дупљане, село	123
Добротин, село	118	Дунав, река	5
Доња Врежина, село	125	Душан, причестно војску у манастиру свет. Богородице (Габровач. М.)	28
Доња Градина, планински огранак, бој с Турцима 1877	83		
Доња Јајина, село	122	Ђ.	
Доња Лакошница, село	120	Бенерал Рајнерт, позивље писмено Србе на устакан против Турака	32
		Бока Влајковић, командант војске на Грдилци	83
		Борђе Поповић, јепског иницијал	31
		Борђе Цинцарин, свештеник, обешен у Нишу	65
		Ђурађ Мрњавчевић на Куновици 1443 год., добија Нишно сегединском миру	74, 89

СТРАНА	СТРАНА		
Ђурђап Јовић из Печењевца устаје 1832-33 на Турке	69	Зелени Град, планински врх	3
Ђурђо Бранковић, десниот, потукао Турке на Куновици 1443 год.	74	Зелени Камен, планински врх	4
Е.		Земљорадња у нишком округу	129
Еминова Кутина, село, уста- нак у њој	70, 125	Зли до, место где је врело Нишави	6
Емљак, пореза, коју је пла- ћао који је имао својих зграда	135	Зло од девера, песма	145
Епархија нишка	31, 161	Злокућани, село	120
Епархија нишавска, кад је установљена	33	Злоудово, село	123
Ж.		Знепоље, предео	7
Жабљане, село	123	Зољово, село	10, 123
Живко Јовановић из Пече- њевца иде народним пос- лом у Цариг. и Краг.	67	Зрна, која се сеју у нишком округу	132
Живко Ранчић, обешен на Грамади 1876 год.	70	И	
Железник, стари град на То- поници; устанак туна 1832 и 1833, и бој Срба с Тур- цима 1835 год.	18, 80	Ибровица, шумовито место	13
Живавица, село	123	Ивановић Љубомир, пуков- ник, на Нишу	91
Жути Камен, врело кутинској реци	8	Иверица, Св. Петка Трновска Игре у нишком округу	23 139
З		Игриште, село	123
Загонетке у нишком округу	159	Измет-Паша даје владикама камплавке	34
Залужане, село	123	Илија Барјактаровић и ње- гов шапац у Каменици 1809	76
Залужње, село	123	Илија Јовановић, официр. ра- њен на Вучјем Делу	83
Занати, који се у Нишу раде	129	Илија Стреља, у устанку у Власотицима	116
Занимање и стање у нишком округу	129	Илија из Печењевца иде у Цариград и Крагујевац на- родним послом	68
Заплање, предео	3, 8	Илија Ђирић, у сукобу с Тур- цима на чечинском мосту	84
Заплањски срез	3, 120	Имена села у нишком округу	118
Збежичка планина	3	Имовно стање неких сељака у нишком округу	132
Збежичте, село	123	Ј	
Зверњке у нишком округу	14	Јабланица, река	8
Зврчке, сељаци што се тако зову	158	Јабуре у нишком округу	132
		Јабуковац, село	118
		Јагликовац (Јагликовачки ка- мен) врх на Сувој Пла- ници	2
		Јагличе, село	120

	СТРАНА	К	СТРАНА
Јана Аџамиџа, песма	147		
Јанићије, владика нишки, осветно темељ новој нишкој цркви	34	Кад се носе крста, песма	140
Јанкулов Збег, прича о њему	74	Казим-Пашу заробио Бурађ Бранковић на Куновици 1443 год	74
Јарсеново, село	120	Калетинац, село	121
Јасеновић, село	125	Калињик, владика нишки	35
Јастребац Планина, у Буковику (срезу власотиначком)	3	Кална, село	118
Јастребац, село	118	Калотина, село	6
Јашуџа, село	120	Калуђерица, село	123
Јашушки Манастир, стара црква	26	Калуђерица, река	7
Јестимије, владика самоковски, у нар. покрету 1736 год.	32	Камени угаљ, у Јелашници и Габровцу	15
Јестимије Дамјановић, владика рашко-ново-назарски 1736 год.	32	Каменица, село; пронаст српска на њој 4, 36, 75, 90	125
Језовица, речица	6	Карагрош, турски новац	32
Језера и баре у нишком округу	10	Карановић Владислав, официр	71
Језеро (мало) на Плочи и Куновици	10	Карљички Камен, врх на Сувој Планини	2
Језеро, у лукама у Занлању	11	Касарна нова у Нишу	106
Језеро, Дев-Казан	10	Каштавар, село	123
Јелашничка Река, вода	8	Кита, планински врх	3
Јелашница, село	125	Клаудије, римски цар, потукао Готе на Нишу	87
Јелашница рудно место	15	Клисурa, село	125
Јерма (Голема), река	7	Кључа Топоничкога села се побунила 1835 и људи изгинули	41
Јован Белимарковић, ђенерал при освајању Ниша 83,	91	Кнез-Село	125
Јован Вељковић, официр рањен на Грдилици	83	Кнежица, село	125
Јован Петровић мајор у сукобу на Чечини	84	Кнез Милош, умирује нишку буњу 1835 год.	37—47
Јован Поповић, командант на Грдилици	83	Кнез Сеоски, да се зове Коџабаша, а кмет чорбаџија, заповедио нишки наша	46
Јован Рајковић из Ниша, заслужан за цркву Св. Паулалије	104	Кнез Михайло, утврђење на Вишнику	80
Јосио, владика нишки	33	Кнезу Михайлу туже се Нишлије на безакоња турска 1841 год.	47, 49
Јосио Бркић, болестан кад се осваја Ниш	91	Ковачева Бара, село	118
Југ-Вогдан, и његови двори на Хисару код Лесковца 18,	131	Козари, село	118
Јулијан Апостата, утврђења Ниша за његово време	88	Коларница, планински врх	4
Јустинијан, цар римски утврдио Ниш	88	Коло Рашић, долази у Лесковац с добровољцима 1877 год.	54

	СТРАНА		СТРАНА
Коловођина песма	139	Краљ Милан у пашином ко-	
Комарица, село	121	наку у Нишу	102
Комига, стара порушена црква	16	Краљ Милан гради цркву	
Комрен, вис; сукоб с Турцима		Немањи на корунишке цркве	103
1877 год.	85	Краљевић српски Алексан-	
Консули страних сила у Нишу	110	дар у Нишу	91
Конопница, село	118	Краљевића Александра у	
Коноцље производи се нај-		тврђење на Вишњу	80
више око Лесковца	132	Краљица српска Наталија у	
Константин Велики, цар рим-		Нишу	91
ски, родно се у Нишу	59, 87	Краљевића Марка кула више	
Копажкошарска Река	8	Мирошевца	21
Копашница, било, сукоб с Тур-		Краставче, село	121
цима 1878 год.	82	Крива Буква, вис	14
Копривница, село	121	Крпејци, село	118
Копријан, Курвинград или		Крушевица, планина	3
Градиште?	16	Крушевица, село	118
Кораћевци, село	123	Крушке у нишком округу	131
Коритњак, село	126	Крсташи у Нишу	88
Космовац, врх на сувој Пла-		Куће у нишком округу	127
нини	2	Кукавица, планина	2
Коста Бучовић, при освајању		Кукавица, село	118
Ниша	91	Кулина, стара зидина у чук-	
Коца Томић, из Липовца иде		љеничком пределу	17
у Цариград и Крагујевац,		Кумарево, село	123
народним послом	67	Куновица, изданак суве пла-	
Коца Мумџија, вођ нишког		нини и догађаји на вој	4, 73
устанка 1841 год.	49	Куновица, село	126
Коџабаша, место дотадашњег		Куње, шумовито место	13
имена Кнез	46	Купиновица, село	121
Краље, село	8, 126	Курвинград, зидине старог	
Краљ Милан, подиже споме-		града	3, 16
ник војводи Синђелићу	77	Кутинска Река	8
Краљ Милан на Беле-Кули	78	Кутлеш, село	123
Краљ Милан на Горици	81		
Краљ Милан на Чамурлији	85		
Краљ Милан у непријатељ-			
ској ватри	85		
Краљ Милан и његово утвр-			
ђење на Вишњу	80		
Краљ Милан о Горици	85		
Краљ Милан на студеном врху			
Суве Планине	85		
Краљ Милан на Хуму	85		
Краљ Милан долази у Ниш;			
његов поздрав нишлијама	91		
Краљ-Миланов двор у Нишу	101		

Л

Лабуковачко Ждрело, и село	
Лабуково	7
Ладовица, село	119
Лазарево Село,	126
Лалинац, село	7, 126
Латински град, рушевине на	
Карличком Камени	17
Латински град, порушен гра-	
дић више Кнез-Села (Градић)	17
Латински пут преко Суве	
Планине	17

М

Лафит Бог хоће да је господар Власотинцима	116	Мадан, планина	9
Леблебвје (Паут) расту око Ниша	12	Мајка не познаје сина, песма	141
Лесков врх, планински врх	4	Макарје I. (Топаз Мака- рије), владика нишки	33
Лесковац, варош (Дибочица)	112	Макарје II. владика нишки	33
Лесковац, град повраћен Ђур- ђу Бранковићу месеца Јула 1444	17	Мала Грабовница, село	10, 123
Лесковац, кад се је населио	24	Мала Камара, (Љувик), пла- нински врх	84
Лесковац, пао под Турке 31,	112	Мала Ковашница, село	123
Лесковац, окружно место	114	Мали Вртоп, село	121
Лесковац, и Југ-Богданови двори у њему	113	Мали Крчмир, село	121
Лесковац, родност и трговина у њему	113	Малошиште, село	126
Лесковац поклоњен Немани	114	Малча, село	126
Лесковац и његова црква са оцаком и огњиштем	114	Мандаш, врх	4
Лесковац, војска српска ула- зи у њега 1877	115	Манојловце, село	123
Лесковац и школе у њему, насељеност, камије	115	Манојло, византиски цар у Нишу	88
Лесковац у коме је округу	123	Марина Кутина, село	121
Лесковачка равна	12	Маргал Камен, у Јелашници	15
Лесковик, село	126	Марково Кале, градине на Горици	84
Лесковачки срез и села у њему	122	Мягвац, село има плочни камен	4, 15
Лесковца, село	119	Махмуд-паша Призренац, зида текију Деруни-Баби у Нишу	99
Лешјанин Милојко коман- дант војсци на Нишу	91	Маџари освајају Ниш	88
Ливаде у нишком округу	131	Масуров Камен, стене	8
Липовица, село	119, 123	Медвеђа река, (Јабланица)	8
Личје, село	121	Медено Гувно (место)	82
Личви До, село	119	Медошовац, село	126
Личности заслужне у нишком округу	59	Мезграја, село	126
Логор, брдо у хатару Еминове Кутине	82	Мелентије мученик, владика нишки	33, 65
Ломница, село	119	Метиљ у оваца, у лесковач- ким равнинама	133
Лопушња, село	119	Мехмед паша, подиже осморо вешала у Нишу	52
Лукавичка Река, речница	7	Мијајло Срећковић, коман- дант војске на Грдлици	83
		Микашист камен у руднику села Руња	15
		Милица и Милош, песма	147
		Милован Павловић, коман- дант артиљерије на Горици и Грдлици	83

Љ

Љуберажда, река	7
Љубомир Ивановић, пуков- ник при освајању Ниша	91
Љути Врх, планински вис	4

	СТРАНА		
Милоје Јовановић, вођ устап- ка у Нишу 1844	49	Накривањ, село	124
Милоје Петровић, војвода, његов шанац на Каменици 1809 год.	76	Накривањска Планина	3
Милојко Лешјанин, укув- ник на Нишу	91	Насељеност Ниша	107
Милошевац, село	126	Насељеност Лесковца	115
Милош Божићевић, при уми- ривању нишке буџе 1841	51	Натписи стари, римски, у Нишу	29
Милоша Обилића лик у ма- настиру Габровцу	28	Натписи на капији града Ниша	94
Миљковац, село	121, 126	Натписи на великом мосту	100
Минералне воде у нишком округу	11	Наут (Леблебије) расте око Ниша	12
Митад-Паша хоће да поруши Келе-Кулу	78	Невесела голубица, песма	146
Митад-Паша помогао подићи списку школу у Нишу	103	Невље, село	7
Митад-Паша саградио многе друмове	103	Недај ме мајке, песма	140
Мира-Чивлић, село	123	Неманица, село	124
Мирославце, село и бој на њему	81, 123	Немања осваја Ниш	89
Млад господар с младом госпођом, песма	147	Немања добија Лесковац (Ду- бочицу) као поклон	114
Младен Овчаревић, обешен у Нишу	65	Немањићи градили манастир Габровац (Св. Богородицу)	28
Модри Камен, старе пору- шене Кулице	18	Немањина црква на кору ни- шке цркве	103
Морава (Винча Морава)	5	Несврта, село	124
Моралија, механа и караула на Куновици	73	Нетоар, владика нишки	35
Моралност, у нишком округу	57	Неша Попов син из Бербатова у устанку 1809 год.	70
Мост, на Нишави у Нишу	100	Никифор Јовановић, коман- дант на Грдници	83
Мост на Морави код Мрамора	162	Никифор владика нишки (Гир Никифор)	34
Мост код Чечине	163	Никола Скобаљић, где се родно	31
Мостарина на мосту мрамор- скоме	162	Никола Скобаљић, његов град, кладенац, живот, и смрт	21, 61
Мрштане, село	10, 123	Никола Срндаковић, вођ нишког устанка 1841	49
Мујурдар Ебендија, доноси уговор о предаји Ниша	85	Никола Срндаковић, у логору у Емиповој Купини	82
		Ниш град, остаци од старина	15
		Ниш град и његове историј- ске судбине	29
		Ниш град и пазарни дан у њему, анатема због тога дана	34
		Ниш град, јепархијско место и владике у њему	31—35
		Ниш град и осморо вешала у њему	52
		Ниш град и вешање Срба и владике Мелентија	65

Н

Навалин, село	10, 123
Навнице радничке у нишком округу	132

	СТРАНА		СТРАНА
Ниш град и одговор о пре- даји Србима 1877 год.	85	Ниш град и барометар и температура у њему	106
Ниш град и његово име по народној причи	86	Ниш град и ветрови и доба дана у њему	107
Ниш град и његова војна историја	87—91	Ниш град и дамије у њему Ниш град и његова насеље- ност	107 107
Ниш град, Клаудије, цар рим- ски потукао Готе пред ниш- ким зидовима	87	Ниш град и трговина, и за- нати у њему	129
Ниш град и Атила на Нишу	88	Ниш град и живот мисаони у њему	108
Ниш град Ост-Готи освајају	88	Нишава, река	4. 6
Ниш град, његово утврђење у време Јулијана Апостате	88	Нишка равна	12
Ниш град, утврђен за време цара Јустинијана	88	Нишки округ	1
Ниш град, крсташ и пролазе кроза њ	88	Нишко планине	2
Ниш град, византински цар у њему	88	Нишки путеви	110
Ниш град освајају мађари .	88	Нишки срез и села у њему	125
Ниш град осваја Немања	89	Нове тековине, у нишком о- кругу	161
Ниш град осваја Краљ Ми- лаш 1877 год.	91	Ново брдо, српски рударски град	65
Ниш град, надписи на граду и зградама градским	94	Ново Село, село	119, 121, 126
Ниш град, садањи кадје зидан, по Виршошту	93	Новоселски Рид	3
Ниш град, подела вароши, у граду, и Јагодини и Београд- Мали	95	Норов, Рус пропутовао кроз Ниш 1835	46
Ниш град и турски светитељи у њему	98	0	
Ниш град и његов положај, подела вароши Ниша	99	Обилића Милоша лик у ма- настир Габровцу	28
Ниш град и велики мост на Нишави	100	Облик, планински врх	4
Ниш град и варош какви су изгледали за време Ту- рака	101—103	Овсињица, село	121
Ниш град и нова црква, Не- мањина црква и српска шко- ла у њему	103	Одоло становника у нишком округу	135
Ниш град, стара утврђења око вароши	103	Оловна руда, у селу Руцју .	15
Ниш град и црква Св. Пан- телије и Св. Николе	104	Ораовица, село	124
Ниш град и варош нема до- бре пијаће воде	106	Орашац, село	121
		Орах, село	119
		Орашје, село	119
		Ореовац, село	126
		Орешковић А., командант при освајању Ниша	91
		Остатовица, стари градић на Сувој Планини	18
		Остади од старина у нишком округу	15
		Ост-Готи освајају Ниш	88

СТРАНА	СТРАНА		
Остра Чука, пумовито место и борбе с Турцима	13, 83	Плаћања Турцима за њихове владе	134
Островица, село	126	Плавине у нишком округу	2
Остроzub, планина	3	Плош, планински вис	4
II		Плоча, оградњак од Суве Пла- нине	4
Павлово Брањиште, стари гра- дић	23	Плоча, место на Куповици	73
Пазариште, остаци од старе цекне вароши	19	Плочник, камен у Матевцу	15
Пазарни дан у Нишу и ана- тема због њега	34	Плочник, место где је цар Лазар погукао Турке	89
Пазван-Оглу, у нишком округу	35	Подринци, село	124
Паликућа, село и сукоб с Турцима на њену	82, 124	Попадика, веза Виника са Куриловом	80
Паљина, планински врх и село	4, 126	Поповац, село и мост војни на Нишави у рату 1877 85,	126
Палмотић, нева Куповици	74	Попова Глава, планински врх	4
Палојница, село	119	Поп Ђорђе, вођ устапка 1841 год.	49
Параскурне њиве, рађене за Турке	135	Поп Мита помаже устанак 1832—33 год.	69
Паси-Пољана, село	126	Попчица, село	7
Пасјача, село	126	Прапаштица, планина	8
Патријаршија пећска про- дата цариградском патри- јарху	32	Прво драго, песма	145
Пауљ војвода и његов шапац на Каменици 1809	76	Пресечина, село	124
Петар Ампијен, вођ кретања у Нишу	88	Преслоп, село	119
Петар Добрицац, војвода и његов шапац на Матевцу	76	Прибој, село	124
Петар Топаловић, командант војске при освајању Ниша	91	Прилепац, село	119
Перутина, село	126	Приче у нишком округу	148
Песме у нишком округу	139	Прокламација Кнеза Михаи- ла у време нишког устанка 1841 год.	49
Петар Прчић, вођ устанака и сукоб на Паликућама	82	Прокопова Кутина, село	121
Петронијевић Аврам мири буњу у Нишу	37	Просек, село	126
Печењевци, село и прича о његовом имену	81, 124	Протопопино (Протопопнач- ко Врело) село	6
Пиколомини, немачки гене- рал на Нишу, Пироту и Па- лаци	90	Птоломије, стари писац о Нишу	87
Писани Камен, планински врх	3	Путови који се разлазе из Ниша	110
Пискуново, село	119	P	
		Равна Дубрава, село	121
		Равни у нишком округу	11
		Равниште, село, извор речи	9
		Равнобањска река	9
		Радикљина Бара, село	126

	СТРАНА		СТРАНА
Радисав Екмекџија, обешен у Нишу	65	Света Богородица, Русалија (Русалина недеља)	25
Радосница, село	124	Свота Петка Трновска, развалине под Вишеградом	23
Радосин, село	119	Свота Петка, стара развалина и црква у Куглешу	24
Рајино Поље, село	119	Света Тројица, на Метох-Брду код Г. Матевца	25
Разгојна, село	121	Свети Димитрџио, стара црквица	24
Раков До, село	119	Свети Ђорман (Ђера) слави се у околини Ниша	152
Ранчић Живко, обешен на Грамади	70	Свети Илија, порушена црква на падини Хисара	18
Раскреје, шума	14	Свети Јован, стари манастир под Белим Врхом	24
Рашид-Паша, мутесариф нишки 1877 год.	92	Свети Никола, стара порушена црква на реци Топоинци	18
Рашич Лаз, село	124	Свети Никола, црква-даница у Нишу	104
Рашивачки Поток	7	Свети Петар, црква код села Вртиншта	24
Раутово, село	126	Свети Прокопије, у Нишу и његова црква	31, 88
Репњава Бања, село	124	Свети Спас, стара црквица	24, 81
Рибо у нишком округу	10	Светица, девојка турска у Нишу	96
Робин Део, место; ту потучени Латини	19	Свињарник, планински врх	3
Родност Десковца	113	Свирце, село	124
Ртањ, планина	4	Свође, село	7, 119
Рударя, село; некад велика варош	82, 124	Сврљашки Тимок	4
Рудно благо, у нишком округу	14	Сејаница, село	119
Рујник, село	126	Села у нишком округу	117, 118
Руџје (Руње), село; ту има руде: олова и сребра	15, 119	Селичевица, планина и Курвниград на њој	3, 13
Русна, село	121	Семче, село	121
С			
Сава Јоксимовић, официр погинуо на Вучјем Делу код Ниша	70, 83	Сердара Стевана Стојановића рапорт о буни нишкој 1835	41
Салих-Паша, мутесариф нишки у време буње 1835 год.	36	Сибињанин Јанко, потукао Турке на Врбници	62
Самуило, цариградски патријарх, купује пењску патријаршију	32	Сићевска Клисуре	7
Са се војска Шишману предала, песма	143	Сићевска Св. Богородица, црква	86
Свекрва сметва, песма	144	Сићево, село	126
Света Богородица, манастир (Габровац)	27	Симеун, цар бугарски има Ниш	88
Света Богородица, Сићевска црква	86		

СТРАНА	СТРАНА		
Синђолићева смрт и сноменик на Чегру	77	Стеван Синђелић, војвода ресавски, на Камешници и на Чегру	75, 78, 90
Синђолићево утврђење на Винику	80	Стојан и Каранџил, песма	143
Скобаљевићев Кладенац, извор, који тако сељаци зову	21	Стојан Поповић, прота, обешен у Нишу	65
Скобаљић Никола, (в. Никола), прича Деда Стојанова о њему	62	Стојан П. издаје Петра Декића у устанку 1809 год.	70
Скрапеж, село	119	Стока жива, у Нишу и нишком округу	131
Славујевце, село	124	Стреља Илија, у устанку на Власотницима	116
Славиште, плашкински врх	3	Стројковачка планина	3
Слатина, село	10, 121, 124	Стројковце, село	124
Слатинска Река	10	Студенска Река, извор Јелашничкој Реци	8
Смедорево	6	Студенски Камен (Карлички Камен), врх на Сувој Планини	2
Смиловачко поље	6	Студенски врх, Краљ Милан на њему	85
Смрдан, село	121	Ступница, село	121
Сног (вечити) на Сувој Планини	11	Сува Планина	2, 8
Сопотница, село	121	Суводо, село	126
Сробрна Руда, у Селу Рунју	15	Сукоб Срба с Турцима, у устанку 1835 на Топоници	74
Средор, село	119	Суманути и живи сведци	153
Срезови у нишком округу	118, 127, 161		
Срећа у жевидбџи, прича	148	Т	
Стајковац, село	7, 119	Тегоштица, река	7
Станко Антоновић, бојаџија, вођ устанка 1841 год.	49	Температура у Нишу	106
Становници Ниша и нишког округа	29, 108	Тиде у нишком округу	14
Старо Црквиште и Старо Манастириште у хатару села Печењеваца, рушевине	23	Тодоровце, село	124
Стара Црква на Малој Горници сироћу села Курлине	19	Топал-Макарџија, први нишки владика послат из Цариграда	33
Стара Планина	4	Топоница, река и село 7, 8.	121
Старе Црквине, рушевине код села Слатине	23	Топоничкога кључа села, побунила се 1835 год.	41
Стари разрушени манастир, код села Островице више Сићева	24	Точила, место где има снега у сред лета	11
Статистични проглед нишког округа	127	Трахит, има га у месту Багрепој Води	15
Стеван Јовановић, официр, рањен на Грдлици	83	Трговина у Нишу	129
Стеван Немања, осваја Ниш	89	Трговина у Лесковцу	113
Стеван Поповић, прота, прича да нема Ширене Планине	3	Трем, провала у Сувој Планини	2

	СТРАНА		СТРАНА
Три Певача, песма	140	Хум, вис и село у околини	
Три Уши, брдо	6	Ниша	84, 126
Трупале, село	7, 126	Хусејин Паша, утишава буну	
Тулари, село	8	у Нишу, и веша владику	
Тулово, село	10, 124	Мелентија	66
Туловска Река	10		
Тупанар, планински вис	4	Ц	
Тупаловац, село	119	Цара Константина благо	17
Турековце,	124	Цара Лазара слика у Габро-	
		вачком манастиру	28
Ћ		Цар Лазар, губи Ниш и плаћа	
Беле-Кула, њен постанак	78, 90	Турцима данак	89
Белије, село	121	Цариброд	7
Ћир-Венедикт II, владика		Царибродска Река	7
нишки	34	Цветко Декић, из Бербатова,	
Ћир-Никифор	34	вођ устанка 1809 год	70
Ђопа, бранилац нејачи свога		Цека Вучковић, у устанку	
села	68	1841 год.	49
Ђопин Гроб, место близу Ниша	79	Цене предмета у Нишу	133
Ђурлина, село	126	Церничко Језеро	10
Ђурлински Виногради, део		Церје, село	126
Горице, борбе на њима	83	Церјанска Провалија, шумо-	
		вито место	14
У		Црвена Јабука, село	119
Управна подела нишкога о-		Црква Светог Димитрија,	
круга	160	развијена црквена на ле-	
Устанак нишког округа на		вој страни Љуберажде	24
Турке 1835 и 1841	36, 49	Црква стара на Горици	19
Устанак Срба у Лесковцу 1877	52	Црква нова и стара, и црква	
Успеније, порушен манастир		Св. Паутелије и Св. Николе	
ниже Спњева	26	у Нишу	103, 104
		Црква са огњиштем у Лес-	
Х		ковцу	114
Хајдук-Вељко на Каменици		Црковница, некадашњи жен-	
1809 год.	76	ски манастир	27
Хајдучка Падина, шумовито		Црковница, село	121
место	14	Црна Бара, село	119
Халатџице, које се граде у		Црна Гора (Каралаг) планина	5
нишком округу	132	Црнатово, вис	7
Халил-Паша, командант тур-		Црнатово, село	118
ске војске у Нишу 1877	92	Црна Трава, село, и рудио	
Хисар, вис и старе зидине		место у Пећини	7, 15, 119
над Лесковцем	18	Црни Вир, језерце у Кума-	
Хладни Део, шумовито место	14	реву	10
		Црни Врх, планински врх	4
		Црдавац, село	124

СТРАНА		СТРАНА	
Ч		Ш	
Чагровац, село	121	Шарган, планина	6
Чапљинац, село; ту одбијени Турци 1877 год.	83, 126	Шариновац, село	124
Чамурлија, вис. заузела га српска војска 1877 год.	85, 126	Шарлинце, село	124
Чегр, место код Каменице; пропаст српска 1809 год.	77	Шебет, село	121
Чекмин, село	124	Шебечко Језеро, у Запаљу	11
Чемерник, брдораван	7	Ширене Планине нема	3
Чечина, село на Морави, су- коб с Турцима 1877 године 84, 127, 163	163	Широка Падина, на Габро- вачким висовима	84
Чивлак, село	127	Шишава, село	119
Чивлик Дрчевачки, село	121	Шиншинце, село	124
Чивлик Накривањски, село	124	Школа нова у Нишу	103
Чивлик Разгојински, село	124	Школе у Нишу	109
Чокот, село	127	Школе у нишком округу	55
Чукљеник, село	124, 127	Школе у Лесковцу	114
Чукљеничка Планина	3	Шљиве у нишком округу	131
Чума у Нишу	34	Што је коме суђено, прича	151
Џ		Што ближе Нишу, све горе нишу	152
Џампје у Нишу	107	Шуманска Река	9
		Шуме у нишком округу	13, 14

ПИРОТСКИ ОКРУГ

СТРАНА	СТРАНА
А	
Аврама Петронијевића ша- ље Клез Милош да утисна пиротску и берковачку бу- ну, 1836 год.	186—212
Азизија, черкеско село. у турско време	240
Ајан пиротски, Махмуд Ка- пидибаша, у пиротској бу- ни, 1836 год.	183, 187
Ајан берковачки, Хаџи-Ше- рић-Ага, у берковачкој бу- ни 1836 год.	198
Ак-Паланка (види Бела Па- ланка) у берковачкој буни 1836 год.	230
Али-Паша Тепеденлија и Цриовунци	244
Алија, Турчин и Ђорђе Ко- кало из Пирота, граже у Гургусовцу побуњене про- ћане 1836 год.	184
Анђелко Поштадија, да до- чека дивитара с бошчалу- цима	204
Атанас, зидине старог града у Горњем Крунцу	179
Арнаути у Пироту ради ути- шавања пиротске буне 1836 год.	202
Б	
Бабина Глава, извор Пајетшке Реке	174
Бабин Зуб, брдоравањ на То- плодолској Планини	167
Бабин Зуб, извор Затрапње и Трговишког Тилока 172, 174	172, 174
Бабин Кал, село	234
Бабушинац, село	236
Вазовик, село	235
Балта-Бериловац, село	237
Бари-Чифлик, село	237
Басаре, село	237
Басарски Камик, вис на Вид- личу	168
Бата, суват на Старој Планини	168
Бегов Мост, на Темштици . .	172
Бегуница, песма	253
Бегунци пиротски у Гургу- совцу у време пиротске буне 1836 год.	183—185
Беда на Манојла, песма . .	256
Бежиште, село	236
Боздан, језеро и река	171
Белава (Сарлак)	169
Бела, село	235
Бела Паланка (Ак. Паланка) догађаји у срп. тур. рату 1876 и 1877 год.	222
Бела Паланка, варошица и град, њихов положај . 230, 234	230, 234
Бела Паланка, наши лето- писци пишу је <i>Извори</i>	232
Бела Паланка, Стеван Дечан- ски прима у њој бугарске изасланике	232
Бела Паланка, Делаброкцијер о њеном имену	232

СТРАНА	СТРАНА		
Бела Паланка, путописац графа Хуга од Вирмонта о њој и старинама у њој 1719 и 1720 год.	232	Браткова страна, врх на Старој Планини; извор Темштици	167, 172
Бела Паланка, Краљ Милаш освојно је 1877 год.	232	Брестов До, село	236
Бела Паланка, број Турака у њој 1877 год.	233	Брлог, село	235
Бела Паланка, и путови који се у њој крсте	233	Будия Дел, догађаји ту у српско-турском рату 1877 год.	222
Бела Паланка, поштањска и телеграфска итација	233	Букова Глава, брег и извор Јерми	170
Бела Паланка, школе у њој	233	Букуровац, село	234
Бела Рада, песма	256	Буна против Турака у пиротској нахији 1836 год.	183—216
Белан, висоравањ на Тонлодској Планини	167	Буна против Турака у берковачкој нахији 136 год.	186—191
Белан, државни нашњак	243	Бунзина Падина, врх и граница Србији и Бугарској	166
Белопаланачка равна	175		
Бело Поље, черкеско село у турско време	240	В	
Бердуј, село	236	Вава, село	236
Бериловачка Река	172	Вазгавица, планинско превоје	172
Бериловац, село	238	Валниш, село	236
Берковачка нахија бунџе се против Турака 1836 год. умирује се; на пово се бунџе, и омет умирује. 185, 192, 200, 205, 206		Вароши, села и куће у пиротском округу	223
Беровица, село	238	Везулин Чифлик, село	236
Бислава, висоравањ и суват на Старој Планини	167, 168	Велвџа Лукања, село	235
Блато, речица и село	171, 238	Велики Боњинци, село	236
Блато, догађаји ту у српско-турском рату 1877 год.	223	Велики Суводол, село	238
Богдан Татарин, у пиротској бунџе 1836 год.	210	Велики Рњос, гребен и граница Србији и Бугарској	166
Божана и Манојло, песма	259	Велико Село	238
Боклуџа, речица (види Туштина)	171	Веселин Поповиџ, официр, одликовао се при освојењу Св. Николе	222
Босна, хоће да се побунџе са пиротске и берковачке бунџе 1836 год.	202	Вета, село	234
Бошчалуџи, од новог султанаова зета за Кнеза Милоша и т. д. у време пиротске бунџе 1836 год.	204	Ветска Река, притоџница Црвеној Реци	172
Братишевац, село	236	Ветски Манастир под Сувом Планином	180
		Ведих-Паџа, добиџа бошчалуџ од новог султанаова зета	204
		Видлич, планина; коса Старе Планине, граница Србији и Бугарској	166, 168
		Винова лоза не раџа у Лужници и Високу	176

СТРАНА	Г	СТРАНА	
Вино, његова производња у пиротском округу	242	Габровница, село	238
Вирмонтов путописац о пиротским шумама	177	Гарван, вис, граница Србији и Бугарској	166
Висок, предео на Старој Планини, богати пањњацима 166—	243	Герлах Стеван о Пироту, да се је звао Град Милоша Обилића	225
Височница, река (Височка Река)	172—173	Глиша Фрањић, официр, при освојењу Св. Николе	222
Височани у време пиротске буне 1836 год.	199	Глоговац, село	234
Витановац, село	234	Гњилан, село	238
Владика нишавски Јероним, у пиротској буни 1836 год.	183	Гњиланска Речница	171
Владикина Плоча, пећина на Темштици	180	Говешко Лице, висораван на Старој Планини извор Је- ловничкој Реци . . . 167, 168,	173
Владислав, краљ мађарски, даје у Пироту пеку повла- стицу Ђурђу Брацковићу де- споту српском	225	Говешко Лице, суват (др- жавни пањњак)	167, 244
Воде у пиротском округу	170	Говор у пиротском округу	248
Војиновић Митар, војвода цара Лазара, истерао из Пи- рота Јакшу-Бега	224	Гојин До, село на граници српско-бугарској	166
Војнеговца, село	238	Голаш, брег; граница Србији и Бугарској	165
Вража Глава, вис, граница Србији и Бугарској; извор Темштици	165, 172	Голема Глава, граница Ср- бији и Бугарској	166
Врандол, село	234	Големи Камен, врх на Сувој Планини	169
Враниште, село	238	Големи Мост, у Пироту; бој на њему у пиротској буни 1836 год.	226
Врело, извор и речница	171	Голеш-Планина, врх на Су- вој Планини	169
Врело Љуберажда, притоцица Дужици	175	Горња Глама, село	234
Вргудинац, село	234	Горња Држина, село; уток Јерме у Србију	170
Вртибог, суват на Старој Пла- нини	168, 243	Горња Здравчиница, стари град код Прелесја	179
Вртовци, село	238	Горња Коритница, село	234
Вртоп. место на Ст. Планини; граница Србији и Бугарској, суват	165, 168, 244	Горња Крњина, село	236
Вуковски Поток, уточица Височице	173	Горњи Рињ, село	234
Вучја Падина, место на Ста- рој Планини; граница Ср- бији и Бугарској	166	Горчинци, село	236
		Гостуша, село	235
		Градашница, река и село	172, 238
		Градиште, село	166, 234
		Градиште, старе зидиње на Царибродској Реци	179
		Градиште, остаци старог гра- дића изнад Бегова Моста	180

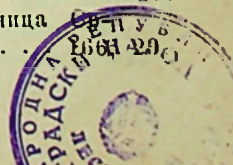
СТРАНА	СТРАНА		
Засковац, село	167	Јаничарска Бачија, граница Србији и Бугарској	166
Засковци, село	235	Јања, село	238
Затрапња, притоцица Темштици	172	Једну мајку имам, песма	265
Зверови штеточиње у Високом	245	Јежевица, гора, по Јеротију Рачанину	177
Зено Катарина, о могилама	181	Јеловица, село	235
Зидине на Малом Курилову	181	Јеловичка Река, притоцица Височинци	173
Зиратно земље у пиротском округу	241	Јерма, река (Суковска Река)	170
Злокућани, село	236	Јероним, владика нишавски, у пиротској буњи 1836 год.	183
Злокућанска Река, притоцица Лужници	174	Јеротије Рачанин, о пиротским шумама	176, 177
И		Јован Обреновић, брат Кнеза Милоша, о стању Босне у време пиротске и берковачке буне 1836 год.	202
Иванова Ливада, граница Србији и Бугарској	166	Јонин Ђорђе ископао неке римске стубове у Белој Паланци	231
Ивковица лан сејала, песма	254	Јулија Филипа, цара римског плоча с натписима у Бел. Паланци	231
Играла се Севдолика, песма	261	Јусуџ-Паша добија бошчалук од новог султанова зета о пиротској буњи 1836 год.	204
Извор, село	236, 238	Јусуџ-Пашин брат, Хаџи Мехмед Бег, у време пиротске буне 1836 год.	204
Извори (види Бела Палапа)	232		
Изворска Река, притоцица Нишави	172	К	
Изворска Река, притоцица Коштичкој Реци	174	Кад иду за девојку, песма	251
Имовно стање народа пиротског округа	246	Кад крстоноше долазе из поља, песма	254
Имусулман, султан, освојно Темско (види Сулејман султан)	179	Кад одведу девојку, песма	252
Иново, село	238	Кад предају девојку, песма	252
Иновска Река, притоцица Коштичкој Реци	174	Кад се запроси девојка, песма	251
Исарлак, брдо над Пиротом (види Сарлак)	224	Кад се идо за девојку, песма	252
Ј		Кад се идо с копања кући, песма	257
Јабучко Равниште, извор Коштичкој Реци	174	Кад се чини жито за свадбу, песма	251
Јавор, суват државини на Старој Паланци	168, 224	Кокало Ђорђе и Алија Турчин из Пирота, у Гургу-	
Јакша Бог освојно Пирот преваром	244		
Јалботина, село	238		
Јаловик — Извор, село	233, 238		

	СТРАНА		СТРАНА
совну зову побуњене пирот- хане кући 1836 год.	184	Кнез Милош одговара пирот- ханима да ће их имати у својој милости	207
Какво момче коња игра, пе- сма	258	Кнез Милош добија писмо од Мехмед Бега који се преноручује у његову милост	214
Каланска Кула, место, више утока изворске реке	174	Кнез Милош добија писмо од народа пиротског, да му је добро под његовом заштитом	215
Кална, село	238	Кнез Милош одговара пирот- ханима да ће их имати у својој милости	216
Калуђерово, село	236	Кнез Рајко, хајдук, у пирот- ској буни 1836 год.	195
Камик, село	238	Козја, село	234
Капирибаша Махмуд, ајан пиротски, у време пиротске буне 1836 год.	187	Козја Грбина, планинска коса, граница Србији и Бугарској	165
Карановић Милутин, погн- уо на Пишору 1877; његов гроб код манастира Светог Ђорђа, у Темској	178 и 221	Колико ко жали, песма	256
Катарина Зено, млечанин, о могилама	181	Колуница, брег и извор Јерми	170
Качкаваљ сир, који сире Цр- новуци	245	Камбељевици, село	237
Кијовац, село	237	Копрен, брдораван на Стар. Планини, граница Србији и Бугарској	165 и 167
Кијовачка Река притоцица Лужници	174	Копривштица, село	235
Кира Татарин, у пиротској буни 1836 год.	198	Коритница, село	171
Елисура, село	234	Коритиште, под Плесем	173
Еље, село	234	Корутина Лужница као раван	175
Елок, извор	172	Космовац, село	234
Кнез Милош наређује како да се стиша пиротска буна 1836 год.	190	Костур, село	238
Кнез Милош узимље се за изговор међу побуњеницима да је подстакао буну. 191,	194	Коца - Балкан (Стара Пла- нина)	166
Кнез Милош не трни, и не одобрава пиротску буну	193	Краљ Милан походи Пирот и Белу Паланку	227, 233
Кнез Милош није узрок пи- ротској буни; увиђа ово и Мухурдар	195	Краљ Милутин, (српски) све- титељ у софијској цркви	177
Кнез Милош нише ајану бер- ковачком, да ништа не зна о постанку берковачке буне 1836 год. 196, 197, 200 и	202	Краљевић Марко и Вила Пештеркиња, песма	264
Кнез Милош добија бошчалуку од новог султанског зета у време пирот. буне 1836.	204	Крваве Баре, извор Тем- штици	172
		Кременица, село	234
		Крсно име у пиротском округу	267
		Крупац, село	234, 238
		Крупачко поље, равањ	176
		Крушка, место	171
		Кукавица, село	237
		Кукла, врх, граница Србији и Бугарској	166

СТРАНА	СТРАНА
Була, испод брда Доброг	ротске буње, и узме у заштиту код Порте
Јутра 179	183
Куманово, село 238	Међа-Планина, суват на Старој Планини 168, 243
Курилово, вис над Врелом . 171	Мозграја, село 237
Куће у пиротском округу . . 233	Мела, брег на утоку Вуковинског Потока 173
Л	Места чим било знатна . . . 221
Ланиште, село 234	Мечкин Преслап, граница Србији и Бугарској 166
Левак Трговничкога Тимока 174	Мијена Вода, притоцица Трговничком Тимоку 174
Лепа Вела, песма 257	Миленко, хајдук Вељков брат, у пиротској буњи 1836 год. 195
Лесковић, село 234	Милета Миросављевић, мајор у пиротској буњи, 1836 208
Ливадица, граница Србији и Бугарској 166	Милкана, песма 268
Линово, село 237	Милојковац (Паска Шија), село 238
Личности заслужне у пиротском округу 220	Миросављевић Милета, мајор, у пиротској буњи 1836 208
Лопашница, село 238	Милоша Обилића град (в. Пирот) 224
Лужница, река 174	Милутин Карановић, официр, погинуо на Нишору 1877 год.; његов гроб код манастира Св. Ђорђа у Темској 178, 221
Лужнички левак у који се воде слевају 174	Мирановац, село 234
Љ	Мирица, планинска коса, граница Србији и Бугарској. извор Трговин. Тимока 165, 174
Љуберажда, река 237	Миричкн склоп, место на саставу Драганишта и Мирице 174
Љубатовица, село 234	Мирковци, село 238
М	Мјатад-паша, градно путове 269
Магарац, Панајота Станковића у Пироту 230	Митар Војиновић, војвода цара Лазара, истерао Јакшу Бега и турску војску из Пирота 224
Маклиште, село 235	Миџур (Миџур, Миџор) највиши вис Старе Планине, и граница Србији и Бугарској; извор реке Затрапње 165, 167, 172
Мала Лукања, село 235	Младожови, песма 253
Мала Пољана на Старој Планини, граница Србији и Бугарској, и суват . . 165, 168, 244	Могиле на пиротском округу 181
Мали Боџинци, село 237	
Мали Јовановац, село 238	
Мали Рњос, гребен, граница Србији и Бугарској 166	
Мали Суводол, село 238	
Манастир Св. Ђорђа у Темској 177	
Мартиница, место, граница Србији и Бугарској 165	
Масуровци, село 237	
Махмуд - Калиџибаша, ајан пиротски, моли Кнеза Милоша да га извини због пи-	

	СТРАНА		СТРАНА
Модра Стена, село	237	Невестица по дел шета , песма	258
Мокра, село	235	Ноктарије, владика нишавски, 1836 год.	201
Момчило Војвода, Пирот ње- гов град	224	Нишава, река	170
Моралност у пиротском окру- гу	218	Нишавска јепархија у Пи- роту, одвојена од нишке и софијске	226
Мочуриште на Кому. извор Височици реци	173	Нишавски ловак водâ	170
Мрамор, висоравањ на Старој Планини	167	Нишор, село, утврђена стад; и догађаји 1877 год.	223, 238
Мрњавчевића задужбина дн- вљански манастир	180	Нове тековине пиротскога о- круга	269
Мртвачки Мост, на реци Тем- шници	172	Ново Село	235
Мурат, цар турски, креће се из Филипопоља на Србију	224		
Муса Челебија, султан, грозни Пироту	224	0	
Мусулман, султан, освојио Темско (в. Сулејман)	179	Обреновац, село и граница Србији и Бугарској	166, 238
Муस्ताва-Паша, рушио српске цркве те зидао град Беду Паланку	231, 232	Огњанов Мост, на путу Бела Паланка-Пирот	231
Муस्ताва - Пашина Паланка (види Бела Паланка)	234	Од Висока Станко, песма	266
Мучибаба, на Старој Пла- нини, суват, 165, 167, 168	244	Одело народа округа пирот- ског	247
Мухурдар румели - валисов при утишавању пиротске и берков. буње 1836 г. 186 до	212	О јаворе, зелени боре, песма	263
Мухурдар, његово бављење у Гургусовцу	187	Ој Стојане, море Стојане, песма	262
Мухурдар хоће да дође у Крагујевац	196	Околишка Река, притоцица Пајешкој Реци	174
Мухурдар мора да иде у Бер- ковицу, за то не може у Крагујевац	203	Омиле ми у село девојче	250
Мухурдар туче с војском Тур- ке који се буње против ни- роћана	205	Ореовац, село	235
		Ореовица, село	235
		Орлова Чука, место на извору Мијене Воде	174
		Орловић, врх; граница Србији и Бугарској	165
		Орља, село	235
		О слави, песма	255
		Осмаково, село	238
		Остаци од старина	177
		Остри Врх на Сувој Планини	169
Н			
На васкрс, песма	254		
Најтежа рава, песма	263		
Натписи стари у манастиру Св. Ђорђа у Темској	178	П	
		Пајеш, село	235
		Пајешка Река, глава Сврњин- ком Тимоку	174

СТРАНА	СТРАНА		
Пајошки Камик, на извору Пајемке Реке	174	Пирот, одвојена његова јепархија од других	226
Паклоштица, село	236	Пирот, освоји га Краљ Милаш 1877 год.	226, 227
Панајот Станковић, и његов разумни магарац	230	Пирот, подела вароши	227
Пасјача, село	239	Пирот, број душа у њему 1879 год.	227
Пашњаци државни	243	Пирот, број душа у њему за турско време	227
Пејчов Камик, граница Србији и Бугарској	166	Пирот, које су радије радили Турци у њему	227
Пертеф-Ефендија, сменно владик у ајана пиротског	201	Пиротска нахија, бун се против Турака 1836 год.	183, 211
Песме и приче у пиротском округу	249	до	212
Петровијевић Аврам, кану-хеџаја, утишава пиротску буну 1836 год.	186—212	Пиротски округ	165
Пеђанин, мајор, у пиротској буну 1836 год.	193, 212	Пиротско поље, највећа равна	175
Печалба (зарада) у пиротском округу	242	Пироћани, моле Кнез Милоша да им опрости што су се бунили (1836)	206, 207
Пиколомнија, војвода немачки, узео Пирот са српским драговољцима 1868 г.	225	Планине пиротскога округа	166
Пирот, варош и град	181	Планиница, село	166, 239
Пирот, његово настање и његов положај	224	Плачно војно, песма	254
Пирот, град Момчила Војводе	224	Пожари и паљевине у пиротском округу	218
Пирот, град Милоша Обилића	224	Покорни, официр, одликовао се при освојењу Св. Николе	222
Пирот, освоји га и разорио Јакша Бег	224	Покровеник, село	236
Пирот, отео га Минтар војвода Цара Лазара	224	Полетело сиво соколенце, песма	261
Пирот, утврдио га Деспот Стеван Високи	224	Понор, село; висоравањ на Старој Планини, суваг 167, 168, 239, 244	168, 239, 244
Пирот, Делаброкијер о њему	225	Попов Вис, врх над Врелом	171
Пирот, добио га Деспот Ђурађ Бранковић	225	Поповић Веселин, официр, одликовао се при освојењу Св. Николе	222
Пирот, уступио га Деспоту Ђурађу Бранковићу сегединским миром	225	Попој ми салто царсва, песма	253
Пирот, звао се некад Град Милоша Обилића	225	Пошла Румена рано на воду, песма	249
Пирот, заузели га Немци помоћу српских драговољаца	225	Превал, место код извора Коритнице	171
Пирот, путописац Грофа Вирмонта о њему 1719 и 1720 год.	226	Превал, под Ракошем; извор Лужници	174
		Просека, село и граница Србији и Бугарској	226

СТРАНА

СТРАНА

Прелесје, суват на Старој Планини, граница Србији и Бугарској	165, 168, 244
Присјан, село	239
Приче и песме у пиротском округу	249
Проваљеник, село	237
Путови из Пирота на разне стране	229
Пушкарање у Цироту у време буне 1836 год.	199, 200, 205

Р

Раван вишавска	176
Равни пиротског округа	175
Равни До, село	235
Равно Бучје, висораваи на Старој Планини, село	166, 239
Равнобучка река, (Црновршка Река)	174
Рагодеш село	227, 236
Радње, које су радили Турци	
Радошевац, село	237
Радоњица, село	237
Ракош, врх на Сувој Планини	169
Ралин, село	237
Рапо ранила Јелена, песма	255
Раџен Марко, песма	254
Расница, село	239
Расничка Река,	171
Рачанин Јеротије, путописац о пиротским шумама 1705 год.	176
Ресник, село	237
Ржана, село	166, 236, 239
Ржански манастир, код Ви- сочке Ржане	180
Римске Старине и остаци у Белој Паланци	231, 233
Ровница, суват и граница Србији и Бугарској	168, 244
Рогоз, извор реке Туштинце	170
Росомач, село	236
Росомачка Куќа, планински врх	167
Рсовци, село	236
Рудиње, село	236
Рудно благо пиротског округа	177

С

Самоубиства у пиротском о- кругу	220
Сарлак (в. Исарлак) гребен над Пиротом	169, 224
Свадбе у пиротском округу	237
Св. Петка, зидине старог ма- настира	180
Св. Петка, развалине Старе Цркве на путу Бела Пала- ка-Пирот	231
Св. Борђе, манастир у Тем- ској	177
Св. Илија, брдо близу границе Србије и Бугарске	166
Св. Никола, врх; граница Ср- бији и Бугарској	165
Св. Никола, извор Равнобучке Реке	174
Св. Никола, теснац на путу Цирот-Видин	222
Св. Никола, освојила га срп- ска војска 1877 год.	222
Сврљиншки левак и Сврљински Тимок	173
Сојит-Паша, софиски да не шаље војску против побуње- них пиротаца 192, 193, 199, 200, 203	
Села највећа у пиротском о- кругу	233
Села и срезови у пиротском округу	234
Сестра и брат, договарају се, песма	259
Сиња Глава, село	237
Сињачки Манастир, испод Клисуре Р. Нишаве	180
Сињац, село	235
Сир, качкаваљ, који сире Цр- новуци	245
Сировичница, коса на Старој Планини, граница Србији и Бугарској, суват државни 165, 168	
Слава, песма о слави	255

	СТРАНА		СТРАНА
Слѣвѣ брег и рушевине у Ви- соку	179	Стрелац, село	237
Слап, суват на Стар. Планини, граница Србији и Бугар- ској	165, 168	Стрижевац, село	237
Смрдан, село	239	Студена, село	237
Соколов Камен, врх на Сувој Планини	169	Студенска Река, притоцица Лужници	175
Сопот, утврђеи положај 1877 село	223, 239	Сува Планина	168
Сребрна, суват на Старој Планини; граница Србији и Бугарској	165, 168	Сувати на Старој Планини .	168
Срезови . и села пиротског округа	234	Суводол, село; догађаји 1877 год.	223
Срећковац, село	239	Суково, село	239
Станичење, село	239	Суковска Река (Јерма) . . .	170
Станковић Панајот, и његов магарац	230	Суковски манастир, на Јерми	180
Становници и њихове исто- ријске судбине	181	Суковски мост	170
Стањанци, село	239	Сулагат, извор Пајешкој реци	174
Стање и занимање становника пиротског округа	241, 245	Сурачево, село	237
Стара Планина (Коца Балкан)	166		
Статистика пиротскога окру- га	217, 240	Т	
Стеван Стојановић - Њоса о пиротској буни 1836 год. 186, 195, 208, 209		Тајџурија, черкеско село (сад пусто)	240
Стеван Герлах, о Пироту 1578 год.	225	Тамњаница, село	235
Стеван Дечански примио буг- гарске посланике у Белој Паланци (Извори)	232	Татар Богдан, у време пи- ротске буне, 1836 год. . . .	210
Стеван Високи, деспот српски утврдио Пирот	224	Татрасица, село	239
Стојановић Стеван - Њоса о буни пиротској 1836 г. 186, 195, 208, 209		Темад, стари град	177
Сто, вис поред границе Срп- ске и Бугарске	166	Темштица, река (Топлодол- ска Река)	172
Сто, врх на Влашкој планини	169	Темска, село	177, 236
Сто, село	237	Тешоденлија Али паша и Цр- новуници	244
Сточевићу бошчалук у време пиротске буне, 1836 год. .	204	Тијеновац, село	235
Стрелачка река, притоцица Лужници	175	Ткачи и Платнари у Пироту	228
		Тодор и Тодора, песма . . .	262
		Топли До, село	236
		Топлодолска Планина, коса Старе Планине	167
		Топлодолска Река, (Тем- штица)	172
		Топоница, село	235
		Топоничка Река (Црвена ре- ка)	171, 172
		Торлак, предео	165
		Торлачко и Шопско, Тор- лаци и Шопови	182
		Трговина Пирота са страним местима	229
		Трешњанци, село	235
		Трњани, село	239

СТРАНА

СТРАНА

Три Кладенца, место на граници Србије и Бугарске, извор дојкиначкој реци 165, 173	173
Три Пута, место; извор Вуковинском Потоку	173
Три Чуке, врхови на Старој Планини; граница Србији и Бугарској	165, 167
Тупанар, извор Затрашњи .	172
Тупавац, суват на Старој Планини	168
Турла на Топлодолској Планини	167
Турци пиротани, сале се .	228
Туштина, вода	170

Љ

Лехаја - Хади - Мехмед - Бега, брат Јусуф Пашини	204
Љилими пиротски	228, 229
Љоса Стеван Стојановић за време пиротске буње 186, 195, 208, 209	195, 208, 209
Љошtica Река, притоцица Црновршкој Реци	174
Љунац, извор код села Ореовице	179

У

Убиства у пиротском округу	220
Угринов До, извор Равнобучкој Реци	174
У очи Ђурђевог дана, песма .	260
Управна подела пиротскога округа	268

Ф

Филипа Јулија, цара римског, запис	231
Филиповић Неша, и пиротска буна 1836 год.	183, 188
Фосилног угља има у Војничима, и у Темској	177
Фравић Глиша, официр, на Св. Николи	222

Х

Хајдук - Вељков брат Миленко, у берковачкој буни 1836 год.	195
Хан у Белој Паланци сагорела немачка војска 1688 год. .	232
Хади-Мехмед Бегов Ђехаја у пиротској буни 1836 године	204, 214
Хади - Неша Филиповић у време пир. буње 1836 183, 188	183, 188
Хади-Шорич Ага, ајак пиротски, 1836 год.	195, 203
Хади-Хасан Ефендија узрок пиротској буни 1836 год. .	187
Хеј Стојане, песма	259

Ц

Цара Лазара војска под Митром војводом ослободила Пирот	224
Цара Јулија Филипа (римског) плоча	231
Цар Душан, поклања данак на зидање цркава	232
Цветко Н. у пиротској буни 1836 год.	209, 212
Церев Дел, село	237
Церова, село	236
Црвена Река (Топоничка река; и турско село, пусто . 172,	240
Црвени Брег, село; висораван на утоку Топоничке 172,	235
Цркве и школе у Пироту .	228
Црни Врх, вис; граница Србији и Бугарској	165, 166
Црновршка Река (Равнобучка Река)	174
Црноунци, сточари, у пиротском округу	244
Црнча, село	235

Ч

Чакар Извор, врело	172
Челебија-Муса, султан, Пирот због њега утврђен . .	224

СТРАНА	III	СТРАПА
Чељина Падина, извор Равно- бучкој Реци		174
Черковица, место где је вре- ло Љуберажди		175
Чијо је оно девојче, песма		250
Чиниглавци, село и граница Србији и Бугарској		166, 239
Чнолик, село		235
Чуј Петао, место и граница Србији и Бугарској		166
II		
Џамије у Пироту		228
	Шериџ-Ага, берковачки ајан 1836 год.	197
	Шести-Габар, село	239
	Школе у пиротском округу	218
	Школе и цркве у Пироту	228
	Школе у Белој Паланци	233
	Шљивовик, село	237
	Шопско и Торлачко; Шолови и Торлаци	182
	Шпај, село	235
	Шугрин, село	239
	Шуме у пиротском округу	176
	Шупљи Камен, старе зидине код Врандола	179

ВРАЊСКИ ОКРУГ

СТРАНА	СТРАНА		
А			
Ајрадин Аметовић, турски памстар о историској суд- бини врањскога округа	286	Вањштица, река	277
Алакинци, село	302	Барје, село	274
Александровац (у турско време Бок), село	305	Барбарушинци, село	305
Амбарска Махала, у Врањи, у турско време	300	Барутана у врањском округу	312
Аметовић Ајрадин, турски памстар	286	Баџијевац, село	302
Антина Вѣда, јаруга за воду за кретање самокова	282	Бачвиште, село	303
Асаф-Паша, команданат тур- ске војске у време осва- јања Врање	299	Белановци, село	303
Б		Бела Црква (Стубаоска Црква) старе зидине	284
Баба издала Србе Турцима у боју на Логору	295	Белл Брег, село	305
Бабина Пољана, гранична стража	272	Бели-Марковић, ђенерал, у борбама при освојењу Врање	299
Бабин Нос (Јагњило), село	303	Белишева, река	278
Бабин Нос, вис на реци Ле- пеници	278	Белишево, село	303
Бановци, село	302	Бесна Кобила, планински вис	274
Бања, минерална вода	279	Бик (дрни, водени) у вла- синском језеру; прича о њему	279
Бања Врањска, ту Скобаљић Никола разбио Турке 1454 год.	294	Биљавица, напуштено арна- утско село	308
Бања Врањска, ту српски дра- говолци разбили Турке 1878 год.	294	Битврђа, село	302
Бања Врањска, село	305	Близник, гранична стража	272
Бање балканског полуострва	280	Богошевац, село	305
		Божјић Милан, официр, ра- њен при освајању Врање	299
		Бојин Део, село	305
		Бок (у турско време) сада Александровац, село	305
		Бокшан Коста, официр, ра- њен при освајању Врање	299
		Бољница Војна у Врањи (Нова)	333
		Брат и војно, песма	320
		Брсковица, село	305
		Брсоница, село	305
		Брсотово, село	303

	СТРАНА		СТРАНА
Бричовје, село	302	Воде у врањском округу	276
Број душа у Врањи у време кад су је Турци 1878 год. изгубили	300	Воденице у врањском округу	310, 311, 312
Бујковац, село	305	Војинов Рид, вис	274
Букова Глава, гранична стра- жа између Србије и Бугарске	273	Воловски Камен, гранична стража	271
Буљесовци, село	305	Врања, у њој владао Кесар Угљеша	291, 292
Бунушевци, село	305	Врања, прелазни преко ње Султан Муса	292
Буштраво, село	305	Врања, варош и знатно место	294
		Врања, окружно место и њено име	296
В		Врања, освојено је од Грка Вукан, жупан рачки	296
Вада, јаруга којом се води вода	282	Врања, освојено је од Грка Стеван Немања	297
Варденик, планина	273	Врања, освојено је од Грка краљ Милутин	297
Василије Поповић, сељак, за- узимао се за народна права	294	Врања, освојено је од Срба Цар Мурат	297
Вароши, села и куће у врањ- ском округу	296	Врања, потпала под Србе под Кесаром Угљешом	297
Варошња Махала, у Врањи у турско време	300	Врања, прича о њој да се је некад звала Голубиње или Голубинац	296
Велики Стрешор, највиши врх на Варденику	273	Врања, освојено је Султан Муса	298
Веља Глава, гранична стража	271	Врања, заклоњено је Скобаљић од Турака	298
Веља Глава, шумовито место	280	Врања, освојено је Султан Мех- мед II.	298
Венчања у врањском округу	289	Врања, потпала последњи пут под Турке	298
Виљоколо, преслап на гра- ници Србије и Бугарске	273, 274	Врања, освојила је војска Краља Милана 1878 год. 298,	299
Виљокоштица, речница	274	Врања, њен положај	299
Вишеовци, село	305	Врања, цамије и цркве у њој	300
Владичин Хан, механа у кли- сури моравској	295	Врања, њена подела у турско време	300
Владичин Хан, механа, ту се предали Србима Арваути 1878 год.	295	Врања, и копанља и покровци који се у њој израђују	301
Власи, село	303	Врања, трговина у њој у тур- ско време	301
Власина, гранична стража између Србије и Бугарске	273	Врања, школе у њој	301
Власина, река	278	Врања, њена насељеност	310
Власина, родно место	281		
Власина, село	302		
Власина, ту је средско место	332		
Власинско Језеро	278, 279		
Влахиња, има добру шуму	281		

	СТРАНА		
Врања, среско место и чиньског среза	332	Горњи Баљиновци, село . . .	305
Врања, потпада под нишку јепархију	332	Горњи Вртогеш, село	305
Врањска Река, вода	278	Горњи Нерадовци, село . . .	305
Врањски округ	271	Горњи Романовци, село . . .	302
Врбово, село	305	Гоч, планински врх; сукоб Срба и Турака на њему 1878 год.	275
Врла Река, вода	274	Градиште, остаци од старог града	283
Врла Река, звала се у старо време Пешчаница	277	Градња, село	303
Врла Река, рудно место . . .	281	Грамађа, гранична стража . .	272
Вршник, вис	274	Границе врањског округа . .	271
Вукан, жупан рашки, освојио од Грка Врању 1093 год. . . .	296	Грануљита има у Грдиличкој Класури	282
Вучји Део	302	Грашита има у Власници . . .	282
		Грдиличка Класура, има рудних места у њој	282
		Гробље, с крстовима и крилатим сликама	286
		Гробница, велика нећина код Св. Николе	285
		Гузевље (Лебедска Река) рудно место	282
		Гузевље, село	302
		Гумериште, село	305

Г

Гагинци, напуштено арнаутско село	308	Давидовац, гранична стража	272
Гариње, село	302	Давидовци, село	305
Гадина Пољана, гранична стража између Србије и Бугарске	273	Дамњаник, впр на реци Јелашници	277
Где су какве лепотице, песма	328	Да паун перје шири, песма	319
Гнајста, има у Масурици и Класури	281, 282	Дебели Рид, вис на граници	273
Говор у врањском округу . .	314	Девет Ђери и један сив, песма	318
Голема (Широка) Дивада, гранична стража	272	Девотин, напуштено арнаутско село	276, 308
Голомо село,	303	Девотин и Ранутовац, села; борба око њих 1878 год. .	295
Големо Село, среско место среза пољаничког	332	Девотински Поток, извор Врањској Реци	278
Голеш, преслап; гранична стража	271	Декутинци, село	305
Голубиње, тако се звао Марков град	283	Деспот Стеван Лазаревић по тукама Турке 1402 год. код Грачанице	297
Голубиње или Голубинац, прича да се тако некад звала Врања	296	Деспоту Стевану Лазаревићу помогао Тесар Угљеша	291
Горке Ваде, водовод на самоков	282	Диволов, бјело планине Кукавице	275
Горња Округлица, напуштено арнаутско село	308		
Горња Отуља, село	305		
Горње Жапско, село	305		
Горње Јабучово, село	303		
Горње Требешине, село	305		

Д

СТРАНА

СТРАНА

Дикава, село	302
Дикава, шума у срезу масу- ричком	281
Димитрије Ђурић, шеф кор- пусног штаба, у борбама при освојењу Врање	299
Длугојница, село	302
Добрича и Топлице нема у врањском округу	307, 308
Добројанци, напуштено арна- утско село	308
Добро Поље (Масуричко по- ље) раван	280
Добрешево, село	305
Дојино Село,	302
Доња Округлица, напуштено арнаутско село	308
Доња Отуља, село	306
Доње Врање, село	305
Доње Жапско, село	305
Доње Јабукво, село	303
Доње Требешање, село	306
Доњи Балновци, село	303
Доњи Вртогош, село	305
Доњи Нерадовци, село	305
Доњи Романовци, село	302
Драгобужде, напуштено ар- наутско село	308
Дреновац, село	303
Дубица, село	306
Дуга Лазина, извор Малој Реци	278
Дуга Лука, село	305
Дуги Део, село	302
Дулан, село	306
Дупељево, било планине Ку- кавице	275
Дупељево, напуштено арна- утско село	308
Дупљани, село	302
Дурмиш Бег, махала у Врању у турско време	300
Душан Цар, дао цркву и село Преображење Арапје- ловој цркви у Призрену	294

Ђ

Ђавол Мома, песма	319
Ђорђе М. Стојићевић, офи- цир, погинуо на Девотину при освајању Врање	293
Ђорговци, цигани крштени	314
Ђура Тамничар, песма,	320
Ђурић Димитрије, при осво- јењу Врање	299

З

Змина Хаџи-Усејинова, на- чинила два моста на Врањ- ској Реци	278
Зсад-Паша, команд. турске војске кад су Срби 1877 год. освојили Врању	299

Ж

Железница из Ниша за Врању	333
Живко (пои Ж. . .) из Крше- вице тукао Турке	292
Житорађа, село	302

З

Загужани, село	302
Занимање народа у врањском округу	310
Зверови у планинама врањ- скога округа	276
Зобинци, село	303
Земља под усевима у врањском округу	310, 311
Земљорадња у Врању и врањ- ском округу	310
Златко Стевановић, рађен на Власини тукући низаме	294
Златокоп, село	306
Злетову, освојио 1282 краљ Милутин од Грка	297
Злочина дела у врањском округу	288
Зрна, која се сеју у врањском округу	312

СТРАНА

СТРАНА

И

К

Ибраим-Паша, команд. тур. војске кад су Срби 1878 год. освојили Врању . . .	299
Игре и приче у врањском округу	317, 329
Изъмна (Изумна) село . . .	306
Илпја и Марија, песма . .	324
Илија Стаменковић из Влаха погинуо 1878 год. на Кошљаку	276
Имона мушка и женска у врањском округу . 315, 316,	317
Иногошт (Виногошт) предео	280, 29,

Ј

Јагњило (Бабин Нос) село .	303
Јаловик, брдо	275
Јастребац, село	303
Јеврем-бунар, извор испод Плачевице	295
Једик-Паша Верум, махала у Врањи, у турско време .	300
Јолашвица, река	277
Јолашвица, село	302
Јелени се поштују и не убијају у врањском округу . .	331
Јеребакан, махала у Врањи, у турско време	300
Јовац (Јаовац, у турско време) село	303
Јован Крститељ, била црква а под Турцима текија, у Врањи	300
Јован Поповић, официр у борбама при освајању Врање 1878 год	295
Јован чобанин и три девојке,	322
Јован Шпанић, официр, рањен у борбама при освојењу Врање	299
Јовановић Никифор, пуковник, у борбама при освојењу Врање	299

Калиманци, село	302, 303
Камењ, турски положај пред Врањом, освојили Срби 1878 год.	299
Калуђерско Гробље, старо црквиште	285
Катун, село	306
Кацапун, село	303
Кацапунска Црква, стара црквица	284
Кијевац, село	302
Китка, гранична стража . .	272
Клашвица, село	306
Клисе, махала у Врањи у турско време	300
Клисурица, село	306
Кључ, планински врх	275
Ковачка Махала у Врањи у турско време	300
Козарник, гранична стража	272
Козница, село	302
Козничка Вада, водовод на самоков	282
Колико су драги девојачки ђецови, песма	327
Конопља, радња с поме у Врањи	301, 312
Коњско, село	306
Кошањани, село	306
Копиљак, гранична стража .	271
Копиљак, шумовито место .	280
Копиљак, ту је био бој Срба и Турака 1878 год.	
Копиљак, старе зидине . . .	276
Копитарци, село	302
Корбевац, село	306
Корбештица, река	277
Коста Бокшан, официр, рањен у борбама при освојењу Врање	299
Костомлатица, село	303
Краковица, шума у срезу ма-суричком	281
Краљ Милан ослободно врањски округ 18.8 год	287

	СТРАНА		
Краљ Милутин освојио од Грка оба Полога, Скопље, Овче Поље, Злетову и Пи- јанац	297	Латинска Манастирина оста- ци старих зидина на месту Св. Ђорђе	285
Краљева Кућа, старе зидине у Старој Србији	286	Латинска Црква, темељи ста- ре Цркве Св. Петке	284
Краљева Црква у Мртвици сироћу Сушевја	283	Лобедска Река, рудно место Лебет, село	282 302
Краљевић Марко, градно цркву у Мртвици	284	Лева Река, извор Тибушкој Реци	277
Краљевић Марко и Плаче- вица и Крстиловица	276	Лева Река, село	306
Краљичин Пут, стари пут и прича о њему	284	Леворечки Ковач, погинуо на мосту код Златокопа	293
Крива Феја, село	306	Лепа Авичица, песма	327
Криво Дрво, гранична стража	272	Лепа Шава, песма	329
Кржинци, село	302	Лепеница, село	304
Крklar, камен испод кога из- вире Јеврем Бунар	295	Лепеница, река	278
Крстата Цамџа у Врањи	300	Лопотиња и хубавиња, песма	322
Крстиловица, планина	276	Лепчинци гранична стража	272
Кршевица гранична стража	272	Лепчинци, село	306
Крушева Глава, село	304	Лескова Бара, село	302
Кукавица, село	304	Летовиште, село	304
Кукавица, планина; има до- бре шуме	275, 281	Липовац, село	306
Кукава, стара црквица	284	Липовица, било планине Ку- кавице	275
Кумарево, село	306	Липовица, нануштено арнаут- ско село	308
Купово, село	304	Личности чим било заслужне, у врањском округу	291
Купининци, село	306	Логор, место, бојиште Срба и Турака; прича о томе	295
Курт-Оглија, махала у Врањи у турско време	300	Лудо младо, песма	319
Курицак, планински врх	274	Луковица, село	302
Куцовласи и Цинцари живе само у селу Преображењу у врањском округу	295	Луково, село	306
Куће у врањском округу	310		
Л		Љ	
Лазарев Кладенац, гранична стража	272	Љубомир Христић, официр, рањен у борбама при осво- јењу Врање	299
Лазарев Кладенац, била не- каква граница за време Цара Лазара	275	Љутеж, село	302
Лазаричка Песма	318	Љутен, планински врх; има трахита	282
Далинци, село	304		
		М	
		Магнета, има у Власини	282
		Мазараћ, село	304
		Мала Река (извор Врањској Реци)	278

СТРАНА	СТРАНА		
Мали Стрешер, врх на граници Србије и Бугарске	273	Мотива, гранична стража	272
Манојле, село	302	Моштаница, село	306
Мањак, село	303	Мрка Пољана, рудно место у турско време	282
Маркова (Краљевић М . . .) Црква, стара црква	284	Мртвица, село	304
Марково Кале, порушен градњи	276	Мртвица, рудно место; има угља	283
Марково Кале (Марков Град)	283	Мурат, цар турски, освојио Врању	297
Масурица, рудно место	281	Мустаџина Кућа, гранична стража	271
Масурица, село	303	Мусуљ, гранична стража	272
Масурички срез и села у њему	302, 332	Мутавџије и мутавски језик у Врањи	317
Масуричко поље, раван (Добро Поље)	280		
Мачкатица, село	303	Н	
Моста у врањском округу чим било знатна	294	Насељенот врањскога округа	309, 310
Мочковац, село	306	Наставци, село	306
Мејид-Планина, вис на граници Србије и Бугарске	273	Нејаки Јован, песма	323
Млјаковци, село	304	Неманица (Неменча) било село где су сад Калиманци	295
Мијовци, напуштено арнаутско село	308	Несврта, село	306
Микашиста има у Масурици, Власини, Грдиличкој Клисури и Мркој Пољани	281, 282	Неша (Пон Н . . .) из Кршевице, бриуо се о вери и о богомољама	293
Милан Божић, официр, ранио у борбама при освојењу Врање	299	Никџор Јовановић, пуковник, у борбама при освојењу Врање	299
Милотић Радован, мајор, у борбама при освојењу Врање	298	Никола Скобаљић потукао Турке на Врањској Бањи 1454 год.	294
Миливојци, село	306	Нове Тековине у врањском округу	333
Милдован Павловић, мајор у борби при освојењу Врање	299	Ново Врдо, Турци иду на њега	298
Михаило Срећковић, мајор у борбама при освојењу Врање	295	Ново Село	306
Михаиловић Тома из Власине много радно за народ	294	Новоселски Пут, гранична стража	272
Миша Шијаковић из Врање, много радно и патно за народ	293		
Морава, река	276, 277	О	
Мост на Морави у врањском округу; остаци стубова	284	Облик Велики, вис	275
Мотива, вис у хатару села Турковнице	275	Облик Мали, вис	275
		Обличка Сена, село	306
		Овчо Поље освојио од Грка 1282 год. Краљ Милутин	297

	СТРАНА		СТРАНА
Одело народа у врањском округу	313	Пожари и паљевине у врањском округу	289
Оловна Руда у Сурдулици	281	Покровци, тку се лени у Врању	301
Остади од старина у врањском округу	283	Полог освојно од Грка Вукаш рашки жунаш 1093 год.	296
Остра Глава, зидине старог манастира	284	Полога (оба) освојно од Грка Краљ Милутин 1282 год.	297
Остра Глава, нануштено арнаутско село	308	Полом, село	306
II			
Павловић Милован, мајор, у борбама при освојењу Врање	299	Пољаница, шумовито место	280
Павловци, село	306	Пољанички срез и села у њему	303, 332
Панађуриште, махала у Врању, у турско време	300	Поп Никола, махала у Врању, у турско време	300
Паневје, село	306	Поп Стеван из Црне Траве	294
Панта Срећковић и Добрич и Топалица	308	Поповић Василије	294
Панчин Гроб, гранична стража	273	Поповић Стојиљко	294
Панчин Гроб, планински вис	273	Поповић Јован, официр, у борбама при освојењу Врање 1878 год.	295, 299
Пастрмке, место порезе давали некад Црногравци	331	Првонек, село	307
Патарница, гранично место	272	Превалац, село	307
Патарница, планински врх на грмеђи	274, 275	Предеана, село	303
Пашина Лука под Св. Николом; страдање Турака	285	Прекодолци, село	303
Пешчаница (Врла Река) река	277	Прекорница, планински врх	274
Пијанац, освојно га Краљ Милутин 1282 год.	297	Преображенска Река, вода	278
Пирита (погрешно стоји Порита) има у Власини	282	Преображење, село	306
Планине у врањском округу	273	Преображење, село и црква; дао их Душан Аранђеловој цркви у Призрену	294
Плачевица, планина	276	Претвор (Вилоколо) гранична стража	273
Плачевица, турски положај на њој при освајању Врање	299	Прибој, село	304
Плачевица и Краљевић Марко, прича о њеном имену	276	Приче у врањском округу	317, 330
Плачковица, село	306	Просеник, планински врх	274
Плачкавица, погрешно место Плачевице	276	Просеник, гранична стража између Србије и Бугарске	272
		Пуношевици, село	307
		Путник Радомир, мајор, у борбама при освојењу Врање	295, 299
		Путови Митад - Пашини као нове тековине врањ. округа	333
		Пчињски срез и села у њему	305, 332

	СТРАНА		СТРАНА
Р			
Равна Река, село	304	Самоубиства у врањском округу	289
Равни врањскога округа	280	Св. Гора и Цудуљка, старе зидине	285
Равни Део, нануштено арпаутско село	308	Св. Ђорђе, место где су зидине Латниске Манастирнице	285
Радован Милетић, мајор, у борбама при освојењу Врање	298	Св. Илија Честелински, гранична стража	272
Радомир Путник, мајор у борбама при освојењу Врање	295, 299	Св. Никола, некад манастир над Пашином Луком	235
Рађање у врањском округу	289	Св. Петка, била црква, на Крстата Дамија у Врањи	300
Рајистовац, гранична стража	272	Св. Петка, место где су сад темељи Латниске Цркве	284
Рајистовац, село	307	Св. Петка, слава смиљевачке цркве, озидане на старинским темељима	285
Рајичик, било село, сад махала Калиманцима	295	Св. Прокопије, стара црквица Цара Лазара	284
Ранутовац, село	307	Св. Рањел, развалине старе цркве, и гробље скрстовима	285
Ранутовац, Девотни, села, борбе на њима 1878 год.	295	Св. Сава, прича о њему у врањском округу	331
Ратаји, село	307	Св. Тројица, зидине старе цркве	284
Рашка, село	307	Свирке у које се свира у врањском округу	329
Рдово, село	304	Себе-Врање, село	307
Репинци, село	304	Секирје, село	304
Ропиште, село	304	Села и срезови у врањском округу	301
Ретке Букс, брдо	275	Сена Солачка, село	304
Рђавица, село	307	Север-Челебија, махала у Врањи у турско време	300
Рибе у водама врањскога округа	279	Север-Челебија, хришћански, махала у Врањи у турско време	300
Рибинци, село	307	Симеун Стојиловић, заузимао се много за народна права	294
Рожацци, село	304	Скобаљкић Никола потукао Турке на Бањи	1454. 294, 298
Романов Град, остаци старог града	284	Скопаље, освојио га од Грка 1093 г. рашки жупан Вукан	296
Руварац Иларијон о Тесару Угљешини	291, 292	Скопаље, освојио га од Грка 1282 г. Краљ Милутин	29
Рудио благо у врањском округу	281	Слава, у врањском округу	33
Ружичи, село	303	Сливница, село	30
Русци, село	307	Службиште, гранична стража	27
Русци, гранична стража	272		
С			
Саборштина, извор реке Корбешнице	277		
Самоков, радионица за израду гвожђа	282		
Самоков, има их у Масурици и у Мркој Пољани	281		

	СТРАНА		СТРАНА
Смиљевић, село	304	Стипса, поток и рудно место	283
Со, говори се да је има у селу		Стојан и Љиљана, песма .	325
Слатини, али сумњиво . .	283	Стојанка и Сулимаи вој-	
Собина, село	307	вода, песма	327
Содерџи, село	307	Стојановић Цветко погинуо	
Соколовац, брдо	275	на Власини бијући низаме	294
Средњи Део, село	307	Стојиљко Поповић заузимао	
Срезови и села у врањском		се много за народна права	294
округу	301, 332	Стојиловић Симеун заузимао	
Срећковић Михаило мајор		се много за народна права	294
у борбама при освајању		Стојићевић Борђе М. офи-	
Врање	295	цир, погинуо на Девотину	
Срнећи До, село	304	при освајању Врање	293, 296
Стајковци, село	307	Стока у врањском округу	311, 312
Стаменковић Стеван и Илија		Стража, старо цeko градиште	283
погинули на Копиљаку 1878	276	Страшна клетва, прича . .	330
Стана и јелен, песма . . .	318	Стреља Хајдук, предводио	
Становници врањскога округа		Србе из Шумадије до Гради-	
и њихове историјске суд-		лице	287
бине	286	Стрешак, село	304
Станци, село	304	Стрешер, врх између Србије и	
Стање становника врањскога		Бугарске	273
округа	312	Стропско, село	307
Стара Црквина у Секирју,		Струганица, село	307
стариша	285	Стубао, село	304
Стара Црквина у Смиљевцу		Студена, село	304
сад нова смиљевачка црква		Сува Морава, село	304
Св. Петка	285	Суви До, село	307
Стари Глог, село	307	Сувојница, село	307
Старо Градиште у Грахову		Сулејман Зеџировић турски	
у Клисури	283	памстар	286
Статистички преглед врањ-		Султан Муса освојио Врању	
скога округа	309	1412 год.	298
Стеван Златко рањен на Вла-		Сурдулица, рудно место . .	281
сини бијући низаме	294	Сурдулица, село	303
Стеван Немања освојио од		Сурдуљ, село	307
Грка Ниш, Лесковац, Ли-		Сушевје, село	303
љан, и Врању	297	Сушевје, место, има у њему	
Стеван Поп из Црне Траве	294	угља	283
Стеван Поповић из Големога			
Села погинуо на Копиљаку	276		
Степан Стаменковић, официр,			
у борбама при освајању			
Врање	295		
Степановић Степан, официр,			
у борбама при освајању			
Врање	295		

Т

Табан, махала у Врањи, у	
турско време	300
Тамна Буква, гранична стража	272
Тарапаниште, место више	
Сурдулице	285

	СТРАНА		СТРАНА
Теговиште, село	304	Хаџи Хусејин-Паша, начи-	
Тесовиште, село	307	лно два моста на Врањској	
Тибужде, село	307	Реци	278
Тибушка Река (Златокоњска		Хлороташиста има у Грдн-	
Река) вода	277	личкој Клисури	282
Тома Михаиловић из Власине	294	Христић Љубомир, официр,	
Топлад, село	307	рањен у борбама при осва-	
Топли До село	303	јању Врање	299
Топлице и Добрича нема у		Христу уз колевку, песма .	319
врањском округу	308	Хусејин-Паша, његова тирап-	
Тражита има у Грдничкој		ска управа, и његови само-	
Клисури и Мркој Пољани	282	кови у врањском округу	282, 287
Требешњска Река	278		
Тромеђа	275		

Ц

Ћ			
Ћуковац, село	308	Цара Лазара, стара црква Св.	
Ћурковица, село	308	Прокопије	284
		Цветко Стојановић, погнуо	
		на Власини тукџи низме	294
		Цер, гранична стража између	
		Србије и Бугарске	272
		Цигани православне вере зову	
		се у врањском округу Бор-	
		говци	314
		Цинцари и Куцовласи живе	
		само у селу Преображењу	
		у врањском округу	295
		Црква у Брањи	300
		Црква Горњег Вртопа, гра-	
		нична стража	272
		Црквисте, старо у Јелашинци	
		и Јасењу	285
		Црна Чука, гранична стража	271
		Црни Врх, село	308
		Црни Камен, гранична стража	272
		Црни Камен, планински врх	275
		Црни Камен, шумовито место	280
		Црни Луг, село	308
		Цудуљка и Света Гора, ста-	
		ре зидине	285

Ф

Фетина кућа, гранична стража 271

Х

Хајдучка Црква, развалине	286
Хајдучка Црква, на граници	271
Хајдучки Кладенац	272
Ханови Св. Илије	272
Хаџи Анђелко из Рујна, бо-	
рац за народна права	293

Ч

Чеврљуга, турски положај	
пред Врањом, при освајању	
Врање	299
Чемерник, планина	273
Честелин, село	308

	СТРАНА		СТРАНА
Ц			
		радно и доста патно за народ	293
Цепа, село	303	Школе у Врањи и број уче- ника у њима	301
Цамџа Крстата у Врањи. била црква	300	Школе и школовање у врањ- ском округу	290
Ш			
Шалпранци, село	308	Шпанић Јован, официр, ра- њен при освојењу Врање 1878 год.	299
Швјаковић Миша, из Врање,		Шуме у врањском округу	280
		Шумка, гранична стража	272

IV

ТОПЛИЧКИ ОКРУГ

СТРАНА	СТРАНА
А	
Абдулхамид, члан комисије при граничењу Србије и Турске	336
Авала, вена висина упоређена с висном Иванове Куле .	353
Агрипина Мирослава, запис на плочи у Цемањиној цркви Св. Николе	359
Алабана, село	394, 413
Александровац, село	382
Аматово, махала у Гласовићу	415
Ана — Анастасија жена Немањина у манастиру Св. Богородице	357
Антоније, капетан у аустријској војсци на Прокуљу .	377
Арбанасац, село	382, 412
Арбанашка Река, притоцица Тоулици	346
Арбанашка, село	394
Арнаути, од Косова наследници Иван-Бегови	354
Арнаути, населили се у топлички округ	361
Арнаути, њихови фисови (племена)	362
Арнаути, њихови односи с крајем државе турске	362
Арнаути, иселили се из топличког округа	362
Арнаути, кад су се населили	380
Арнаути, прилежни радници	403
Арсеније Златојевић, четовођа, одликовао се у боју на Куршумлији	381
Арсеније IV, патријарх, преселио се преко Саве и Дунава	380
Асан Кута, махала Гласовићу	415
Асановац, село	382, 413
Ахмед-Пашин сараф дао зајам да се оправди прокупачка црква	378
Ахмед Пеливан и Скадарка Девојка, песма	405
Б	
Бабин Поток, село	382, 412
Бабица, село	345, 389, 414
Баботинац, село	394, 413
Бадњевац, село	382, 416
Бај-Бара, село	389
Бајчинац, село	382, 412
Балајинац, село	382, 412
Балиновац, село	382, 412
Баличевац, село	382, 413
Балтич, село	385, 417
Бановић Страхиња у причама се спомиње	411
Бања у Бањској	349
Бања Сјаринска, минерална вода	349
Бањска, село	389, 414
Бањска Река	346
Барајина, гранична стража .	337
Барајински Вис, планинска висина	344
Барбатовац, село	394
Барџи, арнаутски фис (племе)	362
Барлово, село	389, 414
Баћоглава, село	389, 414

СТРАНА		СТРАНА	
Баца, село	346, 350	Боранци, село	389, 416
Баце, село	394, 414	Боранац, село	344
Бацка Река (Гргурска Река .	346	Бориначка Река, вода . . .	347
Бачићи, село	389, 416	Боринци, село	385, 415
Бејчиновци, село	394, 414	Боровди, села	385, 389, 417
Бела Вода, ту ударао пут		Борчани, село	343
Прокупље-Косово	375	Вошњаци, село	385, 415
Бела Вода, село	382, 412	Брајина, гранична стража .	337
Беле Цркве звала се негда		Брајина, село	385, 416
Курумлија и Топлица . . .	380	Брајшор, село	385, 415
Беле Цркве, до кад је трајало		Брвеник, гранична стража .	337
ово име	381	Брвеник, село	385, 416
Бели Камен, гранична стража	336	Бреговина, махала Житном	
Бело Брдо, село	389, 416	Потоку	415
Бело Брдо, село у Ст. Србији	343	Бресје (Бресник) село . . .	394, 415
Бело Брдо, ту ударао пут		Бресница, село	382, 412
Дубровник-Нови Пазар . . .	381	Брсенячић, село	394, 413
Белоњин, село	394, 415	Брест, село	413
Белоњин, сукоб с Турцима	371	Брестовац, село	385, 389, 414, 415
Белоњин, има лепу шуму . . .	350	Бријање, село, ту потиснути	
Бело Поље, село	389, 414, 416	Ариаути 1878 год.	371
Бербатовац, село	414	Брложник, висина на Кона-	
Бериље, село	382, 413	оннику	341
Бериша (Стубла), село . . .	388, 416	Број душа у Курумлији . . .	382
Бесолица, село	389, 416	Бублица, село	415
Бесоница, село	344	Бублице, село	385
Бесонички Вис, планинска		Бувачки Вис, има лепу шуму	350
висина	344	Бувци, село	385
Биљег, село	382, 413	Бугариновац, село	382, 412
Биљег, село, ту родн најбоље		Бугариновачка Река, вода .	348
вино	401	Букове горе, где има	350, 352
Блажево, село	389, 416	Букова равна, има добру	
Блаце, село	394, 413	шуму	350
Богдан (Југ Богдан) био за-		Букуло Равно, село	394, 413
поведник у Прокупљу	373	Буладовац, село	394, 413
Богојевац, село	385	Бумберек, село	394
Богородичина Црква, знд од		Бунбурек, село	413
старе цркве	357	Буњачки Вис, планинска ви-	
Богужевац, село	346, 394, 415	сина	344
Богужевацка Река, вода . . .	347	Буњачки Вис, гранична стра-	
Богуновац, село	385, 417	жа	338
Божурња, село	382, 412	Буњаци, село	390, 416
Божурња, рађа добро вино .	401	Буринци, село	390, 414
Бозољин, село	343, 389, 414	Бучје, село	390, 416
Бојник село; прича о његовом		Бучинац, село	383
пневу	369, 385, 415	Бучинац, ту ударао пут Про-	
Боранац, село	343, 346	купље-Косово	375

СТРАНА	СТРАНА		
Бучинци, село	413	Владичинац, вис	341
Бучић, село	383, 412	Власе, село, ту ударао пут из Прокупља за Косово	375
Бучумет, село	383, 415	Власи, село	385, 390, 414, 417
Бучуметски Вис, има лепену шуму	361	Влахиња, село	390, 414
В		Влахово, село	383, 413
Васа Стевић Јовић из Штава има старинску златну чашу	412	Влашка Раван, преслап, туд ишао пут из Дубровника за Ниш и Софију	343, 345, 381
Васиљевац, село	344, 390	Вобе, село	390
Васиљовац, ту ударао пут на Прокупље за Косово	375	Воде у топличком округу	345
Васиљев Врх, планинска ви- сина	344	Воде, село	416
Васиљевац, село	416	Воденице у топличком округу	401
Васиљевци, село	346	Водивић, село	390
Велика Косаница, река	346, 347	Водица, село	412, 416
Велика Плана, село	395, 413	Водице, село	383, 390
Велики Војиловац, село	415	Вољчинци, село	383, 413
Велики Војиловци, село	385	Врановци, село	415
Велики Копрен, село	385	Врановци, село	385, 415
Велико-Планска Река, вода	346	Врашци, село	385, 417
Велуће, ту ударао пут из Дубровника за Нови Пазар и даље	381	Вратко Никола, запис на пло- чи у Немањиној цркви Св. Николe	359
Видојевица, има добру шуму	350	Врачеви, црква, ту ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија	381
Виногради, најбољи у топ- личком округу	401	Врбовац, село	385, 413
Вис Брложник на Конаоникку	341	Вреля, село	390
Вис Владичинац, на Конао- ннику	341	Врело, село	346
Вис Мрамор, на Конаоникку	341	Врновац (Смрчје) село	388
Вис Огледник, на Конао- ннику	341	Вртоп, село	385, 415
Вис Репоња, планинска ви- сина	344	Вршевци, село	390, 414
Вис Туданац на Конаоникку	341	Вујаново, село	385, 415
Висина Авале упоређена са Ивановом Кулом, Ђаком и Куршумлијом	353	Вулово Брдо гранична стража	337
Висока, село	347, 390, 414	Вулово Брдо, (Вуљево Брдо) планинска висина	344
Витош, село	390, 416	Вуљево Брдо (Вулово Брдо) планинска висина	344
Вича, село	346, 395, 413	Вучитрн-Казаси, срез вучи- трински	416
Виче-Село	395, 414	Вучјак, село	390, 416
Владислав, краљ мађарски и Бурађ Бранковић на До- бричу	369	Вучитрнски срез	417
		Г	
		Газдарци, село	386, 415
		Гајтан, огранак Мадана, пла- нина	344
		Гајтан, село	386, 415

	СТРАНА		СТРАНА
Гајтан и Слиншан отети од Ариауга 1878 год.	372	Горњи Кутловац, село	395, 414
Галибара, село	390	Горњи Левић, село	345, 390, 414
Гегља, село	386, 415	Горњи Левић, ту удара пут из Дубровника преко Н. Па- зара за Ниш	381
Гиљан-Казаси, срез гиљански	417	Горњи Плочник, село	395, 414
Гласовак, село	386, 415	Горњи Точани	395
Глашњаци, село	413	Горњо - Дубњачки Вис, гра- нична стража	338
Глубочицу и Топлицу доби- ла царица Мара, кћи Ђурђа Бранковића	361	Горњо-Дубњачки Рид, пла- нинска висина	344
Гнајса, има у Марковом Ка- мену код Прокуња	351	Гошићи, село	390, 414
Говеда и биволн у топличком округу	402	Грабовац, село	415
Говор народа у топличком округу	404	Градац, село	415, 416
Го вновац, село,	395, 413	Градште, стари градњ Ку- лина, могуће стари Копрн- јан	355, 356
Голак, планински гребен	342	Градште, село	383, 412
Горња Веашница, село	413	Градште, бресничко, разва- лине старог града	356
Горња Веашница, село	395	Градови старог доба и гра- дови средњег века како се разликују	374
Горња Врсница, село	395, 413	Граница, село	386
Горња Девча, село	383, 412	Граница топличког округа	335
Горња Драгуша, село	392, 413	Гранит, има га у Марковом Камену код Прокуња	351
Горња Јошавица, село	395, 413	Гранулит, има га у Марковом Камену код Прокуња	351
Горња Коњуша, село	395, 415	Грбовци, село	386, 417
Горња Микуљана, село	090, 414	Гргуровац, село	386, 415
Горња Пребраза, село	395	Гргурска Река (Бацка Река)	346
Горња Пребреза, село	413	Грудеш, село	383, 416
Горња Расовача, село	412	Губавци, село	386, 417
Горња Ресавча, село	383	Губетин, село	346, 383, 413
Горња Речица, село	395, 413	Гуревца, село	390, 416
Горња Сварча, село	395, 413	Гуриште, гранична стража	336
Горња Стржава, село	383, 412		
Горња Топоница, село	395, 413	Д	
Горња Трбуња, село	411	Дабиновац, село	390, 416
Горња Трнава, село	395, 413	Дабишевац, гранична стража	336
Горња Шатра, село	390, 414	Дабишевачки Вис, гранична стража	336
Горње Бријање, село	386, 415	Дагрмен, село	416
Горње Гургуре, село	395	Дамњан Чука, има лену гору	351
Горње Трбуње, село	955	Данило архијепископ, шта је записао о Добричу	368, 369
Горње Црнатово, село	383, 413	Данковић, село	346, 390, 414
Горњи Врбовац, село	395, 413		
Горњи Гргури, село	414		
Горњи Дединац, село	390, 414		
Горњи Дреновац, село	383, 413		
Горњи Коњувци, село	386, 415		
Горњи Кординци, село	383, 412		
Горњи Крчмари, село	390, 414		

	СТРАНА		СТРАНА
Дарда кажу Арнаути за вршску	403	Доња Речица, село . . .	396, 413
Дарданија ариаутски значила		Доња Сварча, село . . .	396, 413
би Крушик	403	Доња Стржава, село . . .	383, 414
Дегрмен, село	390	Доња Топоница, село . . .	396, 413
Дедињ, село	386, 415	Доња Трбуња, село	414
Делњанска Чука, висина на		Доња Трнава, село	396, 413
Конаоцику	341	Доња Хртица, село, ту по-	
Дервиш, село	386, 414	тиснути Арнаути 1878. год.	372
Дервиш, махала у Гласовику	415	Доња Шатра, село	391, 414
Дечански Стеван скупљао		Доње Гргуре, село	395
војску на Добричу против		Доње Микуљане, село . . .	346
Михаила Шиммановића	368e 369	Доње Трбуње, село	396
Дешиловац, село	412	Доње Приатово, село . . .	383, 413
Дешиновац, село	383	Доњи Врбовац, село	395, 413
Дешишка, село	390, 414	Доњи Гргури	414
Добри До, село	390	Доњи Дединац, село	390, 414
Добрич. ноће и раван у топ-		Доњи Дреновац, село . . .	383, 413
личком округу	349, 367	Доњи Коњуци, село	386, 415
Добрич, ту скупљао војску		Доњи Кординци, село . . .	383, 412
Дечански, против Михаила		Доњи Крчмари, село	390, 414
Шиммановића	368, 369	Доњи Кутловац, село . . .	395, 414
Добрич, ту се уставно с вој-		Доњи Левић, село 345, 490,	414
ском Ђурађ Бранковић и		Доњи Плочник, село	396, 414
мац. краљ. Владислав . . .	369	Доњи Точани, село	396
Добрички срез и села у њему	382,	Доњорепски Вис, гранична	
	417	стража	338
Добротић, село	383, 413	Драги Део, село	386, 415
Добротић, туда ударао пут		Драговац, село	386, 415
из Прокуља за Косово . . .	375	Драгутин Аранђеловић, офи-	
Дг. Д. нише о радњи комп-		цир, погинуо код Лопаш-	
сије која је граничила Ср-		тице	367
бију и Турску	335	Дражановац, село	413
Долевац, село	383, 413	Драјинци, село	386
Домишевина	391, 416	Драшковац, село	383, 413
Доња Беашница, село	413	Дрводеља, село	386
Доња Беашница, село	395	Древина (или Крњи Град) село	396
Доња Бресница, село	395, 413	Дреновац, село	346, 396, 413
Доња Девча, село	383, 412	Државна земља у Пүстој Реци	403
Доња Драгуша, село	395, 414	Друм стари. Куршум. лја При-	
Доња Јошаница, село	395, 413	штица	353
Доња Коњуша, село	395, 413	Дубово, село	386, 415
Доња Микуљана, село	381, 414	Дубоко, село, ту потиснути	
Доња Плана, село	395, 413	Арнаути 1878 год.	371
Доња Пребраза, село	396	Дуга Лука, село	346, 391, 414
Доња Пребреза, село	413	Дуги Део, село	344, 391, 416
Доња Расовача, село	412	Дудулајница, село	383, 412
Доња Ресавча, село	383	Дукат, село	386

	СТРАНА	СТРАНА	
Ђ			
Ђака, село и река	348, 391, 416	Ждеглово, село 386, 415	
Ђак Брдо, при граничењу Србије и Турске 1879 год	339	Жена, била само једна у Куршумлији 382	
Ђак Планина има добру шуму	345, 351	Жера, арнаутски фис (илеме) у топличком округу 362	
Ђак Река (Ђака) (Прекопчелска Река) давили се ђаци у њој	348	Житни Поток, село 386, 415	
Ђакус, село	383, 412	Житни Поток, ту рађа најбоље жито 403	
Ђакус, најбоље винско место	401	Житорађа, село 383, 413	
Ђеновац, село	389, 415	Жуча, село 346, 391, 396, 414	
Ђерекаре, село	145, 391, 416	З	
Ђерекаре, куда ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Ниш	381	Забарје, језеро у хатару Бошњана 348	
Ђерекаруша, вода	345	Заграђа, село 391, 416	
Ђинђуша, село	386, 413	Зајам прокучана, да би обновили цркву 378	
Ђорђе, јепишког нишки звао се и белоцрквански	380	Зајечевац, село 386, 417	
Ђорђе, јепишког, оставио своју столицу па се преселио преко Саве и Дунава	389	Занимање и стање народа у топличком округу 401	
Ђулекаре, село	416	Записи на надгробним плочама у Немањиној цркви Св. Николу 358	
Ђулекари, село	386	Заланине (Златне Планине), извор Толици 345	
Ђурађ Бранковић и мац. краљ Владислав оставили се с војском на Добричу	369	Здравине, село 396, 413	
Ђурађ Бранковић и стари градови у Србији	374	Зебица, село 416	
Ђуревац, махала у Житвом Потоку	415	Земаница, село 391, 416	
Ђуревци, село	389	Земља државна у топличком округу 403	
Ђуровац, село	396, 413	Зиратне земље у топличком округу 401	
Ђушинци, село	396, 413	Злата, село 386, 415	
Ж			
Жалица, село	345, 391, 414	Злата Река, уточница Пусте Реке 348	
Жаревачко Брдо на Конаошнику	341	Злата, ту има справа за испирање злата 351	
Жегрова, село	391, 396	Злата, ту седла нека краљица; прича 352	
Жегрово, село	346, 414	Злата, има стара зидина и стара црква 352	
Жегровска Река	346	Злата, то је по Хану био римски Намтеш 352	
Жељево, село	391, 416	Злата, ту роди најбоље жито	
		Златокрили Соко, песма 406	

Злокућани, село . . . 383, 412
Зуба, село 386, 416

И

Ибарски срез у турско време 417
Иванова Кула, село 346, 375, 391, 416
Иванова Кула, стари градић, брашно прокупачки пут 353, 376
Иван Косанчић, помиње се у топличком округу . . . 411
Ивање, село 386, 415
Ивање, село, има рушевине од старе цркве 360
Игриште, село 391, 414
Илија Делија, песма 406
Илија Цветковић, капетан, одликовао се у боју на Куршумлији 381
Илија Ц. Живковић, мајор, био командант у боју на Куршумлији 381
Име Прокупља од куд долази 376
Иричић, село 391, 416

Ј

Јабланички срез и села у њему 385, 417
Јабучје, село 396, 413
Јавор, гранична стража . . . 339
Јаја-Паша, комесар у комисији при граничењу Србије и Турске 336
Јанићијс, митрополит нишки при оправљању прокупачке цркве 378
Јанићије и Борђе, јепископи нишки звали се и белоцрквански 380
Јанкова Елисура, преслап, ту протиче Влаташница . . 342
Јасеница, село 383, 413
Јастребац Велики и Јастребац Мали 342
Јевђеније Јуришић (Штурм) официр, рањен 1878 год. . 372
Јевреји, становници у Прокупљу 400

Језера у топличком округу . 348
Јелење, село 391, 416
Јени-Пазар-Казаси, срез новоназарски у турско време 416
Јепархија топличка, спојена с нишком 380
Јеринина Кула, стара зидница у Точанима 360
Југ Богдан и његов град у Прокупљу 373
Југ Богдан помиње се у причању у топличком округу . 411
Јуришић Јевђеније (Штурм) официр, рањен 1878 год. . 372

К

Калиманци, село . 345, 391, 414
Калудра, село . . 391, 396, 414
Калуђерски Вис, гранична стража 339
Камен, куда ударао пут из Дубровника преко Нов. Пазара за Ниш и Софију . . 381
Камењар, гранична стража . 337
Каменица, село 386, 391, 414, 415
Каменичка Река 347
Калудра, село 416
Капић, село 386
Карађорђе, помиње се у причама у топличком округу . 411
Кастрат, село . . 347, 391, 414
Кацабаћ, село 387, 415
Кацабаћ, ту потиснути Арнаути 1878 год. 371
Кацабаћ, ту је велико државно имање 403
Качалур, село 396, 413
Кашивар, село 396
Китка, гранична стража . . 336
Кълмен, арнаутски фис (племе) у топличком округу . . . 362
Клајићи, село 387, 415
Клајићско-Радевачка Планина, има букову гору . . 350
Клисурица, село . . . 383, 412
Кнежево, село 391, 414

СТРАНА	СТРАНА		
Кнежево Брдо и Орлић, турски положаји на Копаоник у освојени 1878 год.	371	Краљ Милан, спомиње се у причању као ослободилац топличког округа	411
Кнез Милош, спомиње се у топличком округу	411	Краљевић Марко и сестрић му Огњан, песма	408
Кнез Михаило, спомиње се у причању у топличком округу	411	Краљевић Марко, спомиње се у причама у топличком округу	411
Кованлуџ, село	396, 413	Краснић, арнаутски фис (племе)	362
Ковизла, село	391, 416	Кремен Планина, има младу, растову гору	350
Кожинци, село	387, 415	Криваја, село	396, 414
Козе, у топличком округу	402	Кривача, село	415
Комага или Комиг стара црквица	356	Кривача и Текија, ту разбијени Арнаути 1878 год.	371
Комисија, која је граничила Србију и Турску 1879 год.	336	Кријумчарење соли, у турско време	345
Кочич, село	346, 396, 413	Кркина Чука, гранична стража	343
Конџељ, село	396, 413	Крчи Град или Древина село	396
Кови у топличком округу	402	Кртињак, врх, гранична стража	338
Ковина, село	387, 415	Кртог, село	391, 414
Ковува, село	396, 414	Крчмари, село	346, 391
Ковуша, село	446	Крушевичка општина, врло је шумовита	350
Копра или Коприна Чукара, брдо	356	Крушка, каже се арнаутски Дарда	403
Копрен Велики, село	416	Крушик и Дарданија	403
Копрен Мали, село	416	Крушци, село	384, 412
Копријан, Кулина, Градиште, стари град	356	Кула, путна у Мерџезу у турско време	345
Косаница, река	346	Кула, село	354
Касанички срез и села у њему	417	Кулина, Копријан и Градиште стари порушен град	355, 356
Космача, стара црква	360	Купина, село	391, 416
Космача, село	391, 414	Купиново, село, састав Велике и Мале Косавице	346
Косгадиновци, село	384, 412	Куршумли-казаси, срез куршумлиски у турско време	414
Костеница, село	384, 412	Куршумлија, варошица на Топлици	346, 380, 391, 414
Кочави, село	384, 413	Куршумлија, има близу добру малу шуму	351
Кошнице у топличком округу	402, 403	Куршумлија, ту поставио Св. Сава јепархију топличку	380
Кравари, село	391, 416		
Краје у топличком округу	363		
Крајковачка Река (Мерошинска Река)	348		
Крајковци, село	384, 413		
Краљ Милан, провео своју славу са војском на Мрамору	369, 370		
Краљ Милан, на Мрамору при нападу на Абди Пашину Табију	370		

СТРАНА	СТРАНА		
Куршумлија, како се је звала у старо време	380	Лебани, село	387, 415
Куршумлија, кад се је звала Веле Цркве	380	Лепаја, село	384, 413
Куршумлија, цркве које је Немања ту зидао	380	Лепопштица, село	416
Куршумлија, њена јенархија спојена с пинском	380	Лескова, село	392, 416
Куршумлија, њен митрополит Ђорђе сели се с народом у Аустрију	380	Лескова, ту удара Дубровнички пут за Нови Пазар и Куршумлију	381
Куршумлија, кад су се у њу доселили Арнаути	380	Лесковац-Казаси, срез лесковачки у турско време	415
Куршумлија, кад је добила то име (Куршумлија)	381	Летописци наши, шта пиниу о Топлици	361
Куршумлија, пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија, Ниш и т. д.	381	Ливаде у топличком округу	401
Куршумлија, кад ју је српска војска освојила	381	Личности чим било заслужне у топличком округу	366
Куршумлија, у време ратно била само једна жена у њој	382	Лозани, село	387, 415
Куршумлија, број душа у њој	382	Лозани, ту рађа најбоље жито	403
Куршумлија, школе, учитељи и ученици у њој, сада	382	Лозна, село	392, 414
Куршумлија, ту је среска власт, царинарница и станиците војено	382	Локвеник, преслан на Конаонику	341
Куршумлиски округ, прва наша управна подела	417	Локвица, гранична стража	339
Куршумлиски срез, управна подела у турско време	391, 417	Лубница, село	347, 392, 414
Кутљеш, село	416	Лугари, село	387, 415
Куће, како се граде у топличком округу	400	Лугић, село	392, 414
Куч, село	414	Луково, село	345, 392, 414
		Луковска Река	349
		Лукомир, село	384, 413
		Љ	
		Љеца, село	387, 415
		Љугена, село	392, 414
		Љугова, село	392, 414
		Љуша, село	392, 414
		М	
		Мавриће, село	344
		Магарци у топличком округу	402
		Магаш и Оране, село	337, 415
		Магово, село	345, 392
		Маговско Брдо на Конаонику	341,
		Мадан, планински огранак	344
		Мадан, има добру гору	351
		Мадан, потиснути Арнаути одатле 1878 год.	372
		Мадљика, висоравац, гранична стража	338
		Мадљика, планински вис, има добру гору	343
		Мађаре, село	396

Л

Лазар Павловић, официр у борби при освојењу Куршумлије	381
Лалиновац, село	387, 415
Лапатинци, село	387
Лапотинци, село	415
Лапаштица, село	387, 416
Латинска Црква и гробље око ње	375

	СТРАНА		СТРАНА
Мађари, село	413	Мерџез, ту удара Дубровнички пут за Нови Пазар, Ниш, Софију	381
Мајковац, село	387, 415	Места, чим било знатна у топличком округу	367
Мала Косаница, река	346	Мотла, гранична стража	336
Мала Липа, висина на Копао- инку	341	Метохија, село	344
Мала Река, село	392, 414	Механе, село	344
Мали Брајински Вис, гра- нична стража	337	Механе, ту у сукобу с Арнау- тима изгубљен један вод Јагодинаца	372
Мали Копрен, село	387	Механа, село	416
Манастирица, село	396, 414	Мијајлица, село	387, 415
Мара царица султана Мура- та, хи Бурђева, добија То- плицу и Глубочницу	361	Мијат Црноглавац, четовођа погиуо на Куршумлији	367
Маргита девојка и војвода Рајко у народним песмама о Прокупљу	373	Мијачић, село	416
Марков Вис, планинска ви- сина	344	Мијоковић, село	392, 416
Марков Камен код Прокупља, има микашиста, гнајса, гра- нита и гранулита	351	Мијочић, село	392
Маричић, село	392, 414	Микашист, има га у Марко- вом Камену код Прокупља	351
Марковић, село	392	Микуловац, село	384, 412
Маровци, село	387, 417	Микуљана, село	392
Марушић, село	343, 392, 416	Милан Петровић, официр, по- гиуо на Куршумлији	367
Маторова, село	392, 416	Милан Стојановић, коман- дант у Бојевима на Кур- шумлији	381
Мачија Стена, село	338, 346, 392 416	Милан Топлица, спомине се у причању у топличком округу	411
Мачина, село	387, 415	Милош и Љуба, песма	406
Мачковац, село	346, 392, 414	Милош Обилић, спомине се	411
Мачковац, сукоб с Турцима туна	371	Минералне воде у топлич- ком округу	349
Маћедомци, село	387, 416	Мирница, село	392, 414
Маћедомци и Мачедол, ту растерани Арнаути, рањен официр Јуришић	372	Мирничка Река	346
Медвеђа, село	387	Мировачка Висораван, гра- нична стража, планинска ви- сина	338, 344
Медевци, село	387, 417	Мировачка Висораван, куда пролазно пут из Мале Ко- санице на Косово; ту из- вор Малој Касаници	344, 346
Међа, село	384, 416	Мировачки Врх, гранична стража	337
Међуава, село	396, 413	Мировци, село	392, 416
Мекиш, село	384, 413	Мирослава Агрипина, запис на плочи у Немањиној Цркви Св. Никола	359
Меровац, село	396, 413		
Мерошина, село	384, 413		
Мерошинска Река (Крајко- вачка Река)	348		
Мерџез, село	345, 392, 414		

СТРАНА	СТРАНА
Мискић, село 387, 416	Новци стари, римски, ископани у Прокупљу 373
Михаило Константиновић о Добричу и миру између Ђурђа Браковича, краља маџарског Владислава и Турака 369	О
Михаило Шипшмановић и Ст. Немања у рату 368, 369	Обади село, туда ударао пут Дубровине, Нови Пазар и даље 381, 392
Мокри Камен, гранична стража 337	Обадски Вис, гранична стража 339
Мокри Кремен, гранична стража 337	Облачина, село 384, 413
Момчилово, село 384, 416	Ображда, село 387, 415
Мрамор, село 384, 412	Ображда, има стару порушену цркву 360
Мрамор, Краљ Милац, посеог са војском 1877 369, 384	Обртинци, село 397, 413
Мрамор, вис на Конаонику 341	Овце у топличком округу 402
Мрвеш, село 415	Огледник, висина на Конаонику 341
Мрдаре, село 392	Одело народа топличког округа 403
Мрдари, село 416	Опклада, песма 405
Мркоња, село 387, 417	Оране (и Магаш), село 387, 415
Мрљак, село 396	Орача, село 392, 413
Мрча, село 345, 392, 416	Орашац, село 397, 413
Мршево, село, има разваљену цркву 360	Орлиште, село 344, 392, 416
Мршељ, село 396, 413	Орлић и Кнежево Брдо, турски положаји освојени 1878 год. 371
Музађе, село 396	Орлишки Вис, плавинска висина 344
Музађи, село 413	Орлишки Врх, гранична стража 338
Муљевић, село 392, 414	Орљани, село 384, 413
Мушица, село 387, 417	Орљани, најбоље винско место 401
Мухамеданаца, колико је било у топличком округу 400	Остади од старина у топличком округу 351
Н	Остраћ, туда ударио пут Дубровине, Нови Пазар, Ниш, Софија 381
Насељеност, топличког округа 399, 400	II
Невада, село 392, 414	Паваштица, село 414
Негосавље, село 387, 415	Пачарађа, туда ударао пут Дубровине, Нови Пазар, Ниш, Софија 381
Несушта, село 387, 416	Пачарађа, село 346, 393, 414
Нова Божурња, село 384	Пасјача, село 384, 413
Новакова Чука, гранична стража 336	
Нове тековине у топличком округу 418	
Ново Брдо, стари српски сребрни град 351	
Ново Брдо, колико је далеко од Иванове Куле 353	
Ново Село 384, 392, 412, 414	

СТРАНА	СТРАНА		
Пасјача, огранак планине Ра- дана	345	Плачвик, село, пређе се звало Прекорађа	369
Пасјача, ту има добре шуме	350	Плаково, село	393, 414
Папаштица, село	393, 414	Плаково, има добру шуму	351
Пардус, село	393, 414	Поваштица, село	392
Пашинац, село	397, 413	Подина, село	384, 413
Пејковац, село	384	Подујево, ту избијао пут из Прокупља на Косово	375
Пејковци, село	412	Пожари, у топличком округу	363
Пенењевац, село	393, 414	Појата, село	384, 412
Пертатв, село	387, 415	Полом, село	393, 414
Перуника, село	346, 393, 414	Попова, село	397, 413
Перуника, ту ударао пут Ду- бровник, Нови Пазар, Кур- шумлија	381	Поповац, село	388, 415
Песме у топличком округу	405	Псрада, село	393, 414
Пестиш, село	397, 413	Пороштица, село	388, 417
Пестиш заселак, има добру шуму	350	Поток, село	384, 397, 412, 413
Петриња, село	417	Потурџица, село	397, 414
Петрова Гора, планина, има добре горе	345, 350, 351	Прапаштица, гранична стра- жа	336
Петрово Језеро, у хатару Сли- шана	348	Прапаштица, најближе место од границе Србије до При- штина	345
Петровац, село	384, 412	Прасковић, село	397
Петрџа, село	384, 412	Преветица, село	393
Пеџски Вис, гранична стра- жа	338	Превитачки Вис, гранична стража	338
Пешеври око главе и Пешки- раши у топличком округу	404	Прекадињ, село	346, 397, 413
Пиколоминије, аустријски ђе- нерал у Прокупљу	377	Прекаштица, село	397, 413
Пилатовица, гранична стража	339	Прекопуче, село	397
Пилатовица, планински вис	343	Прекопучи, село	413
Пискаљ, село	397, 413	Прекопчелица, село	388, 415
Писмо Др. Д. о радњи ко- мисије при граничној Ср- бије и Турске	335—343	Прекопчелица, има старе зи- дине Старична или Царн- чина	352
Плавци, село	387, 415	Прекопчеличка Река, (Баќ Река, Баќа) река	348
Планина Ђак	345	Прекорађа, село	393, 416
Планине у топличком округу	340	Прескочња, село	397, 414
Планиница, село	393, 416	Претежана, село	397, 413
Племена арнаутска (фисови) у топличком округу	362	Предрешња, село	397, 413
Плочник, село	346, 393	Придворица, село	388, 397, 413, 415
Плочник, ту цар Лазар и краљ Твртко потукли сул- тана Мурата 1387 год.	369	Придворица, ту потиснути Арнаути 1878 год.	371
		Примирје, затекло српску војску под Самоковом	371
		Приче, у топличком округу	405

СТРАНА	СТРАНА		
Приштина-казаси, срез приштевски	416	Прокупље, освојила српска војска од Турака 1877 год.	379
Прокопије, секретар војводе Велизара и Прокупље . . .	376	Прокупље, сада окружно место	380
Прокупачки срез и села у њему	394, 417	Прокупље, и школе у њему . . .	380
Прокупачки срез у турско време	417	Прокупље, има у њему и Мухамеданаца пореских глава	380
Прокупље, варош на Топлици	346, 372	Прокупље, има у њему и становника Јевреја	400
Прокупље, његова стара утврђења на Хисару	373	Просторија, топличког округа	399
Прокупље, ту је био Југ Богданов град	373	Прпоре, село	382, 416
Прокупље, народна песма о Југ Богдановом граду . . .	373	Пуковац, село	384, 413
Прокупље, то је био и стари римски град	373	Пушавац, село	393
Прокупље, и старине које се у њему налазе	373	Пунавица, село	393, 414
Прокупље, и стари новци у њему вађени	373	Пуста Река, (Река) предео	347, 348, 349, 350
Прокупље, има римско купатило	374	Пусти Војиловци, село	388, 415
Прокупље, један од оних градова који су окружавали Ниш	375	Пут римски, из Топлице на Мрдаи	353
Прокупље, и стари путови који из њега воде	375	Пут стари из Прокупља за Приштину	354
Прокупље, сад је сиромашна варошица	376	Пут стари из Прокупља за Косово, по вероватности и по причању	375
Прокупље, о његовом имену и откуд оно долази	376	Пут стари, из Дубровника за Н. Пазар, Куршумлију, Ниш, Софију у Цариград	381
Прокупље, кад су га у старо време имали Срби	376	Путови стари, из Прокупља на разне стране	375
Прокупље, турске наше изгинуле на њему	376		
Прокупље, и тулбе изгинулим пашама подигнуте . . .	376	Р	
Прокупље, и Аустријанци у њему	377	Равинци, село	397
Прокупље, и стара Митрополија (кућа) у њему . . .	378	Равна Бања, село	388, 417
Прокупље, столица јепархији прокупиској	378	Равни топличкога округа . . .	349
Прокупље, поновљена у њему црква Св. Прокопија	378	Равниште, села 345, 388, 393, 414, 415	
		Рагаја, село	413
		Радаи, планина	345
		Радаи, има добру букову гору	350, 351
		Радевци, село	388
		Радиновац, село	388, 415
		Радуље, село	393, 414
		Рађање, и умирање у топличком округу	364
		Рајчев Крст, преслап	343

СТРАНА

СТРАНА

Рајко Војвода, и Маргита Девојка о Прокуљу у на- родним песмама	373
Ракић Мита, о Бањи у Бањ- ској	349, 362
Раковица, село	393, 416
Рап, село	393, 416
Расположење Комесара који су граничили Србију и Тур- ску	340 — 342
Растељица, село	344, 393, 414
Растељица, извор Бањској реци	346
Растове горе, гди има у то- пличком округу	350 351
Рача, село	346, 347, 393, 414
Рашица, село	397, 414
Раџаја село	397
Ревсинци, (Ресинац) село	397
Рељинац, село	397, 415
Реза, село	344
Резоња, планински вис	344
Резоња, гранична стража	338
Ресинац, (Ревсинци) село	397, 413
Ретко Церје, село	388, 416
Речица, села	384, 388, 413, 415
Речичка Река, река	346
Римски градови, (стари век) и градови средњег века, како се разликују	374
Римско купатило, у Про- куљу	374
Рожина, село	384, 413
Рудари, село	347, 393, 416
Рудно благо, у топличком округу	351
Руњковац, село	388, 415
Рушамбах, канетан, брани Прокуље при отступању Не- маца	377

С

Сагоњево, село	393, 414
Самоков, планински рт над Куршумлијом	370
Самоков, турски положај и борбе на њему	371

Сакицол (Цекциол) село	388, 415
Самариновац, село	384, 412
Самоухбиства, у топличком ок- ругу	364
Сва се војска Шинману пре- дала, песма	408
Света Богородица, стари Не- мањини манастир за женскиње	356
Свети Јевстатије, архијерејс- кон прокувачки и моравски	378
Стеван Немања, зајдо цркву Св. Богородица и Св. Ни- кола код Топлице	357, 361
Свети Никола, Немањина цр- ква стара, у Топлици	357
Свеки Никола, ту била сто- лица јерархије топличке и белоцрквене	380
Свети Проконије, дао име Прокуљу	376
Свети Сава, одредно јенис- кона у Топлици	377
Свој Бог, туда ударао пут Ду- бровник, Нови Пазар, Кур- шумлија и даље	381
Свилицште и Вртоп, одатле растерани Арнаути 1878 год.	372
Свиње, у топличком округу	402
Свињарица, село	388, 415
Свирци, гранична стража	336
Свирци, село	388, 417
Свирци, село при граничењу Србије и Турске 1879 год.	337
Села и срезови, у топличком округу	382, 412
Селова, село	346, 349, 414
Селова, туда ударао пут Ду- бровник, Нови Пазар, Кур- шумлија и даље	381
Сеоце, село	393, 414
Сестре рођене, (три) градине Злату, Царичину и Курвин- град	352
Сечаница, село	384, 413
Сјарина, село	388, 417
Сјарињско Бање, имају старе црквине	360

СТРАНА	СТРАНА
Сибњанин Јанко, којим је путем избио на Косово	Срезови и села у топличком округу
375	382
Сибњанин Јанко, сломљен се у причању у топличком округу	Српиа, село 346, 393, 414
411	Становници топличког округа 361
Сибница, село 397, 413	Стануловић, село 393, 416
Сикирача, село 393	Станце, туда ударао пут Ду- бровник, Нови Пазар, Кур- шумлија, Ниш
Сикирачки Камен, планин- ска висина	381
344	Станце, ту има нека стара кал- дрма
Сима Петровић, официр, по- гипоу у боју на Куршумлији	381
381	Стара Вања, село 388, 417
Симчиште, туда ударао пут из Дубровника на Нови Па- зар за Цариград	381
381	Старине, које се ископавају у Прокупљу
Сионци, село 388	373
Скреп, гранична стража 337	Старичина, (Царичина) старе зидине код Прекончелине
Славник, село 388, 415	352
Слишани, село 388, 415	Старо Село, махала у Жит- ном Потоку
Слишани, Гајтан отети од Арнаута 1878 год.	415
372	Статистички преглед рђавих дела у топличком округу
Смдљевић, висоравац, гра- нична стража	362
338	Статовац, село 388, 415
Смрдан, село 397, 413	Стеван Бинички, потпуков- ник, главни командант при освојењу Куршумлије
Смрдић, село 384, 413	370, 371
Смрдљица, махала у Гласо- внику	Стеван Копра и брдо Копра 356
415	Стеван Дечански, скупљао војску на Добричу
Смрчје, (Вривац) село 388, 415	368. 369
Со, гди је шверцована у тур- ско време	Стока у топличком округу
345	402
Соколовица Планина, има добру гору	Страже, српске граничне спрам Старе Србије која је још у Турској
351	335
Солила, гранична стража 339	Страже српске граничне у срезу јабланичком и срезу косавничком
Сбпа, арнаутски фис (племе) у топличком округу	339
362	Стубао, село 397
Спалили Турци Прокупље 1877 год.	Стубаљ, село 413
379	Стубла (Берина), село 388, 415 416
Спанци, село 397, 414	Студенац, село 384, 413
Спонце, село 416	Суваја, село 397, 413
Срби у Прокупљу исечени при освојењу 1877 год.	Суваја, висоравац, гранична стража
380	339
Срби, освојили Прокупље 1877 год.	Суви До 397, 414
380	Суво Рудиште, највише теме Конаоника
Срби освојили Куршумлију 1877 год.	340
381	Суво Рудиште, зачетак била Јастрепцу
Сребрница, висоравац, гра- нична стража	343
339	Судњиње, село 345, 393, 414

СТРАНА

СТРАНА

Т

Тачевац, село	344, 393
Тачевачки Вис, гранична стража	338
Текија и Кривача, ту разби- јени Арнаути 1878 год.	371
Тијовци, село	393, 414
Тмава, село	397, 414
Тмавска Река	346
Товић, село	388, 397, 413, 415
Товрљан, село	394, 414
Тогочевац, село	388, 415
Топале, село	388
Топла Вода, минерална вода у Лукову	349
Топличани, преселили се пре- ко Саве и Дунава	361
Топлички округ	335, 417
Топлица, река	345
Топлица, тако се вероватно звала пре Куршумлија	380
Топлица, притисли је Турци и Арнаути	361
Топлица и Глубочица покло- њене царици Мари Мура- товој	361
Топоница, село	346, 384, 413
Точани, село	415
Точевац, село	416
Травнички Вис, гранична стража	339
Требиње, село	394, 416
Трењак, село	345, 384, 414
Трењак, туда ударао пут Ду- бровник Нови Пазар, Цари- град	381
Трешњица, село	394, 416
Трпка, село	394
Трнов Лаз, село	397, 413
Трпско - Вучанска Планина има добру гору	351
Трпка	414
Трпеза, ту била Косовска ве- чера	354
Трпеза, туда ударао пут из Прокупља на Косово	375

Трпеза, одатле потиснути Ар- наути 1878 год.	372
Трпеза, село	394, 416
Трџа, село	394
Трџа, одатле потиснути Ар- наути 1878 год.	372
Трџа, гранична стража	336
Трџа, извор реи Косаница	346
Тулари, село 388, 397, 414, 417	
Тулари, висоравац, има добру гору	350
Тумба, планинска висина	343
Тумбаси, стари на Топлици у Прокупљу	375
Тулбе у Прокупљу, изгину- лим намама	376
Туданац, висина на Конао- нику	341
Тупоњар, гранична стража	339
Турјани, село	388, 415
Туртеново, планинска висина	343

Ђ

Ђуковац, село	385, 389, 412, 415

У

Убиства у топличком округу	364
Угљарски Крш, планинска висина	343
Угљарски Крш, гранична стража	338
Умирање и рађање у топлич- ком округу	364
Урђуб, турски се зове Про- купље	372, 412
Урђуб-Казаци, срез проку- пачки у турско време	412
Управна подела топличког округа у турско време	412
Управна подела топличког о- круга прва српска а и да- нашња	417
Ушће Курељског Потока, гранична стража	339

СТРАНА

Ф

Фисови, племена арнаутска у
топличком округу 362

Х

Хајкобила, гранична стража 336
Хасан Бег, господар Гра-
дншта, Кулине и Копривијана 356
Хаџи-Кир-Јованче, песма . 407
Хисар, брдо и стари град у
Прокуљу 373, 374
Хисар, брдо и стари град бра-
шно је римски пут 376
Хџб, арнаутски фис (племе)
у топличком округу 362
Храстове горе где има 350, 351
Хрватска, туда удара пут Ду-
бровник, Нови Пазар, Цари-
град 381
Хртица, брдо, гранична стража 337

Ц

Цара Јустинијана и царице
Тодоре историописац: о Про-
куљу 376
Цара Лазара и Сибињанин
Јанкова војска којим су пу-
тем пошле на Косово 375
Цар Лазар, спомиње се у тон-
личком округу 411
Царичина (Старичина) старе
зидине код Прекончелице 352
Цекавица, село 389, 415
Цекидол (Сакидол) село . . 388
Церовица, село 397, 414
Цековиће, туда ударао пут:
Дубровник, Нови Пазар, Ца-
риград 381
Црводик, село 415
Црводник, село 389
Црешњица, село 343, 416
Црква много старих има у
Медвеђи и од Суповца до
Јанкове Клисуре 360

СТРАНА

Црква прокуначка, оправ-
љена 378
Црквиште, село 346, 394
Црквица, село 415
Црнатово, село 394, 416
Црна Чука, висина на Копао-
нику 341
Црна Чука, има лепу младу
шуму 350
Црновунци, у топличком о-
кругу 403

Чашу златну, старинску има
Васа Стевић-Јовић из Штава 412
Чича Никола, прича о Ку-
лини Градншту 355
Чокотар, село 394, 416
Чунгула, село 398, 414
Чучале, село 398, 413

Џ

Џекеље, (Џукела) село 398
Џепница, село 398, 413
Џугољ, село 385, 412
Џукела (Џекеља) село . 398, 414

Ш

Шајиновац, село 413
Шајин-Бара, село 394, 414
Шајињ, село 417
Шајињ, при граничеву Ср-
бије и Турске 337
Шајињ, гранична стража . . 336
Шајиновац, село 385
Шајковац, село ту потиснути
Арнаути 372
Шама Лука, село 394, 416
Шанац Врело, гранична стра-
жа 339
Шарана, (отровних змија) има
код Иванове Куле 354
Шарлинци, село 385, 413

	СТРАНА		СТРАНА
Шарци, село	389, 415	Школе, и школовање у топ-	
Шатра, село	346	личком округу	365
Шаша Лука, село	344	Школе, у Куршумлији	382
Шилово, село	389, 415	Шљивово, село	389, 415
Шилџемаџ, село	398, 413	Штава, село	394, 416
Шиор Исак Пашин сараџ, позајмно паре за оправку цркве у Прокупљу	379	Штавска Црква, има за- писе	359
Шиповац, село	394, 414	Штулац, село	389, 415
Широко Дњево, село	413	Штурм, Павле Јуринић офи- цир, рањен у рату 1878 год.	372
Широко Њево, село	398	Шумани, село	389, 415
Шишмановац, село	398, 413	Шуме, у топличком округу	350

Допуне и исправке

1 Од нишкога округа одвојено је десет села, и додапо округу алексиначком. Та села нису ушла у *Кнежевину Србију*, јер онда нису била под Алексинцем него под Нишем, а нису ни у *Краљевину Србију*, јер сада нису под Нишем него под Алексинцем.

За то се овде стављају бар њихова имена: *Дражсвац, Доња Трнава, Доња Топоница, Веље Поље, Горња Трнава, Доњи Крушац, Горњи Крушац, Бели Брег, Врело, Палиградац.*¹

2 На страни 110 број становника и ђака у Нишу погрешно је срачунат, а управо стоји овако:

У Нишу има 4 учионице, 44 наставника, 848 ученика, и 345 ученица. Ово су последњи бројеви.

3 На стр. 128 стоји да је у нишком округу било 906 Јевреја а треба 1076. Процент Турака и Јевреја износи 3.04 а не 2.89 од целог становништва.

4 На стр. 220. Самоубилаца било је у пиротском округу 8 а не 15; и по томе један самоубилац долази на 38.446 становника, а не на 19.223. На истој страни стоји да

	је било		а треба	
	свега у проценту		свега у проценту	
убиства . . .	16	29.63	16	34.04
самоубилаца .	15	27.78	8	17.02
случајно погинулих	32	42.59	23	48.94
свега . . .	54	100.00	47	100.00

Према томе један мртац од неприродне смрти долази на 6516 а не на 5696 становника.

На стр. 241. стоји да је у пиротском округу било 7 Јевреја а треба 360. Турака и Јевреја било је свега 1184 или 1.54 процента од свега становништва, а не 831 или 1.08 процента.

¹ Закон од 26 Децембра 1878, *Зборник XXXIV*, стр. 46

Даље:

На страни :	у РЕДУ	СТОЛИ	А ТРЕБА
9	9 оздо	трстенета река	Трстенска Река
10	1 озго	за тим тече	за тим прима с десне стране На- кривањску Реку, и тече
25	15 озго	одговори сељак;	одговори сељак
32	1 озго	Рајнерг	Најнерг
"	8 озго	Рајнерг	Најнерг
32	2 оздо	за једно патријарш.	за једну патри- јаршију
38	5 оздо	Сис писмо	Сис писмо
40	15 озго	ви пак	ви пак
43	1 оздо	вучибатине	вучибатина
96	9 оздо	Даруин бабе	Деруин-Бабе
113	16 оздо	има	име
117	11 озго	власотипаца	Власотипаца
136	8 оздо	црвеним гајтаном	црним гајтаном
150	14 оздо	три аршина	три аршина
161	2 озго	едну	једну
161	3 озго	јипротског	ипротског
170	12 озго	крисуре	класуре
172	17 оздо	Градацинцу	Градашцицу
172	8 "	Вадлич	Видлич
180	16 оздо	700	7.000
181	3 оздо	Нишевачио	нишевачко
181	10 оздо	7 Становинци	8 Становинци
182	2 оздо	из Разграда	из Разграда).
191	22 оздо	и на питања	и на питања
194	16 оздо	православних	православних
202	2 оздо	у гост	у госте
215	16 озго	всеренкоје	всеренкоје
"	5 оздо	филастећи	вилајетски
216	16 озго	међу нама	међу вама
221	12 озго	гачнога поменика	тачног поменика
232	7 оздо	на нишавској	на нишавској
226	8 и 14 озго	Књажевац	Кнежевац
236	13 оздо	Паклештица	Паклешница

На страни:	У РЕДУ	СТОЈИ	А ТРЕБА
237	под бројем	32 Родињници	Радоњници
241	11 озго	96.7 а	96.7 а у
246	2 озго	и код многи	и кад многи
248	1 оздо	кацак	кацак
282	3 озго	порита	пирита
282	4 оздо	буковом горо.	буковом гором.
296	7 озго	а имену	о имену
296	8 „	летописци	летописци
299	16 озго	Драгомир	Радомир
200	3 „	у врх варош	у врх вароши
313	7 оздо	мировиљка	моровиљка (То је онака боја као што је ово плаветникасто мастило којим данас многи пишу.)
336	1 оздо	врањски округ	топлички округ
344	1 озго	врањски округ	топлички округ
356	1 оздо	број	број 5
376	14 „	у ово вароши	у овој вароши
380	5 озго	оружне власти	окружне власти
403	4 оздо	саслужили	заслужили

